6

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1994

20098

ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje uredički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Mladen Jurčić

Godina izdavanja i tiskanja 1994.

Copyright: HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 60 KUNA

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 10 KUNA

Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: »Tipografija« d.d. Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i porta Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 6 **ZAGREB, studeni-prosinac 1994.** **GOD. XXVII**

Radovan GRGEC

Uz rub (97)

Uoči Božića dolaze mi na pamet razne zgode iz mog života: od onih radosnih u obitelji, okupljenoj oko božićnog drvca, do onih bolnih u zatvoru, kada smo na poseban način osjetili prostornu i osjećajnu udaljenost od te božićne idile. Božić u lepoglavskoj samici i u »crnom bataljonu« opisali smo moj otac i ja u nekoliko navrata u našim časopisima. Danas se posebno sjećam jednog Božića kada su moji lepoglavski drugovi bili na radu u istarskom rudniku, u Strmcu, o čemu u ovom broju piše prijatelj *Jozo Braenović,* Dubrovčanin, te nekih drugih zgoda sa sličnim »ugođajem«. Prijatelj *Samac* piše o svojoj samici, a *John Pintar* pripovijeda jednu epizodu iz svojeg tamnovanja. Izašavši na slobodu, objavio je u Buenos Airesu knjigu »Četiri godine u Titovu paklu«, čiji ćemo prijevod objaviti sljedeće godine (i zato da pokažemo kako neke faktografske netočnosti iz *Benigarove* knjige o *Stepincu* nastadoše krivim prevođenjem ili navođenjem podataka iz Pintarove knjige).

U zatvorima i u logorima osjetili smo najbolje i što znači zakon solidarnosti. Nekako u isto vrijeme kad se zbio događaj u Strmcu, na drugom kraju bivše Jugoslavije, u Beogradu, gdje smo mi lepoglavski robijaši bili također na radu, jedne noći uspjeli su pobjeći iz logora dvojica Mađara. Bijeg je bio uskoro primijećen, pa su nas milicionari postrojili u pola noći na glavnom krugu. Znali smo da će doći do represalija. Pa ipak, kako god to čudno izgledalo, gotovo nitko od logoraša nije krivio tu dvojicu. A bilo je među nama i kriminalaca i političkih osuđenika u gotovo jednakom broju. Bili smo naprosto svjesni da je taj bijeg bio pravo na slobodu i solidarno smo se radovali njegovu uspjehu više nego što smo tugovali zbog zajedničke kazne što nam ju je logorska uprava nametnula nakon Karčijeva i Janoševa bijega. Rijetki su bili među nama oni koji su bili spremni za našu nevolju okriviti bjegunce umjesto da shvate kako zakon solidarnosti vrijedi i u dobru i u zlu, i na slobodi i u zatočeništvu, te kako je lakše i ljepše zajedno se radovati i zajedno trpjeti.

O tome smo razmišljali na Božić 1948. u lepoglavskoj samici u kojoj smo proveli 14 dana kao članovi »crnog bataljona«. Nakon neuspjelog bijega

Dolanjskog i drugova 5. VII. 1948. učestale su represalije. Sjetili smo se napose osmorice naših drugova koji su ubijeni ni krivi ni dužni kao prve žrtve tih represalija *(Matijević, Janeš, Đukić, Batranović, Šafarić, Liska, Krasovac* i *Puhalo).* Zaista je gadno pogriješio tko je u *Benigarovoj* knjizi tu osmoricu nedužnih ljudi iz *Pintarove* knjige (eight innocent men) pretvorio u osmoricu milicajaca. Međutim, u muci nas je tješilo naše zajedništvo i solidarnost.

Osjetili smo, za razliku od naslova romana *Hansa Fallade* »Svatko umire sam«, da nitko ne umire sâm i da svi mi živimo zajedno, makar i u nečovječnim uvjetima. Sličan osjećaj zajedništva i solidarnosti strujao je kroz srca mnoštva na zagrebačkom hipodromu, na kojemu je nedavno *Ivan Pavao II.* bio sa svima nama. Na pamet su mi došli stihovi iz pjesme *Izidora Poljaka* »Milijun duša vjernih ti u zemlji živi hrvatskoj«.

* * *

Čovjek nije samo pojedinac nego i društveno biće, stvoreno tako po želji i po modelu Trojedinoga Boga. Stoga su zajedništvo i solidarnost utkani u ljudsku narav. Tko vjeruje u općinstvo svetih, vjeruje u zajedništvo prije i poslije smrti. Zakon solidarnosti osjećamo i u porazima i u pobjedama, u radosti i u žalosti. Iako u strogom smislu ne postoji ni kolektivna krivnja ni kolektivna zasluga, mi smo, htjeli to ili ne htjeli, dionici bogatstava ali i grijeha ljudske zajednice, u koju ulaze i naši predci, srodnici i sunarodnjaci, ali i naši potomci. Tako bar donekle možemo protumačiti tajnu istočnog ili izvornog grijeha koji je baština naših praroditelja. Morao je doći novi *Adam* da nas oslobodi i otkupi. Iščekivanje Njega zovemo u crkvenoj liturgijskoj godini Adventom ili Došašćem, odn. predbožićnim vremenom. Božić, tj. rođenje Sina Božjega, blagdan je koji je najsnažnije obilježio naš obiteljski i narodni život, što osobito dolazi do izražaja u prekrasnim hrvatskim božićnim i adventskim pjesmama. (Nadamo se da će zbirka skladbi adventskih pjesama uskoro izaći u našoj nakladi).

Zakon zajedništva i solidarnosti osjećamo i u patnji, čeznući za dolaskom Oslobo ditelja, i u veselju, okupljeni u crkvi oko euharistijskog stola ili okupljeni u obitelji oko božićnog drvca. U ovoj Međunarodnoj godini obitelji posebno se toga sjećamo. Poput starih Izraelaca svjesni smo da se i obitelj može odvojiti od svojega plemena, ali ne i pojedinac od obitelji. Ipak, narod kojemu pripadamo za nas je proširena obitelj. Unutar nacije vrijede svojevrsni zakoni osmoze i spojenih posuda kao i unutar obitelji.

U ovo adventsko i božićno vrijeme u mislima i željama obraćamo se Onome koji je »želja bregova vječnih«, kako to molimo u litanijama Srcu Isusovu. To Srce kuca za nas, puno razumijevanja za naše potrebe i nevolje. Po njemu Bog prestaje biti apstrakcija i postaje Sin Čovječji, jedan od nas, koji je

okusio i ispio kalež naše ljudske sudbine do dna. S Njime i po Njemu dolazimo do cilja u zajedništvu i solidarnosti s ljudima, našom braćom.

Ljubav prema braći ljudima morala bi se očitovati konkretno, a ne samo deklarativno. Tu mislim prvenstveno na konkretnu ljubav prema najsiromašnijima i najpotrebnijima, kao i na ljubav prema onima koji su nam najbliži, a to su članovi naše obitelji i naroda. Ne vrijedi mnogo propovijedati ljubav prema onima koji su maglovito daleki, a istodobno ostati bešćutan prema najbližima. Već smo nekoliko puta spomenuli duhoviti paradoks o tom kako je naša ljubav prema bližnjemu upravno proporcionalna s njegovom udaljenošću od nas.

Na konferenciji u Kairu naveliko se pričalo o opasnostima od demografske eksplozije, a mnogo manje o pravednoj i solidarnoj razdiobi bogatstava Zemlje, o karitasu prema najpotrebnijima. Stoga su predstavnici Crkve morali izraziti svoje rezerve u vezi s nekim prijedlozima rezolucije, ističući otvorenost životu kao osnovnu vrlinu obitelji, bila ona bogata ili siromašna.

David Maria Turoldi lijepo je napisao: »Blaženi siromasi, prvi baštinici; osjećajte se knezovima bar u Crkvi!« U tom svjetlu, solidarnost i participacija, poništavajući diskriminacije i favoritizme, uspostavljaju kakvu-takvu ravnotežu u poremećenim društvenim prilikama. Te prilike, nažalost, ne mogu se regulirati samo ekonomskim mehanizmima pa se stoga ne bismo mogli složiti sa svime što *Michael Novak* u svom »Duhu demokratskog kapitalizma« predlaže kao ideal demokracije, idealizirajući »slobodni svijet«, s kojim se, naravno, ne može usporediti dirigirana politika i ekonomija raznih socijalizama i pseudosocijalizama. Pa ipak, društveni nauk Crkve opravdava afinitet mnogih katoličkih teologa prema tzv. kršćanskom socijalizmu i preferencijalnoj opciji za siromašne.

Ta preferencijalna opcija i solidarnost prema siromašnima zapravo je nada u bolju budućnost svijeta, kojemu prijete razne katastrofe. Duh djetinjstva i evanđeoskog siromaštva, kojemu je *Georges Bernanos* stvarno posvetio svoj život i djelo, tjera čovjeka da iz nezadovoljstva, malodušnosti i očaja uđe u svijet »nepobjedive nade«. Na to nas upozorava *Guy Gaucher* u svom nedavno objavljenom djelu »Bernanos ou l'invincible espérance« (Bernanos ili nepobjediva nada). Guy Gaucher danas je pomoćni biskup Bayeuxa i Lisieuxa, veliki znalac života i duhovnosti *sv. Terezije od malog Isusa.* Književnik i vjernik Bernanos ušao je svojim životom i djelom u tajnu ljudskog očaja i nade, o čemu svjedoči i njegov životopis iz pera njegova sina *Jeana-Loupa.* Bernanos je bio uvjeren da je većina svetaca došla do punine nade prolazeći kroz tamnu noć očaja i napuštenosti. Uostalom, nije li kroz tu tamnu noć prošao i Isus Krist u svojoj agoniji? Georges Bernanos je bio i ostao uzor suvremenoga kršćanina i katoličkog laika.

* * *

Kao katolički laici i kao članovi Društva sv. Jeronima (čiji smo imendan nedavno proslavili pod starim imenom) često se vraćamo laičkoj tematici i problematici u našoj domovini i u svijetu. Nedavno je *Ivan Pavao II.* (21. IX. 1994) na generalnoj audijenciji ponovno upozorio laike da budu svjesni svojega zvanja i poslanja kao i svojeg dostojanstva (u kojemu su jednaki s klericima) u zajednici s onima koji pripadaju ministerijalnom svećenstvu. S razvitkom ekleziologije i naukom o raznim darovima i karizmama došli smo u nekim slučajevima do novog procvata djelovanja katoličkih laika u Crkvi. Stoga nije na odmet često navoditi ekleziološke postavke dekreta o apostolatu laika *(Apostolicam actuositatem).*

Nažalost, u Hrvatskoj i u mnogim dijelovima Europe i svijeta ne možemo primijetiti taj procvat. Dekristijanizacija i sekularizam, makar i pod velom deklarativnog kršćanstva i »konvertitstva«, onemogućuju nam da osjetimo plodove nove ekleziologije, slobodnije političke klime, uvođenja vjeronauka u škole i ostalih povoljnih uvjeta za razvoj religiozne svijesti i savjesti pojedinaca i zajednica. Možda je to i zato što još uvijek nemamo dovoljno (samo)svjesnih laika i kršćanskih obitelji koje bi slobodno i bez straha od kritike »neoklerikalizma« (o kojemu smo toliko pisali) svojim iskustvom utjecali na dolazak »novog vremena« u tom pogledu i u našoj domovini.

Božićno je vrijeme prilika da o tim stvarima ozbiljno razmislimo. Ne stidimo se iznositi svoja iskustva i davati laicima i klericima savjete bez bojazni da će nas zbog toga netko »eliminirati« ili ismijati! Laici su Crkva, upozorava nas Papa. Svi smo mi narod Božji na putu prema istom cilju. U tom hodu ne bi nas smjeli ometati i sprečavati razni ljudski obziri. S tim osjećajima u srcu primičemo se velikom blagdanu Božića.

SRETAN BOŽIĆ!

BLAGDAN SV. JERONIMA

Uoči blagdana sv. Jeronima, izdavač »Marulića« *HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda)* proslavilo je svojega zaštitnika (prvi put nakon vraćanja starom imenu) književnom večeri i domjenkom. Napominjemo da HKD *u prijelaznom razdoblju* prema zaključku našeg odbora ima imena svih triju zaštitnika i time se označuje *neprekinuti kontinuitet* njegova djelovanja.

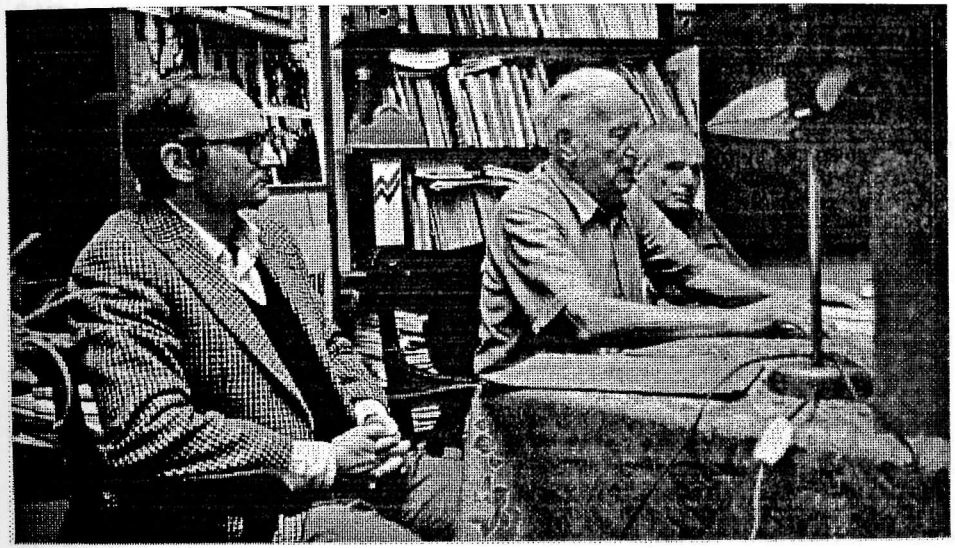

Blagdan sv. Jeronima: Predstavljanje Žubrinićeve knjige o glagoljici (Žubrinić, Orešković, Grgec). Prostorije HKD-a 29. IX. 1994.

(Photo: PAT)

JOŠ IMA VREMENA DA NARUČITE »DANICU«, NAJPOPULARNIJU KNJIGU U HRVATA, NA 224 STRANICE, ZANIMLJIVA SADRŽAJA, S KALENDARIJEM, TE DŽEPNE I ZIDNE KALENDARE »DANICA«. NARUČUJE SE KOD IZDAVAČA: HKD SV. JERONIMA (SV. ĆiM), TRG KRALJA TOMISLAVA 21, 41000 ZAGREB, TEL. (041) 431-950

Prof. IVO HORVAT

(1903 – 1994)

U Zagrebu je 30. rujna umro zaslužni katolički laik i član HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), prof. Ivo Horvat, uvaženi književnik, leksikograf i bibliograf. Sprovod je na Mirogoju vodio biskup dr. Đuro Kokša u utorak 4. listopada. Pokojnik je iza sebe ostavio trojicu sinova. Posljednje godine proživio je u krugu obitelji gotovo zaboravljen od naše javnosti premda je bio svestrani intelektualac, izvanredan stručnjak i autentični književnik.

Rodio se 3. VI. 1903. u Ivanić Gradu. Završivši u Zagrebu gimnaziju kao pitomac Orfanotrofija, studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirao povijest i njemački. Kao profesor službovao je najprije u Glini, a zatim na zagrebačkoj Nadbiskupskoj gimnaziji i na V. muškoj. U HIBZ-u je uređivao zbornik »Znanje i radost«, čiji svesci i danas predstavljaju pravu dragocjenost. Usto je bio član glavnog uredništva Hrvatske enciklopedije. Nakon rata premješten je u Drniš, zatim u Gospić i u Koprivnicu, odakle ga je povukao u Leksikografski zavod prijatelj dr. Mate Ujević. Tu je i umirovljen.

Njegov dug i plodan život bio je ispunjen radom. Objavio je dvije zbirke pjesama, prevodio je s njemačkoga, pisao feljtone i studije (npr. o Hermanu Bahru i o hrvatskoj bibliografiji). Bibliografiju je predavao na postdiplomskom studiju.

Kao katolički javni radnik uređivao je »Luč« i »Krijes« a kao član HKD-a redovito surađivao u »Obitelji«, u almanahu »Selo i grad«, u dnevniku »Hrvatska straža« i u kalendaru »Danica«. Neko je vrijeme uređivao i »Malu mladost«. Prigodom 85. obljetnice njegova života »Marulić« je donio intervju s prof. I. Horvatom u br. 4/88. O I. Horvatu pisali su I. Kozarčanin, J. Ladika, P. Grgec, Lj. Maraković i drugi.

Zahvalni smo mu za sve što je za nas učinio. Njegovo nesebično i požrtvovno djelovanje za domovinu i Crkvu ostat će ubilježeno zlatnim slovima u povijesti hrvatskog katoličkog pokreta i hrvatske književnosti kršćanskog nadahnuća.

(rg)

Josip BRAENOVIĆ

Štrajk osuđenika na radu u istarskom rudniku Strmac na Božić 1950. godine

Sredinom kolovoza 1950. godine iz kazneno-popravnih domova u Staroj Gradiški i Lepoglavi upućene su dvije grupe osuđenika na rad u rudnik kamenog ugljena Strmac, kod Svete Nedjelje Labinske, u podlabinskom rudarskom bazenu.

U dosta jednoličnom, prilično napornom, ali uglavnom mirnom radu, osvanuo je i Božić 1950. godine. Toga se dana zbio događaj koji je, vjerujem, do tada bio bez presedana u zatvorima Nove Jugoslavije. Izbio je štrajk. Nismo htjeli na Božić sići u jamu.

Na Badnji dan, poslije skromne proslave Badnje večeri, nas desetak je definitivno odlučilo da ujutro odbijemo odlazak na rad. Tijekom noći mnoge smo obavijestili o našoj namjeri i uglavnom dobili suglasnost.

Ideja da se na Božić ne radi nije se rodila te Badnje večeri. Za tu našu želju znao je upravitelj jer je par dana prije, dok je obilazio prostorije, zamoljen da nas taj dan oslobodi posla, a mi da ćemo sve propušteno nadoknaditi. On se na to samo nasmijao, ali nas je ostavio bez odgovora.

Tko će znati je li on o tome s kim razgovarao ili nije. Vjerojatno nije, jer takav zahtjev pogotovo od osuđenika, ne bi mu prihvatile političke organizacije podlabinskih rudnika. Čak i da nam je htio udovoljiti, nije bilo nikakva izgleda. Stoga smo i postupili kako je dogovoreno.

Ujutro, na Božić, poslije doručka, najveći dio nas nije htio izaći iz kruga i krenuti put rudnika. Stražari su intervenirali, ali bez uspjeha. Stigao je i upravitelj. Pokušavao nas je nagovoriti, ali uzalud. Miliciji je dovedeno pojačanje. Njih dvadesetak izbacilo nas je iz kruga i otjeralo — više odvuklo — do rudarske garderobe. Tada je nastalo natezanje oko oblačenja radnog odijela. Stiglo je i rudarsko osiguranje iz Podlabina. Dok smo se presvlačili, uz svakog je od nas bio po jedan naoružani čovjek u odori. Ispred rudničkog lifta nastala je prava gužva. U lift nitko nije htio. Počeli su padati i ozbiljni udarci. Međutim, to nije zaplašilo ljude. Čak se i oni do tada kolebljivi nisu dali u lift.

U suprotstavljanju miliciji posebno se isticao jedan mladić, Slavonac. Svezali su ga i dobro izudarali. I mi ostali smo ponešto dobili, osobito kad su počele padati uvrede s jedne i druge strane. Uspjeli su ispuniti samo jedan lift onima koji su se na koncu preplašili i pristali sići u jamu.

Kad se vidjelo da od posla neće biti ništa, vratili su nas u nastambe, onako u prljavim radnim odijelima. Ni onaj jedini puni lift nije se spustio u jamu.

Da bi zastrašili druge dvije smjene, milicioneri su svezali osuđenika Aleksandra Konečnika uz ogradnu žicu. Stražar ga je izazivao i prijetio mu da će u njega pucati. Ovaj mu je odgovorio: »Samo ti pucaj! Mene ćeš osloboditi ove moje nevolje, a ti ćeš doći na moje mjesto.«

S drugom smjenom se isto dogodilo, ali znatno mirnije. Uvidjeli su da je bolje da popuste. Uspjeli smo! Večeru smo dobili kao i obično. Ali straža oko logora bila je pojačana. Za ovaj naš božićni štrajk doznao je cijeli raški bazen i naše kolege u Lepoglavi i Staroj Gradišci.

Slijedećih dana civilni majstori-rudari, koji su skupa s nama radili, izbjegavali su davati bilo kakve komentare o božićnim zbivanjima. Tek poneki mrki pogled ili lagani osmijeh.

Popis osuđenika iz kazneno-popravnih domova u Staroj Gradiški i Lepoglavi na radu u podlabinskim rudnicima od 1950. do 1952.

1. Bettini Frane
2. Braenović Josip
3. Brajdić Pavo
4. Brozović Zlatko
5. Brnčić Frane
6. Brust Krunoslav
7. Buneta Joso
8. Butković Nikola
9. Dugandžić Jozo
10. Franić Augustin
11. Franić Nikola
12. Grabovac dr. Nikola
13. Grospić Nikola
14. Hikec dr. Mladen
15. dr. Ivanić
16. Jurković Mata
17. Katić Uroš
18. Konečnik Aleksandar
19. Kordovan Stipe
20. Kovačević Filip
21. Kremzir Srećko
22. Labaš Marko
23. Lazar Ladislav
24. Martucci Natale (Božo)
25. Nardelli dr. Bruno
26. Novak Zorko
27. Odžak Marko
28. Osmokrović
29. Parlov Mate
30. Pavelić Milan
31. Pavlović Đuka
32. Pejnović Grga
33. Peštaj Marijan
34. Polak Stanko
35. Prpić Zvonko
36. Sablić
37. Sorić Ivan
38. Sertić Ivica
39. Slunjski Lovro
40. Rossi ing. Dario
41. Streharski
42. Sudar Drago
43. Sudar Juka
44. Šitek Ivan
45. Škoro Vinko
46. Telarević Osim
47. Vrbanac Adam
48. Vrgoč Miroslav
49. Vuković Drago
50. Zdunić Mirko
51. Bajro (Rom)

Ovaj popis nije potpun, ali sadrži imena većine osuđenika na radu u podlabinskim rudnicima.

Berard BARČIĆ

Sjećanje na božićne dane 1935. godine

Božićne dane godine 1935. proveo sam u Slavoniji u župi Rajić, na području između Novske i Okučana. Kako sam ja, rodom iz primorske Hrvatske, dospio te godine za božićne blagdane u Slavoniju? Bio sam student na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu (tada se zvao filozofski) u Zagrebu. Na Badnjak te godine, kasno uvečer, pozvao me u sobu gvardijan samostana Gospe Lurdske u Vrbanićevoj ulici, gdje sam stanovao, i rekao mi da Duhovni stol traži jednog svećenika koji bi za božićne blagdane pošao u župu Rajić jer da je župnik star i slaba zdravlja. Svi su vaši kolege, kazao mi je o. gvardijan, već raspoređeni po raznim župama, jedini ste vi još slobodni, pa vas molim da biste udovoljili molbi. Udovoljio sam. Gvardijan je obavijestio Duhovni stol na Kaptolu, a oni u uredu sa zadovoljstvom primili vijest. Odmah sam spremio ono najnužnije za put. Budući da zapravo nisam znao kamo moram poći, dane su mi upute: neka na glavnom željezničkom kolodvoru kupim voznu kartu za Rajić i zamolim konduktera da me upozori kada moram izaći. Tako sam postupio. Vozeći se u tamnoj noći u za mene nepoznatom pravcu, pripremao sam propovijed za misu ponoćnicu. Pred dolazak u Rajić kondukter je savjesno izvršio svoju dužnost, na čemu sam mu srdačno zahvalio. Na kolodvoru u Rajiću čekali su me crkovinari koji su me poveli prema crkvi. Putem do crkve ugodan božićni ugođaj: snijeg svojom bjelinom uresio tlo, a zvijezde svojim zlatnim treptanjem uresile nebo. U sakristiji me dočekao župnik. Pozdravili smo se i dogovorili o svemu glede ponoćne mise. Točno u ponoć započeo sam s misom. Crkva je bila gotovo dupkom puna. U propovijedi sam razvio misao na riječi iz Izaije proroka: »Jer propast će narod i kraljevstvo koje ti ne bude htjelo služiti« (Iz 60, 12). Naglasio sam da hrvatski narod, ako želi biti sretan, mora biti Božji narod, mora vršiti Božje zapovijedi. Iza mise došlo je nekih desetak muškaraca u sakristiju i čestitaju mi. I ja sam njima čestitao Božić. Međutim, oni mi ponovno stišću ruku i kažu da mi ne čestitaju samo Božić nego i to što sam u propovijedi nekoliko puta spomenuo riječ Hrvat. Nikako mi nije bilo jasno zašto to čestitanje jer to što sam par puta spomenuo riječ Hrvat i hrvatski narod nije imalo nikakvih političkih primisli. Nikada sebi nisam dopustio da od oltara ili propovjedaonice pravim političku tribinu. Tek kasnije sam doznao zašto to posebno čestitanje, ali tada je to za me ostalo zagonetkom.

S tom zagonetkom započeo sam dnevnu božićnu misu. Za vrijeme propovijedi sakristan (zvonar) donio mi je na propovjedaonicu listić na kojemu je župnik ispisao neke obavijesti koje sam trebao najaviti. Među obavijestima bilo je i to da ću u župi ostati još samo dva dana i da ću blagoslivljati kuće, ako bude lijepo vrijeme. O tome sam se, naime, prije bio dogovorio sa župnikom. Poslije mise opet delegacija muškaraca u sakristiju, ali ovaj put nekako namrgođena lica. Ljudi su, naime, vidjeli kako mi je sakristan donio na propovjedaonicu onaj papirić od župnika i odmah zaključili da mi župnik ne da da ostanem više dana u župi i da blagoslovim kuće u svim selima koja spadaju pod župu Rajić. Sva moja uvjeravanja da tu župnik nije ništa kriv,

nego da je to moja odluka, nisu ništa pomogla. Razišli smo se s nekim predosjećajem oluje. I oluja je nadošla brzo.

Sutradan, na blagdan Svetog Stjepana, dan je osvanuo kišovit. Rekao sam župniku da po ovakvom vremenu ne idem blagoslivljati kuće i bio sam uvjeren da će to ljudi shvatiti. Ali... Negdje oko 9 sati pojavila se pred župnikovim stanom velika povorka seoskih kola. Izašao sam van. Ljudi živčano pitaju zašto ne idem blagoslivljati kuće. Rekao sam im da po kiši ne mogu obavljati blagoslov. Uostalom, da sam im to jučer jasno rekao u crkvi, da blagoslova neće biti ako bude kiša. Ljudi su, međutim, uporno tvrdili da nije razlog kiša što ja ne idem blagoslivljati kuće, nego da mi ne da župnik. Zato se prijete župniku i hoće ući u župni stan. Župnik je kroz prozor sve to promatrao i tresao se od straha. Stao sam na vrata župnog stana i nikako nisam dozvolio ljudima da uđu u kuću, jer je stvarno prijetila opasnost da ljudi fizički napadnu župnika. Ljudi uporni i nikako da se povuku. Pregovori su se bezizgledno otezali. Vidjevši ozbiljnost situacije, odlučio sam napraviti kompromis s ljudima. Hoću, rekao sam im, blagoslivljat ću vam kuće, ali pod uvjetom da se odmah mirno raziđete svojim kućama. Prijedlog je uspio. Obavijestio sam župnika o ishodu pregovora. On, sav sretan i presretan, uvelike mi je zahvaljivao.

Poslije primirja započeo sam, uz pratnju zvonara sela, blagoslov kuća. Ljudi su me svugdje ljubazno i srdačno primili, ali od vremena do vremena bila je uperena koja »strelica« protiv župnika. Na moje pitanje zašto su tako nabrušeni protiv svoga župnika objasnili su mi. Naime, god. 1935. bili su oni famozni izbori u kraljevskoj Jugoslaviji na kojima je dr. Vladko Maček pobijedio omrzlog srpskog režimliju Jeftića. Župnik u Rajiću je glasovao za Jeftića. To je ozlovoljilo župljane koji su listom glasovali za Mačeka. Sada mi je bilo jasno zašto su ljudi bili oduševljeni kada su čuli na mojoj ponoćnoj propovijedi par puta riječi: Hrvat, hrvatski. Bilo je, naime, to vrijeme diktature kada je bilo opasno spominjati ime Hrvat, riječ hrvatski. Bilo mi je jasno zašto su tako nabrušeni protiv župnika i zašto su smatrali da mi župnik ne da da ostanem sve božićne dane u župi i da blagoslovim kuće.

Poslije Svetog Stjepana nastavio sam s blagoslovom kuća po ostalim selima župe Rajić. Sve je išlo u redu, samo sam se ja, sa svojim niskim cipelama, loše našao po dubokom slavonskom blatu...

Na Novu godinu (1936.) poslije podne došla je skupina ljudi, iz zadnjeg preostalog sela za blagoslov, k župniku. Dugo su ostali s njime u razgovoru, koji je od vremena do vremena bio vrlo bučan. Kada su se ljudi razišli, župnik mi je ispripovjedio o čemu se radi. Naime, u spomenutom selu sakristan (zvonar), imenom Lovre, glasovao je također za Jeftića, i ljudi su ga jednostavno zvali: četnik. Lovre bi trebao pratiti svećenika po selu, ali ljudi ni čuti o tome. Zato su došli župniku da bi se taj problem riješio. Rezultat razgovora sa župnikom, kojemu je prisustvovao i Lovre, bio je da će ljudi odrediti nekog drugog svoga sumještanina koji će pratiti svećenika na blagoslovu kuća. Lovre je, napokon, kaže mi župnik, iako nevoljko, pristao.

Sutradan, rano ujutro, još za mraka, došao je po mene čovjek s kočijom. Negdje na pola puta između Rajića i sela u koje smo išli zaustavila su nas troja ili četvora seoska kola. K meni su pristupila tri čovjeka i rekla mi: »Velečasni, danas se neće blagoslivljati kuće u našem selu«. »Kako to«, zapitao sam ga, »a jučer ste se dogovorili sa župnikom da dođem blagoslivljati«. »Da, odgovorili su mi, ali se Lovre predomislio. On ne da kadionik nikomu, a bez kadionika nema blagoslova«. Pozvao sam Lovru,

koji je također bio među prisutnima, i zapitao ga zašto stvara probleme, kad je jučer pristao na dogovor. Lovre mi je odgovorio da on ne da kadionika iz ruku nikome. I ne popušta. Ljudi su već bili spremni da me vrate natrag i da ne bude blagoslova. To mi se činilo veoma nezgodnim, pa sam predložio kompromis. Predložio sam da me Lovre prati i nosi kadionik, ali gdje ga ljudi ne budu htjeli primiti da on ostane vani, a ja ću sam blagosloviti kuću. Nije bilo baš lako postići dogovor, ali nakon tolikog natezanja i Lovre i ljudi prihvatili su ovo rješenje. Pošli smo u selo i započeli blagoslov. Ispred prve kuće dočekao nas je gazda i rekao: Lovre, stoj! Ja sam preuzeo kadionik od Lovre, ušao u kuću i blagoslovio je. Redom je slijedilo nekih desetak: Lovre, stoj! Nakon toga kaže mi Lovre: Oče, ja više to ne mogu podnositi. To je za me uvreda i poniženje. Odgovorio sam mu: Lovre, dogovor je dogovor, i tu više nema promjene. Lovre se pomirio sa sudbinom i nastavili smo blagoslov. Malo ga je ohrabrilo što su ga ipak u nekoliko kuća ljudi pustili da me prati s kadionikom. Bili su to Lovrini politički istomišljenici. Kada sam se navečer vratio u Rajić, ispripovijedao sam župniku našu pustolovinu. Župnik je bio sav sretan što se ipak sve sretno svršilo. Sutradan sam se vratio u Zagreb. Bilo je to pred 60 godina! Možda je vrijedno da se i to spomene.

Vladimir BAŽANT

Harauvatis Arka

Lahori trešnjina cvijeta modrinama lastavice
Teški mirisi bazge uz drvociep vrbovog šiblja
Pod širokim lišćem lopatara pune hlada tmice
Povijuša mladog hmelja sve zelenija i giblja
Kroz prociepe kose zrake zlatne iznad oranice

Padanje proljetnih sutona nad međom Stare kuće
Rumeni zapadi za hambarom u kutu vremena
Nebo pradavno crveno ostarjelo i sve žuće
Suhi drveni pretinci starenje zrelog sjemena
Jezgre tvrde sabite i klice žive sve ljuće

Odavde korijenje zemlje odavde pohodi bilja
Na slavne trgove gradske podnožje Svetoga Marka
Odavde blistavi ognji odavde vatra do cilja

Od iztočne Havatare Harauvatis Arka
U jedrima silna bjelina živica rascvalog gloga
Nad poljem jasna tišina i nešto više od toga

(1979.)

Malkica DUGEČ

Ratne vijesti o Hrvatskoj

Bremenite, raspucale jedrinom
U svijest se zabodu
Riječi hrvatske
Pa muče. I žare.
U srce se zavuku.
Kljuju, na bunu zovu.
Hoće
Da utješe
I spase.
I dok se
Krvava svjetla
Pod nebom hrvatskim
Gase,

Slutećí bitke
Još krvavije
Vijesti škrte
S prve hrvatske borbene crte
Do vriska bole.
Srcem ih slušam
I vidim:
Vatra proždire zemlju
I moj dom.
I moju rijeku.
I sanje.
I čovjek je sve više zvijer.
I čovjek je
Sve čovjek manje!

Tješiteljica vječnost

Tražeći odgonetke izvan dometa uma
Vraćam se pod okrilje sanja.
Horizonti se sužuju
već pri dodiru kažiprsta
I postaju morom,
labirintom previranja.
Ubodom spoznaje
Pred ponorom traženja.
Malo je utjehe u svakodnevnici
Gdje i pjesme okovane bivaju
Kada o visinama snivaju.
Ipak, tko se odriče zanosa

Čitačem tragova bivajući,
Možda će se razotkriti
(Ne snivajući)
Nekim poznatijim dodirima.
Tješiteljica Vječnost
Odgonetava međe ljudskoga
Pa smireno prekoračujem
Vidike viđene
Osluškujući šapat
Bunovnih jablanova.
Tražeći odgonetku izvan dometa uma
Skrušeno zavirujem
U srce Čovjeka.

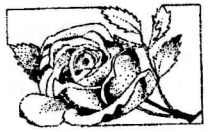

John PINTAR

Šuplje oči »isljednikove«

ulomak iz memoarske knjige »Četiri godine u Titovu paklu«
(Fours years in Tito's hell)

Napomena uredništva: Amerikanac hrvatskog podrijetla John Pintar došao je 1933. u Zagreb sa ženom da posjeti njezinu rodbinu. Htio je ostati kratko, ali mu se pružila veoma povoljna prilika za osnutak uvoznoga poduzeća, pa je u Hrvatskoj trajno ostao. Tu je bez problema proveo i drugi svjetski rat, premda je Nezavisna Država Hrvatska bila formalno zaratila s njegovom zemljom. U listopadu 1946. je uhićen i uskoro osuđen na višegodišnju kaznu lišenja slobode s prisilnim radom. Uvjetno otpušten 4. prosinca 1950. vratio se u Ameriku. Na engleskom je jeziku napisao memoarsku knjigu »Četiri godine u Titovu paklu«, koju je naš iseljenik Ljeposlav Perinić izdao 1954. u Buenos Airesu.

HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) izdat će tu knjigu početkom iduće godine na hrvatskom – u prijevodu Svevlada Slamniga i Mire Sabljak. Inače, smatramo da će objavljivanje te knjige pomoći i onima koji su se zainteresirali za događaje u Lepoglavi za vrijeme zatočeništva kard. Stepinca. Već smo pisali o tom kako su u Benigarovoj knjigi o Stepincu netočno prikazani događaji od 5. VII. 1948. tobože na temelju podataka iz Pintarove knjige. Iz objavljenog prijevoda vidjet će se da je John Pintar te događaje prikazao drugačije nego mu se pripisuje, tj. uglavnom točno onako kako su se zbili.

20. listopada 1946., u pet sati ujutro, netko je jako zvonio na vratima našega stana. Otvorio sam vrata dvojici agenata tajne policije. Jedan mi je pokazao pismeni uhidbeni nalog i rekao: »Podite s nama«.

Znajući dobro na kakvu su okrutnost spremni izvršitelji takva posla, odlučio sam se predati bez otpora. Imao sam ženu i dijete, znao sam da bi otpor samo doveo do uzaludnoga uznemirenja u kući, pa sam svojima htio uštedjeti dodatne nevolje. Brzo sam se spremio za odlazak. Ono što je prije nekoliko minuta bilo naš sigurni dom pretvorilo se u poprište straha i očaja.

Kad sam se našao na ulici, primijetio sam da je cijela kuća opkoljena naoružanim vojnicima. Imali su lake strojnice. Zatim sam ustanovio da se to nije zbilo samo s

mojom kućom: cijelo je susjedstvo bilo pod nadzorom naoružanih vojnika. Što su očekivali da će doživjeti u mojoj kući, a što bi opravdalo takve mjere, nije mi jasno.

Uguran sam u automobil koji je čekao i odveden u tamnicu. Bila je to stara zgrada koja je nekada služila kao ženski zatvor. Sada je bila kuća užasa, straha, nasilja i torture. Jedan je agent sjeo do mene, drugi sučelice. Zurili su u nepoznato: cijelo vrijeme od moje kuće do tamnice zurili su besciljno i glupo u prostor ne progovorivši ni riječi.

Budući da sam američki građanin, mogao sam očekivati da ću biti pušten čim za slučaj sazna američki konzul. Ali su napori američkih vlasti da budem pušten zapravo samo otežali moj položaj. Pokušaji interveniranja služili su kao izlika da budem optužen kao američki špijun, agent međunarodne reakcije, saboter i sve ostalo što su opaki Titovi komunistički krvnici mogli smisliti i zamijesiti. Mračni su mi dani visjeli nad glavom.

Sve se to događalo u vrijeme kada su jugoslavenski razbojnici oborili američke zrakoplove iznad Ljubljane u Sloveniji i kada je iz Rusije pokrenuta kampanja mržnje i laži protiv Sjedinjenih Država i američkoga naroda, koji je za vrijeme rata pomagao Tita hranom, odjećom i oružjem. U državi je bila strahovlada koja se očitovala u bezobzirnome uništavanju svih za koje se smatralo da su spram režima u oporbi.

Nakon što je u Jugoslaviji prestala djelovati UNRRA, Titova je vlada zauzela stav otvorena neprijateljstva prema Sjedinjenim Državama, pa su brojni američki građani osuđeni na duge zatvorske kazne. Čini se da je razlog za te osude bila namjera da se bespomoćne američke žrtve podvrgnu represalijama i tako kazne za poniženje što ga je jugoslavenska vlada pretrpjela kada je morala saviti šiju pred američkim ultimatumom, koji je uslijedio nakon obaranja naših zrakoplova nad Ljubljanom. Ta su uhićenja značila i odmazdu zbog djelovanja ilegalnih rodoljuba u Hrvatskoj i Sloveniji,* domobrana* i križara,* koji su napadali predstavnike vlasti.

Nemajući uspjeha u promidžbi laži, vlada je odlučila uništiti otpor okrutnošću. Tisuće su samo smaknute, ti ljudi su još dobro prošli. Druge je tajna policija prvo tukla do iznemoglosti, a onda ih ostavljala da polako umiru po podrumima i štalama.

Ta je tajna policija bila najokrutnija i najužasnija organizacija od svih koje su ikad i igdje postojale. Likvidacije su vršene po uzoru na praksu ruske revolucije. »Živjela Komunistička partija, živio Tito, živio Staljin« — ti su slogani bili zamjena za demokraciju i građansku slobodu. Bilo ih je svuda — po tvornicama, u uredima, po objektima javne rasvjete, čak i po privatnim kućama. Podmukla je promidžba bila uperena protiv saveznika: Velike Britanije i Amerike. Puk, prestravljen novim trendom u politici, prisustvujući iz straha prisilnim uličnim mitinzima, bio je zbunjen »gostoljubivošću« koju vlada pokazuje prema onima što su joj tako nesebično davali pomoć. I najmanji izraz naklonosti prema saveznicima bio je dovoljan da netko bude uhićen, šikaniran, kadšto i smaknut. Samo se smjelo ocrnjivati i omalovažavati prijateljstvo i pomoć saveznika u odnosu na Tita i Staljina. Tko se je opirao tim klevetama, bio je proglašen vampirom, neprijateljem radničke klase, malograđaninom, glupim liberalom, prljavim buržujem... takve je trebalo bez milosti slistiti! Slavljenje Rusije preko radija i u govorima dostiglo je vrhunac apsurda!

* Domobrani, odnosno branitelji doma, pučke su postrojbe kao hrvatski križari, katolički nacionalni slovenski rodoljubi... Slovenija je dio Jugoslavije koji graniči s Austrijom i Italijom. S jugoslavenskom je zajednicom združena 1918. (op. autora)

Stranci nisu bili pošteđeni; s njima se loše postupalo kao da su domaći. Bili su nepoželjni, jer su previše vidjeli i previše znali. Naročito su Britanci i Amerikanci bili predmet progona.

Ja sam tako bio jedna od žrtava titovskoga progona Amerikanaca i izmišljenih optužaba protiv nas.

Malo prije šest sati na dan moga uhićenja velika su se vrata bivše ženske tamnice zatvorila iza mene i agenata i mi smo prešli u malo dvorište. U prizemlju tamnice lijevo i desno su bili široki hodnici, puni naoružanih vojnika, koji su hodali gore-dolje mimo ćelija.

Popeli smo se na kat i ušli u glavnu sobu tajne policije, koja je služila i kao kancelarija. Mali četverokutni stol, dva stolca i škrinja u lijevom kutu do vrata. U desnom je kutu bila starinska peć. Pod je bio od širokih drvenih dasaka. Agenti su mi odbrusili da čekam i otišli su. Nisam ih nikada više vidio. Čekao sam. S vremena na vrijeme bih čuo struganje nogu vani na hodniku. Imao sam osjećaj da netko gleda unutra kroz otvor na vratima preko kojega je bila pričvršćena mreža od žice, pa je netko izvana mogao gledati cijelu sobu. Pušio sam jednu cigaretu za drugom. Nakon otprilike sat i pol dođe neki vojnik i ponudi mi šalicu čaja. Nisam uzeo jer sam se bojao da nisu možda metnuli u čaj nekakvu drogu, da budem govorljiv pri ispitivanju. Bilo je vrlo hladno. Srećom sam ponio svoj topli zimski kaput; ali groznica koju sam imao posljednja četiri dana učinila je da sam se vrlo jadno osjećao.

Četiri sata poslije mojega dolaska u tu sobu, dva »oficira« dođoše da me saslušaju.

— Kako se zovete?

Odgovorio sam, rekavši svoje ime.

— Zašto ste dovedeni ovamo?

— Ne znam.

— Tko vas je doveo?

— Dvojica vaših agenata.

— Poznate li ih?

— Ne.

Ne pitajući više ništa otišli su iz sobe. Pola sata kasnije uđe agent u civilnom odijelu. Lice mu je bilo pojam odurnosti i đavolštine. Gledao me je nekoliko minuta, a zatim, bez riječi, otišao iz sobe.

Nakon daljnjih pola sata dođe neki kapetan. Bio je visok oko 5 stopa* i osam inča,** mršava lica, posve ugodne vanjštine, tamnih očiju i jako tamne kose, koja je bila pedantno počešljana unatrag. Njegovo je lice bilo prvo koje nije imalo životinjski izraz. Pozdravio me je ljubazno.

— Zdravo!

— Zdravo! — odgovorio sam na isti način.

— Znate li zašto ste ovdje?

— Ne! Pojma nemam.

— U redu, saznat ćemo.

* Stopa iznosi 30,48 cm

** a inč je dvanaestina stope (primj. prev.)

Kad je to rekao, okrenuo se i otišao iz sobe.

Oko 11 i po sati vratio se i pozvao me u susjednu sobu, koja je bila s jednakim namještajem kao i ova u kojoj sam bio cijelo jutro. Uljudno mi ponudi stolac ispred stola. Kad sam sjeo, učinio je to i on, i počeo me ispitivati.

— Ne znate zašto ste uhapšeni?

— Ne.

— Bavite li se politikom?

— Ni najmanje.

— Zanimaju li vas prilike u zemlji?

— Ne.

— Ni politička situacija?

— Zašto bi me zanimala? Ja sam Amerikanac.

— Jeste li član neke ilegalne ili političke organizacije u zemlji sada ili ste to možda bili prije rata?

— Ne. Kao stranac nisam se ni trebao ni htio miješati u političke stvari ove zemlje ni na koji način. Ali što se tiče revolta* vaših naroda, nitko ne može samo tako proći a da ništa ne primjeti. To izaziva znatiželju, ništa drugo, znatiželju jednoga stranca.

— Jeste li s nekim ikad raspravljali o politici?

— Ne, osim u krugu najuže obitelji. Nisam se bojao da ću biti progonjen onako kako je trpio* vaš narod.

— Jeste li u službi američkoga konzulata ili neke druge američke misije?

— Ne. Ja sam nezavisan poslovni čovjek. Bavim se prodajom američkih boja, lakova i kemikalija za jednu američku tvrtku.

— Čiji je vlasnik gospodin Rajman, zar ne?

— Zašto to ističete?

— Odgovarajte samo na moja pitanja! — rekao je zapovjedničkim tonom.

U nastavku je razgovor tekao ovako:

— Zašto ste u ovoj zemlji? Zašto se niste vratili u svoju zemlju?

— To bi isto pitanje mogle postaviti Sjedinjene Države mnoštvu od milijun ili više useljenika iz ove zemlje. Ovdje sam zato da zarađujem za život i da uzdržavam svoju obitelj...

— Bit će bolje da mi dajete samo izravne odgovore! — prekinuo me je.

— Dobro, ali ako vaše pitanje sadrži dvije stvari, prirodno je da se dade »dvostruk« odgovor.

— Poznajete li Dragutina Bešenića?

— Da, on mi je rođak.

— Recite mi o svojim vezama s njime.

— Te su veze čisto obiteljske naravi.

— Jeste li s njime kadšto raspravljali o politici? (Prvi put me je pogledao podsmješljivo.)

— Da.

— O čemu ste govorili? Mislim: što vam je rekao i što ste ga pitali o tome? (Dalje je govorio podsmješljivim tonom.)

— Samo o obiteljskim stvarima i sadašnjim teškim vremenima.

---

* Misli se na zbivanja u toku II. svjetskog rata kada je autor živio u Zagrebu (primj. prev.)

— Čudno. On je rekao da ste pokazivali veliko zanimanje za opću političku situaciju. Zašto je to trebalo i kome?

— Ako je stvari tako postavio, to nije istina.

Tu je prekinuo saslušanje i naložio mi da potpišem zapisnik. Pročitao sam ga dvaput pozorno. Ustanovio sam da zapisnik sadrži što smo govorili, ali veoma skraćeno. Potpisao sam nakon stanovita oklijevanja i on je otišao.

Oko četiri sata poslije podne istoga dana došao je neki neznanac. Bio je u uniformi, pratio ga je vojnik. Naredio mi je da ispraznim džepove. Sve što sam imao bilo je zaplijenjeno, uključivši novi ručni sat i skupocjeni prsten.

Nakon toga su me odveli u ćeliju u prizemlju. Teška su vrata, koja su imala dva »zurila«, tresnula grubo iza mene. Prost drven pod bio je prljav. Na malom su prozoru bile željezne rešetke. Nisam više nikoga vidio toga dana. Polako je došla noć. Ćelija je bila vrlo hladna i vlažna. Padala je kiša, a jak vjetar ju je zanio u prozor, pa je skvasila i pod. Napokon, oko sedam sati netko mi je donio prljavu tekućinu u kojoj je bilo nešto graha. Nekoliko je žohara plivalo po tome. Nisam to htio jesti. Stražar se cinično nasmijao i kazao:

— Sutra će ti, druže, biti slatko kao med!

Nisam na tu primjedbu ništa odgovorio. Slegnuo sam ramenima i počeo šetati gore-dolje po ćeliji da se ugrijem. Nije bilo mjesta za ležanje osim prostoga poda. Ćelija je bila hladna, a hladan vjetar i kiša koju je izvana nabacivao povećavali su moju bijedu. U devet je sati ugašeno svjetlo. Sjeo sam na pod zamotavši se, kako sam najbolje znao, u svoj topli zimski kaput. Prolazili su me trnci od groznice cijelu noć. Oko pet sati ujutro svjetlo je upaljeno i vojnik je ušao u ćeliju s metlom, da ja njome očistim ćeliju. Novi je dan, drugi po redu, počinjao.

U šest sati sam dobio nešto čaja od nekakva korijenja. Popio sam, jer je bio topao. U podne mi je opet nuđena, recimo, juha koju sam odbio prošle noći. Opet sam je odbio. Netko iz susjedne ćelije je kucao, htijući valjda nešto priopćiti, ali nisam odgovorio, jer nisam razumio. Utrošio sam sate, koji su sporo prolazili, šetanjem i pušenjem. Navečer opet juha, ovoga puta s komadom staroga kruha. Uzeo sam kruh, ali ga nisam mogao pojesti. Bio je tvrd, a po ukusu između neke gorke žitarice i drva.

Svakog jutra, ispod moga prozora, zatvorski su stražari bučno izvodili jutarnje vježbe: marširali su, izvikivali parole, pjevali. Željezne rešetke na mojemu prozoru ometale su, u vodoravnoj ravnini, jasan pogled u dvorište. Kad god bih se popeo na prozor, stojeći na kibli za vršenje nužde, mogao sam vidjeti samo neki pokret od zgode do zgode, i to samo ako se zbivao upravo ispod prozora.

Nisam mogao suspregnuti smijeh slušajući čudne i sirove pjesme s kojima je neotesani vodnik vodio svoje ljude. Ponavljali su ih po deset puta. Iste su riječi neumorno opetovane u ritmu marširanja, a grube su fraze iskazivale brutalnost i primitivnost.

Evo nekoliko boljih uzoraka koji daju dovoljan pregled kulturne razine Titovih vojnika.

»Druže Tito, mi ti se kunemo da sa tvoga puta ne skrećemo.«

»Druže Tito, naše rosno cvijeće, cio narod za tobom se kreće.«

»Druže Tito, ljubičice bijela, tebe voli omladina cijela.«

»Druže Tito, ti narodno blago, tebe voli i staro i mlado.«

Moj se život tijekom iduća četiri dana i četiri noći odvijao po istome obrascu. Hrana od koje sam živio sastojala se samo od »čaja« i onog ustajalog kruha. Snaga me je naglo napuštala. Spavanje na vlažnome, hrapavom podu prouzrokovalo je da mi je i najmanji pokret bio izvor boli.

Oko osam sati navečer četvrtoga dana, oficir koji je bio zaplijenio moje stvari uđe u ćeliju s košarom svježe hrane, što su mi pripremili moji kod kuće, a dostavljena mi je trudom američkoga konzula, koji je otkrio gdje sam, nakon što me je četiri dana tražio po svim zagrebačkim zatvorima.

Dok sam vadio stvari iz košare, oficir je otpočeo razgovor. Na rukavima je imao kapetanske oznake, što je značilo da je bio član Komunističke partije.[1]

— Vi ste Amerikanac?

— Da. (Odgovorio sam vadeći dalje stvari iz košare.)

— Moj je otac u Sjedinjenim Državama, a i neki moji rođaci.

— Ne vjerujem da bi se vaš otac previše veselio da vas vidi u toj uniformi, pogotovo kad bi znao da ste mi ispraznili džepove — meni, Amerikancu.

Rekao sam to pakosno. Očekivao sam ljutitu reakciju, ali on je na moje čuđenje bio i dalje ljubazan.

— Eh, prijatelju, ne mislim da bi mi zamjerio kad bi saznao razlog zbog kojega sam ušao u ovo.

— Da, možda bi imao razumijevanja kada bi vaša oznaka čina[1] bila na ramenima, a ne na kraju rukava.

— Vanjske oznake ne odražavaju uvijek unutrašnje osjećaje. Osim toga, ima stvari u ljudskome životu koje pozivaju na razumijevanje i oprost.

Zamišljeno me je gledao, pa nastavio:

— Jeste li se ikada našli u položaju da osjetite smrtni strah?

— Ne, hvala Bogu. Nisam.

— A ja jesam.

Rekao je to polako. Posegnuvši duboko u džep od hlača, izvadio je zlatni križić, koji je po dužini iznosio oko jedne petine inča.

Stavio ga je na dlan i pružio ruku prema meni, upitavši me drhtavim glasom: »Znači li vam nešto ova stvarčica, dragi prijatelju?«

— Da, znači. Znači vjeru i sigurnost da je sve što će me snaći volja Onoga koji neće nikada dati da propadnem duhovno. Ako nešto i ne mogu shvatiti, mogu to prihvatiti kao Njegovu volju.

— Vjerujete li mi sada, prijatelju?

— U položaju u kakvu sam sada ne mogu vjerovati nikome. Pa ni vama, kapetane. Sve to može biti dio neke igre da me se dovede u propast.

— To vam ni najmanje ne zamjeram. Imate pravo. Ovo nije mjesto za povjerenje. Ovo je kuća prokletstva, patnje i bijede. Čuvajte se, pa ćete se nekako izvući, prije ili kasnije. Ali jednu stvar držite na pameti: samo će vam Bog dati snagu i pokazati vam put slobode.

Vratio je zlatni križić u džep, posegnuo za košarom na podu i polako krenuo. Izgledao mi je star i umoran. S vrata se je okrenuo i rekao:

(1) U Jugoslavenskoj su armiji oznake činova na ramenima, po uzoru na Ruse. Samo članovi komunističkih formacija, poput Ozne ili Udbe, imaju ih na kraju rukava, iznad članka na ruci.

— Želim vam dobar tek. Nadam se da ću imati sreću da vam opet donesem. Laku noć.

Iz toga sam susreta saznao da konzulat i moja obitelj znaju gdje sam. To je bila sreća za mene, jer rodbina često nije uopće znala gdje su zatvoreni njihovi dragi sve do dana presude ili, još češće, tek nakon nekoliko mjeseci, kada bi žrtvama nekako uspjelo da pošalju poruku iz tamnice ili radnoga logora, s prisilnoga rada po rudnicima ugljena, željezničkim prugama, tvornicama, šumama.

Sat vremena nakon moje gozbe, vojnik mi je unio drveni krevet i nešto posteljine što su mi poslali od kuće.

Svježa hrana s čajem i kavom u termosici učinila je na meni čudo. Duh mi se okrijepio, a oporavio sam se i fizički. Te sam noći krenuo na spavanje s nadom i povjerenjem da će se moj narod preko konzulata skrbiti o meni, te da će mi u budućnosti dati svu moguću potporu, bez obzira na to što će se sa mnom dogoditi.

Otada sam živio samo od hrane koja mi je stizala od kuće, a spremala ju je moja žena i slala dvaput na tjedan uz pomoć američkoga konzulata u Zagrebu, svake srijede i subote.

Idućih pet dana nitko me nije smetao. Šestoga dana, oko pet sati popodne, ponovno sam pozvan na saslušanje. Na dnevnom je redu opet bio razgovor koji sam navodno vodio s rođakom. Neka su pitanja bila tako glupa da sam istražiteljevoj vještini morao dati nisku ocjenu. Čini mi se da mu je prvi motiv bila mržnja. Posebno se mučio da dozna jesam li u Sjedinjenim Državama poznavao nekoga po imenu Pat. Nijekao sam, a on je tvrdio da sam ga poznavao.

Izjavio sam da bih mu rekao, kad bih znao, jer u Sjedinjenim Državama nije zločin ako netko nekoga znade.

— Poznate li profesora Hrastu u Sisku?

— Osobno ne.

— Sastali ste se s njim u hotelu Capitol u Sisku.

— Nikada!

— Lažete. Osim toga, mi imamo sredstva da vas prisilimo na prave odgovore. Nemojte se o tome zavaravati.

Zadrhtao sam jer sam i inače čuo da su zatvorenici bili podvrgnuti mučenju.

On je nastavio: »Vi mislite: budući da ste Amerikanac, mi nećemo primijeniti iste mjere kakve se primjenjuju nad drugima. Varate se. Te metode se slažu s metodama u vašem vlastitom trulom kapitalističkom i imperijalističkom svijetu, pa možete biti sigurni da ćete osobno imati prilike osjetiti koliko su te metode ugodne kao stečevina buržoaske klase. Vjerujte mi, nećemo oklijevati da vam damo to zadovoljstvo u punoj mjeri kao prljavom američkome psu!« Ovaj je mali govor održao s toliko pakosti da mu se izraz lica promijenio do ruba životinjske gluposti. Nakon minute šutnje nastavio je:

»Zar ne znate da smo sada dovoljno jaki i ne trebamo se bojati američke agresije i američkih agresora? Zar nismo to dokazali kad smo vam oborili zrakoplove? Sjedinjene su Države naš neprijatelj i one će biti bačene na koljena kao Hitlerova Njemačka. Što se vas osobno tiče, svi pokušaji intervencije sa strane vašega konzula samo dokazuju da ste špijun i mi ćemo tako s vama i postupati.«

Rasla je mržnja u njemu, kad je nastavio:

»Nismo prolili tako mnogo krvi uzalud i još ćemo je prolijevati (nije naveo čiju krv, ali je poznato čiju su krv prolijevali i dalje prolijevaju — krv stotina i tisuća nevinih nezadovoljnika) dok ne srušimo vaš truli gangsterski kapitalistički sistem. čiji ste vi predstavnik. Ne možete zaustaviti nadolazeću plimu svjetskih promjena, iza kojih stoji nepobjediva Rusija.«

Bio je sada bijesni manijak, nalik na strašni lik onoga glumca u filmu »Dr. Jekyl i Mr. Hyde«. Poslije dva sata saslušanje i tužni cirkus zvršili su. Nakon pozorna čitanja, napokon sam stavio potpis na zapisnik koji mi je pružio.

Otišao je iz sobe i vojnik koji je čekao na hodniku odveo me je nazad u ćeliju. Otprilike u osam sati iste večeri ponovno je došao i odveo me u drugu ćeliju, manju od ove. Bila je duga otprilike jedan jard* i jedan i pol jard široka, bez prozora, betonski je pod bio pod vodom koja mi je dopirala do članaka na nozi. Vonj ustajale vode pomiješan s ljudskom mokraćom izazivao je mučninu. Kako nije bilo mjesta da se sjedne, bio sam prisiljen da stojim u vodi.

Shvatio sam da su primijenili metode koje bi me trebale navesti na zadovoljavajuće »odgovaranje«. A ja sam odlučio da ne podlegnem njihovim đavolskim planovima.

Jedini način odmora bio je da se naslonim na vlažni zid. Spavati se nije moglo. Poslije provedene noći u toj paklenoj rupi, ujutro sam dobio šalicu kave.

Negdje u zgradi, vjerojatno u gornjem dijelu, kričala je neka žena. Bolni krikovi i jecaji dopirali su do moje ćelije. Krikovi su ukazivali na torturu nad tom nesretnicom koju provodi neka beštija ili zloduh u ljudskome obliku. Zadrhtao sam pitajući se ne sprema li se isto mučenje i za mene. Nakon nekog vremena ženin je glas utihnuo. Ali onda je došlo još gore: iz ćelije na maloj udaljenosti od moje začulo se stenjanje dvojice ili više ljudi praćeno udarcima batine. Onda sam čuo riječi: »Priznajem, ja sam to uradio«. Izgovorio ih je jedan od tih nesretnika. Nastade tišina. Muke nesretnih zatvorenika uvjerile su me da ni ja sam nisam daleko od nečega takvog.

Te večeri, kada je vojnik ušao k meni u okviru svoga redovitoga obilaska, zamolio sam ga da učini nešto protiv nadiranja vode u ćeliju. Odvratio je cinično: »Drugi koji su tu bili nisu crkli pa vjerojatno nećeš ni ti.«

Nije bilo kible za vršenje nužde, te je u tu svrhu služio pod. Voda mi je išla u cipele, a studen me je tresla po cijelom tijelu. Pokušao sam spavati stojećki, ali nije išlo. Sve što sam mogao bilo je da molim svemogućega Boga da mi udijeli snage da preživim ovu kušnju. Koliko je sati, mogao sam nagađati samo po redovitome stizanju »hrane« ujutro, u podne i navečer.

Treće noći u toj kužnoj rupi nisam više mogao izdržati. Oči su mi otežale. Bojao sam se da ću svakog časa pasti u gadnu kaljužu u kojoj sam stajao. Moj je položaj bio strašan. Služim se riječju strašan u njezinu punom značenju. Konačno se otvoriše vrata i netko mi je naredio da izađem.

Kada sam bio vani, skoro sam pao u nesvijest. Vojnik me je pokupio i vratio u moju pravu ćeliju. Skinuo sam mokre cipele i čarape, obukao suhe i legao na drveni pod. Spavao sam dugo.

---

* Jard iznosi 0,91440 metara (primj. prev.).

Usred dana (mislim da je moglo biti kasno poslijepodne) vojnik me odveo u ćeliju na gornji kat i ostavio u sobi gdje sam bio prvi put saslušavan. Poslije dvadesetak minuta uđe kapetan. Kad me je ugledao, odglumio je iznenađenje i upitao:

»Što je s vama? Jeste li bolesni?«

Šutio sam. Gadilo mi se njegovo licemjerje i zadovoljstvo zbog moje patnje. Sjeo je za stol i počeo me na brzinu saslušavati. Odgovarao sam što sam mogao. Kad bi došlo pitanje na koje nisam mogao odgovoriti, šutio bih. Naljutio se, ustao i jurnuo na mene kao da će me udariti. Uspravio sam se i skupio svu snagu koju sam imao da se obranim. Zaustavio se ipak, primijetivši odlučni i izazovni izraz u mojim očima.

Tada sam rekao: »Čini se, gospodine kapetane, da ste zaboravili da imate pred sobom američkoga građanina, koji nije običan tat ili kriminalac. Metode kojima ste me pokušali prisiliti na priznanje nečega što biste vi htjeli bit će obznanjene prije ili kasnije mojoj vladi i drugim vladama. To vam jamčim! A onda ćete za njih skupo platiti.«

Bio sam spreman primiti njegov udarac. Nutkao sam ga:

— Samo naprijed, molim!

Uporno sam mu gledao u oči. Odjednom su izgubile izraz gnjevne vatre i postale šuplje.

Vladimir BAŽANT

Iza stare kapelice

Iza stare kapelice iza Svetog Florijana
Pokraj šatri pokraj vatri kotlova i oštrog dima
Ispod proljetnoga neba ispod lipa i platana
Nasmiješeno davno vrijeme obasjano dječjim snima
Kao onaj bakin smiješak u studena jutra rana

Uz igraće žarke karte žamor svijeta na tržnici
Raskartano prošlo vrijeme prošarano sjedinama
Zaborav u zimskoj noći drage knjige u knjižnici
Kao šapat u pretincu nataložen godinama
Na dnu ista žuta pisma s pečatom u besanici

Ista ona duga cesta pokraj Svete Terezije
Nekad kamen danas asfalt bjelovarska perspektiva
Golubovi kao spomen pod kupolom Gimnazije

Bože dragi gdje se ona naša stara tajna skriva
Sada će na njena vrata pohrliti profesori
Nikog našeg nikog znanog svi su drugi svi su novi

(1979.)

Vjera DEGREL

Za Hrvatsku

Zemljo moja! Ti mi dade prvu sunčanu zraku
i u mraku prvo svjetlo na putu, kojim pođoh u život
Tvoje šume do neba su sizale svojim granama
kao ruke dobrih starih divova,
i za ljetnih noći sanjarskoj djevojčici
poklanjale zvijezde kao igračke;
u proljeće prve pupoljke i prve rese u kosama breza srebrnih
i radost zričaka u večeri, na mirisnim sjenokošama.
Ko brižna mati lahorom si zibala oranice, livade i pašnjake,
pjevala im uspavanke stoljetne i budnice u praskozorjima.
Ja nađoh prosutu po tvojim poljima
jutarnju rosu s kapljama znoja mojih djedova,
vodu s izvora pomiješanu s krvlju mojih predaka,
pjesmu pitome ševe s graktanjem jastrebova
i zlatna pšenična polja u borbi s vlatima kukolja.
Zemljo moja! Spoznah te tako u vječnoj borbi prirode i ljudi,
al' nigdje ko na tvojoj grudi, ne nađoh toliko ljubavi.
Danas vidim, gdje ti duša umire na pustim poljima,
a prazno truplo, žuljne udove, vučeš po svim kontinentima,
lutaš izgubljena po vlažnim ušćima La Plate,
otrovana u rudnicima Cordillere,
pogrbljena u stranim tvornicama,
rastrgana u sjevernim maglama
i plačem tvoju bol i moju usamljenost,
tvoje zarasle staze i moju udaljenost,
tvoju noć i moju nemoć.
Plačem propast, na koju je osuđeno tijelo bez duše.

Čekanje

Čekam u magličasta jutra ispunjena krikovima zore
u kišnim danima i sutonima čekam — sutra,
i u mislima grlim jedno beskrajno plavo more.
Romon prošlosti još uvijek osjećam kraj uha
i kad gluha noć zaplovi na valovima nadanja,
osjećam da ono sutra nije više daleko
i da će uskoro sva moja čežnja
uroniti u modre dubine valova.
Tad će svi brodovi krenuti sa mnom na povratak...

A. SAMAC

Moj cimer Miki (nisam više sam)

Stara Gradiška, jesen 1953. Već pola godine životarim u samici na »G« hrani (15 dkg kruha). Gladan sam kao vuk. Samo krajnjom mukom i dugom vježbom uspio sam se toliko disciplinirati da sam svaki dan uspio sačuvati bar mali komadić kruha za jutarnju »pričest«. No, jednog jutra sam se neugodno iznenadio kad sam ustanovio da komadića nema. Sve sam brižljivo pretražio, zavukao se i pod pričnu, ali bez rezultata. To me je ozbiljno zabrinulo. Najprije sam pomislio da mi je netko noću dolazio u ćeliju i ukrao ga. Ali tu sam misao odmah odbacio, jer sam uvjeren da nikada nisam tako tvrdo spavao, da to ne bih opazio, a osim toga, komadić je bio toliko malen da nije bio vrijedan provale. Rješenje zagonetke moram potražiti negdje drugdje. Na primjer: zar je moguće da sam tako naglo počeo gubiti pamćenje, ili što je još gore, da gubim moć rasuđivanja? Sve me je to jako zabrinulo. Postao sam pažljiviji, budniji.

Par dana nije se ništa sumnjivo događalo. A onda, jednoga dana, komadića kruha opet nije bilo. Ponovno sam se zavukao pod pričnu. Na moju radost i čuđenje, komadić sam našao iza noge prične, kamo ga ja sigurno nisam stavio. U prvi mah misterij je izgledao potpun. Kada sam ga izvukao na polusvjetlo moje ćelije, ustanovio sam da je nagrižen. Odmah sam posumnjao na miša. Stvar je dakle ozbiljna. Nije dosta što me noću jedu stjenice, nego sad imam još i miša.

Nekada sam bio jako gadljiv, ali sada nisam mogao ni pomisliti na to da tako dragocjenu mrvicu kruha bacim. Bez mnogo oklijevanja sam je pojeo, a mišu sam smišljao osvetu. No, kako ga uhvatiti? Sjetio sam se da smo nekada, kod kuće, miševe znali hvatati »pod lonac«. Stavi se lonac otvorom prema dolje, zadigne jedan kraj i podupre polovicom oraha, jezgrom okrenutom prema nutrini lonca. Siromah miš nanjuši orah, zavuče se pod lonac i kad zagrize orah (jezgru), orah se izmakne iz svog labilnog položaja, lonac se poklopi a miš se nađe »u zatvoru«. Ali budući da mi vrana nije donijela orah u šalaporku, morao sam smisliti neki drugi mamac. Za jedne slobodne šetnje našao sam kutiju od šibica, otkinuo jednu daščicu i uz nju pričvrstio koncem mrvicu kruha, podupro time svoju porciju i uskoro se kradljivac našao pod porcijom. Dosta dugo sam se mučio, dok sam ga živog izvadio ispod porcije. A kad sam ga onako sitnog konačno primio u šaku, pod prstima sam osjetio kako mu burno udara njegovo malo srce, baš kao i moje, one noći kad je UDBA došla po mene da me vodi u zatvor. I ne samo te kobne noći, nego još bezbroj puta tijekom dugih godina robije, u samicama i istragama moje je srce tako burno udaralo, tako da sam se plašio da ga netko čuje.

I, sad sam se našao u teškoj dilemi: što učiniti sa svojim zarobljenikom? Pustiti ga, pa da me i dalje okrada, ubiti ga, ili ostaviti u zatvoru i slušati burno kucanje njegova srca? Prva misao mi je bila da ga odmah ubijem. Ali ubrzo sam došao do zaključka da bi moglo biti mnogo zanimljivije i korisnije da ga ostavim na životu. Bi li to bilo i humanije, o tome bi se moglo raspravljati.

Neka mi pravi društvo! Doduše, morat ću za njega svaki dan odvajati komadić kruha, dragocjenog kruha. Ali, imat ću bar nekakvo društvo. Možda ćemo uspjeti uspostaviti i prijateljstvo? Za početak ću ga morati držati vezanog. Svezao sam mu koncem nogu, a drugi kraj konca za pričnu.

Dabome da se to mom »cimeru« Mikiju nije ni malo sviđalo. Sa strahom i odbojnošću odvraćao je svoj pogled od mene, svog tamničara, i dva dana odbijao hranu. Dakle, totalni štrajk glađu, kao kod pravog ogorčena zatvorenika. Ali treću noć je nestao ponuđeni obrok. Počeo se pripitomljavati. Sad je već počeo jesti i danju, naočigled svom tamničaru. To mi je ulijevalo nadu da ćemo se sprijateljiti i možda postati korisni jedan drugome. Možda ću ga uspjeti dresirati za kakav koristan posao?

O dresuri životinja nisam imao pojma. Samo sam naslućivao osnovne pedagoške mjere: nagradu i kaznu. Postala je to zanimljiva i uzbudljiva igra. Dabome, morala je to ostati naša velika tajna, jer Upravi se to sigurno ne bi svidjelo. Siguran sam da bi mi s užitkom uskratili i tu zabavu. Polúdi!, rekao bi mi moj referent.

Ali, ubrzo me je moj cimer i prijatelj Miki, oslobodio svih dilema i briga. Jedne noći jednostavno je nestao, bez pozdrava i oproštaja, pregrizavši konac. Vjerojatno se naljutio nešto na mene. Možda zato što nisam pravedno dijelio kruh; uvijek sam za sebe zadržao veći komadić. A nije bilo fer ni to što sam ga u zatvoru držao vezanog i to u samici, a on i nije bio neki veliki zločinac, nego samo sitni kradljivac, što je manje kažnjivo KZ. Istini za volju, to više nije bila prava samica, jer bili smo sada nas dvojica, što Miki očito nije uvažavao. Nikad mi se više nije javio, a nije dolazio ni u krađu kruha. I tako sam zauvijek izgubio jedinog preostalog prijatelja. Ovih posljednjih par dana unijeli su dosta zanimljivosti u moju samotinju. Nekako sam se ponadao, zapravo priželjkivao, da ću ga moći dresirati za kakvu korisnu djelatnost. Recimo, možda za poštarsku službu. Ali s kime razmjenjivati poštu, kad tu nikoga ne poznam? Možda jednom kasnije?

Što dalje, sve više mi se nametala jedna moralna dilema: otkuda meni pravo da njega lišavam slobode, tog najsvetijeg ljudskog prava? Pa sva bića vole slobodu, a mi ljudi im to uskraćujemo za svoje sebične ciljeve. Ali miševi nisu ljudi. Oni nemaju OUN, niti su donijeli »Deklaraciju o mišjim pravima«. Prema tome, ni ja je nisam dužan poštivati. Dakle, s formalno-pravne strane, bilo bi sve u redu. Ali što je s ljudskom savješću? Kako tu stojimo? E, tu je stvar mnogo zamršenija. Kad se radi o ljudima, stvar je jasna. Postoje pisani i nepisani zakoni i pravila, postoji čak i »kućni red«. Postoji moralni zakon, koji se može sažeti u jednu rečenicu: »Što ne želiš sebi, ne čini drugome«. Postoji ljubav. »Tu je sadržan sav zakon i svi proroci«.

A ovo o miševima? To ću morati ostaviti za neka bolja vremena. U međuvremenu ću još dugo osjećati ono burno kucanje malog srca mog nesuđenog cimera na mome dlanu.

Možda je već netko napisao nešto o pravima mišjeg roda, pa ću to valjda jednom pročitati, ako se još ikada dočepam knjige. Ah da, sad sam se sjetio; pa već postoje društva za zaštitu životinja. Samo, jesu li toliko efikasna kao ova naša, za zaštitu ljudskih prava? Nadajmo se da su efikasnija.

Volio bih mnogo toga pročitati: o zvijezdama, o deklaracijama, o pravima, ljudskim i mišjim, o mnogo čemu. Ne smijem ni početi nabrajati o čemu bih sve želio čitati, jer tomu ne bi bilo kraja. Na svijetu postoje tolike knjižnice s bezbroj divnih knjiga, a u mene zdrave oči i šesnaest slobodnih sati dnevno. Ali knjige nema! Kad

god se sjetim knjige, tog divnog proizvoda ljudskog uma, u ušima mi zazvoni »milozvučna« izjava mog dragog referenta: »Ne dam ti knjigu, polúdi«! I svaki put tvrdoglavo odlučujem: »Neću poludjeti«. No, kako li je to samo lako reći: neću, ali slobodnu, situ i zdravu čovjeku. Gladnu, promrzlu, zastrašenu zatvoreniku u samici, to je malo teže.

U tom sjećanju i dojmovima o odbjeglom Mikiju dan je prošao relativno brzo i mirno. Sprema se noć. Radujem li se, ili strahujem od nje? Ako bude sreće, malo ću se ugrijati i odmoriti. Možda ću sanjati kakav lijepi san o svojim dragima, o boravku u prirodi? Ne znam što ću sve sanjati, ali jedno sigurno znam: sanjat ću hrpu mirisna kruha, ali okusiti ga neću.

A možda će se i ova noć pretvoriti u pravu moru? Možda će me opet probuditi nečiji jauci, ili sablasno dovikivanje stražara? Možda ću se probuditi zbog hladnoće, možda ću sanjati da sam sav mokar kao onda kad sam se okupao u potoku bježeći iz istražnog zatvora, pa sam se sušio tri dana, drhteći na golim pričnama. Možda ću sanjati i lijepe i ružne snove, ali jedno je sigurno: u svakom snu bit će nekako upleten i zatvor i samica, a o kruhu da se i ne govori.

Možda ću budan sanjariti samo o lijepim stvarima, a onda ću upeti svu svoju snagu da što prije zaspim, da sve zaboravim, da se odmorim, jer i sutra me čeka naporan dan: treba propješačiti desetak kilometara i učiniti bezbroj okreta, a sve to s praznim želucem i onim golim mršavim nogama, čija se koljena čas koče od zime i iscrpljenosti, a čas opet u njima gori neka čudna vatra, što mi je dosad bio nepoznat osjećaj, pa naslućujem da je to predznak neke teže nevolje, koja može ubrzo nastupiti.

A sad, laka ti noć prijatelju, mirno spavaj i nešto lijepo sanjaj!

KNJIŽEVNE VEČERI HKD-a SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA) U RAZDOBLJU RUJAN — PROSINAC

29. IX. 1994. – dr. Darko Žubrinić: Biti pismen – biti svoj.
20. X. 1994. – Mato Batorović: Hrvatski numizmatičar Ločanin Ivan Rengjeo.
10. XI. 1994. – prof. dr. Ivan Biondić: Kardinal Juraj Haulik (u povodu 125. obljetnice njegove smrti.
17. XI. 1994. – Iva Čuvalo: Rasanjene ptice
24. XI. 1994. – dr. Ivan Damiš: Knjige o kard. Alojziju Stepincu.
15 XII. 1994. – prof. Juraj Lončarević: Jakov Ivaštinović (komemoracija)
22. XII. 1994. – prof. Radovan Grgec: HKD sv. ĆiM (sv. Jeronima) u novijoj hrvatskoj povijesti

Martin SILVESTER

Sarajevo 1994.

Od Uskrsa 1994. godine na jednom od zidova Plečnikove crkve sv. Franje Asiškoga u Ljubljani (Šiška) visi velika slika »Sarajevo 1994.«, djelo suvremene slovenske slikarice Marte Jakopič-Kunaver.

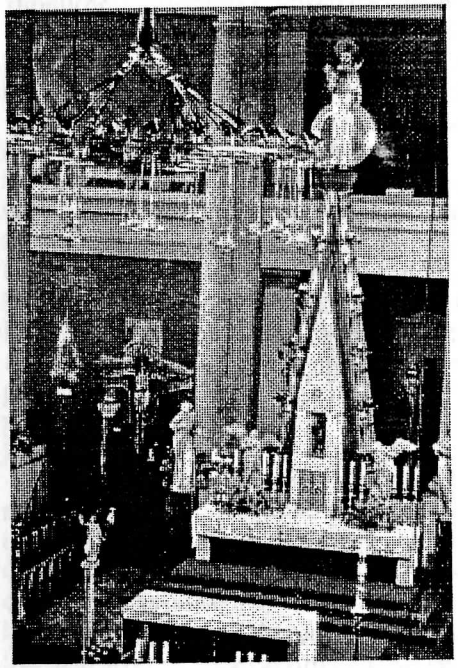

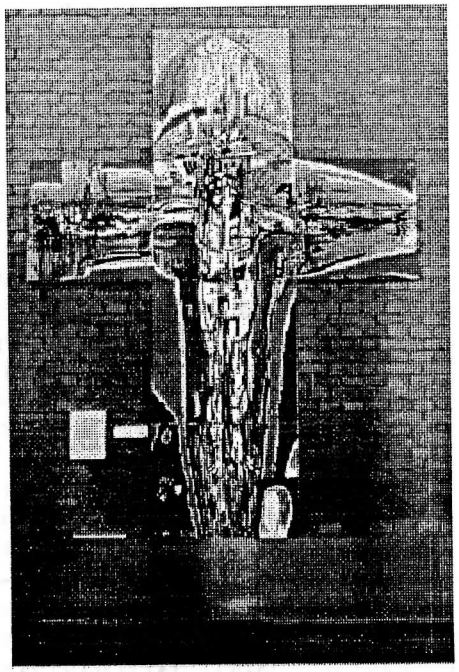

Nije bilo osobe koju nije potresla sudbina mučeničkoga grada. Slikarica je ovako opisala svoju sliku:

»Izložbeno djelo nije nastalo slučajno. Osobna patnja, koju ponekad čak i suviše snažno potiskujem u podsvijesti trpljenje s kojim se svaki dan susrećem u svojoj bližoj okolini te nerazumljiva patnja nedužnih u Bosni, ne samo da me je navelo, već upravo primoralo da se prihvatim slikanja Krista koji trpi i koji nam jedini daje nadu u uskrsnuće. U njegov patnički lik pokušala sam unijeti ne samo svu strahotu koja je prisutna u sadističkom mučenju nedužnih ljudi, već probuditi i savjest onih, koji dopuštaju patnju, a ništa ne čine za to da je spriječe, kao i onih koji ne osjećaju patnju drugih i nikad u svojem zlu ne uzdrhte pred našom zajedničkom odgovornošću za svo zlo, koje se događa u svijetu.

Koristila sam miješanu tehniku na platnu; tuš, temperu, ulje, akril. Kao slikarica oslikanog stakla (vitraja) i na platno sam pokušala nanositi boju po boju, nakon što

sam prethodno brzim potezima tuša, puštajući ga da teče po slici, ostvarila osjećaj eksplozije i rascjepkanosti te time ujedno pripremila raster za unošenje akrila, tempere i uljne boje. Slika (odnosno kompozicija od šest platna) izraz je slučaja, intuicije i studioznog promišljanja kompozicije, prostorno i kronološki.

Slika nije realistička niti idilična, kao što niti sama patnja nikada nije ni lijepa niti idilična. Također nije ni sasvim apstraktna, ali njome pokušavam svim svojim modernim slikarskim senzibilitetom osjećajno dati svoju osobnu viziju Kristove muke na način koji bi mogao biti razumljiv i likovno manje obrazovanim ljudima«.

Marta Jakopič-Kunaver je rođena 14. rujna 1942. godine u Ljubljani. Za vrijeme studija arhitekture i nakon diplome 1967. godine bavila se grafičkim oblikovanjem: plakata, opreme i ilustracija knjiga. Nakon što je deset godina radila kao samostalna arhitektica, započela je studirati i stvarati na području slikarstva. Godine 1988. postaje članicom Saveza društava slovenskih likovnih umjetnika. Od tada djeluje kao samostalna umjetnica.

Slikarstvo Marte Jakopič-Kunaver prije svega je zaokupljeno religioznom tematikom; namijenjeno uređenju crkava i drugih sakralnih objekata, premda je njezino područje umjetničkoga djelovanja šire i raznovrsnije. Po naobrazbi je arhitektica, studirala je solo-pjevanje, piše pjesme i prozu, bavi se — kao što smo već spomenuli — opremom i ilustracijama knjiga, ali najbliže joj je ipak slikarstvo, njezina mladenačka želja, što uključuje također vitraje te nacrte za tapiserije i štošta drugo.

Umjetnica se već više desetljeća posvećuje prije svega slikarstvu u kojemu traži i nalazi svoj osebujan izraz u okviru širokoga kruga europske moderne umjetnosti unutar novog izraza osamdesetih godina i pod utjecajem domaćih slikara Stane Kregara i Mihe Maleše te elemenata slovenske narodne umjetnosti. Jednom nam se čini, u snažnom kontrasnom koloritu, posve fovistično, drugi put pak osjećamo u njezinu crtežu Maleševu pojednostavljenu ali ipak izrazito meku, poetičnu, osjećajnu crtu. Možemo je naći na rubu apstrakcije, na tragu Kregara, ili u naivnu narativnom izrazu, koji bismo mogli svrstati u naivno slikarstvo i umjetnost novog izraza. Premda pod raznovrsnim utjecajima, u slikarskom je pogledu izrazito neposredna, dajući se bez ostatka.

U idejnom pogledu možemo reći da slikarica spada u one slovenske stvaratelje, koji se svojim umjetničkim djelovanjem intuitivno i svjesno suprotstavljaju beznadnom pesimizmu »tamnog modernizma« u slovenskoj umjetnosti.

Marta Jakopič-Kunaver imala je do sada 15 samostalnih izložbi: U Ljubljani, Trstu, Nazarju, Tinju (Koruška), Stražišću kod Kranja, Preddvoru kod Kranja, Radovljici, Ljutomeru i Mariboru. Petnaest je puta izlagala i na skupnim izložbama: u Ljubljani, Rimu, Ptuju, Mariboru, Barceloni, Bilbau, Krakowu, Ljutomeru.

Umjetnica je naročito uspješna u vitrajima koji krase 11 crkava, kapelica i drugih javnih prostora u Sloveniji, Austriji (Tinje) i Rimu (Slovenik). Njezin križni put nalazi se u novoj crkvi u Portorožu. U inozemstvu su još i drugi radovi; platna u kapelici i crkvi u Strassburgu, Klagenfurtu, Jerusalemu i Barceloni. Za svoja je djela primila i nagrade.

Sa slovenskog prevela Marija Kriletić

Ivo Mijo ANDRIĆ

Sarajevski nokturno

Gradu koji je paklu odolijevao
Vidao sam rane melemima lire
Umjesto plača danima sam pjevao
Uvjeren da pjesma posljednja umire.

U vrijeme pokopa sipile su kiše
Premda je jesen tek u listopadu
Meni se činilo da kalendar piše
Kako nam je pjesma oživjela nadu.

(Sarajevo, srpanj 1992.)

Milan RADIĆ

Ulica

U spomen Mariju Pešiću

Ulica ima
parne i neparne
brojeve.
Ona je svakodnevna izložba
za lijepe
i ljepše
ljudske
krojeve.

Ujutro njome
stotine koraka
više,
a uveče je u njoj
sve tiše
i tiše.

Svake je jeseni
okiti lišće
leteće.
Ono je u ulici
snažno
i prijeteće.

Zimski vjetar

Odjednom dojuri
i stane.
Ubrzo snažno
zamaše svojim
velikim i dugačkim
rukama.
Preostali list
sa stabla
ko pokošen
pane.

Njegova snaga
starim kućnim
vratima škripi
i snijeg još brže
sipi.

Gradske ga se kuće
nimalo ne boje
i one od njeg
hrabro čuvaju
zidove svoje.

Albino LUCIANI (Papa Ivan Pavao I)

Na Božjem brodu

Predragi Sveče![1]

Iznova sam pročitao knjigu koja se tiče Vas: *Sveti Franjo Saleški i naše ljudsko srce od krvi i mesa*. Napisao ju je, u svoje vrijeme, Henry Bordeaux, član Francuske akademije.

Još ranije, međutim, Vi ste napisali da i sâm imate »srce ljudsko od krvi i mesa«, koje se raznježi, koje shvaća, vodi računa o stvarnosti te znade da ljudi nisu čisti duhovi, već osjećajna bića. Takvim ljudskim srcem voljeli ste lijepo štivo i umjetnost, pisali ste predivnom tankoćutnošću, potičući štoviše kolegu biskupa Camusa da piše romane. Prignuli ste se pred svima ne bi li svakome štogod dali.

Još kao sveučilištarac u Padovi nametnuli ste sebi da nećete izbjegavati niti skraćivati razgovor bilo s kim, makar koliko bio odbojan i dosadan; da ćete biti skroman a ne drzak, slobodan a ne strog, drag bez prijetvornosti, popustljiv bez proturječja.

Održali ste riječ. Ocu koji Vam je za zaručnicu odabrao bogatu i ljupku mirazušu, ljupko ste odgovorili: »Tata, vidio sam *mademoiselle*, ali ona zavređuje boljeg od mene!«

Kao svećenik, misionar, zatim biskup, darivali ste svoje vrijeme drugima: dječici, siromasima, bolesnima, grešnicima, krivovjercima, građanima, plemkinjama, prelatima, knezovima.

Imali ste, poput ostalih, nerazumijevanja i proturječja: »srce ljudsko od krvi i mesa« je patilo, ali je nastavljalo ljubiti proturječne. »Ako mi tkogod iz mržnje iščupa lijevo oko« — rekli ste — »ćutim da bih ga dobrohotno ozdravio desnim okom. Kad bi mi iščupao i njega, preostalo bi mi srce da ga ljubim«.

Mnogi bi to smatrali vrhuncem. Za Vas je vrhunac nešto drugo. Doista ste napisali: »Čovjek je savršenstvo svemira; duh je savršenstvo čovjeka; ljubav je savršenstvo duha; Božja ljubav je savršenstvo ljubavi«. Zato je za Vas vrhunac, savršenstvo i odlika svemira — ljubiti Boga.

* * *

Zalažete se, dakle, za prvenstvo božanske ljubavi. Radi li se o tome da se ljude učini boljima? Pa neka ti ljudi počnu ljubiti Boga; onoga časa kada se ta ljubav upali i potvrdi u srcu, ostalo će doći od sebe.

---

1 Franjo SALEŠKI (1576.-1622.), svetac i crkveni Naučitelj. Studirao je kod otaca isusovaca u Parizu a potom i u Padovi, gdje je postigao doktorat u građanskom pravu. Kao biskup djeluje u Ženevi, ustrajući na obraćenju kalvinista. Ponajveći dio svoga vremena posvetio je dječici, siromasima i bolesnicima. Među njegovim brojnim knjigama duhovnoga štiva najistaknutije su: *Uvod u pobožan život* te *Traktat o božanskoj ljubavi.*

Moderna terapija kaže: ne može se izliječiti neka bolest, ne nastoji li se osvojiti zdravlje cijeloga tijela, općom higijenom i snažnim okrepljujućim sredstvima kao što su transfuzija i infuzija. Na toj crti Vi ste napisali: »Lav je snažna svijer, pun snage; zato bez straha može spavati bilo u skrivenoj jami, bilo uz rub puta, ugažena od drugih zvijeri«. Pa ste zaključili: postanite, dakle, duhovni lavovi! Ispunite se snagom, ljubavlju Božjom pa se tako nećete bojati onih zvijeri, što su zapravo grijesi.

To je — po Vama — način kojemu se utjecala sveta Elizabeta Ugarska. Ta je princeza po dužnosti odlazila na ples i dvorske zabave, ali se na njima duhovno okoristila, umjesto sagriješila. Kako to? Jer »na vjetru [napasti] veliki plam [božanske ljubavi] se širi, dok se onaj mali gasi«!

Suvremeni zaručnici govore: »Tvoje je srce poput kolibe!« Kasnije zaključe da je koliba, ajme, nedostatna pa u njoj više ne žele boraviti, jer se srce ohladilo.

Napisali ste: »Tek što pčelinja kraljica odleti u polje, sav njezin mali puk je okruži; tako i ljubav Božja ne ulazi u srce prije negoli povorka drugih kreposti ne nađe u njemu mjesto«. Propisati kreposti nekoj duši bez Božje ljubavi po Vama je smjesta propisati atletiku istrošenu organizmu. Ojačati Božjom ljubavi organizam, naprotiv, znači pripremiti prvaka i pouzdano ga izbaciti u vrhunce svetosti.

* * *

Ali kakva Božja ljubav? Ima ona s uzdasima, pobožnim jecajima, umilnim pogledima prema nebu. Ima i ona druga, muška, otvorena, blizankinja one koju je posjedovao Krist, kada je u vrtu rekao: »Neka se vrši ne moja, već tvoja volja«. Jedino takvu Božju ljubav Vi preporučate.

Po Vama, tko Boga ljubi, mora se ukrcati na Božji brod, odlučan prihvatiti pravac koji određuju njegove Zapovijedi, direktive onih koji ga predstavljaju te situacije i okolnosti života koje on dopušta.

Vi ste zamišljali kako intervjuirate Margeritu, kada se trebala ukrcati sa svojim mužem sv. Lujem IX., francuskim kraljem, na putu za Istok:

— Kamo ćete, Gospođo?

— Kamo i kralj.

— Ali znadete li pouzdano kamo će Kralj?

— On mi je općenito rekao, pa ipak ne brine me znati kamo će, samo me tišti da idem s njim.

— No, dakle, Gospođo, pojma nemate o tom putovanju?

— Ne, nemam, osim što sam u društvu dragog mi gospodina i supruga.

— Vaš će muž poći u Egipat, zaustavit će se u Damietti, Acriju i mnogim drugim mjestima; ne kanite li i Vi, Gospođo, poći tamo?

— Doista ne: nemam druge nakane osim one da budem blizu mome Kralju; mjesta kamo on ide nemaju nikakve važnosti, osim što će on biti tamo. Više nego što putujem, ja ga slijedim; ne želim putovanje, dovoljna mi je Kraljeva nazočnost.

Ljubimo li Boga ozbiljno, taj kralj je Bog a Margarita smo mi. I koliko puta, na koliko sve načina ste se navraćali na taj pojam! »Osjećati se s Bogom poput djeteta na majčinim rukama; nosi li nas na lijevoj ili desnoj ruci sasvim je svejedno, prepustimo to Njemu«. A kad bi Bogomajka povjerila malog Isusa nekoj časnoj sestri? Pitali ste

se i odgovorili: »Časna bi htjela da ga više ne da od sebe, ali bi pogriješila; starac Šimun je uzeo u naručje Dijete s radošću, ali ga je s radošću brzo i vratio. Tako ni mi ne trebamo plakati preveć ustupajući službu, mjesto, ured, kada istekne rok i zatraže ih«.

U Božjoj utvrdi nastojmo prihvatiti kojegod mjesto: kuhari ili mali od kužine, dvoritelji, konjušari, pekari. Svidi li se Kralju pozvati nas u svoj osobni Savjet, poći ćemo, ne raznježivši se previše, znajući da nadoknada ne ovisi o mjestu, već o vjernosti kojom služimo.

To je Vaša misao. Ima ih koji misle da je to neke vrsti fatalizma, poput onog istočnjačkog. Ali nije, »ljudska volja« — napisali ste — »gospodarica je svojih ljubavi, kao što je gospodična gospodarica svojih zaljubljenika, koji bi je htjeli zaručiti. Tako je, prije nego li odabere; od časa kada je odabrala i udala se, situacija se stubokom mijenja: od gospodarice postaje podložna i ostaje prepuštena onome tko joj je bio plijen.

I volja može odabrati ljubav po sviđanju, ali kada se očituje za jedno, ostaje mu podložna. Istina je, doduše, da postoji sloboda, koje nema kod udate žene, jer volja može odbiti svoju ljubav kad hoće«, i ljubav prema Bogu, uklanjajući svaki fatalizam.

Kad bi to čuli političari! Oni akciju vrednuju uspjehom. »Može? Vrijedi!«. A Vi: »Vrijedi i neuspjela akcija ukoliko je izvedena iz ljubavi prema Bogu; zasluga nošenoga križa nije u njegovoj težini, nego u načinu kojim je nošen; može se dogoditi da je veća zasluga nositi malen slamnati križ, negoli ogroman željezni; jesti, piti, šetati iz ljubavi prema Bogu može vrijediti više od posta ili pokorničkih šiba«.

No, Vi ste učinili i korak dalje, govoreći: Božja ljubav može — u stanovitom smislu — čak i promijeniti stvari, pretvarajući po sebi neodlučne ili čak opasne akcije u dobre. Slučaj je to s kockom ili plesom (iz Vaših vremena, dakako), pristupa li im se »za razonodu a ne zbog ovisnosti; nakratko a ne do umora i iznemoglosti; i rijetko, tako da ne postane zauzetost, umjesto opuštenosti«.

Dakle, valja paziti na kakvoću naših akcija, više nego na veličinu i broj! Jeste li čitali ono što je napisao Rabelais, gotovo Vaš suvremenik, o pobožnostima na koje je bio potaknut mladi Gargantua? »Dvadest i šest ili trideset Misa svakoga dana, cijela serija *Kyrie eleyson*, što će biti dovoljni za šesnaest pustinjaka«! Ako ste pročitali, zacijelo ste dali i odgovor, poučavajući Vaše časne sestre: »Dobro je napredovati, ali ne mnoštvom iskaza bogobojaznosti, već usavršavajući ih. Prošle ste godine postili tri puta tjedno; ove godine želite udvostručiti i tjedan će vam biti dovoljan. A dogodine? Postit ćete — opet udvostručujući — devet dana tjedno ili dvaput dnevno? Budite oprezne! Ludost je željeti umrijeti u Indiji a istodobno zapostavljati vlastite svakodnevne dužnosti!«.

Drugim riječima: ne prakticirati *razne* pobožnosti, koliko posjedovati *pravu* pobožnost. Duša nije spremnik koji valja napuniti, nego zdenac iz kojeg treba izvirati!

I ne samo duša časnih sestara. Uz takva načela svetost prestaje biti povlasticom samostana i postaje snaga i dužnost svih! Ne postaje lagan pothvat (to je put križa!), već redovit: ponetko ga ostvaruje dijelima ili herojskim zavjetima na način orlova, leteći nebeskim visinama; premnogi ga ostvaruju obavljajući opće svakodnevne dužnosti, ali ne na uobičajen način, na način golubova, koji slijeću s krova na krov.

Čemu željeti orlovske letove, pustinje, stroge klauzure, ako se nije pozvano? Ne ponašajmo se poput neurotičnih bolesnika koji bi htjeli trešnje ujesen a grožđe u proljeće! Prionimo onome čemu nas Bog hoće, prema stanju u kojemu se nalazimo.

»Gospođo,« — napisali ste — »treba malo skratiti molitve, da ne trpe poslovi u kući. Udati ste, budite supruga posvema bez pretjerane sramežljivosti; nemojte dosađivati svojima, predugo se zadržavajući u crkvi; budite pobožni tako da pobožnost približite i svome mužu, no to će se dogoditi samo ako on osjeti da ste njegova«.

* * *

U zaključku, evo ideala ljubavi prema Bogu, življena u svijetu: da ti ljudi i te žene imaju krila da bi letjeli prema Bogu ljubavnom molitvom; neka imaju i noge da prijazno kroče s drugim ljudima; ne »mrka lica«, već nasmiješena, znajući da su upućeni prema veseloj kući Božjoj!

Preveo: Mato LUKIN MARKIČIĆ

Ljiljana VASILJ

Bez naslova

I ti ćeš doći
možda s proljeća
kad u plavičastom
sutonu
sve pupa
a slutnja narasta
do radosne suze
koja klizi niz obraz

i ti ćeš doći
j e d n o m
a još je daleko
taj dan
još dugo
dugo
pupat će proljeća
i teške godine

* * *

Neće propasti naša nada
ni suza koja zemlju kvasi
svi uzdasi već su pali
kao blagoslov
nad zasijanim žitom

otvorit će vrata
O n a j
koji otire suze malenima
kucaj zemljo moja
viči Hrvatsko
nebo je nad tobom

Mladen JURČIĆ

Bilo je...

B i l o j e doba jasnoće dodira
u vjetru vremena nad pjeskom i kršem,
i s k r i l i s u pehari krajolika
prepunjeni vinom šumskog daha,
a dragulji otoka nepobitno su,
kao i mi,
b i l i obzorjem.

Uvojci staza raspleli se kroz voćnjake,
č u l i s m o šapat pripadnosti
ozelenjelih slika
i i m a l i s m o kuću u svijetu
od mora, putovanja, šuma,
od obala, zraka i ptica...
a već sama slutnja daljina
b i l a j e pokret i čin.

Premda nepovratno,
ipak je sve to, bar jednom u vremenu
potpuno, neporecivo bilo,
a i mi smo, bar jednom,
nakratko,
b i l i zauvijek...

Čovjek

Samosvojnih ljubavi,
težnji, patnji, načela,

neponovljiva nutrina —
prijestolje, prokletstvo, izbor —

gdje postojanje
samo se jednom ogleda

za vino tajne svemira
čijom je rukom izrađen taj pehar?

Mladen JURČIĆ

Elegija izraza

Jer rječitost samo se penje, pa stigavši
do vrha neke sjajne kule, više nema kamo
— ne silazi, kao šutnja, u bogate,
ni s kim posve podjeljive širine.

Budi u godišnjim dobima
svoje plodne i ozbiljne šutnje,
pune puta, daljine, krošanja,
večeri, Boga i voljene
(u čiji dah iz svemirske se tajne
obredno lije počelo),
pod Suncem šutnje što sokove
tvojih jesam, vjerujem, ljubim
u voćnjacima sluti sve zrelijeg pjeva,
a bilo što lakše, blijeđe, praznije
odbacuje, odbija izraziti.

Divnu uzdigni, spasonosnu našu
malešnost i nemoć spram Biti,
duboko shvaćenu poniznost
pred neizmjernom širinom srca,
spoznaju
da nešto smije biti izrečeno
samo ako — pripadno biću, Tajni, Jezgri —
ono naše, iskupljujuće zrcali,
pa tiho zagrli te slike mogućnosti,
krajolike, stvari, osjećaje
(k'o što dijete u igrački grli
sažetak i znak budućih obzora),
da iz prisno običnog,
iz ljubavne šetnje, obronka, obale,
bljesnu ljepota, zapovijed, zakon,
a čaša se najdražeg vidika
u Onkraj prelije...

Zdravko MUŽINIĆ

Četiri brata – četiri rodoljuba i mučenika

(Zapis o splitskoj rodoljubnoj braći Jakaša)

Kad se govori o političkom životu Splita proteklih desetljeća tj. od 1918. pa dalje, često se čuje mišljenje da je taj grad s jedne strane bio žarište unitarizma a s druge žarište boljševizma, kao i da je rodio mnoge unitariste i boljševike. Sve je to nažalost u dobroj mjeri i točno. No točno je ipak i to da je taj grad davao i divne rodoljube koji su voljeli svoj narod i trpjeli, pa i umirali za nj. Štoviše, bilo je u Splitu slučajeva da neke obitelji daju i po dva pa i tri takva sina. Zacijelo će se, međutim, i u Hrvatskoj uopće teško naći da jedna obitelj rađa čak četiri takva rodoljuba i mučenika!... A, eto, upravo se takav slučaj dogodio baš u Splitu, u rodoljubnoj obitelji JAKAŠA... Desimir (r. 1913.), Ratko (r. 1915.), Veljko (r. 1919.) i Ante (r. 1921.) bjehu ti divni mladi ljudi, sinovi te dične obitelji. Dvojica su od njih nestala u paklu Bleiburga ili u nastavku Križnog puta, jedan je poginuo kao domobranski časnik, a jedan je bio ubijen u Argentini. Četiri brata – četiri rodoljuba i mučenika za Hrvatsku...

A možda je u toj stvari najinteresantnije to što je otac tih divnih mladih ljudi, dostojnih našeg najvećeg poštovanja i divljenja, bio – žandar... Obični, mali, jadni, kraljevski žandar, čovjek za kojega bi se na prvi pogled reklo da, osim policijske službe, nije vidio ništa drugo. A ipak, on je vidio sve! Nagnan siromaštvom, ne našavši nikakvo drugo rješenje nego da postane karađorđevski kraljevski žandar, sačuvao je ipak dušu, sačuvao je ljubav za svoj narod (zbog čega je, dakako, bio šikaniran u službi pa i rano umirovljen). I odgajao je djecu onako kako bi trebao raditi svaki otac – u ljubavi za svoj narod. A majka je, pak, sa svoje strane, odgajala djecu u kršćanskom duhu. Još jedan primjer kako smo svi mi pozvani da pravilno odgajamo svoju djecu...

Prvi sin te dične obitelji koji je položio život za Hrvatsku bješe VELJKO. Završivši srednju školu, i to najcjenjeniju srednju školu: klasičnu gimnaziju, a ne imajući mogućnost za studij i ne našavši uopće nikakvu drugu, bolju mogućnost daljnjeg života, mladi se čovjek odlučio za – »pešadijsku« vojnu akademiju!... S ciljem da postane kraljevski oficir... Možemo zamisliti kako je bilo mladom čovjeku, koji je mrzio sve što miriši na Srbiju i Jugoslaviju, u školi gdje se do u besvijest govorilo o junačkom srpskom narodu, Srbiji kao Pijemontu Južnih Slavena, gdje se čovjeka neprekidno maltretiralo pričama o Kosovu, srpskim ustancima... gdje se uporno srbiziralo i gdje se upotrijebljena hrvatska riječ nerijetko kažnjavala zatvorom, gdje se, dalje, minoriziralo hrvatski narod, potcjenjivalo i vrijeđalo rijetke nesretnike Hrvate u toj školi... Ipak je, znajući da nema alternative, samozatajni mladi čovjek izdržao svo to maltretiranje. Konac školovanja, travanjske dane 1941. dočekao je na Vagnju kod Sinja u stožeru tzv. »Jadranske divizije«. Vidio je kako je rodoljubni i junački časnik dr. Milan Luetić uskratio posluh srpskom zapovjedniku, pukovniku i štoviše potegao i revolver na nj, ali je u nastaloj pucnjavi i sâm bio ubijen. Doživio je i raspad kraljevske vojske i odmah s oduševljenjem prešao u novostvorenu vojsku

NDH, domobranstvo. No time je započeo za mladog satnika križni put. Kako nova država ima brojne protivnike i neprijatelje, mladi časnik ide iz okršaja u okršaj, iz borbe u borbu... I tako neprekidno preko dvije godine. Konačno, kod Ljubije s jeseni 1943. izdajom pukovnika Širole doživljuje tragičan završetak i pogibiju. Nije navršio ni trideset godina. Bio je to prvi od braće Jakaša koji je položio život za Hrvatsku...

Dva su brata Jakaša, kako čusmo, nestala u paklu Bleiburga, odnosno u nastavku Križnog puta: Desimir i Ratko...

Završivši električarski zanat i postavši električar, DESIMIR zapošljava se kao električar u »Električnom poduzeću« u Splitu gdje će raditi do 1941. Odgojen rodoljubno, još kao mlad čovjek ne krije svoje rodoljublje. Kad se, nakon slabljenja diktature, obnavlja djelatnost HSS u Splitu, Desimir je među prvim njezinim članovima. Čak će kao istaknuti rodoljub i k tome radnik, postati uskoro i tajnik »Hrvatskog radničkog saveza« – HRS (predsjednik je bio Luka Čulić). Veoma gorljiv i agilan tajnik... Nastoji, naime, kolikogod mu je moguće, da pregovorima s poslodavcima, isključujući klasnu borbu, štrajkove i ostale nasilne metode, poboljša radne i životne uvjete radničke klase, a i da što više splitskih radnika uključi u tu organizaciju. Imao je u tim nastojanjima prilično uspjeha pa je u više slučajeva, skupa s Čulićem, pregovorima s vlasnicima nekih poduzeća uspješno rješavao materijalna i uopće životna pitanja radnika, a imao je uspjeha i u učlanjivanju radnika u HRS, pa je tako npr. 1938. splitska filijala HRS imala oko 3.500 članova. No time je razbijao URSS pa i splitsku KP uopće, što će mu mjesni boljševici smrtno zamjeriti, čak su tražili načina kako da mu se osvete a možda (po svom običaju) i likvidiraju. Kad su uskoro 1941. stigli u Split Talijani, ne mogavši trpjeti talijanski teror, Desimir napušta Split i odlazi u Zagreb. Zaposlio se u »Elektri«, gdje će raditi do 1945. Treba reći da ipak nije prišao ustaškom pokretu nego je ostao na liniji HSS, surađujući čak direktno s Mačekom. Bojeći se osvete boljševika koji mu nisu oprostili rad u splitskom ogranku HRS, odlučio je da u svibanjskim danima, zajedno s drugim istaknutim HSS-ovcima, napusti Zagreb i krene prema Sloveniji. Krenuo je, dakle, prema Sloveniji, ali mu se tamo uskoro gubi trag. Kao da je bio viđen u jednom logoru u Varaždinu, a potom u nekom rudniku na granici Bugarske. Zacijelo nije sve to preživio. Tek je bio navršio 32 godine. Još jedna žrtva boljševizma i jednoumlja...

Ništa bolju sudbinu ni bolji svršetak nije doživio ni brat RATKO. Završivši srednju školu, upisao je pravo, a uskoro odlazi u Zagreb gdje se zapošljava u carinskoj službi. Za vrijeme NDH ušao je u domobranstvo i ostao na braniku mlade hrvatske države sve do kraja, do svibnja 1945. Tih dana odlučio je napustiti Zagreb i krenuti prema Sloveniji. Nažalost, nije stigao daleko. Gubi mu se trag kod Bleiburga. Jedan u dugoj koloni hrvatskih mučenika... Izgledalo je da su s njim svršila stradanja te obitelji. No nije bilo tako... Trebalo je da i zadnji sin te dične obitelji položi život za Hrvatsku...

Zacijelo najveći rodoljub među tom braćom, ANTE se kao srednjoškolac i student prava uključuje u rad rodoljubnih organizacija, posebno u društvu »Hrvatski Junak« gdje je postao jedan od čelnika. G. 1941. odlazi u Zagreb i ulazi u »Ustašku mladež« gdje će također postati jedan od čelnika. Bježeći pred najezdom boljševika, i on svibnja 1945. napušta Zagreb. Krenuo je drugim putem, čini se prema Karlovcu i tako je izbjegao Bleiburg i sačuvao živu glavu. Dočepao se i Argentine. Tu se pomalo afirmira i čak ulazi u državnu administraciju te države, postavši štoviše i visoki

dužnosnik u državnom aparatu – pomoćnik ministra rada. Svakako, nije zaboravio porobljenu Hrvatsku, sanjao je o slobodnoj Hrvatskoj, sudjelujući u tamošnjim rodoljubnim organizacijama... Sve to nije, dakako, promaklo pozornosti agenata UDBE – oni su ga uostalom pamtili i iz vremena okupacije, pa i vremena uoči rata – koji su našli načina da ga 1976. u nerazjašnjenim okolnostima kidnapiraju i zacijelo uskoro i likvidiraju. Tako je završio i zadnji sin te dične rodoljubne obitelji...

Tako Split nije rađao samo unitariste i komuniste – i komunističku braću Santini – nego i – braću Jakašu!... Istaknute rodoljube koji su nosili u sebi viziju slobodne i neovisne Hrvatske i borili se za oživotvorenje te vizije... I u tom su nastojanju položili svoje živote... U dugoj koloni hrvatskih heroja i mučenika... I nije jasno što čeka gradsko poglavarstvo Splita! Jedna ulica u čast te rodoljubne braće, bilo bi najmanje što bi trebalo učiniti da se sačuva uspomena na te divne mlade ljude.

Vjera DEGREL

Jablani u mom dvorištu

Jablani
vitki stražari
za koga stražu stražite
na opustjelu ognjištu?
Čuvari
moga djetinjstva
ne čekajte me, ne mogu
k vama se više
vratiti.
Stršite
krhki i tanani
pod nebo grane pružate
ko suhe ruke
k molitvi.
Na tvrdoj kori nosite
duboke bore vremena,
i grane nekad zelene
u crno vam se
zaviše.
Jablani,
moji jablani,
to vjetar vitla sobama
mreže što ih pletu
pauci.
U domu nema nikoga
kome bi hlada davali —
za koga stažu stražite,
o dobri stari
vitezi?
— Crni smo
jer smo u žalosti:
mrtvima stražu stražimo
kad živi nas
napustiše. —
Jablani, vitki stražari,
čuvari moga djetinjstva,
stršite krhki, tanani,
a grane nekad zelene
u crno vam se zaviše.
Na domu nema nikoga,
tek vjetar vitla sobama
i fijuče u krošnjama
requiem za Ognjište.

Daniel NAČINOVIĆ

Elohim

Carmen mysticum
supra locum Evangelistae
de Iesu puero in templo

I

Dan bješe jedan blagdanji pod krošnjama daljina
kad pjevao sam s Prorokom o rosulji s visina.
Tko pomaknu mi zastore, odastiruć svu tamu?
— tud misli mi se prosuše ko koraci u hramu.
Mir vode nebo dotaknu, sve obzore bez kraja;
ja oćutjeh se pogledom gdje vidik vidik spaja.
Tek pastir prođe nečujni što oblake timari;
gol golcat već sam stajao pred poretkom svih stvari.
A posvud oganj: blistav dim.
Grom svud se bljesnu:
Elohim!
Gle, pučina se prenu!
I opet začuh:
Elohim!
u praskozorju snenu.
Oči su bića zastale gdje magla dovid prijeći...
U govoru mu zvijezda sjaj; i njime rane liječi.
A dijete tek je nejako; on, Tvorac sred planeta:
nad vijekom dugih vjekova tek dvanaest mu je ljeta.
U riječima mu zvoni vlast
jer i sam Riječ je prava;
no, Trojstvo stan je Jednoga
a u njem sva je slava.
U bezmjernome nacrtu, dal narav bje mi bliža?
Počelo bješe Smisao, sav plan u znaku križa.
Nisu li sveđer gorjela i slova u tom retku?
gdje reče: Ljubav stanuje
uz kraj i na početku.
O, bukni dušo žarom svim!
Sav svemir kliče:
Elohim!

II

Na mramor već se djenu trak od plamtećega zlata,
kad broncu mis'o dotaknu i otvore se vrata.
Žagor što miješa korake tud vodi moju sjenu,

silinom pijeska pustinjskog ko vihor morsku pjenu.
Dugoglasni se stere pjev i obvija se svodom,
uz jaganjaca dalek plač još lelek prateć hodom.
Udahnuh onaj mili dah od tamjana i myrhe;
u pjevanje se odmećuć kroz palme i šimšire,
nad utjehom što pristiže uz domak trudnih nogu
neznanca nekog putnika koj' usnu u svom logu.
O, veličajni kralju naš, Ti sazda ove dveri!
Slavu Ti Jišaj – palice još nitko ne izmjeri.
Ja gledam ove urese od kamena i cedra,
sve motreć dolzdol naduta u Jafi suha jedra.
U beskraj dugu povorku svih deva štono grabe
put grada Uru Šalema na povratku iz Sabe.
Magnovijnih na dozoru još daljih nam predanja
i zapisa veličajnih kroz noć očitovanja.
Dok lutasmo kroz misirska prostranstva sužnji dana
i godina a hranila nas zorom Njeg'va mana.
Sad hram se, evo, uzdiže i u njem mnoštvo vrvi;
tek prošlo je kroz vodâ sliv i zastore od krvi.
A u njem ploče Zavjeta što Mojsije ih uze
na sinajskome gorju tad kad obgrnu ga suze.
Na pogled gdjeno narod sav u raskinutu strahu
pred teletom se klanjaše u zavrelome prahu.
Pred nijemim, mrtvim teletom od bludnje i od mjedi,
u kalu stare naravi i obnevidnoj bijedi.
Tjeskobe tu me obli pot, čuh zaziv farizeja...
Djeva me taknu pogledom i veli: Bersabeja,
ime je moje neznatno — tek prolazom mi reče,
taj uzdah ranog proljeća što miluje i peče
I za njom uto krenuh već jer sumnja mi se djenu
da negdje sam u mladosti ja vidio tu ženu,
što slučajem il' vodiljom je gdjekad mogu zvati,
jer možda uzglavlju je dar dok bdiju kasni sati.
I slušam kako kazuje u žarosnome plamu
da dječak tud se nečiji izgubio u hramu.
Tri dana da ga traže već u čitavoj Judeji
a sapliću ga svicima u hramu saduceji.
Tad vidjeh ili pričin bje?!
ko šuštaj prođe dijete, gle!
i blagi lahor bjaše s njim
kad svijeća šapnu:
*Elohim!**

(Ulomak)

* E l o h i m, drevno semitsko ime jedinoga, jednoga i pravoga Boga. Množina, pluralis excellentiae. Na hebrejskome izvorniku, početak Biblije u Knjizi Postanka (Genesis) glasi: Bereshith bara Elohim... (U početku stvori Bog...)

Tatjana VRANIĆ

Krleža i hrvatska magla

U snu se nađoh na oblaku. I gle čuda! S drugog oblačka smješkao mi se dobroćudno stari Fric, oran za razgovor. Zgrabih objeručke priliku koja se ne pruža svaki dan i navalih pitanjima.

– Gospodine Krleža, ne znam je li vam to drago, ali na Zemlji, zapravo u našoj hrvatskoj kući, vi ne prestajete biti u središtu pozornosti. Ima ih mnogo koji svima, osim sebi, sve zamjeraju, a ima ih bogme mnogo koji baš vama mnogo toga zamjeraju. Kako vam naša Hrvatska izgleda s tog vašeg oblaka?

– *U kući se našoj ljudi bodu, ko otrovne ose,*
po hodniku, gdje petrolejke gasnu u prljavoj spirali,
crne sanduke nose.
O, koliko duša se kod nas u kući tali,
a ljudi očajno viču po stubama u spirali.

– Vremena su odista teška. Hrvatska je postala slobodna država sa slobodom tiska i javne riječi. Sada vas mogu secirati i svi oni koji to prije nisu mogli niti smjeli. Sliježete ramenima. Zar vam je odista svejedno?

– *Popluvan gdo ni bil, taj dunsta imet nemre,*
kaj su pravzaprav domači naši, oselski ideali!

– Zar se niti ne mislite braniti?

– *Gdo bližnjega ne štima kakti sebe,*
Antikrist je i ne mu placa v nebe!

– Rastužuju li vas svi ti napadi? Ili vas ipak ljute?

– *Psi laju. Laju bijesno, bezumno i suludo,*
psi laju glupo, krvavo i uludo
na sve što se krene: na svjetiljke, na glasove i sjene.

– »Psi laju, a karavane prolaze«! No, ne možete poreći da ste uživali u plodovima svoje slave. Imali ste sve. Kažu da ste živjeli na način svojih Glembajevih. Zar baš ništa ne želite reći u svoju obranu?

– *U pomoć mi nitko neće preskočiti daske,*
nijedna lepeza neće pasti za moju glavu.
Krvavim rtom espade zapisujem svoju slavu,
u šumu pljeska, klicanja i laske.

– Odista su vam mnogi klicali i laskali. Neki iskreno, a neki su čekali priliku kada se nećete moći braniti. No, očito je da ste vi prihvatili tu igru. Zašto pokrivate uši?

– *To urla pljesak ko fijuk oluje,*
arena kliče, a meni se bljuje!
O prokletstvo igre krvave i strasne!

– Bili ste slavljeni i hvaljeni veliki pisac. Ne zamjerite na pitanju, ali zar odista niste mogli ništa promijeniti u toj komunističkoj glembajevštini?

– *Zgubil sem se v megli, v blatu, v pomerčine.*

– U kakvoj ste se to magli izgubili?

– *V megli sem videl, videl sem v megli:*
seh križneg putov konec i kraj...
V meglenom blatu, v pogrebnom maršu,
otkod nas nigda več nebu nazaj.

– Taj vražji defetizam! Pa zar je za vašeg zemaljskog života odista sve izgledalo tako crno?

– *Kugla nebeska gori!*
I u tom kolu roblja, kraljeva, žena i smeća,
tramvaja, volova, konja, topova, vjetra, karteča,
u ludom ciklonu vatre i krvi, gdje bukti Slobode Sreća,
gdje se božanstvo Laži ko sveto sunce vrti,
hihot će jecati glasan
Njezinog veličanstva
Pobjednice Smrti.

– Niste li ipak malko previše slavili Smrt?

– *Tak je na svetu da za najvekšeg suca*
smrt se s kosum vre okolo smuca.

– Vratimo se radije onoj vašoj magli. Zašto vam je ta magla tako prirasla srcu?

– *Videl sem v megli Reč*
kak se preobrača v grobu.

– Dakako ta »Reč« je Kaj koji ste toliko voljeli, a Ilirci su odabrali Što. Kako vi ocjenjujete Ilirce i ilirsku ideju?

– *Ileri kak pilki, faklonosi,*
zaškrabani dijaki, larfonosi
pokapali su paradno starinsku reč Kaj.
Kak zvon je kaj germelo,
kak kres je Kaj plamtelo,
kak jogenj, kak harfa vekomaj,
a oberpilko v gali
s pogrebnom faklom v roki
med ilerskim fanti,
mertvečkemi snuboki
španceral se
Doktor Ludwig von Gay.

– Zašto ste toliko protiv Iliraca?

– *Ti frassi gladni, fuchsi, demetri, vlaški gerci,*
kaj v kamarilu bleje kak tepeci,
to su sami gaji, carski oficeri,
semi jeno oko pod bečki topferl žmeri.
Danas su puntari, zutra buju žbiri,
čarni su i žolti ti ilerski špaliri!

– Nisu valjda jedino Ilirci zabludjeli u magli?

– *Precoprat se to hotel naš Križanič je Jurko,*
zvlekel reverendu i horvacko surko.

V Siberiji zavijal je taj vok za Uralom,
zmlela ga je megla kak pekleni malom.

– Zanimljiva lica u toj hrvatskoj magli. Imate li još koga na tom popisu?

– *I Bana Mažurana z bakenbarti sivi,*
nigdar ne zgine kak ban gdo jemput živi.

– »Navek on živi, ki zgine počteno«! Zar su i Zrinski i Frankopan u toj vašoj sveobuhvatnoj magli?

– *I videl sem v megli,*
v megli sem videl:
Zerinski grof žrez meglu
kak slepec gre v Beč.
A nazaj ga nebu, a nazaj ga nebu, a nazaj ga nebu
nigdar več.

– Zrinski, Križanić, Gaj, Ilirci, Mažuranić... Ima li još koga u toj vašoj hrvatskoj magli?

– *I Biškupa Štrocu sem videl v megli,*
kak babu na loncu, gde sedi na cegli.

– I koga još?

– *Supilovog Frana,*
kem serce pregrizla horvacka je rana.
Krepal je v blatu, kak roža bez tegla,
požrla ga je megla, kervava, čarna megla.

– Kako je hrvatski narod, prema vašem viđenju, podnosio tu svoju crnu maglenu sudbinu?

– *Sors bona Krobota: emigrare domo*[1],
če pravi človek je, kmet, botec i homo.
Ne jeden naš bogec je emigreral domo,
kaj bil je človek, a je ne bil gnomo.

– Svi ipak nisu mogli emigrirati. Što je bilo s preostalima?

– *Cinkuš je lajal v megli, golgotski,*
pokopati smo znali furtinavek gospocki.

– Pa dobro! Ima li uopće nekog tko se nije izgubio u toj strašnoj hrvatskoj magli?

– *I Starog sem videl v tej kervavoj megli,*
kak Stari z virđinkom pod krovom sedi.
V đakovečku meglu,
v gornjogradsku meglu
za dimom dim kadi.

– Zar je moguće da ste vi, komunist plamenog vjetra, gajili simpatije za Oca domovine? Zašto?

– *Stari se punta i Stari pljuje*
na biškupsku »žlicu duševnog sladoleda«
kojom biškup Muža nahraniti gleda.
Stara, posteklela korenika se ne da!

1 Dobra hrvatska sudbina, pobjeći iz domovine

Nigdar nebu v megli Spomenika imal
kaj nigdar je ne s klimavcima klimal.

– Čini se da mnogi za vas krivo misle da ste bili ne samo crveni nego i »Jugoslaven«. Imate li još što reći o Anti Starčeviću?

– *Stari ni bil malar za teleče oči,*
niti pero za škilavce čitavce.
Jedini lampaš v kermežljivoj noči,
kak germlavine bas za naše tupoglavce.

– Pređimo malo na bližu prošlost. Godina 1945! Hrvati su iz jedne magle izašli, u drugu ušli. Na vlast su zasjeli vaši komunisti. Kako ste vi to doživjeli?

– *V polnoči gluhoj na kvaterne petek,*
ja mislil sem konec je, a bil je početek...

I videl sem daljine, meglene i kalne,
I videl sem glibine, se dalne i dalne.
I videl sem strele, žveplene, blisiču.
Občutel sem merliča prst na ogerliču:
na jabuki Adama gladni tuji palec,
bil sem v čarnom plašču, hman kak zvezdoznalec.

– I zbog toga ste vi prekrižili svoje ideále i, unatoč svemu, pridružili se onima koje ste prezirali?

– *Gdo plašča nezna z vetrom obarnuti,*
more kak sveča na vetru ftarnuti.

– Rekli ste da »ni med cvetjem ni pravice«. Jeste li zato i vi izigrali stare pravice? Ili su u pravu oni koji misle da je kod vas u igri bio obični, dobro znani, kukavičluk?

– *Doktori, gospoda, gingavohodci, kervolisci,*
pravde i pravice zakoniti zvertavci,
hahari vu samtu, sprekrizmani lisci,
kaj hočeju od mene čerleni larfonosci,
kaj brusiju britve krabulnik, kosci?

– Niti vi niste od kamena! Mislite li da vas bezrazložno napadaju?

– *Mošnjoresci prokleti! V kervavem razvudenju,*
kunem se bogom v vmiručem hrepenenju:
ja omeglavec nisam, krimavec ni lažlivec,
kipočastitel nigdar nis bil, heretik, krivoverec,
kaj hočeju od mene?
Kam teče ta karv?

– Možda kao voda na nečiji mlin. Neki bi vas pošto-poto htjeli srušiti s trona najvećeg imena hrvatske književnosti, a možda, za kaznu, čak i istjerati iz hrvatske književnosti. No, zapravo, napadaju više vašu osobu nego vaša djela. Pa, zar niste dovoljno dugo bili na vrhu? Čini se da se na vama ostvaruje ono Gundulićevo kolo. Ne mislite li tako?

– *Na tem su ketaču navek oni gori,*
kaj su bili gori gda bili jesu gori.
Za bogca i v peklu pod tabanum gori,
majori su v nebu i v peklu majori!

– Ako je tako, onda niti vaš život Gore nije baš idealan!

– *Človek biti ima mertuhlivi stvor,*
po lojtram se pentra v Nebe gor...

– A kad se konačno popne?

– *Na vanjkušu nebeskom bu cele dane spal,*
če ga ne bu spekel Sardanapal.

– Vas očigledno nije dohvatio! Izgledate sasvim dobro na svom nebeskom jastuku! No, znate, ima mnogo onih koji su od vas očekivali poštenje, žrtvovanje za ideale i da svojim uzornim životom stojite iza svega onoga što ste napisali. Što biste mogli poručiti takvima?

– *Kemu Plajbajz jedina je lanča,*
taj se z vetrom panča kak Osel od La Manča.

– Čini se da je za vas sve prokleto jednostavno: pravice nema, »nigdar ni bilo da nekak ni bilo«. Znači li to da je opravdano pisati o bijednim ljudima, a živjeti raskošno, osjećati hrvatski bol, a slizati se s hrvatožderima?

– *Sve su duše naše skupocjene urne*
bola, jada i pepela pune.
U nama duboka tajna crna trune.
U nervima nam glazbe luduju
i poju nervi ko napete strune:
pjesme mesa, pjesme pijane i burne.

– Prešli ste ponovno na što-hrvatski književni jezik. Palo mi je na pamet da ste vi, koji ste toliko ogorčeno branili Kaj, ipak pokušali obraniti i hrvatski Što u Deklaraciji o jeziku. Zašto?

– *U zimi kad sobama lutaju pokojne, nesretne duše,*
ja im se javljam tihim otkucajem daske.
Kandilo lije po meni svjetlost i zlatni okviri sjaju
zimzelen žuti pod staklom i ćute mrtvačke maske.
Ja brutalnu snagu konačne sjekire slutim,
U sebi stojim,
gledam
i šutim.

– Krležina šutnja, hrvatska šutnja, posvuda Radićeve guske u magli. Kako biste opisali ta vremena?

– *Megla. Tišina. Vremena meglena.*

– A Krleža promatra i šuti! No, ostanimo još malo na jezičnom pitanju. Ima ih koji misle da, zbog te vaše velike ljubavi za Kaj, uopće niste znali hrvatski pisati odnosno na hrvatskom što-književnom jeziku...

– *V zacopranih glibinah gdo zlamenje išče,*
taj nigdar ne bu našel nišče...

– Mi Hrvati smo izuzetno bogati: Trojedina kraljevina, Trojedini Bog i Tri lijepo razvijena jezika! Tu se bilo prilično teško snaći i ne pogriješiti, zar ne?

– *Gdo dobro spi, brez greha projde,*
a takšni pak vu nebo dojde.
Gdo hoče tak vu nebe iti,
taj navek mora pijan biti.

– Što biste poručili onima koji i dalje blude kroz hrvatsku maglu?

– *Kervava megla v megli karvi,*
kadaver v blatu,
v lobanji čarvi.

Zgorete cirkve, kervavi sveci,
dim, jogenj, megla, v megli mertveci.

– Možete li mi iskreno reći kako ste osjećali Hrvatsku svih tih vaših zlosretnih crvenih glembajevskih godina?

– *Na dnu u tmini sivog morskog mulja*
Potopljene stvari miču se i svijete.
Nad zrcalom modrim bijele ptice lete.
Voda je teška ko kružnica ulja.

– Mislite li da je Hrvatska konačno isplivala na površinu? Sloboda je stigla, krenuli smo iz mrtve luke...

– *Veselete se vedrine,*
zapalete se žarine,
se tenčine, se sparine,
se nizine, se visine,
kervarine, pomerčine,
z mesečine na višnjine,
z babjeg leta vu sparine,
dozrelo bu slatke vine!

(U Zagrebu, rujna, Godine Gospodnje 1994., s vjerom i ufanjem da mi stari lukavi Fric neće zamjeriti što sam se poigrala njegovim stihovima i posložila jednu od mogućih kombinacija njegovih razmišljanja o hrvatskoj magli.).

Ivana RADIĆ

Pokošeno cvijeće

Jurica, Branko, Rudi
i tisuće divnih momaka,
Ivica, Miljenko, Zlatko
i tisuće hrvatskih junaka
doživješe sudbu krutu
ostadoše na Križnom putu.
A što su krivi bili
tako mladi, plemeniti, mili?
To drago pokošeno cvijeće
zaboravit Hrvatska neće.

Staračkí angelus

I

Izdržati, a ne biti heroj,
u činidbi časnoj, postojanoj, pravednoj.

I ne htjeti puno
u nagnućima žrtve, u namjeri joj i trajanju.

Za praznim slutiti stolom
vrutak nebeske nimfe i dodir staračkog angelusa.

II

Puknuti, ipak, kao ljubav u podne,
kao krv sveca u peharu
i časnim se mirisom, oljuštene naranče,
raznijeti
vrijesnom nam posteljicom i modrinom.

III

Krilati gavrane, i u smrtnome kruništu,
jasnoćom, srcem, smislom i strašću ženika,
neporozan nadjenuti oblik nam vječni.
Bjelasti na suncu (uz hrvatske tišine!)
u azurnome letu.

(U Rovinju, 2. listopada 1994. god.)

Otajstvo leta

Zagrlimo se
u neizdrživoj prisnosti, blizini.
U otajstvo leta potegnimo
i san i leptira
neka se krile u noći.

A usud nam pripadni –
u dosegnutoj biti, smislu, čežnji –
jedne nam vjeđe
kao latice neka sklopi.

Niz crno biserje

A onda i mi ćemo, kažem ti
mala moja
niz biserje griješno, crno
k majstoru doći,
gdje dlijeto je majstorevo...
i uvijek spremna mu ruka.

U leglu tišina
u sjenci im i visu
vjenčati se
sa svemirom trajno –

U radionici, mila moja,
bez prozora i vrata.

U krugovima bitka

Kao da oči ti zvijezdu dvore
zrcališ i sjajiš
s ruba mi i namjere i nade.
U seobi tajnoj, čeznutljivoj, bolnoj
sva si
da pripadno mi biće
puninom jezgre oplodiš
a onda kušnjem vječna jedra
i srcem me vineš, uzvisiš
u krugove bitka.

Stanislava ADAMIĆ

Dan i san

Brojimo prste:
jedan san
drugi: dan
I tako dalje
Dan Sunce
San – zvijezde opisuje
Dan psuje
I noć nije pobožna
I san, i dan – iz dna
iz nebosklona razgnjevljena.

Svaki dan ispisuje težinu
Opterećuje svemire Vremena
Jogunaste obrise,
sjene i boje raspoređuje.

Svaki dan
krvotokom sna ruje
I tuguje.

Slobodan Martin ŠIKIĆ

To je naša vjera!

Naši grobovi
podižu pokrove.
Na usnama
mrtvaca
poljupci se
pale.
Golema lomača Nade
sklopljena
u molitvi
gubi strah.
Evo jutra
za sutra!
Umivamo se u njemu
i nijemi
od sreća
kličemo:
To je naša vjera!

Pismo don Frane Bulića prof. Antici Juras

(Iz ostavštine prof. Antice Juras, dugogodišnjeg člana Društva sv. Jeronima)

Dragi prijatelji,

danas, dok u svijetu još bijesni borba oko Mamonova kipa, a ubojite topove zamjenjuje bučna trgovina ljudskoga srca i moralnih načela, ja sam, o pedesetoj obljetnici moga svećeničkoga čina, in solitudine animae meae, podigao ruke Ocu Nebeskomu i prikazao mu Nekrvnu Žrtvu da mu zahvalim što me je, kroz ove katastrofe poremećenog Čovječanstva i pomućenog Čovještva, sačuvao zdrava u tijelu i u duši i što mi još nije dopustio da zavapim sa Šimunom Prorokom:

»Nine otpustaješi raba tvoego, Gospodi, po glagolju tvoemu s mirom. Jako videsta oči moi Spasenie tvoe«.

Ne, ne dopušta mi Gospod Bog da još primim poputbinu starca trudbenika, jer se, po namisli Svemogućega Oca Našega, nije ispunio moj ideal za kojim je moja duša, navikla borbi i nadanju, trudu i čekanju, neprestano vapila i još sada trostrukim glasom vapije.

Jer jaz, koji se god. 1914. bješe razjazio megju ljudima i narodima, razmakao je još jače svoja zadušljiva zjala, a naš vedri mir, ona Pax uzvišenoga Isusa Krista Boga našega leži još jadnije ponižena u prahu i pepelu uništenja i razvračenosti.

Da, ja neću da otigjem još sa ovoga svijeta – premda sam gotovo na domaku tri četvrtine stoljeća – jer moje oči još ne vide »Spasenie Božje«, ne vide još ni izdaleka zoru onoga vedroga mira među narodima i ljubavi megju jednokrvnom braćom! Neću da odlazim još, jer još ćutim snage da megju porušenim gomilam pisana kamena, megju grobnicam mučenika i heroja kršćanske Ideje, služim vjerno i postojano Domu svome i da na svom mjestu rabotam po cestama prave pobjede koja utire našoj domovini put triumfu Kulture nad Silom i Egoizmom.

U ovom znamenitom času mojega društvenoga života, ja sam se pomolio i za sve one milijone ranjenih i osakaćenih bojovnika na poljanama nesretne Europe, za sve one milijone žrtava koje pod zemljom spavaju u snu mira, a napose sam se sjetio svojega naroda, koji se, evo, po prvi put iza tisuće godina, našao ujedinjen i kao Heraklo na razkršću, kao da još koleba kojim će putem udariti!

Pomolio sam se i za Svetu Crkvu Božju, za onu Crkvu koja slavlje slavi nad ljudskim nevoljama, Crkvu koja diže i spaja u jedinstvenu vezu vjere i ljubavi sve one koji se krstom krste, da ih uvede u dvore mira i Rajske Visine!

Javljajući se iz svoga tihoga zakutka svomu bližemu i daljemu rodu, razpršenim svojim prijateljima i znancima, evo im prikazujem svoju radost i istodobno svoju žalost prigodom moje ZLATNE MISE i želim njima i svim njihovima – koje sam danas u svojoj molitvi preporučio Bogu Istine – bogato zdravlje i šaljem im kićeno pozdravlje.

Split, uoči Svisvetih god. 1919.

Don Frane Bulić

Smiljana BERTOŠA

Slutnje

Slutnje
u mojim vijeđama naspram tebe
izviru intenzivnije
što vrijeme brže odmiče
Zipke osvita
hode k moru vrijeska
Stijenje ostalo je
i breskvik
opustjeli
i nar nedozreli
A mirisi
iz škrinje sjećanja
posvud naviru
Riznica badema
i bijelih vezova
povrh naramka šiblja spi...
Slutnje
sve više nalik su
već oblikovanim statuama...

U tvojoj ruci

U tvojoj ruci
oskoruša diše,
miriše obilna kiša,
umiru jutarnji obrisi
tek opalog lišća...
Poslije raskoši
tvog nagnuća
rasprsnula odišem
zrelošću breskve...
Rastu ponovno tvoja
praiskoništa...

Hodočašća

Priziv bistrih,
nikad ne osvojenih bojišta,
usredotočenih na zbir
izvornih voda...
Naša su hodočašća besmrća
Osvojena zemlja diše
duboko iz nutrišta...
A stijeg tvog boja
još osvaja peline
žestoko sipljući med
na prozirne bademove
lati...

Voštanica

Voštanica dogorjeva
a plam njen
svetište hodočašća
ka zemljinoj kriški izvorišta...

Svjedoci

Kada silaziš stazom
opazit ćeš nijeme poglede strmih
stijena...
Koliko ćeš silaziti do cilja
ovisi o tvojoj namjeri
što kaniš u podnožju učiniti
za spas zaspalih voda...
Luči i drače,
svjedoci su tvoga HODA!

Smiljana BERTOŠA

Pozdrav

Tišina u snovima razigrana,
ljepota kamena i mora,
čempresima odjekuju zvona,
od smaragdnog sunca
razigrana polja...
Osvanusmo,
a hridi se njišu
na vjetru od zlata.
Posrebrena starica nam maše
i škripe u srcu
odškrinuta vrata...

Ivica JEMBRIH

Blizu čempresove šume

Kreni, šetnjom, prema šumi.
I štap i štake u šumi rastu.
Dok još možeš, diši uz brežuljke.
Pomiluj mlado drvo,
pomoli se,
da te tvoje noge prate
do čempresove šume. –
Govorio je tako,
uz štap i štake,
otac i djed Janko,
predaleko od šume,
blizu čempresove šume.

Ivica JEMBRIH

Memorijuš

Ti naj, sinek,
nikam prejti.
Bu ti žal.
Vu svietu
duša ti bu fal;
knap ti sercu bu;
a jâl –
gnjel ti stezu bu.
Buš zgubljeni.
Ti ostani tu
vu zemlju zaljubljeni...

Tak si mi ti znala reči. –
Istina je vse
i do jene tvoje rieči.

Gregurovec, 1992.

Ivan SVETIĆ

Zagreb

900 godina

Spomenik Banu, Šenoa, Matoš.
Živi Zlatarovo zlato.
Zagorka priča. Top na Griču.
Uzlijeće goluba jato.

Hrvatski sabor i Banski dvori.
Stoljeća Gornjega grada.
Hram Svetog Marka i Katedrala –
himna duha i sklada.

Ta baklja vjere dušu nam hrani
i nadom srce grije,
ko sivi sokol nad slavnom zemljom
hrabro i ponosno bdije.

Šimun JURIŠIĆ

Hrvati u Londonu

»U svojem unutarnjem biću nisu Englezi gradski stanovnici, kao Romani. Velika je njihova naklonost k prirodi i krajevima u prirodi, pa zato Engleze najviše vesele u gradovima parkovi, vrtovi i drveće, jer ih podsjećaju na prirodu.«

Filip Lukas: *Zapadna Evropa. Britanski otoci.* Zagreb 1935.

Na početku ovoga informativnoga članka dat ću podatke o trojici našijenaca koji su ostavili razmjerno najdublje tragove među Hrvatima, kojih u britanskoj metropoli nikada nije bilo mnogo, u svakom slučaju manje nego u Beču ili Rimu.

Ruđer BOŠKOVIĆ (Dubrovnik, 1711. — Milano, 1787.), matematičar, fizičar i astronom, boravio je u Engleskoj gotovo sedam mjeseci, od svibnja do prosinca 1760. Imao je ugodan boravak i gostoprimstvo, iako je bio katolik i isusovac. U Londonu je na latinskom jeziku objavio djelo u stihovima *O pomrčinama Sunca i Mjeseca* (1760). U siječnju 1761. izabran je za člana Kraljevskog društva (ili engleske akademije). Tom Društvu je posvetio spomenuto svoje djelo o pomrčinama. Dolazio je u doticaj i s krugom ljudi koji se okupljao oko Samuela Johnsona, autora poznatog engleskog rječnika. Za boravka u Engleskoj Bošković je opisivao u pojedinostima bratu Bari svoje doživljaje, i to u pismima.

Markantun DE DOMINIS (Rab, 1560. — Rim, 1624.), nadbiskup i učenjak, proveo je uglavnom u Londonu šest godina (1616-1622). Obnašao je čast vindzorskoga dekana (1618), i protokolarno je bio, poslije kralja, peti čovjek u kraljevini. Njegove propovijedi u crkvi i to na talijanskom jeziku (engleski nije znao) slušali su mnogi, među njima i Francis Bacon. U Londonu je objavio nekoliko djela kao i svoje glavno djelo *Crkvena država* (1617. u 10 knjiga na latinskom). Koketirao je s protestantizmom, ali nije postao protestant.

Oskar NEMON (Neumann; Osijek, 1906. — Oxford, 1985.) kipar i medaljer, poslije velike mature (1924) u rodnom gradu otišao je u inozemstvo. Više od četrdeset godina živio je u Engleskoj. Imao je atelje u središtu Londona, u krugu kraljevske palače sv. Jakova. Bio je naime službeni portretist i medaljer britanske kraljevske kuće. Izradio je nekoliko skulptura Winstona Churchilla. Poslije smrti ovog političara bilo mu je povjereno izraditi njegov lik i na britanskom novcu. Izradio je spomenik feldmaršala Montgomerija koji je godine 1980. postavljen u središtu Londona — između rezidencije britanskog premijera (Downing Street 10) i zgrade ministarstva obrane na Whitehallu. S druge strane te zgrade, uz rijeku Temzu, još je jedan njegov rad: spomenik lorda Portala, maršala RAF-a i junaka zračne bitke za Britaniju. Nekoliko njegovih radova je u Oxfordu, gdje je inače živio.

Nemon nije nikada prekidao veze s domovinom i Osijekom. U osječkom perivoju na Gajevu trgu je njegov spomenik majke s djetetom (1937). Godine 1965. postavljen je njegov *Spomenik stradanju osječkih Židova*.

Od naših umjetnika u Londonu su najradije boravili likovni umjetnici. »London je ispred Pariza u pogledu našeg renesansnog slikarstva« (Matko Peić). U muzeju Soane (nalazi se blizu Holborna i perivoja Lincoln' s Inn Fields) glavna je vrijednost knjiga Klovićevih minijatura. Ona je »polazna točka« za one koji proučavaju Julija Klovića. Na knjizi je umjetnikov potpis: uz njega je riječ Crovata. On je u desnom donjem kutu minijaturnog lista koji prikazuje obraćenje Pavlovo.

U odjelu grafike i crteža Britanskog muzeja čuvaju se dva crteža Julija Klovića: *Raspeće i Polaganje u grob*. Minijature su mu u *Časoslovu Stuarta de Rothesaya*.

»No, ako Pariz ima prednost u našem renesansnom kiparstvu, London ima prednost u djelima naših modernih kipara. Za razliku od pariškog Musée d'Art moderne, londonska Tate Gallery ima kipove Meštrovića i Kršinića« (Matko Peić).

Ivan MEŠTROVIĆ (Vrpolje, 1883. – South Bend, USA, 1962.) imao je u Velikoj Britaniji barem četiri samostalne izložbe. U Londonu je objavljena velika monografija o njemu (1919) koju je uredio engleski slikar E. H. R. Collings. Pod pokroviteljstvom francuskoga kipara A. Rodina u lipnju 1915. u Londonu je održana izložba Ivana Meštrovića. To je bila prva izložba jednog našeg živog umjetnika u poznatom muzeju — u središnjoj dvorani Muzeja Viktorije i Alberta. Poslije Londona izložba je u nešto smanjenom obliku obišla i druge britanske gradove. U spomenutom muzeju je nekoliko Meštrovićevih reljefa, a slika (npr. *Portret umjetnika*) u galeriji Tate.

Barem dvije slike Jurja ČULINOVIĆA iz XV. stoljeća su u Londonu: *Ivan Krstitelj i Madona s Isusom* u Narodnoj galeriji. Iz istog stoljeća je Ivan Duknović, njegov portret F. Cinthija je u Muzeju Viktorije i Alberta.

Ništa ne znamo, barem za sada, o londonskim godinama možda najvećeg hrvatskog karikaturista — Slavka VEREŠA (Vrtlinska kod Čazme, 1887. — London, 1953.). Godine 1950. morao je otići iz domovine i utočište je našao u Londonu. Njegovo je ime vezano uz humoristično-satirički časopis *Koprive*, u kojemu je surađivao od prvog do posljednjeg broja (1906-1939).

Kao politički emigrant u Londonu je živio (od 1915. do početka 1920.) i Franjo Branislav ANGELI RADOVANI (Ston, 1878. – Zagreb, 1962.), slikar. Radio je pejzaže s Temze u ulju i pastelu. U Londonu je imao svoju prvu izložbu i sudjelovao na tri skupne. U tom gradu rodio mu se sin Kosta (1916), kipar i grafičar.

Vladimir KIRIN (Zagreb, 1894. – 1963.), grafičar i slikar, godine 1918. usavršavao se u Londonu u grafici, objavljivao je radove u mnogim engleskim časopisima i revijama. Godine 1921. izdao je prvu mapu *Litografije* (motivi iz Londona, Pariza i Italije), radio je bakropise Londona, a u tom je gradu imao izložbu 1930.

Poslije likovnih umjetnika važnije tragove u Londonu ostavili su naši glazbenici.

U glavnom britanskom opernom i baletnom kazalištu, Covent Garden, pjevala je Milka TRNINA (Ternina, Vezišće, Moslavina, 1863. — Zagreb, 1941.) ukupno nešto manje od šezdeset puta. Gostovala je u šest navrata. Prvi put godine 1898., a posljednji 1906., koji mjesec prije konačnog povlačenja sa scene. Najviše je pjevala u operama Richarda Wagnera.

Ilma MURSKA (pravo ime Ema Pukšec; 1834.-1889.), sopranistica, doživjela je od G. B. Shawa ono što nije doživjela ni jedna naša pjevačica; nekrolog. U njemu stoji

da je bila najveća Lucija Lammermoor (iz istoimene Donizettijeve opere) koju je čuo. Novine su pisale da je u Londonu primala honorar od sto funta za nastup. Kako život voli ironiju, ta je pjevačica umrla u bijedi i neimaštini.

Malo ili veoma malo znamo o Vlahu Budmaniju, pijanisti, inače sinu Pere Budmanija. Do prvog svjetskog rata o njemu smo mogli čitati u novinama da je svirao na soarejama u kraljevskom domu i kod prvih engleskih velmoža. Bio je stalno angažiran kod I. Lyons and Co. Ltd, koji je imao orkestre u Londonu. Živio je u britanskoj metropoli od 1890.

Nisam uspio doći do podataka o tome jesu li hrvatski dramatičari izvođeni na scenama profesionalnih kazališta u Londonu. Od naših skladatelja u Londonu je izvođena opereta *Barun Trenk* Srećka Albinija. Premijera je bila 22. IV. 1911. u Komičnoj operi, a bili su joj nazočni ravnatelj Whitney i sam skladatelj.

Vlado HABUNEK (Zagreb, 1906. – 1994.) režirao je opere u Covent Gardenu. Godine 1963. režirao je operu *Hovanščina* koja je izvedena na engleskom jeziku. Tu operu je režirao kad je godine 1972. prikazivana na ruskom jeziku. Šoštakovićevu *Katarinu Izmajlovu* režirao je godine 1964.

Na početku proljeća 1968. Habunek je režirao *Canterburijske priče* (prema Chaucerovu djelu), mjuzikl koji se prikazivao u londonskom kazalištu Phoenix više od pet godina s po dvije matineje.

Od hrvatskih književnika u britanskom glavnom gradu najduže je živio Josip KOSOR (1879. – 1961.). U više navrata boravio je, a najduže prije drugog svjetskog rata (1923. – 1938.). U tom gradu tiskane su mu u prijevodu na engleski jezik četiri drame (1917.) i knjiga pjesama (1929.).

Književni povjesnik i prevoditelj Vladoje DUKAT napisao je više od deset članaka o Londonu u *Narodnim novinama* od 1895. do 1899. Dramatičar i autor *Povratka* Srđan TUCIĆ (1873. – 1940.) u pet mjeseci (III-VII) godine 1914. objavio je trinaest pisama iz Londona u zagrebačkom dnevniku *Obzor*. Pisao je i o hrvatskim skladateljima u britanskoj metropoli, o Slavenima u glazbenom životu grada, o Britanskom muzeju i dr.

Tragični Sibe-Josip MILIČIĆ (Brusje na Hvaru, 1886. — ?, 1943.), pjesnik i pripovjedač, bio je sekretar u poslanstvu Kraljevine Jugoslavije u Londonu od 1929. do 1937.

DUBROVNIK je bio veoma poznat Englezima iz Shakespeareova vremena. Od drugog desetljeća XVI. st. u Londonu je uvijek živjelo barem nekoliko dubrovačkih trgovaca, od kojih su neki bili veoma ugledni. Tako je Nikola Gučetić bio jedan od najbogatijih ljudi u gradu. Njegov knjigovođa Pavao Gundulić možda je jedini naš čovjek koji se mogao susretati s piscem Hamleta. Prvu kavanu u Londonu i u Engleskoj, a možda i u Zapadnoj Europi, otvorio je jedan Dubrovčanin (Pasko, 1652).

Jedan broj naših ljudi je diplomirao i doktorirao na Sveučilištu u Londonu. Među njima je najpoznatiji Josip TORBARINA, šekspirolog i prevoditelj W. Shakespearea. Doktorirao je u Londonu 1930. Među vrlo rijetkim Hrvatima koji su bili sveučilišni profesori je Ivo LAPENNA (Split, 1909. — Kopenhagen, 1987.), pravni pisac; student i profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, predsjednik Svjetskog saveza esperantista. Od 1955. godine predavao je u Londonu u Školi ekonomskih i političkih znanosti.

Lijepi broj naših knjiga ima knjižnica Britanskog muzeja. Ima i rijetkih knjiga, npr. *Skladanje* (1556) i *Robinja* (1585) Hanibala Lucića. Među autografima su i pisma

Ruđera Boškovića i J. J. Strossmayera. Korisna je knjižica (42 str.) Vladimira Markotića *Manuscripts referring to Croatia in the British Museum in London* (1971).

Trebat će ustanoviti jesu li Hrvati izdavali svoj časopis ili časopise u prošlosti u Londonu. Usput spominjem da je dr. Edo Pivčević, sveuč. profesor filozofije u Bristolu, izdavao časopis *British/Croatian Review* (1974. – 1980., više od 15 brojeva). Međutim, spomenuti časopis i urednik ne ulaze u temu ovoga članka — časopis je izlazio izvan Londona (u Bristolu), a urednik je živ (u ovom članku ne bavimo se suvremenicima).

Iako npr. u Beču ili u Parizu ima više Hrvata nego u Londonu (računa se da u Velikoj Britaniji živi oko 2 i po tisuće naših ljudi, većina ih živi u Londonu), austrijska i francuska metropola nemaju ono što ima London — Hrvatski dom (Croatian Centre), koji postoji već dvadeset godina (od 1973). To je zapravo katolička misija, ima kapelu, župski ured, malu knjižnicu, gostinjsku sobu i dr. U kapeli se redovito služi misa na hrvatskom jeziku svake nedjelje poslije podne. Uska trokatnica je u predjelu Clapham Junction, u ulici Boutflower Road br. 17 (London SW 11 1 RE-17.)

Za neka buduća istraživanja ostavimo londonske godine Marka PEROTIĆA i Ane ROJE. Perotić ili Pjerotić (Mljet, 1540. – London, 1610.) zauzimao je istaknuti položaj u državnoj upravi. U rukopisu su mu dva djela: *Il mio esilio i La libertà*. Splićanka Ana Roje najpoznatija je hrvatska baletna umjetnica. Između dvaju svjetskih ratova nije samo u Londonu učila kod N. Legata na Visokoj baletnoj školi, već je i javno nastupala, plesala.

Radovan TOLJANIĆ

Balada o izgubljenim snovima

Oblaci jutros žele
rasplinuti slike mojih snova,
a na žalu
more je s mojih dlanova
odnijelo već sve
Sad se olovno more miče
praćeno mojim pogledom;
krhotine snova jugo odnosi daleko...
Stotinama lađa
upravljaju more i vjetar

A ja sam ostao na žalu
ispruženih dlanova,
dok ponad mene
galeblje pjesme kaplju
po tamnim granama borova...

Mato MARČINKO

Nut staro leto 1994.

Devetsto let kô devetsto kapljica se proli
iz vrča Zagreb-grada u more neizmjerno.
Slušam zvukove djetinjstva skoro već zaboravljene:
Sodari razvoze soda-vodu, krahel i šabèso,
rano je jutro, trljam još pospane oči,
ciliknu zvonce,
to sodarski se konj zaustavio, budeći kočijaša.
Turopoljska mljekarica pozdravlja na vratima
Faljen Isus i Marija!
I anda se vu morje vre vekivečno
strovalilo sve to, kapnulo nesrečno.
Vse zlokobno je tiho i noč je gluboka,
urlik je čuti vuka iz daljinâ,
zavija i tuli tamo od Knina,
gdje negda slavni horvatski kralji
palače svoje kraljevske jesu imàli.
Iz potopljena svijeta vadim ostatke
zapepeljenih sjećanja:
kesten mi kroz otvoren prozor zelenom
maše granom,
s nje mi jutarnjica ptica zvižduče
dobro jutro.
Budim se, a posvuda je mrak. To varav san me
zavodi sladkošću obmane, kojoj se
bez odpora prepuštam
zaboravljajući da mi je vrijeme već isteklo
i da se paučina
gnijezdi u tijelu.
Odjednom zavihori vjetar orkanskom silom,
mračnim oblacima potamnio je nebo.
Pod ranjenim srdcem kipa Domovíne
zaklana leži straža sa Drine.
Pretužna naša horvatska Mati
glavu je z črnum pečum pokrìla,
sama je na sviete vu tolikoj kmici
iz koje se čuju jauci i krici.
Prognanici i bjegunci zakrčili su
domovinske ceste,
pod kišnim svodom vrte se u neizlaznu krugu,

žeže ih zvizdan i zasipa tuča,
mraz je opustošio trud njihovih ruku
a mutne vode
umočvarile su njihova polja.
Drugima sunce svijetli i po noći,
u Hrvatskoj kmicu u danu pipať je moći,
narode druge svietlost obasjava,
Hrvatima navek črna je java.
A onda kad već svaku izgubili smo nadu,
s Petrove stijene siđe k nama Propovjednik mira,
pozdravio nas je s Hvaljen Isus i Marija!
kao ona turopoljska mljekarica.
Čul sem njegov glas v gluhoj europskoj noči:
»Nemojte zdvojiti, hoču pomoči
narodu vašem velikodušnom i ponosnom,
računajte na snagu koja dolazi od vjere
i na pomoć Onoga koji je obećao otcima vašim
da će vam na pomoć biti Bog Hrvata
i Petar Kristov učenik
kadgod u zemlju hrvatsku drugi provale narodi.
Na hrvatski dragi mi narod Gospodnji
blagoslov zazivam,
po zagovoru vaše Kraljice Svete Djevice Marije.«
Čul sem taj glas novoga života,
videl sam sunce kak v hipu z oblaka izhàđa
i svietlost nade što se na obzorju rađa.
Zagrebe anda nek ti kapne srečno
devetsto tvojih let vu morje vekivečno.

Ksenija PREMUR

Skice iz Istre

I.

I šutnja duboka
kao miomiris bora
uz obalu – kamen, sivo i daleko

I šuti se i mnije
i negdje dubòko zrije
taj vječni plam
nesagorjeli
i tamni
i dubok

i tako mračno,
i tako kobno
i tako svijetlo
i tako bolno

mûk.

Tomislav MARKUS

Ekonomska i socijalna problematika u ideologiji Mihovila Pavlinovića

1. Ekonomske i socijalne prilike u Dalmaciji u XIX. stoljeću[1]

Pod »Dalmacijom« ne razumijem današnju geografsku cjelinu, već austrijsku Dalmaciju, tj. političko-administrativnu jedinicu u okviru Habsburške monarhije nakon ponovnog austrijskog zaposjedanja 1813-1814. godine. Austrijska Dalmacija obuhvaćala je područje bivše Dubrovačke republike, bivšu mletačku Dalmaciju sjeverno i Albaniju (Boka Kotorska) južno od nje. Austrijska Dalmacija bila je jedna od najzaostalijih zemalja Monarhije. U toku cijele druge polovice XIX. stoljeća seljaštvo, siromašno i nepismeno, činilo je gotovo 90% stanovništva, a priobalni gradići nisu se bitno izdvajali iz ruralne okoline i nisu bili središta modernizacije i industrijalizacije. Priobalni je pojas, tijekom XIX. stoljeća, ostvarivao određeni napredak zahvaljujući vinogradarstvu i pomorskoj trgovini. No vinogradarstvo je bilo limitirano slabom pripremom i kvalitetom vina, oštrom konkurencijom na europskom tržištu i nepovoljnom politikom Austrije, koja se nije ustručavala vlastito vinogradarstvo žrtvovati tekućim političkim interesima kako je pokazala tzv. vinska klauzula iz 1891. u trgovačkom ugovoru s Italijom. Pomorska trgovina bila je najvećim dijelom posredničkog karaktera, tj. Dalmacija nije izvozila svoje proizvode i zato nije imala ni jednu razvijenu luku.

Dalmatinska zagora ostala je, tijekom XIX. stoljeća, gotovo nepromijenjena. U poljoprivredi je dominiralo ratarstvo i stočarstvo, a na zemlji po veličini sitni posjedi, koji su bili podložni daljnjem usitnjavanju.

Povoljna je okolnost za Dalmaciju nepostojanje plemićkog sloja s nasljednim staleškim povlasticama, koje bi, u uvjetima opće zaostalosti, bilo vjerojatno dodatna kočnica modernizacije pokrajine. Plemstvo na području bivše Dubrovačke republike je, doduše, postojalo, ali malobrojno, usamljeno i izolirano, bez političke vlasti, nije moglo odigrati ulogu takve kočnice. Građanstvo u gradićima nije, sredinom XIX. stoljeća, predstavljalo snagu s modernim koncepcijama nacionalizma[2] i industrijalizacije, već tradicionalni sloj, odan centralnoj vlasti u zamjenu za poštivanje tradicionalnih povlastica uprave. U gradićima je dominirao talijanski jezik, ali dio mlade građanske inteligencije prihvatit će, preko školovanja na talijanskim sveučilištima, modernu ideju (hrvatskog) nacionalizma. U građanstvo je ulazilo i relativno brojno državno činovništvo, pretežno talijanskog porijekla, koje je bilo neophodno austrijskoj upravi kao modernijoj i složenijoj od ranije mletačke uprave.

Seljaštvo nije bilo vlasnik zemlje, koju je obrađivalo, već je bilo u kolonatskom – na području bivše Dubrovačke republike – odnosu. I koloni i kmetovi davali su dio prinosa vlasniku zemlje zbog čega ni korisnici ni vlasnici nisu bili zainteresirani za napredak zemljoradnje. Dio prinosa – tzv. redovina – davao se seoskom župniku.

Svećenstvo, većim dijelom katoličko, a manjim pravoslavno, imalo je veliki društveni značaj u XIX. stoljeću u Dalmaciji. Pojedini seoski svećenici, poput Mihovila Pavlinovića, bila su gotovo jedini pismeni ljudi i nacionalno orijentirani u svojoj neposrednoj ruralnoj okolini.

Jedan od najznačajnijih razloga za privredno nenapredovanje Dalmacije bio je njezin krajnje nepovoljan politički položaj. Dalmacija je de iure pripadala Kraljevini Hrvatskoj (tada pod službenim imenom Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija), ali do propasti Dvojne monarhije ostala je pod neposrednom vlašću Beča. Ni nagodba dvora i Mađara 1867. nije promijenila njezin dvostruki položaj. Dalmacija je bila zanimljiva Beču zbog kvalitetnih mornara i važnog geostrateškog položaja, ali ne i kao ekonomski razvijena pokrajina. Stoga je Dalmacija ostala bez neophodne financijske pomoći Austrije, a Hrvatskoj se, zbog nepovoljnih političkih okolnosti, tj. politike dvora, nije mogla priključiti. Dalmacija nije imala tradiciju političke ustavnosti Mađarske i Hrvatske u istočnom dijelu, niti povoljan ekonomski i kulturni napredak njemačkih i čeških zemalja u zapadnom dijelu Monarhije. Istovremeno, u XIX. stoljeću još se nije pojavio fenomen masovnog turizma, koji je omogućio Dalmaciji, u posljednjih 30-35 godina, da sama osigura sredstva za vlastiti razvoj.

Hrvatski nacionalisti, iz dalmatinske Narodne stranke, bili su svjesni vlastite nemoći da utječu na privredni napredak svoje pokrajine, što je bio jedan od razloga za nepostojanje ekonomskog programa i jačeg angažiranja hrvatskih političara na rješavanju ekonomskih problema. Stoga se trebaju uzeti cum grano salis tvrdnje pojedinih povjesničara da Narodna stranka nije ni pomišljala da svoj program poveže s ekonomskim problemima Dalmacije, jer se za njih nije zanimala.[3] Pogotovo je diskutabilno ovdje unositi omiljenu marksističku koncepciju o »klasnim interesima«, tj. o Narodnoj stranci kao političkom branitelju zemljišnih posjednika,[4] iako je točno da su hrvatski političari morali voditi računa o ekonomskim interesima posjednika, koji su većinom podržavali Narodnu stranku.[5] Zaostalost Dalmacije bila je rezultat dugog povijesnog nasljeđa i mogla se postupno prevladati na tri načina: 1. obilnom pomoći središta, tj. Beča; 2. razvojem masovnog turizma i 3. pripojenjem Hrvatskoj. Tijekom XIX. stoljeća ni jedan način, iz različitih razloga, ne dolazi u obzir i zato hrvatskim nacionalistima ostaje sitan svakodnevni rad na političkom (»preotimanje« općina od slavo-dalmatskih autonomaša) i kulturno-prosvjetnom (kroatizacije školstva i opismenjavanje masa) polju. Pri tome su bili svjesni da, bez ekonomskog napretka, mogućnosti političko-kulturnog uspjeha ostaju limitirane.

Na kraju ovog uvodnog poglavlja treba upozoriti da Austrija nije isključivo zapuštala Dalmaciju i odbijala svaku privrednu investiciju u njoj. Od komunikacija, koje su izgrađene u austrijsko vrijeme, treba spomenuti cestu preko Velebita, otvorenu 1832. kao poveznu sponu Dalmacije s Likom te cestu od Sinja prema Bilombrigu i dalje prema Sarajevu. Određeni privredni značaj imala je željeznička pruga iz Splita i Šibenika do Knina (završena 1888.). Posljednji procvat dalmatinskog jedrenjaštva 50-tih i 60-tih godina ne bi bio moguć bez akumulacije kapitala, koji je država potpomagala ili, barem, nije gušila administrativnim mjerama. Dalmacija je, doduše, nespremno dočekala zamjenjivanje jedrenjaka parobrodima, ali ubrzo se formira više parobrodarskih društava. Pozitivan utjecaj za privredu Dalmacije imala su različita privredna društva, poput Trgovačko-obrtničke komore iz Splita, Prve pučke dalmatinske banke, Prvog dalmatinskog vinarskog društva itd. Možda je, dakle, najbliže

istini reći da austrijska vlada nije za Dalmaciju učinila ni približno od onoga što je mogla, ali netočno je reći da nije učinila ništa. Ne treba zaboraviti da su dalmatinski privrednici (pre) često očekivali od centra obilnu financijsku pomoć, zaboravljajući da bi i sama Dalmacija morala osigurati dio sredstava za svoj brži razvoj. Međutim, domaćeg kapitala nije bilo i – krug se zatvarao.

2. Pavlinovićevo shvaćanje ekonomske i socijalne problematike

2.1. Analiza ekonomskog stanja u Dalmaciji

Mihovil Pavlinović (1831., Podgora kraj Makarske – 1887., Podgora) jedan je od najistaknutijih hrvatskih nacionalista u Dalmaciji XIX. stoljeća. U tijeku relativno kratkog javnog djelovanja (1860-1887) uspio je izgraditi sustav hrvatske nacionalne ideologije u okviru kojeg je detaljno obradio sva bitna pitanja društvenog života svog vremena u Dalmaciji i Hrvatskoj, te djelomično u Habsburškoj monarhiji i Europi. Bez obzira na diskutabilnost mnogih tvrdnji, pružio je, na visokom teoretskom nivou, analizu političkih, državnih, pravnih, kulturnih, prosvjetnih, jezičnih, te ekonomskih i socijalnih problema. U ovom radu bit će riječi o Pavlinovićevom shvaćanju ekonomske i socijalne problematike, što je samo uvjetno izdvajanje, moguće u vrlo ograničenoj mjeri, iz cjeline njegove nacionalne ideologije. Naime, za Pavlinovića ekonomski i socijalni odnosi nisu bili nešto odvojeno od cjeline nacionalnih odnosa, već njihov imanentni dio. Smatrao je da samostalne nacije, za razliku od nesamostalnih, osim posebne državnosti i granica »sami svoje puteve probijaju i svojom trgovinom vladaju; svoje zakone snuju; svoje ljude namišćaju; svoje troškove određuju i svoje trude uživaju; nitko im ne zasica; nit im tko njihove plodove raznosi; svoju krv ne prolivaju nego do potribe samo za se i za svoju kraljevinu; svoje danjke ne plaćaju nego za svoju državu; i to koliko je od potribe, po ugovoru i po dogovoru sa svojim kraljem«.[6] Pavlinovićeva pozicija, koja ekonomsku i socijalnu komponentu shvaća kao neodvojivi dio ukupnih nacionalnih odnosa, ovdje je uvjerljivija od čestih pokušaja razdvajanja, osobito u marksističkim interpretacijama, nacionalne i socijalno-ekonomske problematike. Pavlinoviću je bilo »normalno« da su ekonomski i socijalni odnosi tek jedan relativno važan dio međuljudskih odnosa unutar jedne nacije, poput političkih, državnih, kulturnih ili pravnih odnosa. Stoga je i u obraćanju javnosti isticao da se narodu »hoće izim imena, stvar, svoja osobnost; hoće se svoj običaj, svoja kuća, svoj ručak, svoja večera, svoja odjeća, svoja snaga, svoja glava; hoće se narodu svoga ustava, svoga zakona, svoje trgovine, svoga obrta, vojske, blaga, života svoga«.[7]

Prilikom razmatranja osnovnih karakteristika ekonomskog stanja Dalmacije Pavlinoviću se nametala činjenica njezinog siromaštva i zaostalosti, koju nije moglo promijeniti nekoliko bogatih obitelji. Pavlinović se nije ustručavao javno izražavati prošireno uvjerenje u zapadnom dijelu Monarhije da je siromašna Dalmacija na teret carevini.[8] Siromaštvo »koje evo dvie tri godine zasebice da nas vanredno lomi, te zauzbija svaki pokret u gladnu puku«,[9] isticao je kao glavni dalmatinski problem i u korespondenciji s istaknutim hrvatskim nacionalistima iz Banske Hrvatske, poput Josipa Jurja Strossmayera. Bogatog đakovačkog biskupa izričito je molio da priloži sredstva za nabavak nove tiskare.[10]

Pavlinović je specificirao nekoliko uzroka za teško ekonomsko stanje u Dalmaciji. Naglašavao je objektivni aspekt teškoća, jer »možemo li se i mi premaleni oteti mrtvilu što sapinje i mnogo veće zemlje«?[11]

Nije propuštao primijetiti da povijesno nasljeđe, tj. duga mletačka vladavina, ima veliku ulogu u zaostajanju Dalmacije, posebno u razvoju luka i komunikacija.[12] Beč je bio političko središte za Dalmaciju i svaki analitičar njezina ekonomskog stanja morao se osvrnuti na ulogu i značaj središta. Pavlinović je isticao nebrigu Beča za Dalmaciju u kojoj se mizerna novčana sredstva, data iz centralne blagajne, troše samo za urede, a to je tek deseti dio sredstava, koje su dobile druge pokrajine.[13] Uz potpuno opravdano isticanje premalene brige središta za privredni prosperitet Dalmacije, i kod Pavlinovića je prisutna sklonost optuživanja Beča za sve ekonomske nedaće Dalmacije.

Osnovna težnja hrvatskih nacionalista, nakon početka političkih borbi u Dalmaciji 1860/1., bilo je priključenje Banskoj Hrvatskoj u cilju teritorijalnog ujedinjavanja hrvatskih zemalja. Pavlinović nije bio izuzetak u tome, jer je naglašavao da je dvostruki državno-pravni položaj Dalmacije teška zapreka njezinom napretku.[14] Pri tome je pod napretkom podrazumijevao, prije svega, prevladavanje postojeće zaostalosti i siromaštva. Bio je uvjeren da Dalmacija može ostvariti prosperitet samo preko pripojenja Hrvatskoj,[15] a nikako bez nje i mimo nje, kako su željeli slavo-dalmatinski autonomaši. Pripojenjem Dalmacije Hrvatskoj bili bi ostvareni ne samo državno-pravni ciljevi, već i konačno položeni temelji za poboljšavanje socijalnog i ekonomskog stanja u perifernoj pokrajini Habsburške monarhije. U želji da što više popularizira ideju aneksije u dnevnopolitičkim borbama, Pavlinović je idealizirao privredno stanje u sjevernoj Hrvatskoj, komparirajući »siromašnu Dalmaciju« i »bogatu Hrvatsku«.[16] Isticao je da u Dalmaciji prevladava rentijerstvo među posjednicima, tj. smatra se da je gospodin onaj, koji ništa ne radi, a u Banovini je gospodin, koji se brine za svoje gospodarstvo.[17] Pavlinovićeve teze bile su djelomično izraz njegovih uvjerenja i osobnih opservacija, ali i političke taktike, jer su slavo-dalmatinski autonomaši, u svojoj borbi protiv pripojenja, proširili tvrdnju o »gladnim Krovatima«, koji žele opljačkati Dalmaciju. Nasuprot tome, Pavlinović je ustvrdio da se od dalmatinske sirotinje nema što opljačkati i da je »prema Dalmaciji Hrvatska uredbom i blagostanjem odmakla na daleko«.[18] To, naravno, ne znači da je Pavlinović bio potpuno nekritičan prema mnogobrojnim ekonomskim problemima Banske Hrvatske. Štoviše, znao je pretjerati i u protivnom smjeru, tvrdeći da je ekonomska politika Beča prema Dalmaciji pravi raj prema željezničkoj i poreznoj politici Ugarske u Hrvatskoj.[19] Pavlinovićevi tekstovi općenito pokazuju duboko nezadovoljstvo pripadnika male nacije, politički podijeljene, a ekonomski i kulturno nerazvijene. Stoga nije čudno da je, za jedan od bitnih razloga zaostalosti Dalmacije, isticao tuđinsku – ranije mletačku, a tada njemačku – vlast.[20] Pavlinović, kao izraziti nacionalni ideolog i političar, nije mogao previdjeti da, u vrijeme sve većeg društvenog uspona nacionalizma i nacionalnih sukoba u Monarhiji, i ekonomski problemi dobivaju novo, nacionalno obilježje.

Međutim, Pavlinović nije samo analizirao uzroke postojećeg privrednog stanja, već je pokušao odrediti načine i sredstva postupnog ekonomskog napretka svoje rodne pokrajine. Kao europski obrazovani intelektualac nije propustio uočiti povoljan položaj Dalmacije. Smatrao je da svjetska trgovina Dalmaciju ne može mimoići, osim ako se sama ne izolira i ako morem ne zavlada tuđinac.[21] Svoje shvaćanje najvažnije

privredne grane za sadašnju egzistenciju, ali i mogući prosperitet Dalmacije najjasnije je izrazio u člancima »Poljodjelstvo i dalmatinska budućnost« iz svibnja 1873. godine.[22] Osnovna je Pavlinovićeva misao da zemlja treba biti temelj privrednog života naroda i uvjet njegove samostalnosti. I obrtnik može biti narodu koristan, ali ne može opstati bez zemljoradnika.[23] Za Pavlinovića poljoprivredni je napredak temelj cjelokupnog narodnog napretka, prosvjete i slobode.[24] Kao primjer ističe vrijedne rezultate poljodjelskih društava iz Zadra i Dubrovnika,[25] a vladi predlaže osnivanje pokrajinskog poljodjelskog vijeća, koje bi financiralo i savjetovalo lokalna poljodjelska društva i suradivalo s centralnim ministarstvom za poljoprivredu.[26] Pavlinović se uglavnom kretao u ruralnom miljeu Dalmatinske zagore u kojoj je preživljavanje stanovništva ovisilo gotovo isključivo o poljoprivredi. I egzistencija samog Pavlinovića, kao seoskog župnika, bila je neodvojiva od poljoprivrednih prinosa (tzv. redovine). Međutim, to ne znači da je njegovo isticanje poljoprivrede nosilo značaj konzervativnosti ekonomske misli. Ono je, zapravo, proizlazilo iz evidentne činjenice o presudnoj važnosti poljoprivrede za gotovo sve društvene slojeve u Dalmaciji, uključujući i one, koji nisu neposredno obradivali zemlju, te iz Pavlinovićeve težnje da se seljak najprije ekonomski pridigne da bi uopće mogao prihvatiti modernu ideju (hrvatskog) nacionalizma. Pavlinović je znao da bez napretka poljoprivrede puk mora ostati u tradicionalnoj zaostalosti, neznanju i primitivizmu. To nije bilo u skladu s njegovim nacionalnim težnjama, ali ni s religioznim uvjerenjem o potrebi stalnog čovjekovoga kulturnoga i moralnoga (samo) usavršavanja, jer se tako najviše približavamo Bogu i pripremamo za vječni život.

Pavlinović nije posebno analizirao druge privredne grane, ali nije zanemarivao njihov značaj. Svoje opće shvaćanje dalmatinskih privrednih mogućnosti izrazio je na slijedeći način: »Dalmacija ima budućnost u svom položaju; ima budućnost u susjedstvu s bogatim zaleđem; mnogo njoj se nadati od obrtnosti; ali mi smo osvjedočeni, da najtvrđa i najnezavisnija budućnost Dalmacije, opet stoji u poljodjelstvu«.[27] Iz navedenog se vidi da je ekonomska problematika imala svoje mjesto u Pavlinovićevoj ideologiji, iako je bila nesrazmjerno manje zastupljena od političke, državne, pravne ili religiozne problematike. Kod Pavlinovića nema sustavne ekonomske analize stanja u Dalmaciji ili programa privrednog razvoja. Razlog ne leži samo u tome što Pavlinović nije bio ekonomist, već, mnogo prije, u ranije navedenu uvjerenju većine hrvatskih nacionalista da se u politici i kulturi može vlastitim snagama postići mnogo više nego u ekonomiji. To, svakako, ne znači da je Pavlinović podcjenjivao značaj privrede u društvu. Za Hrvatsku je npr. isticao da državna samostalnost ništa ne znači bez ekonomske samostalnosti.[28]

2.2. *Pavlinovićevo shvaćanje kapitalističke ekonomije*

Ukazano je na Pavlinovićev stav prema nekim privrednim granama u Dalmaciji, posebno prema poljoprivredi. No u Dalmaciji nijedna važna privredna grana nije imala isključivo ili pretežno kapitalistički karakter. U tijeku XIX. stoljeća, s druge strane, došlo je do izuzetno snažnog razvitka kapitalističke ekonomije u nizu zemalja zapadne i nešto sporije, srednje Europe. Bilo je više nego vjerojatno da će privredne tekovine zapada sve više prodirati na istok i jugoistok Europe. Pavlinović je toga bio

svjestan i nije se propustio odrediti prema nekim dominantnim tendencijama kapitalističke ekonomije zapadnih zemalja. Napominjem da pod »kapitalizmom« ne razumijem cjelokupno građansko društvo, kako su marksisti upotrebljavali taj pojam, već gospodarstvo ili ekonomsku strukturu modernog građanskog društva temeljenu na tržišnom poslovanju i privatnom vlasništvu.

U djelu »Radišu Bog pomaže«, koje, zapravo, predstavlja preradu talijanskog prijevoda knjige »Self-help« tada poznatog britanskog pisca Samuela Smilesa, Pavlinović je iznio svoje shvaćanje ekonomije razvijenih zapadnih zemalja. Polazeći od uvjerenja da je novac, odnosno dobit osnovni cilj kapitalističke ekonomije, što je, do određene mjere, jednostrano određenje, Pavlinović je nastojao pokazati da se značenje novca ne treba ni podcjenjivati ni precjenjivati. Smatrao je da je novac, doduše, značajan za materijalno blagostanje, ali nije i ne može biti cilj i smisao ljudskog života.[29] Istovremeno, naglašavao je da se u kapitalističkoj ekonomiji značenje novca mnogo češće precjenjuje: »Uobće se pripisuje novcu moći koliko on nema«.[30] Iako je cijeli život proveo u siromašnom ruralnom eksterijeru s vrlo slabo razvijenom novčanom privredom, Pavlinović nije poricao značaj novca za privredni razvoj, ali je inzistirao na afirmiranju vrijednosnog kriterija: »Novac jest moć, to je istina; ali um, ljubav, za opće dobro, poštenje, i to su moći, i ter kako plemenitije«.[31] Industrijalizacija je sa sobom nosila sve veću upotrebu strojeva u proizvodnji, što, po mišljenju Pavlinovića, donosi znatnu korist u oslobađanju čovjeka od teških fizičkih napora. No sa sve većim usavršavanjem strojeva »zaboravlja se da je u čovjeku najbolje tvorivo; pa se do kraja ne nastoji da se on popravi i usavrši«.[32]

Pavlinović, naime, razmatra zapadnu kapitalističku ekonomiju s tehničko-materijalnog i s religiozno-etičkog aspekta. Prvi aspekt, po njegovu mišljenju, pokazuje sve dobre strane moderne ekonomije i s te strane Pavlinovićeva prerada Smilesovog rada predstavlja mali panegirik Velikoj Britaniji, koja je tada (početkom 70-tih godina XIX. stoljeća) još uvijek bila ekonomski najjača zemlja svijeta. Ona, za Pavlinovića, predstavlja uzor suradnje moderne tehnike, industrije, trgovine, obrta i zemljoradnje na što bi se trebale ugledati i mnogo manje razvijene zemlje. »Radiša« je, u tom pogledu, svojevrsna Pavlinovićeva poruka tadašnjim privrednicima Dalmacije i Hrvatske. Međutim, s religioznog i etičkog aspekta ukazuju se, po Pavlinoviću, neki bitni nedostaci kapitalističke ekonomije kao što su materijalizam, precjenjivanje novca, želja za bogaćenjem i užicima, zanemarivanje humanog u korist mašinskog itd. Ovdje se ne radi samo o etičkim, već i o religioznom kvalifikacijama, jer Pavlinović smatra da materijalizam odvraća čovjeka od moralnog samousavršavanja i, time, od temeljnog smisla njegova postojanja, koji mu je Bog podario. Osnovno je Pavlinovićevo uvjerenje da je prolazan život ipak samo priprema za vječno blaženstvo.

To, ujedno, znači da se Pavlinovićeva interpretacija kapitalističke ekonomije ne može razmatrati odvojeno od njegova tumačenja osnovnih tendencija zapadne civilizacije: »Čeznimo za slobodom i za napredkom; ali se spomenimo, da nije sloboda ni napredak, sve ono što se lašći i što se miče, a najmanje ono s čega boluje europejska zadruga, ono što porađa putenost i nasilje«.[33] Osobno smatram ova Pavlinovićeva razmatranja, uz određene jednostranosti kao što je precjenjivanje značenja profita u kapitalističkoj ekonomiji, za najvrednija i najoriginalnija mjesta, uz teoriju nacije, njegove nacionalne ideologije. On, naime, želi prevladavanje tradicionalnog siromaštva i zaostalosti Hrvatske, Dalmacije i europskog istoka općenito pomoću moderne

trgovine, obrta, industrije i zemljoradnje, ali se, također, suprotstavlja dominaciji materijalizma i raskalašenosti u zapadnim zemljama. Stoga se teško složiti sa slikom, koju su neki historičari, inače vrlo zaslužni za bolje razumijevanje Pavlinovićeve ideologije, stvorili o Pavlinoviću kao konzervativnom seoskom župniku iz zaostale Zagore, koji se očajnički suprotstavlja vrijednostima razvijenih društava.[34]

Pavlinovićeva negativna kritika nekih (ne svih!) dominantnih tendencija u zapadnim društvima nije proizlazila iz seoske konzervativnosti, već iz određenih etičkih stavova, koji, ako se netko i neće složiti s njihovim religioznim komponentama, imaju i danas svoj značaj i aktualnost. Naime, Pavlinovićeva upozoravanja na postojanje destruktivnih snaga u modernoj civilizaciji ostala su, kako se i moglo očekivati, mrtvo slovo na papiru.[35]

2.3. Analiza sela, grada i socijalnih slojeva Dalmacije

U Dalmaciji, kako je napomenuto, gradići nisu bili kapitalistički centri modernizacije pokrajine. Dio njihovog stanovništva činili su, zapravo, seljaci, koji su u neposrednoj gradskoj okolini obradivali zemlju kao koloni. Ekonomski su gradovi izrazito ovisili o poljoprivrednoj proizvodnji sela. Kulturno je, međutim, situacija bila obrnuta, jer su naselja u Zagori organizirali, vrlo skučeni kulturno-povijesni život, po uzoru na priobalne gradiće. Prije početka političkih borbi u Dalmaciji nije bilo ni političkog, ni kulturnog, ni ekonomskog antagonizma između gradića na obali i otocima i ruralnog zaleđa Dalmatinske zagore. Stoga ne smatram uvjerljivom distinkciju o »dvije Dalmacije«, tj. gradsko i seosko društvo Dalmacije.[36]

U gradićima su, do 60-tih godina, dominirali, talijanski jezik i talijanska kultura, zbog čega su strani putnici stjecali dojam o ispravnosti teze modernog talijanskog nacionalizma da je Dalmacija talijanska zemlja. Pravih je Talijana bilo tek nekoliko tisuća, a nositelj talijanskog jezika i kulture bilo je tradicionalno komunalno građanstvo, koje će, poslije 1860., zastupati pseudo-nacionalnu slavo-dalmatinsku ideologiju. S gubljenjem političkih pozicija većina slavo-dalmatinskog građanstva postupno će, od kraja 70-tih godina, prihvaćati talijansku nacionalnu ideju. Borba za gradove, između slavo-dalmatinskih autonomaša s jedne te hrvatskih i srpskih nacionalista s druge strane, bila je, zbog slabog ili nikakvog privrednog utjecaja gradića na okolinu, sekundarno ekonomske prirode. Motiv je primarno bio politički, jer 11% gradskog stanovništva daje pola saborskih zastupnika.[37] Ne smije se zanemariti ni kulturno-prosvjetni aspekt, jer je većina škola i čitaonica bila u gradićima.

Pavlinović nije negirao postojanje određenih ekonomskih razlika između urbanog i ruralnog miljea. Smatrao je da gradske općine ekonomski iskorištavaju selo ne obazirući se na njegove običaje. Zbog toga se zalagao da sela dobiju općinsku samoupravu, a gradići počnu surađivati sa selima.[38] Suradnja bi bila bitna ne samo iz užih ekonomskih, već i širih nacionalnih interesa, jer bi sela trebala pomoći gradovima u širenju narodne misli i jezika.[39] Pavlinović je naglašavao da se stanovnici gradića ne trebaju bojati majorizacije sela pošto će suradnjom »oni sami stvoriti pravu općinsku većinu, jer će svojim uminjem nadoknaditi seosko neuminje«.[40] Povoljnu je okolnost vidio u nepostojanju municipija i trgovišta, koji bi, po njegovom mišljenju, svojim posebnim pravima mogli biti središta još tvrđeg urbanog autonomaštva i time, dodatno otežavajuća okolnost za društvenu afirmaciju hrvatskog nacionalizma u Dalmaciji.[41]

Ipak, bez obzira na razlike između urbane i ruralne sredine, grad i selo ostaju, za Pavlinovića, dva neodvojiva aspekta hrvatske pokrajine Dalmacije. Gradići i sela dva su miljea društvenog života Dalmacije u XIX. stoljeću i Pavlinović ih usko povezuje sa svojom analizom socijalnih slojeva. Osnovna mu je teza da Dalmacija ima, doduše, velike razlike u vjeri, običajima, jeziku i izgovoru, ali i mnogo »zadružne sličnosti.«[42] Pavlinović smatra za veliku pogodnost nepostojanje privilegiranih staleža s tim da se dubrovačko plemstvo sve više izjednačava s pukom. Barem u ovom pitanju Pavlinović nalazi neke pozitivne posljedice općeg siromaštva. Pavlinović polazi od uvjerenja o relativnoj homogenosti i jednostavnosti zaostalog dalmatinskog društva, iako ne negira određene unutrašnje razlike: »U Dalmaciji puk i narod po ničemu se ne razaznaju do stepena društvenoga razvitka pojedinih osobah: po ostalomu naše je zadruštvo najjednostavnije, uprav prema razumu i vangjeljskoj jednakosti. Ne niečući zadružne raznolike ruke (ceste) zaniekati nemožemo one sastojine poglavite koje sklapaju naše zadruštvo. Po našem mnenju u Dalmaciji kroz tri točka se izlieva zadružni život: 1. pučanstvo, 2. svećenstvo, 3. građanstvo.«[43] U svojim socijalnim razmatranjima Pavlinović najveću pozornost posvećuje puku, kojeg ne identificira sa seljaštvom, već smatra da je differentia specifica puka upotreba narodnog jezika. Po takvoj klasifikaciji u puk se može uvrstiti nepismeni i siromašni seljak iz Zagore, kao i relativno imućni i obrazovani dubrovački ili kotorski plemić.[44] Jezik je bio jedan od najvećih problema hrvatskog nacionalizma u Dalmaciji zbog isključive upotrebe talijanskog jezika u javnom životu prije 60-tih godina kao i zbog neznanja materinjeg jezika kod hrvatske gradske inteligencije na početku političkih borbi. No, ne treba zaboraviti da je jezik, za Pavlinovića, jedna od bitnih, ali ne i najvažnijih karakteristika nacije. Drugim riječima, pripadnost jezičnoj zajednici povezana je, ali nije istovjetna pripadnosti nacionalnoj zajednici. To Pavlinoviću omogućuje da na području Dalmacije jasno razlikuje hrvatsku naciju od srpske nacionalne manjine.

Potrebno je upozoriti da Pavlinovićeve teze o puku često znaju biti međusobno proturječne. Na jednoj strani, Pavlinović ističe materijalnu bijedu, političku nezrelost i nezainteresiranost najvećeg dijela puka (tj. seljaštva) za išta drugo osim za svoje neposredne egzistencijalne potrebe.[45] Prilikom komentara o prilikama u Dalmatinskom saboru Pavlinović spominje da je puk, u svojim očekivanjima od Sabora, pokazao, kao i uvijek, »nevoljnu predsudu: tj. da sloboda i napredak stoji u neplaćanju danjakah.«[46] Pavlinović je, naime, bio svjestan da se od siromašnog i nepismenog seljaka, koji čini golemu većinu puka, teško može očekivati bilo kakav stav — pozitivan ili negativan — prema modernoj ideji (hrvatskog) nacionalizma. U takvoj, socijalno imobilnoj i zatvorenoj masi, dominira praznovjerje[47] ili, što je još gore, miješanje vjere s nacionalnošću,[48] a oboje onemogućava ili otežava svaki, pa i privredni napredak. No, na drugoj strani, Pavlinović nerijetko govori o samostalnom i svjesnom hrvatskom puku u Dalmaciji, koji već svuda brani hrvatsko državno pravo. Pozitivni tonovi o puku prisutni su većinom u Pavlinovićevim govorima,[49] dakle u izravnim obraćanjima javnosti kada mu je stalo, iz političkih razloga, da široke slojeve dalmatinskog društva prikaže u što ljepšem svjetlu. Hrvatskim bi nacionalistima bilo teško nehrvatskoj javnosti objasniti svoje pozivanje na narodnu vlast kod zahtjeva za pripojenjem Dalmacije Hrvatskoj, ako bi prikazali da je oko 90% stanovništva pokrajine potpuno apolitično, a 3–4% odlučno protiv aneksije. Stoga mislim da je tek djelomično točna teza da je Pavlinović preporod hrvatstva u Dalmaciji očekivao od samosvjesna

seljaštva,[50] jer je on bio svjestan da nepismeni i apolitični seljak neće sam po sebi postati samosvjestan.

Svećenstvo je, po Pavlinoviću, nerazdvojno vezano uz puk, jer, dok puk obavlja materijalne poslove, svećenstvo se brine za kulturni i prosvjetni život u dalmatinskom društvu, afirmirajući se time kao najznačajniji faktor razvoja hrvatskog nacionalizma u Dalmaciji. Pavlinović naglašava da »bez svećenskog sudjelovanja svi bi se naši napori izjalovili kroz nesviest, nepovjerenje, nemarnost i siromaštvo narodno.«[51] Inzistirao je na činjenici da, usprkos izuzetnom utjecaju na društvo, svećenici nisu ni posebna kasta, ni posebna politička stranka, »već živo udo našega zadruštva i pravno utiču u naš narodni život.«[52] Pavlinović, istovremeno, nije poricao postojanje mnogih nedostataka u svećenstvu, ali je uzroke nalazio u lošoj austrijskoj upravi i korumpiranom činovništvu. Pavlinovićevo shvaćanje svećenstva sadrži tradicionalnu komponentu, jer smatra da su svećenici i Crkva povezna spona između prolazne i vječne ljudske egzistencije za razliku od državne zajednice, koja se isključivo brine za materijalnu blagodat građana. No Pavlinović je mnogo veću pažnju posvećivao svećenstvu kao najbitnijem faktoru uspona hrvatskog nacionalizma u Dalmaciji i njegovom promicanju hrvatske nacionalne ideje. To je moderna komponenta, jer je u ranijim desetljećima i stoljećima katoličko svećenstvo Dalmacije bilo anacionalno orijentirano i organizirano kao tradicionalni stalež u imobilnom oligarhijskom društvu. Pavlinoviću je moguće prigovoriti čestu idealizaciju, ali ne i konzervativno shvaćanje svećenstva kao društvene grupe.

Pod građanstvom Pavlinović razumije odnarođene slojeve, koji su, po govoru i načinu života, odvojeni od naroda, bez obzira kreću li se u urbanoj ili ruralnoj sredini. Smatrao je da s takvim građanstvom, koje je izrazita manjina, ali se nastoji što više distancirati od puka, nema napretka u gospodarstvu i prosvijeti.[53] »Građanstvo«, prema tome, za Pavlinovića nije primarno lokalna, već nacionalna i moralna kategorija. No ono je, kako mu i ime sugerira, djelomično određeno po mjestu prebivanja, jer je uglavnom koncentrirano u gradićima na obali i otocima. Putujući u mladosti po srednjoj Europi Pavlinović je postao svjestan značenja modernog građanstva, čije je nepostojanje nenadoknadivi gubitak za veći dio Dalmacije: »Jere gdje građanstvo (u pravom značenju) iz puka je i s pukom obći, živi, govori, i puku prednjači, jali sam puk sobom se razvija, tamo se istinski napreduje, poradja se ono smiereno ali temeljito uljudstvo, koje, gdje manje gdje više obasiplje južnu Dalmaciju, a odlično svu državu Dubrovačku.«[54] Pavlinovića je najviše smetala tradicionalna anacionalnost oligarhijski orijentiranog građanstva, koju je, u modernoj epohi nacionalizma, držao za anakronizam.

Pavlinović nema mnogo lijepih riječi ni za državno činovništvo za koje uglavnom koristi pogrdan izraz »birokracija«. Smatrao je da je postojeće činovništvo veliko zlo za hrvatski nacionalizam u Dalmaciji, jer je potpuno odano vladi zbog materijalnih interesa, a, istovremeno, sigurnom službom privlači mlade ljude, koji odustaju od narodne borbe.[55] Stoga je Pavlinović veliki značaj pridavao ekonomski nezavisnim ljudima, koji bi odgovarali za svoju djelatnost samo narodu. Osobito je nade polagao u nacionalno svjesne obrtnike i trgovce, koji se ne moraju bojati za gubitak mjesta u državnoj upravi i koji imaju relativnu slobodu širenja nacionalne propagande.[56]

Pavlinović je smatrao da »svaka zadružna ruka (stalež) ima svojih vlastitih težnja, ima svojih vlastitih prava, koja obstati mogu i moraju uz prava i uz težnje cjelokupne

zadruge.«[57] Na francuskom primjeru poslije 1789. godine ukazivao je na opasnost nesklada između raznih dijelova društva. Pri tome, Pavlinovićeva koncepcija društvene harmonije nije proizlazila samo iz brige za hrvatske nacionalne interese, već i iz religioznog uvjerenja da je sklad u društvu realizacija božanskih načela o miru, pravednosti i dobru. Pavlinović je znao da je tadašnji hrvatski nacionalizam u Dalmaciji previše slab u odnosu na talijanski ili njemački nacionalizam da bi si mogao dozvoliti unutrašnje sukobe. Povoljnu je okolnost vidio u relativnoj homogenosti dalmatinskog društva: »Plemić, svećenik, zanatlija, težak, sve je to kod nas u novoj obćini nerazdieljena ruka, kao što je i u našem zadružnom životu puk naš nerazdieljen.«[58] Pavlinović je bio nacionalni političar i ideolog pa njegova razmatranja socijalnih slojeva treba povezati sa shvaćanjem narodne zajednice (nacije). Ovdje to, međutim, iz tehničkih razloga nije moguće, već pripada posebnoj raspravi. O Pavlinovićevu shvaćanju nacije prema tekstovima iz 1862. upućujem na ranije navedene rasprave Petra Korunića u »Povijesnim prilozima.«

3. Zaključak

Mihovil Pavlinović, u koncipiranju svoje nacionalne ideologije, nije zanemarivao ekonomsku i socijalnu problematiku. Gospodarski aspekt međuljudskih odnosa smatrao je vrlo bitnim ne samo zbog održavanja fizičke egzistencije, već i zbog neophodnosti poboljšanja ekonomskog položaja širokih slojeva stanovništva radi njihova prosvjećivanja i opismenjavanja. Pri tome, prosvjećivanje nema, za Pavlinovića, isključivo smisao za što bolji moralni život čovjeka kao svojevrsnu pripremu za vječni život, već je neodvojivi dio društvene afirmacije nacionalizma. Pavlinoviću je, dakle, bilo strano apstraktno odvajanje gospodarstva od nacionalizma. Za socijalnu je problematiku isticao postojanje različitih grupa u svakom društvu — s posebnom analizom dalmatinskog društva — koje za njega nemaju karakter nekadašnjih staleža ili kasta,[59] ali ni marksističko shvaćanje klasa kao međusobno nepomirljivih društvenih grupa. U Pavlinovićevoj distinkciji socijalnih grupa u Dalmaciji mogu se uočiti tri posebna, ali međusobno povezana aspekta. Prvi je nacionalno-moralni aspekt, po kojem Pavlinović razlikuje narodne (pučanstvo i svećenstvo) i odnarođene (građanstvo) slojeve. Drugi je profesionalni aspekt, koji određuje razliku između slojeva po njihovoj privrednoj djelatnosti – poljodjelci, trgovci, obrtnici, pomorci itd. Treći je religiozni aspekt, koji se temelji na razlikovanju obavljanja materijalne djelatnosti za egzistencijalne potrebe (seljaci, obrtnici, trgovci, pomorci), odnosno duhovne djelatnosti kao pripreme za vječni život (svećenstvo).

Međutim, Pavlinovićeva razmatranja ekonomske i socijalne problematike nisu ni izbliza tako brojna kao razmatranja političkih, državnih, pravnih ili religioznih problema. U njegovim tekstovima uzalud ćemo tražiti sustavnu analizu ekonomskog i socijalnog stanja u Dalmaciji ili konkretan ekonomski program, kao što možemo naći npr. sustavnu teoriju nacije ili konkretan državno-politički program. Razloge treba, čini se, tražiti u ranije navedenom uvjerenju većine hrvatskih nacionalista, tijekom druge polovice XIX. stoljeća, da se u politici i kulturi može, u kraćem vremenu, napraviti mnogo više nego u pogledu ekonomskog napretka. Zanemarivanje ekonomske problematike, koje će se djelomično prevladati tek krajem stoljeća, nije moglo biti plodonosno za hrvatski nacionalizam u Dalmaciji. Stoga je Pavlinović,

možda misleći i na sebe, isticao značaj sitnog svakodnevnog rada za privredni napredak Dalmacije.[60]

Bilješke

1. Od radova, koji se bave osnovnim karakteristikama ekonomskih i socijalnih prilika u Dalmaciji u XIX. stoljeću, treba spomenuti: Slavko Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti,* Split 1955; Bernard Stulli, *Ekonomsko-socijalne prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću,* Dubrovnik 3-4, Dubrovnik 1962; Rade Petrović, *Socijalno-ekonomske prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću,* Godišnjak društva istočara Bosne i Hercegovine XVI, Sarajevo 1967. (dalje: *Prilike*); Dinko Foretić, *O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do Prvog svjetskog rata,* u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri,* Zagreb 1969; isti, *Društvene prilike u Dalmaciji od polovine XIX stoljeća do Prvog svjetskog rata,* n. dj.; Igor Karaman, *Sastav i društveno-ekonomska djelatnost dalmatinskog građanstva u šezdesetim i sedamdesetim godinama 19. stoljeća,* u: *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću,* Zagreb 1972; isti, *Problemi privrednog razvitka Dalmacije pod austrijskom upravom,* n. dj.; Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869,* Zagreb 1980. (dalje: *Ideologija*); Tereza Ganza-Aras, *Pokušaji kapitalističke preobrazbe sela i zadružni pokret u austrijskoj Dalmaciji od razdoblja liberalizma do 1918. godine.* Radovi Instituta za hrvatsku povijest XIX, Zagreb 1986; Benedikta Zelić-Bučan, *Ekonomska osnova političkog programa Narodne stanke u Dalmaciji,* u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović,* Split 1992; Šime Peričić, *Gospodarske prilike u Dalmaciji od 1797. do 1848,* Split 1993.
2. Izraz »nacionalizam« koristim kao neutralnu kategoriju u smislu optiranja za određenu nacionalnu ideju i javnu djelatnost pojedinaca i grupa na temelju određenih nacionalnih principa.
3. B. Stulli, *n. dj.*, 10-11; Stijepo Obad, *Politika narodne i autonomaške stranke prema agrarnom pitanju u Dalmaciji (1860-1870),* u: *Dalmacija 1870,* Zadar 1972, 58-62.
4. Stulli, *isto;* Obad, *isto.*
5. Izraz »Narodna stranka« koristim kao *terminus technicus,* tj. da označim pristalice pripojenja Dalmacije Hrvatskoj u što, 60-tih i donekle 70-tih godina, ulaze i srpski nacionalisti. Međutim, tadašnje »stranke« nemaju mnogo veze s političkim strankama u XX. stoljeću, jer nemaju stalnog članstva, stalne političke aktivnosti, te unutrašnju hijerarhiju na čelu s personalnim ili kolektivnim vodstvom. »Narodna stranka« u Dalmaciji je, zapravo, grupa istomišljenika, koja se okuplja oko »Narodnog lista« (»Il Nazionale« do 1869) i obraća se javnosti neposredno prije i neposredno nakon izbora. Stoga ne smatram plodonosnom poznatu historiografsku raspravu o »pravom vodi« tzv. hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji.
6. M. Pavlinović, *O narodnosti i samostalnosti,* u: *Hrvatski razgovori,* Zadar 1877., 43. Citati iz Pavlinovićevih tekstova donose se doslovno, bez gramatičkih ili pravopisnih intervencija.
7. *Narodni list* (dalje: NL), god. IX /12. III. 1870/ br. 18; *Pjesme i besjede,* Zadar 1873., 294. Radi se o Pavlinovićevu govoru na proslavi Imotske čitaonice.
8. NL, IX /12. III. 1870/ 18; *Pjesme i besjede,* 285-286.
9. Pavlinovićevo pismo Josipu Jurju Strossmayeru 12. I. 1868., u: S. M. Tralјić, *Pisma Mihovila Pavlinovića Račkom i Strossmayeru 60-tih godina XIX. stoljeća,* Radovi Instituta JAZU u Zadru X, Zadar 1963., str. 407 / broj pisma B-1 (dalje: *Pisma*).
10. Pavlinovićevo pismo Strossmayeru 14. III. 1868., *Pisma,* 410 / B-3.
11. Pavlinovićevo pismo Strossmayeru 24. XII. 1870., *Pisma,* 415 / B-8.
12. M. Pavlinović, *Naš položaj, Različiti spisi,* Zadar 1875., 298-299 (dalje: *Spisi*).
13. Isto, 299.
14. M. Pavlinović, *Naše trojstruko nezadovoljstvo,* u: *Spisi,* 278-279.
15. (M. Pavlinović) NL, IX /20. III. 1870/ 18; *Pjesme i besjede,* 289-291; *Nakon sabora 1872,* u: *Spisi,* 35; *Hrvatska i Dalmacija,* u: *Spisi,* 346-348.
16. M. Pavlinović, *Puti (1867-1875),* Zadar 1888., 5 i dalje.
17. Isto, 5-6. Pavlinović je dobro uočio rentijerstvo, a ne poduzetništvo kao bitnu osobinu imućnih posjednika u Dalmaciji.
18. Isto, 4, 18-19.
19. Pavlinovićevo pismo Kosti Vojnoviću 15. XII. 1883., u: B. Zelić-Bučan, *Stotinjak pisama Mihovila Pavlinovića,* Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, Split 1969, 382/77 (dalje: *Stotinjak pisama).*
20. /M. Pavlinović/ NL, IX /20. III. 1872/ 18; *Pjesme i besjede,* 286.

21. M. Pavlinović, *Naš položaj,* u: *Spisi,* 298. Pod »tuđincima« je, vjerojatno, mislio na Talijane i njihove pretenzije na istočni dio Jadrana.
22. (M. Pavlinović) NL, XII /7. V., 14. V., 21. V. 1873/ 37, 39, 41; *Spisi,* 53-62.
23. NL, XII (7. V. 1873) 37; *Spisi,* 55.
24. NL, isto, *Spisi,* 56.
25. NL, XII (14. V. 1873) 39; *Spisi,* 57-59.
26. NL, XII (21. V. 1873) 41; *Spisi,* 60-62.
27. NL, XII (7. V. 1873) 37; *Spisi,* 55.
28. M. Pavlinović, *Radišu Bog pomaže,* Zadar 1871., 27.
29. Isto, 115-118.
30. Isto, 129.
31. Isto, 130. Pavlinović je bio svjestan da nije problem u novcu kao takvom, već u značenju, koji mu ljudi daju. Stoga je naglašavao da novac može biti istovremeno i »dušočuvac« i »dušogubac« (isto, 115).
32. Isto, 148-149.
33. (M. Pavlinović) *Gnjilo je posvuda,* NL, XII (1. III. 1873) 18; *Spisi,* 47. Pavlinović je u tijeku 1856. godine putovao po Austriji i sjevernoj Italiji i primijetio zavidnu ekonomsku razvijenost tih krajeva, ali i sve veću indiferentnost ljudi prema moralnim i religioznim vrijednostima. Pavlinović je došao do, u osnovi, točnog zaključka da se ova indiferentnost ne može izvesti iz ekonomskog napretka, ali je s njim povezana ((M. Pavlinović) *Iz putopisa jednog mladog Dalmatinca godine 1856, Prilog k Narodnom listu* (dalje: *Prilog),* I (25. X., 1. XI., 8. XI., 22. XI. 1873) 69, 71, 73, 77; *Spisi,* 407-427).
34. Usp. Stančić, *Ideologija,* 9, 117, 216, 267; Trpimir Macan, *Miho Klaić,* Zagreb 1980., 211-217; R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću,* Zagreb-Sarajevo 1982., 118-119, 242-243; T. Ganza-Aras, *Mihovil Pavlinović u sukobu između liberalizma i klerikalizma,* u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti,* Zagreb 1990., 100-101, 114-115; B. Zelić-Bučan, *Politička pozadina ideoloških sukoba u redovima vodstva Narodne stranke u Dalmaciji,* u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović,* Split 1992., 73.
35. Svoje je upozorenje u »Putopisu« ovako formulirao: »Blago narodom koje ne zaleti prosvjeta parostrojah i željeznicah na trapu svoje narodnosti i svoga uljudnoga i krstjanskoga odgojenja«. (*Prilog,* I /22. XI. 1862/ 77). Dakle, uočavanje određenih moralno negativnih tendencija u zapadnim društvima ne odvodi Pavlinovića u potpuno odbacivanje cjelokupne moderne civilizacije ili svih njezinih temeljnih vrijednosti.
36. Usp. Stančić, *Ideologija,* 23-60. Pretpostavljam da je autoru teza o »dvije Dalmacije« trebala, zapravo, radi argumentiranja vlastite interpretacije hrvatske nacionalne ideologije u Dalmaciji, jer smatra da je gradska inteligencija Narodne stranke zastupala jugoslavensku, a seoska inteligencija hrvatsku nacionalnu ideju (isto, na više mjesta).
37. Petrović, *Prilike,* 61.
38. (M. Pavlinović) *Javni život po Dalmatinskih selih i novi občinski zakon, Prilog,* II (31. 1. 1863) 9.
39. (M. Pavlinović) *Občinski Zakon za kraljevinu Dalmaciju od 30. Srpnja 1864,* u: *Spisi,* 248 (dalje: *Zakon).* Opće siromaštvo pokrajine je, po Pavlinoviću, samo razlog više za suradnju gradića i sela (isto, 249).
40. Isto, 248.
41. Isto.
42. (M. Pavlinović) *Zadružno stanje Dalmatinsko, Prilog,* I (12. IV. 1862) 13; *Spisi,* 122.
43. Isto, *Prilog,* isto; *Spisi,* 123-124.
44. Isto, *Prilog,* I (19. IV. 1862) 15; *Spisi,* 124. Drugi Pavlinovićev kriterij za pripadnost puku je vezanost »zdravnim životom, koi upravno teži na uzdržanje tjelesnih potrebah cieloga zadruštva«. Tu Pavlinović uvrštava zemljoradnike, obrtnike, trgovce i pomorce (*Dvie književnosti u jednom jeziku jali Piši kako puk govori, Prilog,* I (24. V. 1862) 25; *Spisi,* 395 (dalje: *Dvie književnosti)*
45. Isto, *Prilog,* isto; *Spisi,* 395; Pavlinovićeva pisma Strossmayeru 12. I. 1868. (Traljić, *Pisma,* 407 / B-1); 24. XII. 1870. (isto, 415 / B-8); 12. IX. 1879. (Zelić-Bučan, *Stotinjak pisama,* 324/24) i 22. XII. 1883. (isto, 333/33).
46. (M. Pavlinović) *Slike iz Sabora Dalmatinskoga godine 1863, Prilog* II (5. IX. 1863) 71; *Spisi,* 216.
47. M. Pavlinović, *Pučka praznovjerja i predsude – pop, stari Martin i mali Radovan,* Prilog, II (5. XII. 1863) 97.
48. M. P., *Umlje, Rodoljublje i Bogoštovlje. Misli, Prilog,* I (4. X. 1862) 63; *Spisi,* 188-197. Kod problema miješanja, odnosno identificiranja vjere i nacionalnosti Pavlinović ima, prije svega, na umu takve tendencije u modernom srpskom nacionalizmu, koji želi afirmaciju srpske državne i političke ideje svuda gdje postoji Srpska pravoslavna crkva (usp. *Nešto lieka mlogim ranam, Prilog,* I (12. VII. 1862) 39 i I (19. VII. 1862/41).

49. Usp. Pavlinovićeve govore u Zadarskoj čitaonici 1866. (*Prilog,* V (19. XII. 1866) 101; *Spisi,* 222-241); na proslavi Imotske čitaonice 1870. (NL, IX. (2. III. 1870) 18; *Spisi,* 282-307) i na saborskim izborima u Imotskom 1870. (NL, IX (23. VII. 1870) 59; *Spisi,* 308-333).
50. B. Zelić-Bučan, *Ekonomska osnova političkog programa Narodne stranke u Dalmaciji,* u: n. dj., 50.
51. M. P., *O narodnosti obzirom na Jugo-Slovjenstvo, Prilog,* I (6. IX. 1862) 55; *Spisi,* 176.
52. (M. Pavlinović) *Zadružno stanje Dalmatinsko, Prilog,* I (19. IV. 1862) 15; *Spisi,* 128.
53. Isto, *Prilog,* I (26. IV. 1862) 17; *Spisi,* 130-131.
54. Isto, *Prilog,* isto; *Spisi,* 130.
55. M. Pavlinović, *O nezakonitu izboru zastupnika u Dalmatinskom saboru* 1863., u: *Spisi,* 242-246; *Radišu Bog pomaže,* 147; *Čemu naš odpor?,* u: *Spisi,* 77-78.
56. M. P., *Nešto lieka mlogim ranam, Prilog,* I (26. VII. 1862) 43; *Spisi,* 139. Pavlinović je općenito »ljude iz srednje ruke«, tj. obrtnike i trgovce smatrao glavnim faktorom privrednog napretka u svakoj zemlji (*Radišu Bog pomaže,* 14).
57. M. Pavlinović, *Francuzka početkom godine 1873,* u: *Spisi,* 37.
58. (M. Pavlinović) *Zakon,* u: *Spisi,* 243.
59. Pavlinović ponekad koristi izraze »stalež« ili »kasta« za socijalne slojeve, ali oni nemaju, u njegovim tekstovima, značenje povijesnih staleža i kasta u tradicionalnim oligarhijskim društvima, kada su »povlastice i povjesnička prava stvarala različne stališe i lučili su s dubokimi jarugami, i visokimi obgradami u jednomu te istomu zadruštvu dionice pučanstva, građanstva, vlasteostva i svećenstva«. (M. P., *Dvie književnosti, Prilog,* I (24. V. 1862) 25; *Spisi,* 395).
60. (M. Pavlinović) *Imamo Neprijatelje,* NL, XI (9. III. 1872) 20; *Spisi,* 319-320.

Mile PRPA

Ja ne dam nikom

Bože, Bože!
Ja ne dam nikom da Ti pjeva
ljepše pjesme do sebi samom.
Ni grom da grmi, ni munja da sijeva
jačim praskom, većim plamom.

Ja ne dam nikom da te slavi
dubljim srcem, jačim žarom
zbog ljepote što je spravi
dobrotom svojom, svojim darom.

Ja ne dam nikom da Te moli
za manju želju, milost sebi.
Ja ne dam nikom tko Te voli
da s većim darom dođe k Tebi.

Ja ne dam nikom, pa ni smrti
da satre me dok Te gledam.
Dok se sunce nebom vrti.
Dok se Tebi ja ne predam.

Mato MARČINKO

Bila jednom jedna crkva

13.

Prije no što nastavimo našu povijestnu pripovijest o većinom tužnim a manje veselim zgodama i nezgodama iz hrvatske povijesti, još ćemo po koju reći o gradu Sisku i njegovu nastanku. Jer Sisak, nekadašnja rimska Siscia, odigrao je u hrvatskoj povijesti veliku i često odlučujuću ulogu. A Sisak nije samo onaj grad, koji su po svome dolasku u ove krajeve obnovili i izgradili Hrvati. U njegovim su temeljima kosti i um svih njegovih stanovnika, počevši od onoga koji je u davno a nepoznato nam doba prije Kristova rođenja prvi tu upalio vatru na ognjištu i sagradio svoj dom.

Siscianski srebrenjaci — argenteusi — prikazivahu na svome naličju prizor žrtvovanja četvorice careva ispred zidina starovjekovnoga grada. Žrtveni prikaz predočuje nam grad u dvije temeljne razine. U prvoj razini, neposredno iza leđa četvorice vladara i žrtvenika, s prednje je strane prikazan gradski bedem s ulaznim gradskim vratima. U drugoj razini, iznad opisane prve razine, prikazan je tloris gradskih bedema s kulama. Prikaz gradskih bedema u drugoj razini vjerno nam dočarava izgled rimskih gradova — kako onih koji su građeni četverokutno, odnosno osmerokutno, tako i onih koji su građeni u obliku kružnice. Siscia je imala prijelazni oblik između dva suprotstavljena idealna uzorka rimskoga grada — obod Siscie prijelazni je lik zaobljenoga, izduženoga osmerokuta i elipse, to jest izdužene zatvorene kružne linije jajolika oblika.

Osnutak rimskih gradova, pa tako i Siscie, bijaše povezan s vjerskim obredom. Obredne čine u prigodi osnutka grada obavljali su vrači pogađači zvani auguri. U starome Rimu auguri su bili visoko štovani svećenici, koji proricahu po prirodnim znakovima i pojedinim događajima. Oni su volju bogova tumačili po iznutricama žrtvovanih životinja, lijetu i pjevu ptica i njihovu zobanju, udaru gromova ili na temelju određenih događaja. Augurska proricanja na svoj je način shvatio i trijezno prizemljio veliki starorimski graditelj Marko Vitruvij Polion, rođen u prvom stoljeću prije Krista. U svom djelu *Deset knjiga o arhitekturi*, jedinu iz staroga svijeta sačuvanu prikazu graditeljstva kao umjetnosti i praktične vještine, koje bijaše posvetio uzvišenomu caru Augustu, Vitruvij savjetuje gradograditeljima: »Kod gradnje samih gradskih zidina držat ćemo se ovih načela: prvo dolazi izbor veoma zdrava mjesta... Ali, ako bi tko htio na temelju izravnoga zamjećivanja to bolje shvatiti, neka pozorno promatra prirodu ptica, riba i kopnenih životinja, pa će tu opaziti različite odnose... Naši bi praoci, naime, žrtvovali stoku koja je pasla na mjestima gdje bi podizali grad ili vojnički logor, i pregledali joj jetra... Kad bi na više primjera to provjerili pa se uvjerili da je jetra nepovrijeđena i zdrava, s obzirom na vodu i pašu, tada bi ondje podigli utvrde.«

Vitruvijske savjete o gradogradnji daje i sveti Toma Akvinac u svome djelcu *O kraljevstvu*, koje bijaše napisano oko godine 1267. za mladoga ciparskoga kraljevića

Huga drugoga iz Lusignana: »Pošto se izabralo područje, valja izabrati pogodno mjesto za izgradnju grada, a u tom pogledu čini se da prvo treba tražiti zdrav zrak. Predpostavka je naime društvenoga života naravni život, a ovaj se čuva neoštećen u čistom zraku. Najzdravije će pak mjesto biti, kako savjetuje Vitruvije, 'na uzvisini, bez magle i mraza, koje nije izloženo ni toplom ni hladnom podneblju i ne nalazi se blizu močvara'. Jer uzvisinsko mjesto obično pridonosi zdravom zraku, budući da je izloženo strujanjima vjetra koja čiste zrak. Isto tako, izhlapljivanja koja nastaju iz zemlje i vodâ pod utjecajem sunčevih zraka više se skupljaju u dolinama i nizinama nego na uzvisinama. Zato je zrak na uzvisinama lakši. Nu ovu finoću zraka koja je veoma važna za slobodno i zdravo dihanje sprečavaju magle i mrazevi kojih ima mnogo, obično u veoma vlažnim mjestima; zato su takva mjesta, kako pokazuje iskustvo, suprotna zdravlju. A budući da močvarna zemljišta obiluju vlagom, mjesto za izgradnju grada valja izabrati daleko od močvara. 'Kad naime jutarnji povjetarac pri izlasku sunca donese do toga mjesta izhlapljivanja iz močvara s kojima je pomiješan, on širi zadah otrovnih močvarnih životinja pomiješan s maglom i čini to mjesto zaraznim'. 'Ipak, ako su gradske zidine sagrađene na močvarama blizu mora i okrenute su prema sjeveru ili približno prema njemu, a te su močvare na većoj visini nego morska obala, onda su, čini se, razumno građene. Iskopaju li se naime jarci, otvorit će se izlaz prema obali, a more će pod utjecajem oluja narasti i ušavši u močvare ne će dopustiti da se rađaju močvarne životinje. Ako bi se neke životinje iz viših predjela spustile dolje, uginule bi od soli na koju nisu navikle'. Isto tako potrebno je da se mjesto koje je namijenjeno gradu prikladno rasporedi s obzirom na toplinu i hladnoću prema raznim stranama svijeta. 'Ako su naime gradske zidine sagrađene veoma blizu mora te gledaju na jug, grad ne će biti zdrav. Jer ta će mjesta ujutro biti hladna budući da ne dobivaju sunca, a u podne će biti užarena jer gledaju prema suncu. Ako pak zidine gledaju prema zapadu, kad se sunce digne, one će biti mlake ili čak hladne, u podne će biti vruće, a predvečer će biti užarene', zbog trajnosti vrućine i položaja sunca. Ako pak gledaju prema istoku, ujutro će biti umjereno tople zbog izravne izloženosti suncu, u podne ne će mnogo porasti vrućina, jer sunce ne pada ravno na mjesto, navečer će pak ohladiti zbog podpuno suprotnoga položaja sunca. Ista ili slična toplina će vladati ako je mjesto grada okrenuto prema sjeveru. Nu iskustvo nas može poučiti da nije zdravo prijeći na toplije područje 'jer tijela koja prelaze s hladnih područja na topla ne mogu dugo trajati nego se raspadaju', jer toplina izsisavajući vlagu rastvara prirodne sile; zato tijela ljeti čak i u zdravim mjestima oslabe. Budući da tjelesnom zdravlju mnogo pridonosi uzimanje prikladne hrane, potrebno je pri prosuđivanju zdravoga mjesta za osnutak grada uzeti u obzir kakvoću hrane koju proizvodi zemlja. To su stari obično ispitivali na životinjama koje su se hranile na tim mjestima. Budući da je ljudima i životinjama zajedničko to da se hrane plodovima zemlje, slijedi da ako se nađe da je utroba ubijenih životinja zdrava, i ljudi se mogu zdravo hraniti na tom mjestu. Ali ako se kod ubijenih životinja nađu bolesni udovi, s razlogom se može zaključiti da stanovanje na tome mjestu ni za ljude nije zdravo. Kao što je potreban umjereni zrak, tako je potrebna i zdrava voda: zdravlje tijela naime najviše zavisi od onoga što ljudi najčešće uzimaju u sebe. Što se tiče zraka očito je da ga neprestano udišući unosimo u sebe sve do životnih organa. Zato zdrav zrak najviše pridonosi zdravlju ljudi. A među ostalim hranama koje uzimamo, najviše se služimo vodom i kao pićem i u hrani. Stoga poslije zdravoga zraka nema ničega što je tako važno za zdravo mjesto kao zdrava

hrana. Ima još jedan znak po kojemu se može prepoznati zdravo mjesto, to jest kada ljudi koji borave u dotičnome mjestu imaju zdravu boju lica, snažna su tijela i imaju dobro raspoređene udove, ako ima mnogo djece i ako su živahna, te ako tamo ima mnogo staraca. Suprotno tomu, ako su ljudi izobličena lica, slabašna tijela, tankih ili neskladno otečenih udova, ako ima malo djece i ako su bolježljiva, a još je manje staraca, onda nema sumnje da je to mjesto smrtonosno«.

Siscianski auguri bijahu, izgleda, nedoučeni vrači. Ili im ptice popiše mozak. Jer Siscia bje sagrađena na obali dolinske rijeke gdje ima i magle i mraza, sva izložena i toplu i hladnu podneblju, tada okružena močvarama iz kojih se širio smrdljivi zadah otrovnih močvarnih životinja, pomiješan sa zagušljivim magluštinama. Mjesto se vjerojatno svidjelo samo vojnicima i trgovcima, pošto ih rijeke Kupa i Sava preko Dunava spajahu sa svim važnim dijelovima Rimskog Carstva. Na svojim vojničkim štitovima i na oslikanim krčmarskim nadpisima imali su napisano geslo: tamo gdje se tuđi kruh jede i na crno zarađene škude broje zdravo je i veselo. Nu možda Siscia bijaše sagrađena baš tamo gdje je sagrađena, budući da se na tome mjestu već nalazilo naselje prijašnjih stanovnika.

Po staroitalskome običaju, među buduće Siscie obilježene su uz obredne čine. Svi su se obredi obavljali u nazočnosti svećenika. Za plug, kojim je upravljao svećenik-augur, upregnuti su krava i bik te se po obodu budućega grada tim plugom plužila takozvana prvobitna brazda – sulcus primigenius. Zatim se izorana zemlja izbacila na unutrašnju stranu brazde. Rimski grad je počinjao zidom. Tako je i u Siscii zidom određen posvećeni prostor, prostor budućega grada, prostor moći i snage. Grad se, redovito, izvan ovih granica nije širio. Na posvećenu prostoru s obje strane zida ne bijaše dopuštena bilo kakva gradnja, što višestruko bijaše korisno za gradsku obranu. Potom se dijelio unutrašnji prostor. Svećenik-augur stao je na mjesto gdje je bilo određeno geometrijsko središte grada, takozvani pupak grada – umbilicus. To je bilo izhodište širinskodužinskoga sustava prenesena s neba na zemlju. Okrenuvši se prema istoku, augur je raširio ruke. Pravac njegovih ruku bijaše pravac oko kojega se prividno okreće sunce. To je smjer glavne gradske ulice – stožer (međašnica, okretište) ili cardo, koji se poklapa s nebeskim stožerom. Iza toga se augur okrenuo prema jugu, a smjer njegovih raširenih ruku bijaše smjer druge glavne gradske ulice – velika vrata ili decumanus (takav je naziv ulica dobila zbog toga, jer je u rimskim vojničkim taborima vodila prema glavnim vratima). Rimljani su vodili računa o sustavu svijeta: glavna ulica zvana dekuman upravlja se prema kretanju sunca, (istok-zapad), a glavna gradska ulica zvana kard po osovini pola (sjever-jug). U presjecištu ovih dviju glavnih gradskih ulica u središtu grada augur je iskopao jamu i u nju stavio relikvije to jest moći te na taj način odredio mjesto na kojemu će biti gradski trg ili forum.

Tako je buduća Siscia podijeljena na gradske predjele, koji su imali ova imena: istočno od karda prednji dio (pars antica), zapadno od karda stražnji dio (pars postica), južno od dekumana desna strana (pars dextrata), sjeverno od dekumana lijeva strana (pars sinistrata). Preklapanjem ovih predjela nastala su četiri siscijske gradske četvrti. Ove su četvrti – *vici* – bile odraz nebeskih četvrtina kruga ili kvadranata. Uzporedno s glavnim ulicama bijahu odmah označeni na jednakoj udaljenosti sporedni kardi i dekumani. Tako su nastale uže gradske četvrti u pravilnom osmerokutnu rasporedu. Te uže gradske četvrti nazivahu se otoci ili insulae. Glavna gradska vrata smještajno su raspoređena tako, da se poklapaju u idealnu odnosu s krajevima glavnih gradskih

ulica cardo maximus i decumanus maximus. Zemljište ili ager izvan gradskih zidina bijaše podijeljeno sukladno smjerovima glavnih pravaca gradskih ulica.

Uzorak za uređenje područja Siscie unutar njezinih gradskih zidina bio je miješani oblik dvaju suprotstavljenih načina rimske gradogradnje. Naime gradski bedemi morali su slijediti ovalne linije riječnih vodenih tokova. U unutrašnjosti grada prevladao je doduše pravokutni raspored, ali s pravocrtnim zakošenjima bedema na krajnjemu sjevernome i krajnjemu južnome dijelu gradskoga oboda. Na te malene odklone od temeljnih nebeskih pravaca u određivanju smjerova siscijskih ulica presudno su utjecali blagi ovali rijeka Kupe i Save, a vjerojatno i to što se gradski raspored preinačivao u više navrata. Nu bez obzira na to što se vodilo računa o mjestnim mitskim i mjestopisnim prilikama te strateškoj važnosti mjesta, kao i o uspostavi štovanja genija mjesta, Siscia je ipak predstavlja uzorak rimske carske gradogradnje.

Kada je u Siscii utemeljena kolonija, koja je po carevima iz roda Flavijevaca dobila ime Flavia Siscia, postavilo se pitanje uređenja njezina zemljišta. Također je trebalo urediti prostor unutar gradskoga bedema te izvangradski prostor koji je pripadao gradu. Rimska država se odlikovala po svojstvenu sustavu gradske samouprave odnosno municipalne autonomije. Da bi se u Siscii uspostavila samouprava, trebalo je provesti čitav niz propisa i obaviti određene postupke i čine. Siscijska kolonija – classis Flavia pannonica – utemeljena bijaše u doba vladanja rimskih careva iz kuće Flavijevaca i to u posljednjoj trećini prvoga stoljeća po Kristu. Koloniju je posebnom odlukom uspostavio vojskovođa, koji je tada u pokrajini Panoniji imao vrhovnu vojničku vlast. U toj odluci zvanoj lex coloniae, temeljnomu zakonu kolonije, određeno je da se siscijska kolonija osniva na području današnjega Siska i to sa središtem na lijevoj obali Kupe. Dalje se u odluci kaže da koloniju čine veterani ravenatske mornarice – classis pretoriae, kojima je car Vespazijan za nagradu dao posjede na području Siscie. Osim veterana ravenatske mornarice – pripadnika pomoćnih jedinica, među prvim stanovnicima siscianske kolonije bilo je zatečeno i novopridošlo stanovništvo: odani Rimu panonski plemenski velikaši, rimski činovnici, trgovci, robovi i drugi. Na temelju važećih propisa odlukom je ustanovljeno, da se građani kolonije upisuju u tribus Quirina. Nadalje je istom odlukom određeno koliko se za koloniju iz zaklade takozvanoga publičkoga (državnoga) agera izdvaja zemljišta i koje će parcele dobiti pojedini kolonisti.

Po etrurskoj tradiciji, svećenici-auguri obavljali su i poslove povezane s uređenjem gradskoga zemljišta. No u doba utemeljenja siscijske kolonije, te su poslove već obavljali posebni stručnjaci zvani zemljomjernici – agrimensores. Uređenje gradskoga zemljišta u Siscii je možda čak predhodilo uređenju samoga gradskoga prostora. Rimski zemljomjernički koordinatni sustav u načelu je slijedio nebeski koordinatni sustav. Obilježje toga sustava bijaše pravilna i strogo osmerokutna usmjerba, s pravcima sjever-jug odnosno istok-zapad. Središte naselja odnosno vojničkoga logora, a znamo da je to središte ili pupak grada, bilo je u sjecištu glavnoga karda i glavne dekumane, bijaše izhodište iz kojega se granala zemljišna mreža. Temeljna čestica te zemljištne mreže zvala se centurija – četverokut kome su stranice iznosile približno 720 metara. Centurija se sastojala od dvije stotine jugera zemlje (jedan rimski juger ima 3.200 četvornih metara). Kako je centurija bila veliki komad zemlje, mogla je biti podijeljena na više zemljišnih posjeda. Podjela na više posjeda zahtijevala je povlačenje sporednih međa ili limesa zvanih subcessiva. Takvim omeđivanjem nije bilo

obuhvaćeno čitavo zemljište, nego samo onaj njegov dio koji se dodjeljivao. Taj dodijeljeni dio nazivan je centurijatsko zemljište – ager centuriatus. Preostale zemljištne površine, neuklopljene u sustav, bijahu šume, pašnjaci, močvare i slično koje služahu za javne i posebničke potrebe. Jednostavan pregled položaja zemljišta u odnosu na glavne osi koordinatnoga sustava – kardo maksimus i dekumanus maksimus – uspostavljan je biljezima-međašima. Prometnice, poljski putovi, puteljci i međe povlačile su se u načelu preko ili uz glavne, odnosno sporedne međe i bijahu javno dobro – loca publica. Bilo je, dakako, i popriječnih prometnica. Koliko se zna, veličina zemljišta siscijske kolonije iznosila je devetstopetdeset centurija. Razlozi za određivanje ovako velikoga obsega zemljišta bijahu oblik samoga zemljišta, mogućnosti razvoja poljodjelskih kultura, iskorištaj šumskih prostranstava, tradicionalna izpaša stoke, riječne prometnice i slično. U obzir treba uzeti i opći zemljostrateški položaj siscijske kolonije, koja bijaše rubno ali ne i neposredno i istaknuto rubno područje uz granicu Romskoga Carstva.

Sisciansko zemljište bilo je po broju centurija bliže histarskim kolonijama, nego dalmatskima. Ovo nam govori, da su u gospodarstvu Siscie važnu ulogu imali starosjeditelji poljodjelci. Siscia kao panonska kolonija, za razliku od histarskih i dalmatskih, bijaše u sukladnu odnosu prema svomu zemljištu ili ageru. Dok je dalmatski grad Salona bio triput veći od histarskoga grada Parentiuma a od ovoga je imao čak pet puta manji broj centurija, u Siscii velika površina zemljišta bijaše u skladu s razmjerno velikom površinom grada unutar gradskih zidina. Grad Siscia površinom je bio veći od svih rimskih gradova na istočnojadranskoj obali, izuzevši samo središnji dalmatinski grad Salonu.

U početku Rimskoga Carstva zemljišta su se prema vrsti posjedništva i načinu korištenja dijelila na državno zemljište ili ager publicus, zemljište u vlasništvu zajednica ili pojedinaca – ager privatus te na pašnjačko zemljište ili ager compascuus. U pašnjačko se zemljište ubrajalo zemljište za ispašu stoke, šume, neobradivo zemljište i slično. Sva navedena zemljišta bijahu u području djelovanja gradske zajednice, koja je nad njima imala određenu stupnjevanu samoupravu. Posebno važnu ulogu Siscia je odigrala u nadzoru i provedbi zemljištne politike. Mensori to jest mjernici ili agrimensori to jest zemljomjernici obavljahu poslove izrade zemljopisnih karata, poslove razmjera zemljišta te poslove adsignacije to jest upisa zemljišta veterana kao i druge poslove u svezi s izmjerom zemljišta. Siscijski su mjernici vodili gradski tabular to jest zemljištne knjige, u te knjige unosili promjene i sudjelovali u rješavanju razmirica oko zemljišta i međa. Mjernici bijahu udruženi u stručne kolegije ili udruge. Izmjera zemljišta i podjela čestica bilježila se u posebnoj katastarskoj ispravi, od koje se jedan dio čuva u Rimu a dva su primjerka ostajala u koloniji kao katastarska isprava u koju su se unosile i naknadne promjene.

Raster to jest tlocrt unutar zidina Siscie imao je dvije usmjerbe. Prva ili glavna usmjerba imala je općenito pravac sjever-jug, s tri zakošenja koji se tek nešto malo stupnjevinski razlikovahu. Druga je usmjerba sjekla prvu pod kutem od približno četrdesetpet stupnjeva. Prva je usmjerba bila povezana sa zemljištnim zemljomjerstvom, a druga s obrednim štovanjem. Mjernici su, služeći se takozvanom *gromom* to jest željeznom spravom za izmjeru zemljišta, položaj karde određivali u šestom satu po izlasku sunca. To bijaše razlog što se odstupalo od temeljne usmjerbe, jer sunce svakim danom izlazi u drugo vrijeme u različita godišnja doba. I općenito je panonsko

zemljomjerništvo u nekim slučajevima odstupalo od općih pravila. Tako na primjer jedan dio siscianskoga zemljištnoga područja nije bio razdijeljen u centurije. Tomu su uzrok poštivanja zatečenih zemljištnih predjela starosjedilačkoga stanovništva, čuvanje obstojećih zaselaka (vicus) i sela (pagus). To nam govori o stanovitome suživotu starosjedilačke mjestne kulture i nove rimske i o njihovu prožimanju.

Kada govorimo o postanku i gradogradnji Siscie, moramo istaknuti dvije važne činjenice. Prva je, da je na njezinu tlu već obstojalo panonsko-celtsko naselje Segestika. Druga, da je u njenoj izgradnji osobitu ulogu odigrao rimski vojnički način građenja naselja. Obstojnost Segestike preduvjetovala je prirodne, zemljopisne, mjestopisne, kultne i druge odrednice za nastanak siscianskoga naselja. Dakle tvarni i duhovni temelji za gradnju Siscie bijahu već zadani. Starosjedilačkoj uljudbi dodani su novi rimski sastojci. Dakako da se dolaskom rimske vojske u zatečenu Segestiku znatno izmijenilo obstojeće stanje. Treba znati da se u doba Tiberijeva gušenja panonskih ustanaka u Siscii nalazilo deset legija, više od sedamdeset kohorti rimskoga pješaštva i deset alâ. (Ala ili krilo u rimskoj se vojsci zvao odjel rimskih a kasnije i savezničkih konjanika, koji legiji u ratu stajahu na desno i na lijevo. Vojnici ale zvahu se alarii ili krilaši.). Bijaše tu još i preko deset tisuća veterana, veliki broj dobrovoljaca i jako tračko konjaništvo. Stoga s pravom zaključujemo, da su rimsku Sisciu gradili vojnički graditelji. Kasnije sisciansko građansko naselje izraslo je na temeljima vojničkoga. Ono je na koncu u sebe upilo rimsku vojničku tvrđavu odnosno logor – castrum, primjenjujući u daljnjoj izgradnji svoja vlastita samostalna rješenja.

Rimska Siscia izgrađena je na lijevoj obali Kupe, odprilike na pola puta od točke ušća Odre u Kupu i točke ušća Kupe u Savu. Ne znamo posve točno smještaj Siscie u odnosu na položaj Segestike. Segestika naime bijaše izgrađena od drva koje je strunulo, pa je tako zametnut njezin trag. Na temelju opisa starovjekovnih grčkih i rimskih pisaca neki predpostavljaju, da je Siscia izgrađena na mjestu jednoga drugoga domorodačkoga starosjediteljskoga naselja koje se nalazilo sučelice obližnjoj Segestiki. Drugi pak smatraju, da je Siscia smještena na slobodnu prostoru nasuprot Segestiki. Treći opet misle, da je Siscia sagrađena baš na mjestu Segestike, jer da se Segestika nije nalazila na desnoj obali Kupe nego na lijevoj. Isto tako ima više predpostavki o smještaju Siscie u odnosu na rimski vojnički logor. Po jednima, Siscia bijaše sagrađena na mjestu rimskoga vojničkoga logora. Po drugima, Siscia je smještena u međuprostor između dva rimska tabora-utvrde a obuhvaćala je kažu i prostor unutar tih utvrda. Po trećima, Siscia je izgrađena na mjestu koje se činilo najprikladnijim, neovisno o smještaju rimskoga vojničkoga logora odnosno taborâ-utvrda. Ne smijemo zaboraviti ni to kako nas uči povijest, da se nikada ništa ne briše odjednom. Graditelji Siscie zacijelo su vodili računa i o već obstojećemu suživotu nove rimske i stare panonske kulture. Ta činjenica svakako je utjecala i na smještaj Siscie i na njezino oblikovanje kao gradskoga naselja.

Rimska je uljudba u povijesti poznata osobito po gradnji cesta od kamena. Pravci kretanja starosjeditelja Panonije i Ilirika bile su riječne doline Kupe i Save. Od tih rijeka okomito kretalo se prema brdovitu zaleđu i ustaljenim putovima i puteljcima. Rimljani nakon svoga dolaska u Panoniju najprije pojačavaju riječne prometnice. Potom se između rimskih vojničkih logora i starosjedilačkih naselja grade brze i sigurne ceste. Rimljanima su ceste posebno bile važne za navalna vojnička nastupanja i za obranu osvojenoga. U Rimskomu Carstvu o gradnji se cesta brinuo posebni odbor

– cura viarum, na čelu kojega je bio glavom sam rimski car. Odbor je ustanovljivao strateške cestovne pravce, na kojima su se gradile najvažnije državne ceste – via publica. Pravce i gradnju cesta nadzirala je uprava pokrajine. Birao se najpovoljniji pravac, bilo da se radilo o predrimskoj prometnici ili novoodabranoj. Rimske su ceste imale nabijenu podlogu od gline s više šljunčanih slojeva, prometne znakove-miljokaze te popratne cestovne građevine. Umnožavajući mrežu mjestnih cesta, Rimljani su ih gradili na sličan način kao i državne iako s manjom opremom i slabijim uređajima.

Siscia bijaše čvorište čak pet važnih glavnih prometnica: 1) Siscia-Quadrata-Neviodunum-Praetorium Latovicorum-Emona-Akvilea, 2) Siscia-Andautonia-Pirri-Aqua Vivae-Poetovio, 3) Siscia-Varianis-Aquae Balissae-Incero-Mursa-Cibalae Sirmium, 4) Siscia-Servitium-Salona, 5) Siscia-Ad Fines-Romula-Bibium-Arupium-Senia. Pored ovih glavnih cesta bilo je i onih koje su samo dijelom koristile navedene pravce: 1) Siscia-Varianis-Meuneianis-Incero-Certissa-Cibalae-Sirmium, 2) Siscia-Servitium-Marsonia-Certissa-Cibalae-Sirmium, 3) Siscia-Raetinium-Ninia-Traguri-um-Salona (ova se cesta kod Ninie račvala za Scradonu i Jader). Siscia je najvjerojatnije bila spojena s glavnom podravskom cestom Poetovio-Mursa pravcem Siscia-Aquae Balissae-Cuccone. U smjeru Dalmacije mogla je biti korištena i dolina rijeke Une od mjesta Dubica. U smjeru pak Akvileje Siscia je mogla biti povezana pravcem Siscia-Ad Fines-Emona. Sporedne su ceste bile upletene u mrežu siscianske podjele zemljišta na centurije. Te sporedne ceste vodile su uhodanima poljskim pravcima do starosjedilačkih seljačkih zajednica ili su išle uz poljske međe ili preko tih međa do villâ rustica – kolonističkih zajednica i poljodjelskih gospodarstava.

Navedene ceste i pravci tih cestâ dokazuju, da je Siscia bila veoma važna težišna točka Rimskoga Carstva. Strateški pravci tih prometnica u početku života Siscie bijahu uzrok pojačanu rastu i širenju grada. S druge strane Siscia je kao priznato pokrajinsko središte i sama poticala širenje cestovne mreže. Gradile su se nove glavne i mjestne ceste, umnožavala se mreža putova na siscianskom zemljištu, ceste su se opremale novim pomoćnim zgradama i uređajima. Spomenute su prometnice na određeni način bile povezane s oblikovanjem siscianskih groblja-nekropola i smještajem bedemskih ulaza u grad. Sjeverno siscijsko groblje obrubljivalo je mursijansku glavnu cestu, a jugozapadno groblje seniansko-salonitansku. Nije nam poznato kako su prometnice utjecale na oblikovanje jugoistočnoga groblja, koje se od grada prostiralo u smjeru ušća Kupe u Savu. Naime ne zna se jesu li preko mjesta Galdovo prolazile starovjekovne glavne ceste ili samo spojnice na te ceste. Možda je tuda prolazila sirmijska glavna cesta, bez obzira na to što su se za isti pravac koristili početni dijelovi mursijanske i salonitanske glavne ceste.

Bedemski ulazi u grad Sisciu bijahu obilježeni položajima gradskih groblja i pravcima starovjekovnih glavnih cesta. Idealni razmještaj ulaza u grad bijaše poremećen zbog obrambenih razloga i nadzora ulaska u grad. Dva glavna gradska ulaza nalazila su se na istočnoj strani grada. Ta dvoja istočna vrata smještena su u skladu s porebama gradske obrane te nadzora ljudi i robe. Istočni dio grada većim je dijelom služio gospodarskim potrebama. Tamo su se nalazila skladišta robe, tržnica, mesnice, žitnica i drugo.

Siscia je kao prometno čvorište i davala i primala. U njoj se prometovalo robom i robovima, obavljala se razmjena ljudi. Na njezinu prostoru križale su se mjestne kulture s osvajačkom rimskom, međusobno utječući jedna na drugu. Taj kulturni

saobraćaj prekinuli su prodori barbarskih naroda. Padom Siscie nestalo je svesvjetskoga ozračja u ovim krajevima. Jedino je kršćanstvo na ovim prostorima sačuvalo duhovne zapadnjačke vrijednosti, koje će od sisačke biskupije baštiniti zagrebačka. Svoju ulogu predstraže protiv barbarskih provala s istoka Siscia je platila velikom cijenom: stoljetnim utonućem u tišinu i zaborav. Pred novom opasnošću s istoka, turskom, starovjekovna se Siscia rodila iz pepela kao novovjekovni Sisak. Da ponovno postane predstraža u obrani europske kulture i uljudbe.

U siscianskim ruševinama zagubila se bila i siscijska bazilika. Odkrivena je tek kada se Sisak počeo podizati iz siscianskih ruševina. Za selidbe naroda bazilika je bila opljačkana, zapaljena i srušena. Trebalo je mnogo truda, strpljivosti i muke da se najprije pronađeno mjesto gdje je ona bila sagrađena, a zatim da se sazna njezina veličina i izgled. Ustanovljeno je, da se bazilika nalazila u središtu starovjekovne Siscie. Po pravilima starorimske gradogradnje ona se na ovom mjestu mogla i očekivati. Po tim pravilima gradski trg odnosno forum i gradska bazilika obično su zauzimali središnje mjesto gradskoga prostora, neposrednu okolicu sjecišta glavnih ulica – glavnoga karda i glavnoga dekumana. Nadalje je ustanovljeno, da bazilika bijaše dugačka 38,4 metra a široka 21,2 metra. Raspon njezinih lađa, to jest popriječni raspon zida i stupova, iznosio je oko sedam metara a raspon stupova u uzdužnu smjeru oko pet metara. Ostatci mramora, stakla i drugih uresnih predmeta posvjedočuju da je bazilika bila prekrasno uređena. Tako je mramorni oltar bio dug deset stopa, a u sredini širok tri stope. Mozaični pod bazilike bijaše urešen šarenim kamenčićima, a zidovi bazilike oslikani. U baziliki su pokopani ugledni pokojnici. Može se predpostaviti da je siscijska bazilika najprije bila poganski hram, pa zatim kršćanska crkva. Kada je u Siscii utemeljena biskupija, bazilika je postala prvostolnicom. Iz nje je, na nagovor svojih vjernika, biskup sveti Kvirin pošao u Hrastovičku goru da se u njezinim gustim šumama skloni od progona. Na bijegu je, kao što znamo, bio uhvaćen a zatim mučen i poslije odsude na smrt bačen u rijeku s mlinskim kamenom oko vrata.

Povijest stare Siscie, njezin uspon i pad, potrebno je upoznati temeljito. Jer u Siscii se nalaze korijeni kasnije zagrebačke biskupije. Biljka hrvatske uljudbe i kulture na ovim prostorima nije izrasla u zrakopraznu ozračju. Ona se razcvala u raskošan cvijet pod istim onim suncem, koje je grijalo i panonsko-rimske gradove Sisciu i Andautoniu. Zagrebačka biskupija zakoniti je baštinik svekolike kulture i uljudbe, što je zračila na plodnu panonsku tlu.

(Nastavlja se)

Diana DOBRAN

Hip

Noćas te vitar posla h meni.
Užgali smo noćas sviće,
za ono ča je pasalo
za one ča nimaju sriće.

Noćas si me ljubija
bija si tepa i blag;
Vitar mi je noćas povida
sve ono ča ni nidan do sad.

Tomislav MACAN

Suradnja Tiasa Mortigjije u »Dubravi«

Ovih dana pružila mi se prilika prolistati tri uvezane knjige »Dubrave«, dubrovačkog lista, što je izlazio od 1933. do 1941. U te tri knjige nalaze se svi brojevi toga lista. Knjige su vlastnost urednika »Dubrave« Iva Kolića.

Ove tri knjige znamenite su, jer je u njima netko pokušao odrediti, što je tko napisao u listu. Najbolje je određeno ono, što je napisao Tias Mortigjija,[1] vrstni hrvatski novinar i mučenik za Hrvatsku 1947. Kako mi Ivo Kolić, kao urednik lista, jamči, da je to određivanje točno, odlučio sam se pobilježiti sve te članke, da bi se jednom našli pri ruci, ako bi se – u punom svietlu novih hrvatskih dana, što će neminovno ubrzo doći – odlučilo izdati, što je ovaj borac za Hrvatsku napisao. Kako Hrvati ipak ne zaboravljaju svoje velike ljude, makar iza smrti, doći će dan toga objavljivanja, pa u tu svrhu evo u ovaj žarki srpanjski dan, koji gori žarom Sahare, ali i ognjem očekivanja dolazećih dana, prepisujem naslove onih članaka i bilježaka, što su u onim godišnjacima nečijom rukom podpisani kao rad dragog pokojnika.

U 3. broju o svetom Vlahu 1934.:

»Sveti Vlaho i Dubrovnik« (uvodnik, 1. stranica) i »Dubrovnik kroz vjekove (kratka povijest Dubrovačke Republike)« (Potpisano: Historicus, 2. stranica) te u »Kulturnom pregledu« na 4. stranici bilježke: »90-godišnjica Matice Hrvatske« (potpisano: Uredništvo »Dubrave«), »Ivo Vojnović i Poljaci« i »90. izvedba Gundulićeve 'Dubravke'«.

U 4. broju od 23. veljače 1934.:

Članci: »Čuvari dubrovačke slobode (Dubrovački 'miri od grada' i tvrđave)« i »Rad dubrovačkog Rotary Cluba«, a u »Kulturnom pregledu«: »Rešetarova biblioteka u Pragu«, »Prva hrvatska drama i beogradska 'Politika'« i »Novi prilozi staroj hrvatskoj književnosti«.

U 5. broju od 9. ožujka 1934.:

Uvodnik: »Ostavština + kap. Iva Račića«, a u »Kulturnom pregledu«: »Dubrovački pasteli«, »Izdanje Đorđićevih biografija« i »Najstariji hrvatski zapisnik«.

1 T. Mortigjija, novinar i publicist (1913-1947) suradivao je u više novina i časopisa. Djelomičan popis njegovih članaka nalazi se u Bibliografskom odjelu Leksikografskoga zavoda u Zagrebu, u rukopisu Petra Rogulje Tias Mortigjija, Bibliografija i u mojim člancima o *Spremnosti* u *Maruliću* (1993–). Ovaj rukopis našao sam u očevoj ostavštini. Potječe vjerojatno najkasnije iz 1960-ih. Mortigjijini članci u *Dubravi* nisu potpisani, osim rijetkih pseudonimom ili šifrom. (Op. Trpimir Macan)

U 6. broju, Uzkrs 1934.:

Uvodnik: »Manifestacija dubrovačke duše« i na 3. stranici: »Onofrije de la Cava u Dubrovniku«. U »Kulturnom pregledu« istog broja na 7. stranici sve bilježke i to: »Mladi dubrovački kompozitor«, »Poljski prevod 'Osmana'«, »Dubrovčanin – preteča ilirske ideje« i »Papa Urban VIII. Hrvatskoj Ateni«.

U 7. broju od 21. travnja 1934.:

Članak: »Naši klaustri« i bilježka u »Kulturnom pregledu«: »Značajan jubilej dubrovačke kulture (400. godišnjica smrti Jakova Bunića)«.

U 9. broju od 9. lipnja 1934.:

U »Kulturnom je pregledu« nenaslovljen članak o nekim izpravama iz Dubrovnika tiskanim u »Novitates Musei Sarajevoensis«. U prelamanju, čemu li, izpao je zadnji dio članaka.

U 11. broju od 17. srpnja 1934.:

Na 1. strani člančić: »Pred deset godina« i »Don Quihote... (Kakvih je bilo i ima sve ljudi u povijesti čovječanstva? – Profesorski kongres u Banjaluci. – Ipak u visinama prsnu...)«, na 2. stranici bilježka: »Narodna svijest' i pomorstvo Pelješca«. U »Kulturnom pregledu« su bilježke: »Lopud u književnosti« i »Strozzijeva preradba 'Dubravke'«.

U 12. broju od 4. kolovoza 1934.:

Na 2. stranici bilježka o slikarici Domi Suhor: »Dubrovnik, koji nestaje...« i članak: »U Dubrovniku su Mongoli ili Tatari«, a u »Gradskoj kronici«: »+Don Frane Bulić«. U »Kulturnom pregledu« istog broja nalazi se članak: »Jedna talijanska knjiga o Dubrovniku«.

U 13. broju od 18. kolovoza 1934.:

Uvodnik: »Politički portret velikog Dubrovčanina (Dr Kosto Vojnović u hrvatskom Saboru)«, na 2. stranici: »Dokumenat jednog mentaliteta«. U »Kulturnom pregledu« je članak: »100-godišnjica smrti Đura Hide«, a u odjeljku »O dubrovačkom govoru« članak, koji se nastavlja: »Odakle su dubrovačke riječi«?

U 15. broju od 1. rujna 1934.:

Članak: »Vratite Dubrovniku njegovo«, a na 2. stranici u zajednici s Ivom Pekom: »Trublje jerihonske zasviraše 'rückzug'«.

U broju 16. od 15. rujna 1934.:

U tom se broju nalazi članak: »'... i pukla je prepuna odvodna cijev i zasmrdela je sva dubrovačka zemlja od Kleka do Sutorine, završio je razgovor pred Orlandom jedan od republikanskog kružoka bivšeg Jaše N. Miloslavića« napisan skupno od Iva Peka, Lina Šapra, Iva Kolića, Tiasa Mortigjije i Tonka Borozana. U »Kulturnom pregledu« su bilježke: »Važna odkrića u dubrovačkim bibliotekama«, »Brošura Dr. Vlaha Kojakovića« i »Studija o Stonskom Râtu«. Nastavlja se članak: »Odakle su dubrovačke riječi«?

U 17. broju od 3. listopada 1934.:
»Tri dubrovačka božanstva« u »Kulturnom pregledu« i nastavak: »Odakle su dubrovačke riječi«? te »Ispravak dr. Artura Sarace«.

U 18. broju od 20. listopada 1934.:
U »Kulturnom pregledu« oba članka: »Otkriven novi 'Osman'« i »Odnos Dubrovnika i Kotora« te nastavak članka: »Odakle su dubrovačke riječi«?

U 19. broju od 17. studenoga 1934.:
Člančići: »Najstariji hrvatski tiskani molitvenik« i »Dubrovčanin – prvi isusovac u Srbiji«, a u »Kulturnom pregledu« istog broja: »Talijanski slavista o dubrovačkoj književnosti« i »Vojnović na grčkoj pozornici«.

U 20. broju, na Božić 1934.:
Bilježka: »Pokop Dubrovačke Republike«, a u »Kulturnom pregledu«: »Djelo prof. V. Foretića«.

U 25. broju od 15. ožujka 1935.:
Članak: »Dr. Ćiro Truhelka«.

U 33. broju od 16. srpnja 1935.:
Članak: »Josip Bach i Dubrovnik (In memoriam svećeniku Hrvatske Thalije)«.

U 34. broju od 1. kolovoza 1935.:
Članak: »Djelo Stjepana Radića (o sedmoj godišnjici smrti našega vođe i učitelja)«. Potpisano s C. R. Netko je iza dovršenog odlomka »Ilirizam i građanska era« nadodao: »Izostalo poglavlje o Starčeviću«.

U 36. broju od 31. kolovoza 1935.:
Članak: »Uskoci nam ne trebaju« na 1. stranici.

U 37. broju od 16. rujna 1935.:
U »Kulturnom je pregledu« članak: »'Rabota' Luja Vojnovića«.

U broju 38. od 1. listopada 1935.:
U »Kulturnom pregledu«: »Lujo Vojnović i Jorjo Tadić«.

Trpimir MACAN

»Spremnost« 1944. – I.

(bibliografski podlistak)

Uređivačku politiku *Spremnosti* u 1944. obilježuje nastavak nastojanja njezina glavnog urednika Tiasa Mortigjije da tjednik bude općehrvatsko, a ne isključivo ustaško glasilo. Bilo je to, moglo bi se reći, udaljivanje od prvotnoga programa, sažetoga od prvog broja u podnaslovu »misao i volja ustaške Hrvatske«, zaobilaženje službenoga kursa. Veoma je malo ustaških tema i Pavelićevih slika, a prenose ono što su morali, ponajviše u rubrici *Politički pogledi*. Dakako, poredak i nositelje vlasti nisu mogli kritizirati, nisu smjeli pisati o progonima ni razlikovati velikosrpsku politiku od srpskoga naroda. Ne smije se zaboraviti da su bili podvrgnuti cenzuri i da je bilo i zapljena. Prema svjedočanstvu Mortigjije u njegovoj uzničkoj autobiografiji, u uredništvu i nije bilo ustaša, a krug su suradnika širili bez obzira na njihove političke ili socijalne nazore. Otvorenošću, taktiziranjem pa i stanovitom hrabrošću razvijali su njezini urednici i glavni pisci *Spremnost* u sve samostalnije novine, što napose treba ocjenjivati s obzirom da su izlazile na kontroliranom području osovinske Europe. Takva je politika naposljetku izazvala oblasti da na kraju 1944. smijene Mortigjiju i više njegovih suradnika.

Proosovinskih obzira pod pritiskom još ima, ali oni više nisu odražaj gledišta ili simpatija uredništva, koje dapače počinje upozoravati – prevodeći u cijelosti njemačke članke – na one elemente nacističke politike, koji su bili upereni proti hrvatskim probitcima. Ponekad je s njima i polemiziralo. S druge strane, izrazit je protusovjetizam s obzirom na ratne ciljeve Sovjetskoga Saveza i na sve izraženiju ulogu partizanstva.

Uravnoteženim pak i opreznim prenošenjem članaka iz osovinskog, savezničkog i neutralnog novinstva uredništvo je – uza svu kontroverznost vijesti i komentara te njihovu divergentnu propagandnu obojenost – moglo čitatelje obavještćivati o stvarnom razvoju rata, o drukčijim stajalištima, nezavisnim pogledima i prilikama u zapadnom svijetu. Napose ih je zanimala protivnost interesa zapadnih Saveznika i Sovjetskoga Saveza, pa su predviđali njihovo poratno trvenje i s tim kalkulirali.

Velikosrpstvo su i dalje promatrali i raščlanjivali kao glavnog i višelikog neprijatelja hrvatskoga naroda i države. Neprijatelja koji se ne mijenja u težnji da realizira Veliku Srbiju. Tvrdili su da je za sve nevolje i zločine kriv velikosrpski ekspanzionizam te da neće biti mira dok ga se Srbija ne odrekne i dok se ona ne vrati u svoje granice.

U tom su duhu tumačili povijesni razvitak, pisali o istrebljivanju Hrvata, muslimana i katolika, uništavanju njihovih institucija, gradova i sela, etničkom čišćenju čitavih područja. Četnički zločini od prvih ratnih dana bili su im argumentom za velikosrpsku krivicu. Reakcija hrvatske države na prolivenu krv nije bila čin ratne politike, nego samoobrane, obrane pukog opstanka hrvatskoga naroda.

U nastojanju da smanji unutrašnju napetost, *Spremnost* je ponašanje Srba u Hrvatskoj – koje nije držala dijelom »srbske političke nacije« – tumačila prekodrinskom velikosrpskom propagandom, tražila da se iz Hrvatske uklone srbijanski emisari te da se na tradiciji Radićeve politike zajedničkoga nastupa svih hrvatskih državljana počnu graditi novi odnosi, u čemu je Hrvatska pravoslavna crkva (koju je zamislio još Eugen Kvaternik) tek prvi korak u predobivanju pravoslavaca za Hrvatsku, koja je i njihova domovina.

Spremnost je dokazivala kako se srpska politika služi i demokratskim unitarizmom emigrantske kraljevske vlade, i Mihailovićevim četništvom, i Nedićevim režimom, i federalističkim partizanstvom da sačuva srbstvo i da obnovi srpsku hegemoniju u ikojoj Jugoslaviji.

Najviše je pozornosti posvetila partizanstvu kao liku velikosrpskog ekspanzionizma nakon neuspjeha prvotnog otvorenog velikosrpstva i Skerlićeva jugoslavenstva.

Pisci su upozoravali kako je cilj komunista revolucionarno osvajanje vlasti, jer su poluga sovjetskog imperijalizma i svjetske komunističke revolucije. Njihova je taktika prilagodljiva i prijetvorna, a pri tome se služe praznim krilaticama o fašizmu i antifašizmu, demokraciji, miru i slobodi, nacionalnom i socijalnom oslobođenju, federaciji i konfederaciji. Komunistička politika još od prije II. svjetskog rata nije borba za hrvatske nacionalne interese, nego kompromitiranje hrvatskoga političkog vodstva i preuzimanje vodstva hrvatskih masa. U ovom ratu to je isključivo rušenje hrvatske države. Komunistička partija Jugoslavije plod je razvitka srpskih političkih prilika i zbog toga nositeljica srpske politike. Nju kontroliraju srpski komunisti, a hrvatski su malobrojni i neutjecajni. Komunistička partija Hrvatske samo je pokrajinski komitet, sekcija. Stoga se KPJ ne bori proti ustaškom režimu, nego proti hrvatskoj državi. Stoga partizani hoće istrijebiti sve svoje protivnike, a ne samo ustaše, ali se u obračunu sa svojim neprijateljima posve drukčije odnose prema četnicima.

Cijeli Narodnooslobodilački pokret instrument je KPJ i jedinstvena Narodnooslobodilačka fronta nije nikakva koalicija stranaka već zakrinkana komunistička organizacija. Jedina stvarna snaga jest KPJ, koja potpuno nadzire Frontu i sve druge organizacije i organe vlasti. KP pak svojim totalitarnim značajem isključuje svaku mogućnost suradnje s nekomunističkim strankama. Stoga bi u federativnoj Jugoslaviji potpunu vlast imala KPJ, »ustrojena na načelima krutog centralizma, absolutnog autoritarizma i sliepe stege«. U njezinim bi rukama bila vojska i sve oblasti, kojih bi središte bilo u Beogradu. Jugoslavija bi bila centralizirana, federalne jedinice ne bi imale ni političku ni gospodarsku samostalnost, a federalna Hrvatska ne bi u njoj bila državom niti bi obuhvatila ni područje Banovine Hrvatske, jer joj partizanska koncepcija oduzima Bosnu, Hercegovinu, Boku i istočni Srijem. Također, nikada ne bi mogla istupiti iz federacije. Znali su istaknuti kako je uspostava Nezavisne Države Hrvatske utjecala na partizansko prihvaćanje federalizma.

Nakon tako cjelovite analize, kojoj se ne može zanijekati utemeljenost i razložitost te koju je potvrdio poratni razvitak, mogli su ustvrditi da je partizanska Jugoslavija sa svojim federalizmom samo krilatica sovjetskog imperijalizma radi preoblikovanja srpskog ekspanzionizma za sovjetske potrebe i radi spašavanja karađorđevićevskom Jugoslavijom potpuno kompromitirane izvorne i izravne velikosrpske ideje i akcije. Naime, tako se uklanja anglosaski utjecaj i ponovno vodi srpska politika.

Odbacujući dosljedno svaku Jugoslaviju, ponavljali su da ona nije ni želja njezinih naroda ni međunarodna potreba, da je samo proširena Srbija, protuhrvatska i protuprirodna tvorevina. Ona nije logičan rezultat balkanskoga razvoja, pa stoga ni njezina federalizacija ili konfederalizacija ne bi riješila ključno pitanje nacionalnih suprotnosti i sukoba. Iz Beograda se može voditi samo velikosrpska politika, koja mora završiti katastrofom. Beograd ne može organizirati za život sposobnu državu, koja bi bila prihvatljiva nesrpskim narodima, jer njihove federalne jedinice ne bi bile okvir u kojima bi oni ostvarili svoju zemljišnu cjelokupnost i državnost. U novoj Jugoslaviji opet bi Srbi bili hegemoni, otvorili bi se novi sukobi, koji bi se još tragičnije odrazili nego u Kraljevini Jugoslaviji. Zbog toga je jedino rješenje separacija, koja je već ostvarena.

Velikosrpskoj ekspanziji jedina je prijetnja hrvatska država. Ona je jedino jamstvo da Balkan neće postati plijenom sovjetskog imperijalizma. Stoga je sve velikosrpske struje hoće srušiti. *Spremnost* ponovno i stalno – iznad pojedinačnih, skupinskih, stranačkih ili oporbenih probitaka – ističe jedan jedini cilj: spasiti državu po svaku cijenu, »izvan i iznad nekih sveobuhvatnih ideologija, izvan i iznad simpatija i antipatija«. Promicati svenarodno jedinstvo, voditi računa samo o »vrhovnim nacionalnim interesima«, ustrajati »uz stvarnost konkretne hrvatske države«. Treba dakle odgoditi sve ideološke rasprave i raspre, boriti se za društveni sklad i mjesto nekoga društvenog ideala njegovati državni i narodni opstanak.

U tom sklopu *Spremnost* ponovno ističe kako Nezavisna Država Hrvatska nije ratna država, jer nije bila ničiji ratni cilj, a mnogi faktori nisu s njom ni računali. Pri tome ipak ne negira ulogu revizionističkih sila, od kojih se jedino mogla očekivati pomoć. Zato je njezina uspostava pretežito autohtona značaja, jer ju je uspostavio hrvatski narod, ostvarujući svoju težnju da odlučuje o svojoj sudbini. Zbog toga »nije bitno ni pitanje režima ni pitanje vanjsko-političke orientacije«, nego je bitno državu sačuvati, jer je ona jedini jamac opstanku naroda. Ona je stvarnost, obnovljen legitimitet, i svi je trebaju prihvatiti. Ona je element ravnoteže na srednjoeuropsko-jadranskom i balkanskom prostoru, branik Zapada, zapadnoeuropska zemlja, pa će to najposlije shvatiti velesile, kada uvide kobnost pomaganja velikosrpskog ekspanzionizma te ravnotežno i stabilizacijsko značenje Hrvatske. Onda će o njoj povesti računa kao stvarnosti, a ona će oslobođena velikosrpskog pritiska moći dati svoj udio svjetskoj politici.

Bilo je to zatvaranje očiju pred činjenicom – koje su i sami pisci bili svjesni – da o Hrvatskoj odlučuju Saveznici i da hrvatske države nema u njihovim planovima.

Tješili su se razmišljanjem da se može ostati izvan sukoba interesa velesila, da se može upornom obranom države djelovati na svjetske faktore, da se nitko od Hrvata neće odreći suvereniteta i nezavisnosti. Snovali su nekakvu aktivnu hrvatsku politiku na Balkanu, nekakav hrvatsko-crnogorsko-albansko-makedonski bedem. Tješili su se, zavaravali i zanosili, a riječ je doista bila o svršetku rata, realizaciji savezničkih ratnih ciljeva i likvidaciji osovinskoga tabora. Sasvim stanovitu kraju.

Takva urednička koncepcija odrazila se i u pisanju i ocjenjivanju predustaške hrvatske politike, pri čemu su pisci sve više pokazivali razumijevanja za Supila i Trumbića te isticali Stjepana Radića, njegovo pokretanje masa, integrativno značenje njegove politike i domaću ukorijenjenost društvenih nazora. (Više o tome v. u mom članku: »Spremnost« o Stjepanu Radiću, *Hrvatska obzorja,* Split 1993, br. 1, 156-164.).

Na kulturnim stranama (taj je dio uređivao Pavao Tijan) tjednik je pratio, koliko se moglo, izdavaštvo, književni, kazališni i glazbeni život te donosio različne izvorne članke, pjesme i pripovijesti te prijevode stranih pripovjedaka.

Uz rodoljublje i integrativnost obilježuju ih briga za vlastitu kulturu na svim područjima, izostajanje režimske propagande, zastupanje umjetničke vrijednosti i odbacivanje politizacije kulture, koja ima sačuvati autonomiju i napose ne smije služiti politici, ili ideologiji, isticanje potrebe kritike i slobode stvaranja, povratka kulturnim temeljima i napretku te vječnim ćudorednim zasadama kao osnovama povijesti i uvjetima života. Iz suvremene pak ćudoredne krize, pišu, može se izići čuvanjem i obranom kulturnih i moralnih vrednota, borbom za čovječnost, za čovjeka, slobodnu i odgovornu osobnost u skladnu društvu, u svijetu međusobnog razumijevanja, poštovanja i suradnje, jer nakon svih pokusa, programa i ideologija stoji europska kultura.

Otvorenost tjednika očituje se brojčano u suradnji oko stodvadeset pisaca (učenjaka, književnika, kritičara, publicista, osoba iz umjetničkoga života), sedamdesetak slikara i kipara (Mortigjija u svom životopisu kaže da su objavljivali i reprodukcije djela onih za koje su znali da su u partizanima) te petnaestak fotografa.

»Zašto ne bismo bili uz Amerikance, Engleze i boljševike«?

Ovisnost Nezavisne Države Hrvatske o Osovini i uvjetovanost hrvatske vanjske politike malo je tko od suradnika *Spremnosti* analizirao, a i ti su članci tiskani u prigodnim brojevima.

Vilko Rieger napisao je, u povodu jedanaeste obljetnice dolaska na vlast A. Hitlera, da ustaški pokret ima s nacionalsocijalizmom »mnogo više dodirnih točaka nego li s bilo kojim drugim sličnim pokretom u Europi«, da im se interesi ne križaju, da im je suradnja trajna, da »nema i ne smije biti spornih točaka« te da »njihov odnos predstavlja primjer budućeg europskog poredka«.[1]

Ivan Oršanić piše kako su uz Njemačku, jer ona priznaje hrvatsku državnu nezavisnost, jer je protukapitalistička i protuboljševička zemlja, a da ne mogu biti uza Saveznike, jer su oni protivni hrvatskoj državnoj nezavisnosti, jer su kapitalisti i boljševici, pa tvrdi da se s njima ne smije biti čak ni onda kada bi se pouzdano znalo da će dobiti rat, jer bi baš tada realizirali svoje protuhrvatsko stajalište.[2]

Tihomil Drezga također je mislio da se Nezavisna Država Hrvatska već odlučila: »Ona svoju zadaću vjerne službe Europi vrši već četvrtu godinu«.[3]

Svakako, naglasiti je da takvi članci ne pokazuju uredničku politiku tjednika te da nisu značajni za cjelovitu ocjenu.

1 V. Rieger, Nacional-socijalizam i ustaštvo, *102,* 3.
2 I. Oršanić, Zašto ne bismo bili uz Amerikance, Engleze i boljševike, *111-112,* 8.
3 T. Drezga, Položaj hrvatske države u međunarodno-pravnoj zajednici, *149-150,* 2. – I onda kada se – proti komunističkom poticanju građanskoga rata – isticalo da se ne ratuje ni za kakvu ideologiju i kada se narodne interese stavljalo iznad ideologije, primjer se našao u Njemačkoj i nacionalsocijalizmu, koji da i kao ideologija ima puno opravdanje. S druge strane, »boljševički ideološki pogledi i naša ljubav prema narodu međusobno se isključuju, jer boljševička ideologija znači isto što i negaciju svake narodnosti« (Politika i ideologija, *115,* 3. – Ovdje se mogu spomenuti članci o izgradnji dokumentacije za potrebe vanjske politike (E. Bauer, Politička dokumentacija, *100,* 2) i o osamostaljenju društvene uprave (V. Rieger; Socijalna uprava danas, *145,* 2).

Vanjsku politiku čitatelji *Spremnosti* i dalje su mogli pratiti u rubrici *Odjeci iz svieta* i u člancima domaćih pisaca. Inozemne novine i radio citirali su i u rubrici *Politički pogledi,* a s njima su i polemizirali. Čitatelji su tu mogli naći komentare zbivanja, vijesti o trenutačnom stanju te prognostičke izjave i domišljanja. Uredništvo je prenosilo članke, izvatke i navode iz osovinskoga, savezničkog i neutralnog novinstva, birajući i naznačujući izvor. Činilo je to kako radi razmjerno objektivnog obavješćivanja tako i radi upozorenja na pojave i događaje, koji bi se mogli odraziti u Hrvatskoj.

Predmet su određivali preokret na istočnom bojištu i otvaranje drugoga bojišta na zapadu. Dosta se pisalo o ratnim ciljevima Sovjetskoga Saveza, njegovim ekspanzionističkim težnjama u Europi te sudbini Finske, baltičkih zemalja, Poljske, Slovačke, Rumunjske i Bugarske. Češće se javljao specijalist za Sovjetski Savez, Ante Ciliga, vrstan poznavalac ruske prošlosti i sovjetske suvremenosti, analitičan i kritičan. Sovjetske je prilike raščlanjivao i Milivoj Magdić, koji se kritički osvrnuo na političko djelovanje i preglede Eduarda Beneša te na Jaurésovu smrt.[4]

Od početka godine uredništvo i suradnici zanimali su se za otvaranje druge fronte, za napredovanje Saveznika u Italiji i poslije u Francuskoj te za razvoj prilika u Italiji (pad Mussolinija) i Francuskoj (pojava C. de Gaullea i odnos Saveznika prema njemu), za držanje neutralnih država, islandsko proglašenje nezavisnosti, savezničko pripremanje poratnih rješenja (npr. suđenje ratnim zločincima; pisalo se o sukobima i nagađalo o poratnom razlazu Saveznika), za utemeljenje Organizacije sjedinjenih naroda, za američku unutrašnju politiku i izbor predsjednika i drugo.[5]

Vijestima iz osovinskoga tabora pratili su »privremeno napuštanje položaja«, donosili vojničke i političke analize te komentare o njemačkoj poratnoj sudbini. Iz njemačkoga i njemačkog okupacijskog novinstva citirali su ono što je moglo zanimati,

4 A. Ciliga, Ustavne tvorevine ruske revolucije, *103,* 3 i 8; Ratni ciljevi SSSR. Od gesla narodno-obrambenog rata do sovjetskih imperijalističkih osnova, *107,* 3 i 8; Stalin priznaje Badoglia, *109,* 2; Od jugo-zapada na sjevero-iztok. Poviestni put Rusije i suvremeni aspekt starog pitanja odnosa prema Europi i Aziji, *111-112,* 6 i *113,* 2 i 7; Slučaj Kravčenko. Drastičan simptom zaoštravanja odnosa između Anglosasa i Stalina, *113,* 3; Ide vrieme, pojavljuju se knjige. Nekoliko najnovijih političkih publikacija o Italiji i Rusiji, *118,* 2; Sadašnja bitka za europski Sjever, *127,* 3; Pokret generala Vlasova. Rusija kao velesila – Odnos pokreta prema Europi i Stalinu, *149-150,* 3 (usp. govor A. A. Vlasova u *147,* 2). – M. Magdić, Sovjetska stvarnost. Povodom 27. godišnjice oktobarske revolucije, *143,* 2-3; Eurazijski paradoksi. Pred likvidacijom šarene kulise boljševizma, *147,* 3 i 6; Od Bruxellesa do Atene. Boljševizam kao pojava socialne i političke reakcije, *148,* 3 i 6; Kulisa humanitetne demokracije. Slučaj Beneša: doktrina u službi nacionalng egoizma, *142,* 3; Simbolika Jaurèsove smrti, *131,* 3. – Anton Kwiatkowski, Psihoferička ofenziva boljševizma, *115,* 3 i 7. – Ergo, Willkie i Davies. Marginalije uz dvie američke knjige, *99,* 3 i 8. – Vig., Stalin i Poljaci, *126,* 3 i 6. – Vladimir Židovec, Bugarska tragedija, *135,* 2. – Prema TASS-u i Reuteru prenosili su tekstove o primirju s Rumunjskom, Finskom i Bugarskom (*136,* 5, *137,* 5 i *142,* 3). – Usp. i Josip Andrić, Nova tekovina slovačke samostalnosti. Uzpostava nadbiskupije u Nitri, *126,* 7.

5 Antun Krespi, Londonske slike i prilike, *107,* 7; Savezničke konferencije, *117,* 7; Lord Keynes, *128,* 7; Predsjednički izbori u SAD, *129,* 6; SAD sad. Još o predsjedničkim izborima u Sjedinjenim Državama, *131,* 3; »Družtvo za Indiju«. Fox i Burke o sustavu englezke politike, *132,* 7 (povijesni osvrt). – Dr. I. D., Današnja Švedska, *119,* 6. – Dr. T. V., Osnove o obnovi »Družtva naroda«. Ideološka osnova anglosaskog hegemonizma, *120,* 7. – Dr. Z. M., Nova republika na sjeveru? Oko proglašenja islandske republike pod američkim pritiskom, *121,* 6. – Vig., Američki izolacionizam. Kako je i zašto došlo do »Monroe-doktrine«, *122,* 6. – Bonifacije Perović, Philadelphijska povelja. Družtvovna politika od Versaillesa do nedavne Deklaracije međunarodne organizacije rada, *136,* 3. – Dr. A. B., Biranje predsjednika USA, *141,* 6. – Davorin Mikšić, Izvori energije, *110,* 6 i 10.

ali i zabrinuti hrvatskoga čitatelja, kao što su njemačke prezentacije na Istru[6] ili njemački pogledi na jugoistočnu Europu, koji su bili plod izravnih gospodarskih i strateško-političkih probitaka.[7] Nađe se i pokoji članak o Japanu.[8]

Dopisnik *Spremnosti* iz Berlina i dalje je bio Ivo Vučićević, čiji su povremeni članci donosili njemačka gledišta, uglavnom o ratno-političkom položaju i politici Njemačke.

6. Usp. *103,* 5, *106,* 5, *110,* 5 i *123,* 5.
7. Usp. *99,* 5, *122,* 4, *125,* 5, *126,* 5, *133,* 5.
8. D. U v a n o v i ć, Kigensetsu. Prigodom 2604. godišnjice osnutka Carstva Japana, *103,* 2. – Kazuichi M i u r a, Japan – čudo?, *128,* 3.
9. Usp. *99,* 2, *116,* 3 i 8, *118,* 3, *120,* 2, *122,* 2, *127,* 3, *128,* 2, *136,* 2, *139,* 3 i 7, *147,* 2 i *147,* 2 i *148,* 2. – Iz *Auswärtige Politik* prenijeli su članak: Hans Ü b e r s b e r g e r, Srbska krivnja. Odlučan dokument za ratnu krivnju 1914. Uloga Apisova suradnika Božina Simića u sadašnjem ratu, *104,* 3 i 8. – Od fotografija osovinskih vođa donijeli su samo jednu Mussolinijevu, i to nakon pada, a od savezničkih W. Churchilla, američkih predsjedničkih kandidata, potpredsjednika H. Trumana te D. Eisenhowera, Montgomeryja, C. Hulla, E. Stettiniusa i drugih istaknutijih ljudi.

Ana IVELJA

Razapinjanja

Hrvatska 1991–1993.

Neispitanom snagom nošena
okrećem se tvome licu
kao suncokret suncu.

U bljesku svjetlosti
koja me plavi,
u snu i na javi,
slijedim tvoj sunčani disk,

Hrvatska,

vjerno,

Na križu raspeti Krist.

Marijan VOGRINEC

Molitva

Davoru

I druga
i treća
i tisućita

Tmina posred podneva
Nema nas
tu gdje smo uvijek bili
Glas prepukao
Kiša u kostima
Ptica i jaglac izostali
Djedov grob
samo drač pohodi

I druga
i teća
i tisućita

Tvoja majka vriskom se
u kameni štit zakiva
Krvavi trag
i jauk do Boga
Inferno u tvoje djetinje podne
Mač i oganj do vječnosti
Gdje smo to ukaljali svoja nevina lica
i koja je grabež jača od sna

I druga
i treća
i tisućita

Riječ više ništa ne znači
za nas neznatne
za nas griješne a uporne
Najveća tajna
u križ nam se uprtila
i sada više ne znamo kako
Zašto smo pogriješili ako smo
je li put tako neprohodan

I druga
i treća
i tisućita

Ostat će ta slika ispred kuće koje više nema
i neko vrijeme što ga dosad nismo znali
Nešto ili ništa
Zrno nemoći u vjetru
Očajna pustinja kojom bol opominje
Ako ikad bude
pognut ćemo u otajstvu glave
Jedra zemljo sudi nam blago

Boris NAZANSKY

Haiku

pčela i leptir
na lijepome dečku
dijele nektar

glasni potočić
grgolji duž obale
hej visibabo

* * *

djeca spavaju
kraj kule u pijesku
prazna školjčica

crni ježinci
prkose u plićaku
podnevnom suncu

prođe prvašić
snopak žutoga lišća
šušne na stazi

pjeva na vjetru
povija se pred berbu
kukuruzište

* * *

danas sniježi
ograda b'jela raste
pokraj prtine

bijeli golub
postao je nevidljiv
pao je snijeg

Drago MARŠIĆ

Haiku

Odrezah ružu
Krvava rana gleda
Proljeće hrvatsko

Čvorak u vinogradu
Moja draga grozd dozreli
Jabuka na stolu

Podne će klasju zrelom
Kosci kose pogledima oštre
Djevojka obraze umiva

Ivan DAMIŠ

Nadbiskup Alojzije Stepinac u zagrebačkom dnevniku »Vjesnik« u vremenskom razdoblju 1945.-1946.

(Bibliografski prikaz)

Prvi brojevi »Vjesnika«, preteče današnjeg vodećeg političkog dnevnika u Hrvatskoj, štampani su uoči Drugog svjetskog rata. Bili su to povremeni bilteni nazivani »Politički vjesnik« i »Vjesnik radnog naroda«. U Zagrebu je 1941. godine štampano devet brojeva. Zato se 1941. godina uzima kao prvo godište izlaženja »Vjesnika«. U mjestu Buniću, »Vjesnik« je prvi put otisnut na štamparskom stroju u 1500 primjeraka. Od travnja 1943. izlazi kao tjednik.

Po svršetku Drugog svjetskog rata započinje izlaziti pod naslovom »Vjesnik — jedinstvene narodno oslobodilačke fronte Hrvatske« i vodi se kao peta godina izlaženja. S vremenom je »Vjesnik« nosio i druge podnaslove, primjerice »Vjesnik Narodne fronte Hrvatske«, »Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske« i slično.

U prvim godinama izlaženja »Vjesnika« glavni urednici bili su mu: Šerif Šegović, Branko Priselac, Josip Kirigin, Branko Škrinjar, Zvane Črnja, Branko Franulović, Živko Vnuk, Frane Barbieri, Joško Palavršić, Božidar Novak i drugi.

Ako pratimo pisanje poslijeratnih »Vjesnika« o nadbiskupu Stepincu, lako uočavamo kako je u početku komunistička vlast smatrala da će nadbiskup Stepinac pristati na uvjete suđenja koje će mu ona diktirati.

No, kad nadbiskup Stepinac, posebice nakon objavljivanja »Pastirskog pisma« 20. rujna 1945. tu suradnju apsolutno odbija, onda slijede i posljedice. »Vjesnik« je upravo svjedok tih posljedica. Iz broja u broj »Vjesnik« sve arogantnijim i bezobzirnijim napisima napada i vrijeđa te kleveće nadbiskupa Stepinca. Posebni publicitet »Vjesnik« daje Nadbiskupovom suđenju, te izjavama najviših komunističkih rukovodilaca (Josip Broz Tito, Vladimir Bakarić i drugi) o tobožnjoj Nadbiskupovoj kolaboraciji s neprijateljem za vrijeme rata i o njegovu neprijateljskom držanju poslije rata.

Iz Vjesnikovih napisa jasno proizlazi kakvo je bilo stanje u komunističkoj državi Jugoslaviji;komunizam se naime osjećao sigurnim samo onda kada je izolirao i gušio tuđe slobode.

1945.

Lipanj

1. Maršal Tito primio delegaciju visokog katoličkog svećenstva. Delegacija pod vodstvom biskupa Salis-Sevisa pozdravila maršala Tita i predsjednika Vlade Federalne Hrvatske Dra V. Bakarića. — Govori biskupa Salis-Sevisa i maršala Tita. *38,1.* *

---

* Bibliografsku odrednicu donosimo u znatno skraćenom obliku. Prvi broj, u pravilu dvo- ili troznamenkasti, označava tekući broj glasila, tj. *Vjesnika,* a onaj drugi, koji je najčešće jedno- ili dvoznamenkasti, upućuje na stranicu u dotičnom broju novina. Godina i mjesec istaknuti su u međunaslovima pa će čitatelj i korisnik ovog bibliografskog prikaza bez poteškoća znati ući u trag tekstu koji ga zanima. (Op. ur.)

2. Fotografija: Delegacija katoličkog klera na čelu sa zagrebačkim biskupima Salis-Sevisom i Lachom i msgrom dr Rittigom na prijemu kod maršala Tita. 39,1.
3. Maršal Tito primio zagrebačkog nadbiskupa dra Stepinca i papinog izaslanika Marconea. 40,2.
4. Javna zahvala (Micike Stepinac supruke pok. Mije Stepinca i djece: Branka, Borisa, Mladena i Višnje) zbog smrti Mije Stepinca, »koji je na zvjerski način ubijen 1943. god. u Krašiću, vršeći dužnost predsjednika opć. N. O. O.-a, a po nalogu ustaškog stožernika Maksa Ćuka i gestapovskog agenta. To činim ovim putem jer na mnogobrojne sažalnice ne mogu svima posebno zahvaliti«. 57,4.

Srpanj

5. Svečano staroslavensko bogoslužje u crkvi Svetog Marka povodom blagdana Ćirila i Metoda. 67,5.
6. S. T. Sloboda savjesti — osnovna sloboda građana federalne Hrvatske. 78,2.
7. Poslije svečanog otvorenja četrdesetog zasjedanja ZAVNOH-a predsjednik Narodne vlade Hrvatske Dr Vladimir Bakarić podnio je izvještaj o političkim prilikama i radu organa Vrhovne državne uprave. 82,1-3.

Kolovoz

8. Karikatura pod naslovom: »Što sad!...«. 93,7.

Listopad

9. (Bakarić Vladimir), Ovo je Pismo (Pastirsko) najbolji dokaz na kojoj je strani pomanjkanje dobre volje za pravilno rješenje odnosa Crkve i države. Interview s predsjednikom Narodne vlade Hrvatske povodom tzv. »Pastirskog pisma« katoličkih biskupa. 145,2.
10. BELINIĆ Marko, Radni narod grada Zagreba odlučno se izjasnio: Uložit ćemo sve snage da naši izbori budu kruna pobjede u našoj borbi i radu za bolji život. Govor Marka Belinića. 146,1.
11. Sve što je za Narodni front treba da izađe na izbore za Narodnu vlast. 147,1.
12. Narod Hrvatske zajedno sa svima narodima Jugoslavije priprema potpunu pobjedu Narodnog fronta na budućim izborima. 149,1.
13. Naši izbori i makinacije reakcije. 150,1.
14. HRSS je već od prije bila vična primati prigovore od stanovitih crkvenih krugova pa je ni sadašnja »pisma« ne začuđuju. 151,3.
15. Odgovor predsjednika vlade Slovenije (Borisa Kidriča) na »Pastirsko pismo«. 151,3.
16. Svi pokušaji mračnih sila prošlosti razbit će se o snagu i svijest pristaša Narodnog fronta. Izborni proglas Izvršnog odbora Narodnog fronta Bosne i Hercegovine. 152,4.
17. Slobodarski Zagreb prednjači u izbornoj borbi protiv reakcije. 153,1.

18. KRSTULOVIĆ Vicko, Naši narodi će ići na izbore isto tako smjelo i zadovoljno, kao što su išli u borbu. Govor kandidata za grad Split ministra unutrašnjih poslova Vicka Krstulovića na velikom predizbornom mitingu. 153,3.
19. BELINIĆ Marko, Danas sve gradimo za sebe i u tome je upravo smisao i sadržaj seljačko-radničke republike. Nekoliko tisuća seljaka na velikoj predizbornoj skupštini u Mariji Bistrici manifestiralo svoju odlučnost, da na izborima potvrde velike tekovine Narodnog ustanka. 153,3-4.
20. IVEKOVIĆ Mladen, Narodni front je snaga koja je ujedinila sve što je pošteno i rodoljubivo, sve što želi sretnu budućnost, što ljubi domovinu i prezire ropstvo — rekao je na predizbornoj skupštini ministar Dr Mladen Iveković. 154,4.
21. TANJUG, Katolički svećenici Hercegovine odbili čitanje »Pastirskog pisma«. 157,2.
22. TANJUG, Slovenski katolički političar osuđuje držanje biskupa. 157,2.
23. Reakcija iskorištava demokratske zakone za svoje protunarodne ciljeve. Konferencija javnih tužilaca iz svih okruga Federalne Hrvatske. Narodni tužioci stoga moraju osobito budno paziti na provođenje zakona. 157,4.
24. Privremeni predstavnik Svete Stolice. 159,2.
25. (BROZ Josip) TITO, Maršal Tito o Pastirskom pismu. 160,1.
26. Pastirsko pismo nije čitano u crkvama okruga Dubrovnik. 160,1.
27. Narodno svećenstvo Istre pomaže narodnu vlast. 160,2.
28. TANJUG, U banjalučkom okrugu svećenici nisu čitali »biskupsku poslanicu«. 160,2.
29. (KOHAROVIĆ Aleksandar), Na velikom zboru u Garešnici ministar dr Koharović osvrnuo se na tvrdnje »Narodnog glasa«, »Pastirskog pisma« i letka s potpisom dra Krnjevića. 160,4.
30. Narod Like i Hrv. Zagorja masovno učestvuje na predizbornim mitinzima i izražava svoju odluku da glasa za listu Narodnog fronta. 160,4.
31. (BELINIĆ Marko), Na velikom zboru u Varaždinu govorio je Marko Belinić, 160,4.
32. Narod Slavonije u ogromnom broju sprema se da učestvuje na izborima. 160,4.
33. Zločince narod kažnjava bez obzira tko su oni. Odgovor potpredsjednika vlade Bosne i Hercegovine i člana Izvršnog odbora HRSS dr Jakova Grgurića. 161,3.
34. (BELINIĆ Marko), Govor predsjednika zemaljskog odbora JSRNJ za Hrvatku Marka Belinića u Kraljevom Vrhu. 161,6.
35. Dr I. B., Najveći broj ustaških koljača u Hrvatskoj odgojen je u redovima klerikalnih organizacija. Povodom »Pastirskog pisma« katoličkih biskupa. 162,2.
36. (ČOLAKOVIĆ Rodoljub), »Pastirsko pismo« predstavlja napadaj na naš demokratski poredak. U Bosni i Hercegovini to pismo neće postići onaj cilj, koji žele njegovi potpisnici — veli predsjednik vlade Rodoljub Čolaković. 163,2.
37. (RITIG Svetozar), Riječ Dra Svetozara Ritiga izbornicima đakovačkoga kotara za izbore na dan 11. studenoga 1945. 163,2.
38. Narodni svećenici pozivaju narod na glasanje za Tita i Republiku. Govori profesora katehete Dra Resmana u Novoj Gradiški i kandidata župnika Davidovića u Požegi. 163,3.
39. Za svoje mračne ciljeve reakcija iskorišćuje i praznovjerje. Izjava člana Izvršnog odbora HRSS Dra Jakše Buljana o uspjelim sastancima u Posavini. 164,2.

Studeni

40. M. K., Javna govornica. Sramota ljubitelja »Tomislava II.«. 168,2.
41. TANJUG, Izjave maršala Tita britanskim parlamentarcima i novinarima. 177,1+3.
42. O nekim odnosima koji će rasvijetliti pozadinu incidenta u Zaprešiću. 179,3.
43. TANJUG, Izjava maršala Tita posebnom dopisniku »Timesa«. 180,1.
44. TANJUG, Izjava maršala Tita predstavnicima domaće i strane štampe. 181,1.
45. TANJUG, Svi naši narodi žele uspostaviti duboko prijateljstvo s francuskim narodom — izjavio je maršal Tito dopisniku lista »Humanité«. 182,2.
46. U znaku odlučnosti za rješavanje novih zadaća. Građanstvo Zagreba proslavilo je veličanstvenu pobjedu Narodnog fronta na izborima. Na velikom mitingu govorili su izabrani kandidati grada Zagreba, Marko Belinić, Dr Mladen Iveković, i zamjenik kandidata II. rajona Josip Miklaužić. 188,1—2.

Prosinac

47. Fotografija: »Fašistički odgoj mladih svećenika«. Ispod slike je tekst: »Dio visokog klera je ustaškim odgojem nemilosrdno bacao katolički svećenički podmladak u pandže fašističke nemani. Na slici se vide mladi svećenici kako pozdravljaju krvnika Pavelića fašističkim pozdravom. 205,1.
48. (BAKARIĆ Vladimir), Predsjednik Narodne vlade Hrvatske Dr Vladimir Bakarić dao je izjavu o ustaškoj djelatnosti u crkvenim ustanovama. 205,1.
49. ADŽIĆ Ante, »Rastava crkve od države bit će korisna i za jednu i za drugu ustanovu«. Izjavio je katolički svećenik Ante Adžić. 205,2.
50. Fotografija: »Ustaško-križarska zastava posvećena u kapelici nadbiskupa Stepinca« (Fotog. zastave s natpisima: »Za Hrvatsku — Krista protiv komunista. Vjera u Boga i seljačka sloga«; »U ovom ćeš znaku pobijediti«. Ovu zastavu izradile su opatice iz Gundulićeve ulice 12, u Zagrebu. Posvetio ih je tajnik nadbiskupa Stepinca Ivan Čalić u Stepinčevoj kapelici na Kaptolu 2. listopada 1945. i poslao ustaškoj grupici križara, koja se krila u brdima. (Slika prikazuje zastavu s obadvije strane). 205,1.
51. Fotografija: »Prisne veze dijela visokog klera s ustašama«. Dok je hrvatski narod sa svim narodima Jugoslavije teško krvario u porobljenoj zemlji, dok su se stotine hiljada poštenih rodoljuba aktivno borili, — a među njima i čestiti katolički svećenici — dio visokog klera održavao je prisne odnose sa krvnicima. (Na slici se vidi nadbiskup Stepinac kako se srdačno pozdravlja sa Pavelićem). 205,2.
52. (HERAK Viktor), »Pravo narodno svećenstvo uvijek služi svom narodu«. Izjava istarskog svećenika Viktora Heraka. 205,2.
53. Dio visokog katoličkog klera pomagač ustaških zločinaca. 206,1.
54. Dio visokog Katoličkog klera zadržao je dosljedan ustaški stav. 207,2.
55. Fotografija: »Nadbiskup Stepinac, okružen ustaškim funkcionerima prisustvuje ustaškoj paradi. I on pozdravlja fašističkim pozdravom...«. 207,2.
56. Fotografija: »Okružnice časnome kleru nadbiskupije zagrebačke« od 28. travnja 1941. autora nadbiskupa Stepinca. Pretisak iz »Katoličkog lista« 92/1941, br. 17. — od 29. travnja 1941. 207,2.

57. (ŠNUDERL Maks), Odvajanje crkve od države i škole i građanski brak osnivaju se na principu narodne vlasti. Govor Dra Maksa Šnuderla u Ustavotvornom odboru Savezne Skupštine. 207,3.
58. Fotografija: »Stepinčev tajnik Ivan Šalić obučen u biskupsko odijelo želi u tor ovaca uvesti vuka, lisca, tj. Lisaka. No Šalić je pod prismotrom partizana. 207,3.
59. »Časne sestre« primale su najviša odlikovanja iz ruku krvnika Pavelića za »zasluge« stečene u borbi protiv naroda. 207,5.
60. Karikatura: »Dobar Pastir«. (Karikatura prikazuje izobličenog nadbiskupa Stepinca s pastirskim štapom, kako govori Erihu Lisaku koji pozadi tijela drži nož: »Vi ste mesar? Odlično, dat ću Vam moje stado, jer me više ne sluša!«. 208,1.
61. »Dobri pastir« ruga se tekovinama narodne oslobodilačke borbe, propagira nejednakost i ismijava narodne borce. 208,2.
62. I uoči samog sloma Hitlerove Njemačke dio visokog katoličkog klera primao je sa zadovoljstvom ustaška odlikovanja. 208,3.
63. Fotografija: »U nadbiskupskim dvorima iza stalaža s crkvenim arhivom otkrili su organi OZN-e ustašku »pismohranu«. 208,3.
64. Fotografija: »Nadbiskup Stepinac u društvu »vojskovođe«Kvaternika i ostalih ustaških glavešina«. 210,1.
65. Nadbiskup dr Alojzije Stepinac s jednim dijelom katoličkog klera povezivao je sudbinu crkve s fašističkim režimom i ustaškom tvorevinom »NDH«. 210,2.
66. Svećenike, koji iskorištavaju crkvu za svoj protunarodni rad, treba privesti zasluženoj kazni. 211,1.
67. Fotografija: »Dok se narod borio ovi su se zaklinjali krvniku Paveliću«. profašistički i protunarodni stav većeg dijela klera imao je uticaj i na dio nižeg svećenstva. Ova slika prikazuje »dušobrižnike« razbojničkih ustaških bojni, koji su pred krvnikom Pavelićem polagali zakletvu. Time su jasno pokazali kuda su se opredjelili. Protiv vlastitog naroda za koljače i palikuće. 211,1.
68. »Duhovni oci« primali su ustaška odlikovanja za borbu protiv naroda. 211,3.
69. Karikatura: »Zaklela se zemlja raju da se tajne doznaju«. Karikatura prikazuje dr A. Stepinca s Pastirskim pismom i ustaškom zastavom... 211,3.
70. Jedan dio katoličkog svećenstva pod izlikom »prekrštavanja« Srba mamio je naše narode u ustaške klaonice. 213,4.
71. Fotografija: »Crkvene ceremonije u katedrali prije otvaranja »Hrv. sabora«. Nadbiskup dr Alojzije Stepinac u društvu Pavelića na crkvenim svečanostima u katedrali prije otvaranja ustaškog »Hrv. sabora«. 213,4.
72. Fotografija: »Nadbiskup zagrebački dr Stepinac u društvu ustaških i njemačkih glavešina na otvaranju »Zagrebačkog Zbora« 5. travnja 1942. 214,4.

1946.

Siječanj

73. Raskrinkavanje ustaške djelatnosti jednog dijela katoličkog klera poprima najširi zamah. Mnogi građani iznose sve nove i nove podatke o radu ustaša u svećeničkim mantijama. 216,4.

74. Fotografija: »Nadbiskup dr Stepinac u društvu generala »NDH«. 216,4.
75. Karikatura: »Smjena«. Za vrijeme neprijateljske okupacije jedan dio katoličkog klera povezao se na život i smrt s okupatorsko-ustaškim režimom. Sada je mnogim istragama nad uhapšenim ustašama utvrđeno da su se oni pred narodnim vlastima sakrivali u župnim dvorovima i crkvama kod svećenika i drugih crkvenih lica koje su zloupotrebljavale svećenički položaj za svoj protunarodni rad. 218,1.
76. Ustaški lik zagrebačkog nadbiskupa Dra Alojzija Stepinca. 218,4.
77. Karikatura: »Svi njihovi putevi vode u... / nacrtana je zagrebačka katedrala u koju su upućeni mnogobrojni koraci i dva čovjeka, vjerojatno jedan treba prikazivati »križare« a drugome na zimskom kaputu stoji napisano »Ž. A. P.«. 219,1.
78. Ustaša-nadbiskup sarajevski Dr Ivan Ev. Šarić. 219,3.
79. Fotografija: »Nadbiskup Dr Alojzije Stepinac pozdravlja Pavelića na ulazu u crkvu Sv. Marka«. 219,3.
80. Fotografija: »Nadbiskup dr Alojzije Stepinac u društvu Kvaternika i drugih ustaških glavešina«. 219,3.
81. Jedan dio katoličkog klera pomagao je sve ustaške zločine, pa i ubijanje djece. Nadbiskup Stepinac izručio je partizansku djecu u potpornoj ustanovi »Karitas« časnim sestrama — ustaškinjama. 222,5.
82. Fotografija: »Još živo dijete smješteno u mrtvački sanduk...«. 222,5.
83. Fotografija: »Ovakva je bila sudbina na tisuće i tisuće naše djece. Dok su im roditelji bili postrijeljani ili otjerani na prisilni ropski rad u Njemačku, djeca su glađu, bolestima i užasnim postupkom namjerno gurana u smrt. U mnogim dječjim logorima nadstojnice su bile časne sestre«. 222,5.
84. T. R., Dokle će oni ovako? 223,2.
85. Osuđena je grupa ustašica koje su sudjelovale u protunarodnoj zavjeri klerofašista. 223,4.
86. U pismu suradnicima otkriva se nadbiskup Stepinac kao zakleti neprijatelj naroda. 224,1+3.
87. Karikatura: »Svaka ptica svome jatu!« Tekst: »Dobro došao sinko, u očinsku kuću!« tj. kao da Stepinac raširenih ruku dočekuje Lisaka. U sklopu karikature su i riječi: »...u nadbiskupske dvore od pamtivijeka unilaze mnoge osobe. Napose su u posljednje ove teške ratne godine posjećivale nadbiskupski dvor bezbrojne osobe različitih struja, vjera i narodnosti kao što i političke pripadnosti. Mi smo pak primali ove osobe očinski... Iz poslanice nadbiskupa A. Stepinca. 225,1.
88. Hercegovački fratri bili su duhovni začetnici ustaških pokolja u Bosni i Hercegovini. Za gimnaziju u Širokom Brijegu sam Pavelić je rekao da je »univerza ustaške svijesti«. 226,5.
89. Fotografija: »Dio ustaškog klera povezivao se ne samo s ustaškim okupatorom, nego i sa četnicima. Fratar iz samostana Karin kod Obrovca u Dalmaciji, četnički »vojvoda« Vaso Miljuš iz Obrovca i nepoznati njemački oficir snimljeni na cesti kod Obrovca. 226,5.
90. Mnogi katolički svećenici kao aktivni ustaški oficiri učestvovali su u pokoljima nad našim narodom. Dokumenti o protunarodnom radu dijela katoličkog klera. 227,3.

91. I. F., Velika je lista svećenika-ustaša, koji su za svoj protunarodni i zločinački rad dobivali odlikovanja. Dokazi o suradnji jednog dijela katoličkog svećenstva s okupatorom i ustašama. 228,3.
92. Nadbiskup Dr A. Stepinac naredivao je podređenim svećenicima da mole za krvnika Pavelića. 229,3.
93. Za vrijeme okupacije mnogi katolički biskupi su dobivali od okupatora i ustaša odlikovanja, a danas su duhovni organizatori bjesomučne hajke protiv narodne vlasti. 230,4.
94. Osuđena šesta grupa ustaško-policijskih koljača. Ustaški koljač Krešimir Šuklje odgojen je kod fratara i studirao je bogosloviju, a nakon oslobođenja Zagreba sakrivao se kod fratra pater Mamerta na Kaptolu. 230,5.
95. Visoki katolički kler u Hrvatskoj također snosi odgovornost za rad ustaških ministarstava. »Pročelnik« odjela za bogoštovlje u ustaškom »ministarstvu« nastave i bogoštovlja odnosno pravosuda i bogoštovlja bio je zakleti ustaša »časni otac« fra Glavaš. 234,7.
96. Govor dr. Svetozara Rittiga (u Saveznoj Skupštini). 236,1—2.
97. Nadbiskup Dr Alojzije Stepinac nije poduzeo ništa da iz ustaškog logora Jasenovac spasi 7 katoličkih svećenika. 237,5.
98. Saopćenje iz Ministarstva unutrašnjih poslova o dragocjenostima pronađenim u grobnici Franjevačkog samostana na Kaptolu. 27. siječnja 1946. 239,1.
99. Nadbiskup dr Stepinac nije izrekao ni jedne riječi osude povodom mučeničke smrti narodnog svećenika fra Karla Ćuluma kao i drugih narodnih svećenika, žrtava fašističkih zločina dok je za obranu ratnih zločinaca u svećeničkim redovima napisao čitavo »pastirsko pismo«. 239,5.
100. Karikatura: »Dio katoličkog klera — saradnici i pomagači fašista«. 239,5.
101. (A. PAL)., Karikatura: Nakaradno nacrtani franjevac govori jednako tako nakaradno nacrtanom nadbiskupu Stepincu: »Jučer su nam pronašli zlato u franjevačkom samostanu...«, a nadbiskup da odgovara: »Pa zar nikad neće prestati sa protuvjerskom promičbom?«. 240,1.
102. Nadbiskup Dr Stepinac i ostali predstavnici crkvenih vlasti preuzeli su na čuvanje dragocjenosti, koje su ustaše masovnim ubijanjima i pljačkom oteli narodu. Povodom otkrivanja dragocjenosti iz ustaške »Državne riznice« u Franjevačkom samostanu na Kaptolu. 240,4.
103. Fotografija: »Sanduci s opljačkanim blagom«. Ispod fotografije piše: »Ovi sanduci pronađeni su u Franjevačkom samostanu na zagrebačkom Kaptolu br. 9. Brojevi na sanducima trebali su fratrima omogućiti lakše rukovanje tim krvavim ustaškim blagom u protunarodne svrhe. 241,5.
104. Nadbiskup Stepinac i protunarodni dio klera htjeli su krvavo ustaško zlato iskoristiti za borbu protiv naroda. 241,1.
105. Fotografija: »Krvavo ustaško blago sa Kaptola«. Ispod slike je napisano: »U Franjevačkom samostanu na Kaptolu br. 9 pronađene su dragocjenosti iz ustaške »državne riznice«. Na slici se vidi samo mali dio tih dragocjenosti — skupocjeni nakit, biserne oglice, broševi, itd. Ustaše su to blago opljačkali od svojih žrtava, a fratri su ga sakrili po odobrenju svojih crkvenih vlasti«. 241,1.
106. Fotografija. »U Franjevačkom samostanu pronađeno je na tisuće opljačkanih satova«. Ispod fotografije stoji zapis: »Među dragocjenostima iz ustaške »državne

riznice«, koje su pronađene u Franjevačkom samostanu na Kaptolu, nalazi se na tisuće opljačkanih zlatnih džepnih i ručnih satova. Na slici se vidi samo dio tih satova. 241,3.

Veljača

107. Franjevački samostan na Kaptolu bio je uz nadbiskupske dvore najveće žarište zločinačke ustaške djelatnosti. Povodom otkrivanja dragocjenosti iz ustaške »Državne riznice« kod franjevaca na Kaptolu. 242,3.
108. Fotografija: »Kako je stečeno ustaško zlato i dragocjenosti koje su fratri sakrili u svom samostanu na Kaptolu. Pod slikama jest slijedeći tekst: »Ustaše su tisućama i tisućama naših građana, koje su potjerali u logore, oduzimali sve vrijedne predmete. Na gornjoj slici, koja je poslije ustaškog sloma pronađena u nekoj ustaškoj arhivi, vide se ustaše kako pljačkaju svoje žrtve. Ustaše su u logorima započinjali oduzimanjem od zatočenika svih vrijednih predmeta, a završili su oduzimanjem života... Tako stečeno blago fratri sa Kaptola po odobrenju nadbiskupa Stepinca spremili su u svoj samostan. 242,5.
109. »Čista savjest« nadbiskupa Alojzija Stepinca. Povodom pronalaska dragocjenosti ustaške »riznice« na Kaptolu. 243,3.
110. Fotografija: »U jeku ustaških klanja 1941. g. nadbiskup Stepinac priređivao je bankete najkrvavijim ustašama«. Ispod fotografije dano je pojašnjenje što fotografija prikazuje. »Ova fotografija iz 1941. g. kao nepobitan dokument prikazuje usku suradnju ustaša i nadbiskupa Stepinca. Na slici se pored nadbiskupa Stepinca vide ustaški pukovnik i general Tomislav Sertić, ustaški ministar Vudi, ustaški satnik Ivan Ferček, ustaški pukovnik Drago Ilik, ustaški satnik Hübl i Stanković, ustaški potpukovnik i general Tomislav Rolf i drugi ustaški krvolovci kako piju u nadbiskupskim dvorima. 243,3.
111. Fotografija: »Krvavo ustaško blago bilo je spremljeno po utvrđenom planu«. Tumačenje fotografije: »Dragocjenosti, pronađene u Franjevačkom samostanu na Kaptolu bile su spremljene po unaprijed utvrđenom planu. Svaki sanduk bio je pakovan zapisnički s točnim popisom predmeta. Ti popisi trebali su fratrima omogućiti brže rukovanje tim dragocjenostima. Donosimo sliku zapisnika koji je pronađen u sanduku br. 32...«. 243,3.
112. (PAL A.), Karikatura. »Neka ne zna desnica — što čini ljevica...«. Nacrtan je i karikaturno neukusno franjevac, kako u lijevoj ruci iza leđa drži sanduk na kojem piše »Riznica«, a uzdignutom desnom rukom propovijeda: »Nikada nisam ni vidio to zlato... 244,2.
113. Fotografija: »I ustaška pljačka iz crkve je sakrivena kod fratara na Kaptolu!«. Ispod fotografije piše. »U uništenju i pljačkanju ustaše nisu poštedjeli ni crkve. Opljačkane zlatne križeve, kaleže, dragocjene ukrase i druge skupocjene crkvene predmete sakrili su poslije ustaškog sloma fratri u svoj samostan na Kaptolu. Slika prikazuje sanduk br. 9 (ukupno je nađeno 36 sanduka) u kojem su bile pored ostalog pohranjene i crkvene stvari. 244,5.
114. Fotografija: »Na Kaptolu je pored ostalih opljačkanih stvari bila sakrivena i veća svota bivše jugoslavenske i strane valute«. Ispod fotografije još je zapisano:

»Među dragocjenostima iz ustaške »riznice« pronađenih kod fratara na Kaptolu bilo je naročito mnogo opljačkanih zlatnih i srebrenih satova, lančića, narukvica, ogrlica, kutija za cigarete (doza), itd., ali i novčanica predratne Jugoslavije, kao i stranih država. Ni ustaše ni fratri nisu spremali svoje novčanice — kune«. 244,7.
115. Narod osuđuje protunarodni rad jednog dijela katoličkog svećenstva. Građanstvo Deželićeve ulice, kao i mnogih drugih ulica Zagreba, protestira protiv zloupotrebe Crkve i vjere od strane Nadbiskupa Stepinca i drugih svećenika u protunarodne svrhe. U sklopu članka je i fotografija: »Provincijal o. Modesto Martinčić potpisuje zapisnik o nalazu sanduka s dragocjenostima«. 245,2.
116. Fotografija. »Kaptolski fratri sakrili su dragocjenosti koje su ustaše zvjerskim načinom otimali svojim žrtvama«. Ispod je tekst: »Ustaše su u logorima i tamnicama čupali žrtvama zlatne zube pa čak i čitave vilice i čeljusti, a prstenje koje nisu mogli skinuti s prstiju, raspilili su na jednom kraju i tako oteli. Na slici se vide zlatni zubi, vilice i čeljusti, te raspiljeni prsteni«. 245,2.
117. M., Ustaško blago u franjevačkom samostanu. Javna govornica. 245,2.
118. Narod osuđuje protunarodni rad jednog dijela katoličkog svećenstva na čelu s nadbiskupom Stepincem. (U sklopu članka je i fotografija ispod koje piše. »Zlatni predmeti pronađeni u franjevačkom Samostanu na Kaptolu. 245,2.

Travanj

119. Osnovni su zadaci javnih tužilaca kontrola zakonitosti, obrana upravnog poretka i čuvanje narodne imovine. Četvrta konferencija okružnih javnih tužilaca NR Hrvatske. 305,2.
120. Ekspoze ministra unutrašnjih poslova Ivana Krajačića, Rad Prezidiuma Sabora narodne Republike Hrvatske. 309,1.

Svibanj

121. Maršal Tito primio delegaciju seljaka stubičkog kotara. 329,1.

Lipanj

122. »Iz pisma Draže Mihailovića se vidi, da je nadbiskup Stepinac primio izaslanika četnika«. (Rečenica koja upadno stoji uz samu glavu naslova novina). 352,1.
123. Dva pisma Draže Mihailovića nadbiskupu Stepincu. 352,4.
124. Narod Zagreba o zločincu Draži. 354,3.
125. Đ(uro) Vilović govori o otvorenoj suradnji četničke organizacije u Splitu s Talijanima. 355,3.
126. Karikatura: »U karikaturi je narisan Draža Mihailović kako podržava telefonsku vezu s Kraljem iz Londona, Vladom spasa, sa predstavnikom iz NDH, sa Vlatkom Mačekom i nadbiskupom dr. Stepincem«. Naslov je karikature: »Razgovor ugodni...«. 360,3.

127. ČERIĆ, Karikatura: »Dražina brada« Karikatura prikazuje Dražu Mihailovića s tako velikom i gustom bradom, da se u njoj sakrivaju tj. iz brade vire glave: kralja Aleksandra II, Ante Pavelića, Vlatka Mačeka nadbiskupa Stepinca i drugih. 363,3.

Srpanj

128. JOSIP BROZ TITO, Govor maršala Tita na veličanstvenom mitingu u Splitu. 388,1-2.
129. Predstavnici antifašističkih organizacija i naroda Dalmacije i Splita kod maršala Tita (u Splitu 28. 7. 1946.). 388,2.
130. Govor maršala Tita na proslavi petgodišnjice narodnog ustanka u Titovoj Korenici (30. 7. 1946). 389,1.

Kolovoz

131. STOJAKOVIĆ Mišo, Nadbiskup Stepinac počeo progoniti prave narodne svećenike. Novi primjeri protunarodnog katoličkog klera. 406,2.
132. BAKARIĆ Vladimir, O protunarodnom djelovanju jednog dijela klera. 413,1-2.
133. BAKARIĆ Vladimir, Čvrsto izgrađeni savez radnika i seljaka nitko neće moći razbiti. 414,1.
134. KOMAR Slavko, Naše su želje bile, da odnose Crkve i države dovedemo na pravu mjeru. Govor 30. 8. 1946. 416,1.

Rujan

135. Ustaša Lisak, tajnik zagrebačkog nadbiskupa Šalić i grupa ustaških zločinaca bit će uskoro izvedeni pred Vrhovni sud NR Hrvatske. 417,1.
136. Z. C., Protunarodna aktivnost jednog dijela klera. 417,2.
137. HEBRANG Andrija, Ratne huškače treba suzbijati na svakom koraku, treba ih raskrinkavati i slabiti njihove snage. Govor ministra Savezne vlade Andrije Hebranga u Zagrebu (1. rujna 1946.). 418,1.
138. Rasprava protiv Lisaka, Šalića i ostalih započinje 9. rujna u 9 sati. 423,1.
139. Optužnica teško tereti izdajnike, ratne zločince i njihove pomagače na čelu s Erihom Lisakom, Ivanom Šalićem. Počelo je suđenje Erihu Lisaku, Ivanu Šaliću i družini pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske. 424,1-2.
140. Optužnica teško tereti izdajnike, ratne zločince i njihove pomagače na čelu s Erihom Lisakom i Ivanom Šalićem. 425,1-3.
141. Videći svoj skori slom, ustaše su se tijesno povezali sa svim protunarodnim elementima iz Jugoslavije. Nastavak suđenja ustaškim zločincima. 426,1—2.
142. D. G., Što pokazuje dosadašnji tok procesa protiv Lisaka i njegove družine. 427,1.
143. Da spase svoje krvničke glave ustaše su htjeli zamijeniti hitlerovce novim gospodarima i ponovno prodati hrvatski narod. Nastavak suđenja ustaškim zločincima. 427,2—3.

144. Četvrti dan procesa protiv grupe ustaških zločinaca »Govorilo se da će Stepinac biti nosilac opozicione liste« — rekao je njegov saradnik Erih Lisak. — Preslušavanje optuženog Ivana Šalića. 427,2.
145. Peti dan procesa protiv grupe zločinaca. Predsjednik: Jeste li vi svijesni toga, da je nadbiskupski dvor postao centar ustaško-križarskih terorističkih akcija. — Optuženi: Jesam. 428,2-3.
146. Šesti dan suđenja ustaškim zločincima. Tužilac: Je li Stepinac shvatio značenje zastave? Optuženi Šimecki: Jeste! Kada me pitao da li sam bio dovoljno ozbiljan i oprezan, vidio sam da znade značenje. To znade on i za to odgovara. 429,2-3.
147. D. G., Uloga nadbiskupa Stepinca u zločinačkoj aktivnosti jednog dijela klera u Hrvatskoj. 430,1.
148. Šesti dan suđenja ustaškim zločincima. Tužilac: Je li ovakav stav nadbiskupa Stepinca u interesu Crkve i nije li to na štetu Crkve? Optuženi Marić: Svakako da je na štetu. 430,2.
149. ČERIĆ, Karikatura. »Prava adresa«. — »Šalić je izjavio da je svijestan toga, da je nadbiskupski dvor postao centar ustaško-križarskih terorističkih akcija. 430,1.
150. Sedmi dan suđenja Lisaku, Šaliću i družini. Svjedoci su govorili o zločinačkim terorističkim akcijama ustaško-križarskih bandita, koje su rukovođene i inspirirane od jednog dijela klera. 430,1-3.
151. Nastavak suđenja ustaškim zločincima. Optuženi Gulina: »Ja vidim da je to usko povezano prijateljstvo, odnosno veza između ustaša i klera, između nadbiskupa i ustaša«. 431,1-4.
152. Krvavi su tragovi preuzvišenog gospodina nadbiskupa Stepinca. 431,4.
153. Uz glavu Vjesnika od 19. 9. 1946. br. 432, stoji ovaj natpis: »Pošto je krivična djelatnost optuženih Lisaka, Šalića i družine s krivičnom djelatnošću dr Alojzija Stepinca najuže povezana i čini jedinstveno krivično djelo kao i zbog pravilnog ustanovljenja stepena krivične odgovornosti svakoga od optuženih smatram nužnim da se postupak u oba krivična predmeta spoji i provede zajednička rasprava«. (Javni tužilac NR Hrvatske Jakov Blažević), 432,1.
154. Deveti dan rasprave protiv Lisaka, Šalića i družine. Na prijedlog javnog tužioca NR Hrvatske Vijeće Vrhovnog suda donijelo je odluku kojom se javnom tužiocu podjeljuje rok od sedam dana radi podizanja otpužnice protiv dr Alojzija Stepinca. Javni tužilac izdao je nalog da se Alojzije Stepinac liši slobode i stavi u pritvor. 432,1.
155. Fotografija: »Predsjednik Vijeća Vrhovnog suda NR Hrvatske čita odluku o proširenju optužnice na nadbiskupa dra Alojzija Stepinca. 432,1.
156. Fotografija: »Nadbiskup Stepinac u društvu »časnika« za vrijeme posjeta jednoj Pavelićevoj kasarni. 432,1.
157. Karikatura. »Natpastir Alojzije u rukama pravde«. Prikazani su seljaci kako međusobno pričaju o tome da je nadbiskup lišen slobode. »I tako se našao među svojim stadom«. 432,1.
158. D. G. Prekinute su niti prljavog protunarodnog posla zagrebačkog nadbiskupa. 432,1.
159. Izvršioci Stepinčevih uputa — zločinci po zanimanju. 432,2.

160. Fotografija: »Nadbiskup Stepinac s biskupima na primanju kod Pavelića.« 432,2.
161. Prosvjetari III. rajona Zagreba pozdravljaju tužioca Jakova Blaževića. 433,1.
162. Karikatura: »Pastir među ovcama«. Prikazani su do tada optuženi u ovom suđenju — Pridružuje im se i nadbiskup. Ispod karikature stoje riječi: »Gospodo, molim vas malo mjesta za vašega natpastira«. 433,1.
163. Z. Č., Stepinca okrivljuju njegovi najbliži suradnici. 433,1.
164. Karikatura. »Nema veze. Stepinac je uhapšen!« 434,2.
165. Lj. M., Stepinčevi križari ubili su pred godinu dana člana Oblasnog NF Dalmacije druga Vjeku Širinića. 435,3.
166. »Mi smo i za vrijeme okupacije znali tko je Stepinac«. Narod Zagreba radosno je pozdravio odluku o izvođenju Stepinca pred sud. 435,3.
167. ČERIĆ, Karikatura: »Dobri Pastir«. Dva seljaka razgovaraju: »Umjesto da je pasao jaganjce, on je pasao zvjerad. Drugi seljak na to odgovara: »I zato ga po pravdi ko predvodnika među zvjerad i posadiše«. 435,1.
168. Z. Č. Odgovornost Stepinca za nasilno prekrštavanje Srba u doba okupacije. 435,3.
169. Gradski odbor Narodnog fronta u Karlovcu pozdravlja javnog tužioca NR Hrvatske. 435,3.
170. Zadovoljstvo naroda Banije zbog hapšenja nadbiskupa Stepinca. Posjet ministra Dra Aleksandra Koharovića Sisku i okolnim selima. 435,3.
171. Stanovnici Petrove ulice i Osretka odobravaju hapšenje Stepinca. 435,3.
172. Fotografija: »Prisilno pokrštavanje Srba na katoličku vjeru«. U stvari slika prikazuje franjevca kako škropi svetom vodom okupljeni narod. 435,3.
173. Američki listovi i radio objavljuju dokaze o protunarodnoj djelatnosti nadbiskupa Stepinca. 436,2.
174. ČERIĆ, Karikatura. »Pokrštavanje Srba«, Ispod karikature piše: »Pokrštavanje je provedeno pod isključivom kompetencijom zagrebačkog nadbiskupa«. 436,2.
175. Narod pozdravlja odluku o hapšenju Stepinca. »Stepinac je kriv za mnoga ubistva, koja su počinjena nad našim narodom« kaže 70-godišnja starica Bara Piškar iz Vrapča. 436,2.
176. Na sjednici Glavnog odbora Osvobodilne fronte osuđeno je protunarodno djelovanje Alojzija Stepinca. 436,2.
177. Z. Č., Poraz Stepinca. 436,2.
178. Karikatura: »... I opet zajedno«. U zatvorskoj ćeliji prikazani su zajedno nadbiskup i Pavelić. 436,2.
179. Vrhovnom sudu NR Hrvatske predata je danas optužnica protiv zagrebačkog nadbiskupa Dra Alojzija Stepinca. 437,1.
180. Iz svih krajeva Hrvatske stižu mnogobrojni brzojavi u kojima narod pozdravlja hapšenje nadbiskupa dra Stepinca. 437,1.
181. Z. Č., Stepinac je htio da se ponovno prolije krv naroda. 437,1.
182. ČERIĆ, Karikatura. »Jednim udarcem«. U karikaturi je prikazana kuglaonica. Kugla na kojoj piše »Narodni sud« ruši sve figure u kojoj je zadnja u obliku nadbiskupa Stepinca. 437,1.
183. Povodom hapšenja nadbiskupa dra Stepinca, Javnom tužiocu NR Hrvatske stalno pristižu novi brzojavi. 438,1.

184. Fotografija telegrama Gradske narodne fronte grada Bjelovara gdje daje podršku Jakovu Blaževiću. 438,1.
185. Maršal Tito primio je predsjednika studentske omladine stranih zemalja. »Mi ćemo spriječiti u našoj zemlji svaki pokušaj izazivanja međusobne mržnje i razmirica« — rekao je maršal Tito u razgovoru s predstavnicima studentske omladine stranih naroda. 439,1.
186. Pozdrav Javnom tužiocu NR Hrvatske Jakovu Blaževiću sa sastanka plenuma Okružnog Narodnog fronta zagrebačkog okruga. 439,1.
187. (Uz glavu Vjesnika stoji natpis:) »S grupom protunarodnih svećenika i narodnih neprijatelja dr Alojzije Stepinac odgovoran je kao glavni inspektor za sva zlodjela i mučka ubijanja, koja su križarske bande izvršile nad našim narodom«. (Iz pozdravnog brzojava prosvjetnih radnika grada Karlovca javnom tužiocu NR Hrvatske). 439,1.
188. »Pozdravljamo pravednu optužnicu koju ste podigli protiv Stepinca« pišu građani u svom pozdravu Javnom tužiocu NR Hrvatske. 439,1.
189. Protunarodna uloga Stepinčeve štampe za vrijeme okupacije. 439,2.
190. E. D. Iz ustaške biografije nadbiskupa zagrebačkog. 439,2.
191. Pozdrav Javnom tužiocu NR Hrvatske Jakovu Blaževiću sa sastanka plenuma Narodnog fronta zagrebačkog okruga. 439,2.
192. D. GRLIĆ, Ne radi se o progonu vjere, već o kažnjavanju protunarodnih elemenata. 440,1.
193. Javno tužilaštvo i Vrhovni sud Hrvatske i dalje primaju mnogobrojne pozdravne brzojave iz čitave zemlje. »Dugo smo čekali kada će konačno biti onemogućen inspirator ustaško-križarskih zločina dr Stepinac« — pišu radnici poduzeća obnove u Beogradu. 440,2.
194. U ponedjeljak 30. rujna bit će zajednička rasprava protiv Stepinca, Lisaka, Šalića i družine. 441,2.
195. Iz pozdravnih brzojava javnom tužiocu NR Hrvatske. Nadbiskup Stepinac je svoju terorističku organizaciju uvijek vješto kamuflirao crkvom — pišu radnici Državnog grafičkog poduzeća. 441,2.
196. »Neka stroga i pravedna kazna stigne svakog neprijatelja naroda ma kako se on zvao« — piše narod u pozdravnim brzojavima javnom tužiocu NR Hrvatske povodom hapšenja Dr Alojzija Stepinca. 441,3.
197. Dolazak stranih i domaćih novinara u Zagreb na suđenje protiv optuženog nadbiskupa dr Stepinca i drugih. 442,2.
198. Mnogobrojni pozdravni brzojavi povodom hapšenja nadbiskupa dr Stepinca i dalje stižu javnom tužiocu NR Hrvatske. 442,2.
199. BAKARIĆ Vladimir, Vrhovi Katoličke Crkve nisu htjeli sporazum s narodnim vlastima zato što su postali agentura okupatora u toku rata i žele ostati i dalje strana agentura. Predavanje dr Vladimira Bakarića u Studentskom domu u Zagrebu. 442,3.

Listopad

200. Jutros u 8 sati započela je zajednička rasprava protiv optuženog dr Alojzija Stepinca, Erika Lisaka, Ivana Šalića i družine. Javni tužilac NR Hrvatske Jakov

Blažević podnio je Vrhovnom sudu NR Hrvatske optužnicu protiv Dra Alojzija Stepinca Optužnica teško tereti optuženog zagrebačkog nadbiskupa. 442a,1-4.

201. Fotografija. »Javni tužilac NR Hrvatske Jakov Blažević čita optužnicu protiv Stepinca«. 442a,1.
202. Fotografija: »Optuženi za vrijeme čitanja optužnice protiv dr Alojzija Stepinca. 442a,1.
203. Fotografija: »Optuženi dr Alojzije Stepinac daje lične podatke. 442,1.
204. Fotografija. »Nadbiskup zagrebački dr Stepinac u društvu ustaških i njemačkih glavešina na otvorenju »Zagrebačkog zbora« 5. IV. 1942. 442,2.
205. Fotografija: »Nadbiskup Stepinac u društvu generala »NDH«. 442a,3.
206. Fotografija. »Dr Alojzije Stepinac na optuženičkoj klupi«. 442a,4.
207. Natpis uz glavu Vjesnika br. 443, od 2. 10. 1946. Na sve dokazane činjenice Stepinac ne može da dade ni jedan odgovor koji bi skinuo i malo krivice sa sveg tog izdajničkog i prljavog posla. On zato uporno uskraćuje odgovor ili šuti. To je njegova linija »obrane« pred Narodnim sudom. 443,1.
208. Optuženi Stepinac nastoji da se brani tamo gdje mu se čini da bi se mogao opravdati, a pred nepobitnim argumentima suda, pritješnjen činjenicama svojih zločina »uskraćuje odgovor«. 443,1-3.
209. Drugi dan zajedničke rasprave protiv Lisaka, Stepinca, Šalića i družine Optuženi Stepinac rukovodio je svim prekrštavanjima i odgovoran je za sva nasilja u vezi s prekrštavanjem. 443,1-4.
210. Fotografija: »Optuženi Stepinac i Šalić za vrijeme čitanja optužnice«. 443,1.
211. Fotografija: Izvadak iz pisma nadbiskupa Stepinca Paveliću, u kojem traži da se Trapistima iz Rajhemburga dodijeli pravoslavni samostan u Orahovici«. 443,2.
212. Fotografija: »Nasilno prekrštavanje Srba«. 443,2.
213. Fotografija: »Propisi za primanje u Katoličku Crkvu«, 443,3.
214. Širom zemlje narod izriče svoju zahvalnost Javnom tužilaštvu i Vrhovnom sudu Hrvatske zbog stavljanja pred sud Alojzija Stepinca. 443,3.
215. U brzojavima i pismima upućenim Javnom tužiocu Hrvatske narod traži strogu kaznu za neprijatelje naše zemlje na čelu s Alojzijem Stepincem. 444,1.
216. Treći dan zajedničke rasprave protiv Lisaka, Stepinca, Šalića i družine Optuženi provincijal fra Modesto Martinčić kaže: »Na čelu svećenika koji su sarađivali s ustašama bio je preuzvišeni«. 444,2-4.
217. Fotografija: »Papinski nuncij g. Harley (u sredini) prisustvuje procesu. 444,2.
218. Fotografija: »Kopija jednog ustaškog uvjerenja svećeniku Berkoviću koji se 14 godina borio u ustaškom pokretu«. 444,2.
219. Fotografija: »Optuženi fra Modesto Martinčić daje objašnjenje u kojem teško tereti optuženog Stepinca kao najodgovornijeg za protunarodni rad jednog dijela katoličkog klera. 444,2.
220. Fotografija: »Zloglasni biskup Janko Šimrak ovim aktom naređuje svom određenom svećeniku da preuzme pravoslavnu parohiju u Bolfanu«. 444,2.
221. Fotografija: »Vojni dušobrižnici polažu zakletvu pred Pavelićem«. 444,3.
222. Četvrti dan zajedničke rasprave protiv Lisaka, Stepinca, Šalića i družine. Otkako postoji naša narodna vlast, i Katolička i sve druge crkve imaju potpunu slobodu u svom djelovanju. 445,3-5.

223. Fotografija: »Čašćenje u nadbiskupskim dvorima. Kulenović-potpredsjednik ustaške vlade i Stepinac«. 445,3.
224. Fotografija: »Stepinac pred narodnim sudom«. 445,3.
225. Izjava fra Ivana Vukovića povodom suđenja ustaško-križarskim zločincima na čelu sa Stepincem. 445,3.
226. Odgovori javnog tužioca Hrvatske, Jakova Blaževića, na pitanja stranih novinara u vezi s procesom protiv Stepinca i družine. 445,3.
227. Izjava Danskog književnika Martina Andersena Nexö-a predstavnicima štampe. 445,3.
228. Narodni svećenici Dalmacije oštro su osudili zločinačku djelatnost Stepinca i protunarodnog dijela klera. 446,1.
229. Peti dan rasprave. 446,2-3.
230. Posjet stranih novinara istražnom zatvoru u Zagrebu. 446,3.
231. Oštra kazna za Alojzija Stepinca — to je želja koju naš narod izražava u velikom broju pisama i brzojavima Javnom tužiocu Hrvatske. 446,4.
232. KOSTRENČIĆ Marko, Mirna savjest. 447,1.
233. Karikatura: »Stepinac krstitelj«. 447,2.
234. Maček je bez ikakve prisile napisao proglas. 447,2.
235. U dokaznom postupku svjedoci su iznosili strašne zločine ustaša i mnogih svećenika prilikom prekrštavanja Srba. 447,2-3.
236. Fotografija: »Katolička štampa stavila se u potpunosti i svesrdno u službu ustašama i okupatoru. 447,3.
237. Iz iskaza Šalićevih saradnika vidi se da je nadbiskupski dvor bio centar za slanje ljudi i pomoći križarima. 448,3-4.
238. Fotografija: »S. Kvaternik »vojskovođa«, talijanski poslanik Casertano i nadbiskup zagrebački dr Alojzije Stepinac pred paviljonom njemačke štampe u Zagrebu. 448,3.
239. Sada se sudi onima koji su se ogriješili o rodnu grudu — kaže narodni svećenik Vjekoslav Trdan povodom izvođenja Stepinca pred sud. 448,4.
240. Stepinčeva obrana dovodi za svjedoka ljude koji su oduševljeni pristaše »NDH« i Pavelića Govor javnog tužioca NR Hrvatske. 449,2-4.
241. Karikatura: »Čista savjest«. Prikazan je nadbiskup kako spava i sanja kako fratar kolje djecu, žene i muškarce. 449,2.
242. U mnogobrojnim brzojavima i pismima narod pozdravlja suđenje Stepincu. »Zloglasni štab jednog dijela klera već decenijama radi na štetu časti, slobode, kulture i civilizacije hrvatskog naroda« — kažu književnici Hrvatske u brzojavu tužiocu Hrvatske, 449,2.
243. »Pastirsko pismo« i uputstva za rad protiv narodne vlasti donio je generalni vikar Jerić iz Zagreba. 449,4.
244. Fotografija: »Stepinčevim putem išli su mnogi katolički svećenici«. 449,4.
245. Suđenje terorističkim bandama u Mariboru. Zločinačkim i izdajničkim grupama rukovodio je dekan Ivan Jerić, generalni vikar za Prekomurje. 449,4.
246. Razgovor saradnika Vjesnika s poznatim engleskim piscem Georgeom Bilainkinom. 449,5.
247. Početak školske godine na Gimnaziji maršala Tita. 449,5.

248. Predsjednik vlade NR Hrvatske Dr Vladimir Bakarić primio je grupu stranih novinara. 450,1.
249. Narod u svojim brzojavima Javnom tužiocu NR Hrvatske traži za dr Stepinca i njegovu družinu strogu i pravednu kaznu. 450,1.
250. Završena je rasprava protiv Lisaka, Stepinca i družine. Pred naše sudove izvode se oni kojima je bjelodano dokazana krivnja. 450,2-3.
251. Suđenje pred vojnim sudom u Mariboru. Špijuni i teroristi, koji su djelovali u Prekomurju, priznaju pred sudom svoj zločinački rad. Zajednička zločinačka djelatnost protunarodnih svećenika, odbjeglih njemačkih SS-ovaca, četnika, ustaša i Mačekovaca. 450,3.
252. U ime naroda, vijeće Vrhovnog suda NR Hrvatske donijelo je pravednu presudu Lisaku, Stepincu i družini. 452,1.
253. Tekst odluke Vijeća Vrhovnog suda NR Hrvatske. Zbog čega su osuđeni Lisak, Stepinac, Šalić i družina. 453,2-3.
254. Fotografija: »Optuženi Lisak, Stepinac, Šalić i družina za vrijeme čitanja presude«. 452,1.
255. Fotografija: »Vijeće Vrhovnog suda NR Hrvatske: Predsjednik dr Žarko Vimpušek čita presudu, lijevo na slici dr Ante Cerinco i desno Poldrugač, članovi vijeća. 452,1.
256. Fotografija: »Građanstvo Zagreba na Trgu Republike s velikim interesom sluša radio-prenos izricanja presude optuženom Lisaku, Stepincu i družini. 452,1.
257. Obrazloženje izrečenih presuda grupi narodnih neprijatelja na čelu s Lisakom i Stepincem. 454,4-5.
258. I. kongres Narodnog fronta Hrvatske. Naš je osnovni zadatak izgrađivati našu domovinu i raditi na njenoj boljoj i velikoj budućnosti — rekao je u svom referatu tajnik NF Hrvatske dr Vladimir Bakarić. Reakcionari ne mogu više računati na nikakve unutarnje snage. Govor tajnika NF Hrvatske dra Vladimira Bakarića. 454a, 2-3.
259. Na velikom predizbornom mitingu I. rajona Zagreba govorili su kandidati: ministar msgr dr Svetozar Rittig i predsjednik Republikanske kontrolne komisije dr Pajo Gregorić. 462,2.
260. Ministar dr Zlatan Sremec na predizbornom zboru u Valpovu. 468,2.

Studeni

261. Veličanstveni predizborni zbor N. F. Hrvatske u Zagrebu. »Jedinstvo u svakom narodu posebice i jedinstvo i bratstvo svih naroda Jugoslavije, to je ona motorna snaga koja nam omogućava da svladamo i nemoguće stvari« — rekao je maršal Tito pred 200. 000 ljudi na Stadionu na Sveticama. 469,1-2.
262. Govor predsjednika vlade NR Hrvatske dr Vladimira Bakarića na predizbornom mitingu u Zagrebu. 475,1-2.
263. Izjava Palmira Togliatija o razgovoru s maršalom Titom. 475,2.
264. Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera. 488,2.

(Nastavak u slijedećem broju)

Petar RUNJE

Pisma Marka Marulića potvrđuju prije mu tiskana djela

U zadnje vrijeme, na temelju arhivskih podataka iz kraja 16. stoljeća, doznajemo za neka djela Marka Marulića tiskana mnogo prije. Među tim djelima svakako najviše pažnje pobuđuju *Institucija* i *Evanđelistar*.[1] Po broju izdanja bilo na latinskom bilo u prijevodima na druge jezike ta dva djela prednjače pred ostalim Marulovim djelima. Popis izdanja ovih djela kao da je u trajnom porastu.[2] Na nevolju, još se nije ušlo u trag izdanjima *Institucije* starijima od godine 1506. i *Evanđelistara* prije od 1516.

Za ova dva djela i sam Marulić u svojim nam pismima daje naslutiti da su djela ovima slična i srodna sadržaja, a i naslova, bila objavljena ranije.

O instituciji

U privatnom pismu 2. studenoga 1501. Marulić piše Jerolimu Cipiku u Veneciju: »Pisao sam vam *o onom našem uzornom djelu* pa, ako se još nije otpočelo sa štampom, pošaljite mi ga na koji dan. Ako to uradite, odmah ću vam ga vratiti, bolje ispravljeno i s preinakama. Ako se to ne može, strpljenje, odgovorit ćemo njegovim čitaocima, ili nama piscima, riječima pjesnika Marcijala upućenim Avitu, govoreći: Mnogo od onoga što ovdje čitaš dobro je, ponešto osrednje i loše – drugčije knjige nema, Avite«.[3] Marulićev tekst, koji nam je posebno interesantan, u originalu glasi: »Scrissive *de quella opera nostra exemplare.* Se non e comminzata stampirse, me la mandate per qualche zorno...«.[4]

Osvrćući se na izričaj »opera nostra exemplare«, Milošević pomišlja da bi se mogao odnositi na Marulićevu *Juditu*, i nastavlja: »Doduše, mi ne možemo s punom sigurnošću tvrditi da je Marulićevo djelo, poslano Ćipiku za štampu između srpnja i studenoga 1501. godine, doista 'Judita', to prije što se zna da je ta knjiga tiskana čitavih 20 godina poslije! Pa ipak smo u to čvrsto uvjereni, jer je malo vjerojatno da je kritički i studiozni Marulić tada bio dovršio još i neko drugo krupno djelo, koje bi sam u III. pismu ocijenio kao »opera nostra exemplare«.[5] Tako M. Milošević, a nama se međutim

1 PETAR RUNJE, *O ranim izdanjima Evanđelistara i Institucije,* u COLLOQVIA MARVLIANA III, Split, 1994.
2 MIRKO TOMASOVIĆ, *Edicije i reedicije* Evanđelistara *i* Institucije *Marka Marulića Marula,* u MOGUĆNOSTI, br. 12, Split, 1990., MIRKO TOMASOVIĆ, *Edicije i reedicije* Evanđelistara *i* Institucije *(Dodaci),* u MOGUĆNOSTI, br. 11-12, Split, 1993.
3 MARKO MARULIĆ, *Sedam pisama,* u COLLOQUIA MARVLIANA I, Split, 1992. Pisma donesena s fotografijama orginalnog rukopisa te u transkripciji. Talijanska preveo na hrvatski Miloš Milošević, a latinska Branimir Glavičić.
4 MARKO MARULIĆ, *o. c.* str. 41. (U tekstu sam podcrtao najvažnije riječi).
5 MILOŠ MILOŠEVIĆ, *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića,* u COLLOQVIA MARULIANA i, Split, 1992, str. 11.

čini vjerojatnijim da pridjev »exemplare« upućuje na »exempla«, izrazitu riječ u naslovu *Institucije*: »De institutione bene vivendi per *exempla* sanctorum«.

U rečenici: »Scrissive de quella opera nostra exemplare...« Marulić podsjeća prijatelja J. Ćipika na poruku svoga pisma, kojim se zalagao da mu zemljak u Veneciji pomogne oko tiskanja rukopisa ili novog izdanja već prije tiskanoga poticajnog djela s primjerima (uzorima), a to je *Institucija* i po naslovu i po sadržaju.

Kako je Marulić trajno dotjerivao svoja djela, ne bi nas iznenadilo da se pronađe prije tiskano djelo slična sadržaja, makar skromnijeg obujma. Da autor ima pred očima manje djelo, nego je danas poznata *Institucija* iz 1506., mislim da to potvrđuju navedene riječi Marulićeve u pismu Jeronimu Ćipiku 2. studenoga 1501., gdje veli da će mu spis brzo vratiti kad u njemu nešto ispravi i dotjera.

Budući da znamo da je Marulićevo djelo slična naslova tiskano godine 1498. i 1499., i da imamo i arhivsku potvrdu da je upravo godine 1501. tiskana »Marci Maruli, Institutio bene vivendi. Venetiis, apud Franciscum Lucensem 1501«,[6] to smijemo predpostaviti da mu je izdanje od godine 1498. ili 1499. pred očima dok piše da ga želi ispraviti, ako još tiskari nisu na njemu počeli raditi.

To donekle i *Institucija* tiskana godine 1506. u Veneciji, kojoj na pročelju stoji Marulićeva posveta »Poštovanom u Kristu ocu Jerolimu Ćipiku vještaku u crkvenom i svjetovnom pravu, prevrijednom kanoniku i nadđakonu splitske Metropolitanske crkve«.[7] Ivan Ostojić donosi podatak da godine 1503. Jeronim Ćipiko nije više bio arhiđakon splitske crkve: »Godine pak 1503. spominje se u kaptolskim spisima kao bivši arhiđakon (quondam dominus Hieronymus Cipico archidiaconus)«.[8] Posveta je po gornjemu napisana Cipiku dok je još bio arhiđakon splitske crkve, a to je prestao biti godine 1503.

Kako su se posvete više puta prenosile iz jednoga izdanja u drugo netaknute, tako je moglo biti i ovdje: prije napisana i tiskana posveta dospjela je u izdanje 1506.

To na svoj način potvrđuju i stihovi Jeronima Kavanjina kada o Jerolimu Ćipiku pjeva:

– *»Vrhužakana nije Čipčića,*
Kom namini prva dila
Isti Marul, er umića
i pozna ga bogomila«.[9]

Kavanjin veli da je Marko Marulić posvetio svoja prva djela Jeronimu Ćipiku. Kad bi prvo djelo bila *Judita*, to ne bi stajalo, jer je poznato da je Juditu Marulić završio u travnju godine 1501. i posvetio »Poštovanom u Isukrstu popu i Pramanciru Splitskomu Gospodinu don Dujmu Balistriliću, kumu svome...«[10] Sve nam to govori da se Marulićeva posveta, otisnuta u *Instituciji* godine 1506., nalazila i u izdanju godine 1501., a vjerojatno i u prijašnjima.[11]

6 Crf. PETAR RUNJE, *o. c.* str. 96.
7 MARKO MARULIĆ, *Institucija I,* Split, 1986, str. 57.
8 IVAN OSTOJIĆ, *Metropolitanski kaptol u Splitu,* Zagreb, 1975, str. 179.
9 Citat donosim prema navodu Ivana Ostojića u *o. c.* str. 178.
10 MARKO MARULIĆ, *Judita,* (Prijevod i komentari Marko Grčić), Zagreb, 1983, str. 7.
11 PETAR RUNJE, *o. c.*

Da termin »exemplare« ne treba shvatiti »uzorno« u smislu: djelo »uzorito«, »primjereno«, »savršeno« ili slično tome kao da bi bilo napisano uzorno, to svjedoče i druga Marulićeva pisma, u kojima on svoja djela nikada ne hvali kao dobro napisana, nego o njima piše sasvim skromno; dajući punu slobodu svojim izdavačima i priređivačima za tisak da pojedina mjesta isprave, dapače daje dojam kao da ovisi o mišljenju svojih suradnika: neka oni ocijene je li djelo vrijedno ili nije. Marulić je prema svome djelu kritičan, a ne hvalisav. Kada govori npr. o *Juditi*: »Sačinjeno je na pjesnički način; dođite i pogledajte ga; reći ćete kako i slavenski jezik ima svog Dantea. Smjelost koju osjećam kada sam s vama; čini da se mnogo precjenjujem«.[12] On se tu ne hvali, ne hvali svoje djelo, nego pravi usporedbu: kao što je Dante bio prvi pjesnik na talijanskom, tako je on na hrvatskom; svjestan je da je njegova poema i književno djelo i da je dobro napisana.

O Evanđelistaru

Da je Marulić zaista doradivao i dotjerivao svoja već objavljena djela, o tom svjedoči pismo Franji Lučaninu, tiskano u *Evanđelistaru* godine 1516. u Veneciji. Na početku Marulić spominje da mu još nije poslao svoje djelo naslovljeno »O nasljedovanju Krista« te nastavlja: »No, da se ne bi činilo da sam Te posve iznevjerio u tom Tvom očekivanju, šaljem Ti drugo djelo što sam ga nedavno sastavio, slične građe onomu, djelo koje sadrži mnogo toga čega se prije nisam dotakao. I mada se događa da se na ponekim mjestima raspravlja o istomu o čemu i u onomu, nije to ipak izraženo istim riječima da ne bi koga ozlovoljilo, prema grčkoj poslovici: Podgrijano zelje«. Zatim napominje da je djelo nazvao *Evanđelistar*.[13] U predgovoru *Evanđelistaru* 1516. Marulić obrazlaže zašto je knjizi dao naslov *Evanđelistar*, iako građa u njemu nije samo iz Sv. pisma Novoga zavjeta nego i iz Staroga.[14]

Marulić piše o svome već poznatom djelu koje je prije (s istim naslovom) napisao, a sada ga je samo proširio. I raspravlja o istoj materiji, »ali tako da ovo ipak sadrži mnogo toga čega se prije nisam dotakao«. Znači da je djelo koje mu sada šalje prošireno i prerađeno. Na nekim mjestima »raspravlja o istom o čemu i u onomu«, kada veli da se u sadašnjem djelu nalazi mnogo toga čega se prije nije dotakao, a to prije znači da je ono već bilo prisutno u javnosti. Čitaoci koji su pročitali njegovu prijašnju knjigu neće se srditi jer je ovdje sada mnogo više, a i drukčije rečeno, premda u pojedinim dijelovima skoro isto.

Ovdje mi se osvrnuti i na pismo od 25. kolovoza (?), što ga je Marulić pisao prijatelju Jakovu Grasolariju, gdje se spominju i Franjo Lučanin i *Evanđelistar*. Rečenoga ljetnog dana – a nepoznate godine Marulić piše: »Taj nam naš izvornik, što

12 MARKO MARULIĆ, *Sedam pisama,* o. c. str. 37. Pismo pisano Jeronimu Ćipiku, 19. VII.
13 MARKO MARULIĆ, *Evanđelistar I,* Split, 1985, str. 43.
14 MARKO MARULIĆ, *o. c.* str. 46s. »Stoga ono o čemu ću naučavati neće biti moje, nego Božje, a bit će vjerno i pošteno izvađeno iz same riznice svetih knjiga kako bi sve što god rečem bilo isto tako istinito kao i sama istina. I zaista, odlučio sam zastalno da se ni u čemu ne udaljujem od Zakona ni od Evanđelja, nego da, krećući se širom po prostranstvima i jednoga i drugog Pisma, sa svih strana sakupim što nam se bude činilo većma potrebnim, pa to podijeljeno na sedam knjiga, što mognem pomnije objasnim i pružim onima koji budu voljni učiti. Ovo će djelo nositi naslov »Evanđelistar« mada će sadržavati izreke i primjere ne samo iz Evanđelja nego i iz Zakona...«.

ti ga sada šaljem, vrati pošto ga tiskari otisnu, a ujedno nam pošalji i nekoliko primjeraka našega *Evanđelistara* i najljepše me preporuči našem Franji Lučaninu, kojemu sam već prije poslao na dar *Evanđelistar*, a on mi još više uzvratio kako ne bi ispao nezahvalan. Zbogom, i kada to bude tiskano, očekuj drugo«!.[15] Ovo se pismo u Arhivu nalazi između pisama datiranih 1502. i 1507.,[16] ali budući da uz dan i mjesec nema i dotične godine, nameće se problem datiranja.[17] Marulić moli prijatelja da mu pošalje nekoliko primjeraka *Evanđelistara*, a on je prije toga jedan primjerak *Evanđelistara* poslao Franji Lučaninu.

Dosad se znalo da je Franjo Lučanin godine 1516. u Mlecima izdao Marulićev *Evanđelistar*. Da misli na knjige tog izdanja (1516), ne bi imalo smisla slati mu na dar primjerak tog *Evanđelistara*, a od prijatelja u isti čas moliti da mu pošalje nekoliko istih primjeraka iz Venecije. Logično je misliti da je u ovom pismu riječ o nekom prije izdanom *Evanđelistaru*, a Marulićev »Evanđelistar«, kako svjedoče arhivski zapisi, bio je izdan već godine 1487., 1500 ili vjerojatno 1515.[18] Smatram stoga da ovo pismo treba datirati prije, možda baš 1502., kako sugerira i arhivska pozicija, po kojoj bi nastalo iza 3. ožujka 1502. a prije 7. travnja 1507.[19]

Pošto je naveo da je Franji Lučaninu poslao na dar *Evanđelistar*, Marulić nastavlja: »...a on mi je još više uzvratio, kako ne bi ispao nezahvalan«. Smatram da Marulić ovdje misli na svoje djelo, koje je objavljeno brigom Franje Lučanina u Veneciji: »Marci Maruli Spalatensis Evangelistario fidei Venetiis diligentia Francisci de Consortibus Lucensis sacerdotis integerimi, impenssis Melchioris Sesse in edibus Iacobi Leuci in (jedna mi je riječ nečitljiva o. p.) accuratisimi 1500 17. Maji«.[20]

Marulić je poslao jedan primjerak *Evanđelistara* Franji Lučaninu, a ovaj se je brinuo o izdanju i Marulić mu je zahvalan što je *Evanđelistar* tiskan.

Ovdje možemo ići i dalje i pitamo se: nije li Marulić poslao Franji Lučaninu *Evanđelistar*,[21] prvotisak iz godine 1487.,[22] (ako nije i to doživjelo u međuvremenu ponovno izdanje) kako ga je doživjelo godine 1500. drugo izdanje!

15 MARKO MARULIĆ, *Sedam pisama*, o. c. str. 49. (Pismo Marulićevo nepotpuno datirano 25. kolovoza.).
16 MILOŠ MILOŠEVIĆ, *o. c.* str. 15ss.
17 MILOŠ MILOŠEVIĆ, *o. c.* na str. 18. bilješka 36. ukratko iznosi cijelu problematiku: »Stvari bi, naime, bile jasnije da je Kukuljević bio u pravu, kada je daleke 1869. tvrdio ('kako sam u jednoj staroj rukopisnoj bilješki našao...') da je Evangelistarium prvi put štampan 1501. godine a da je 1516. godine drugo izdanje. Ali svi kasniji istraživači stoje na stanovištu da je 1516. godina prvog izdanja. A to je presudno za dataciju ovoga pisma«.
18 PETAR RUNJE, *o. c.* str. 93s.
19 Cfr. MARKO MARULIĆ, *Sedam pisama*, o. c. str. 47-51.
20 Cfr. PETAR RUNJE, *o. c.* str. 94.
21 »Ista, que nunc mitto archetypa nostra, postquam impressorum typis exscripta fuerint, nobis restitue, simul etiam aliquot exemplaria Eungelistarii nostri ad me mitte meque Francisco Lucensi nostro, cui ipsum Evangelistarium iampridem dono misi quique plus etiam remisit, ne ingratus uideretur, plurimum commenda! Vale, et cum ista impressa fuerint, alia expecta! VIII. Kalendas Septembres«. MARKO MARULIĆ, *o. c.* str. 48.
22 »Marci Maruli Spalatensis, Evangelistarium, Rhegij per Albertum de Mazalibus 1487«. VATIKANSKA BIBLIOTEKA, Cod. Vat. Lat. 11273. (str. 297 v). Cfr. PETAR RUNJE, *o. c.* str. 93ss.

Antonija ERCEG-ŠOP

Razstanak[1]

Koraci teški
odjekuju daljinom
kroz vrleti neprohodne
i puteve nepoznate.

Jeka daleka
gubi se sve dalje
odzvanja i doziva
gluho se u širajte splela.

Dvije ruke se tajom bliže
lebde u zraku
ko suze klize
kroz maglu očnu

vidjele nisu
dodor kroz daljine.

Vraćanje

Vraćam se
domu svome
putom vijugavim
sama
ko nekad
gdje iza
šipkove krošnje
utvare zure
ni ne vidim puta
jedva žmirim
jer ja se i sad bojim
šipkova mraka.

Dal' vjetar
još i sad
trese šipkove grane
kad mrak se spusti
a zrelo voće pada
i noć je puna strave.

Izgaraju uljenice
kroz prozore stare
ko da pilje
moj korak sve tiši
ni sjene nigdje nije
a meni se čini
iz mraka
svi dusi
moga grada
za orgadom vire
svud oko mene šušte
pokrovi od svile.

Tjeskoba

I

Danas me probudio
neki glas
tišine muk
bezbrojne tišine
ko pamučna vlat
narasle
nabujale
do jablana starog
prijatelja moga.

II

U nesanim noćima
strh u strahovima
od bezbrojnih daljina

1 Za tisak priredio: Anton Koštre

koje nadiru
nadiru putevima
strminama.

III

Jablan raste
raste tišinom.

Osluškujem
tišinu u tišini
i strahove
u strahovima
penju se
do krovova
starih
dotrajalih
memla se provlači
kroz pukotine misli
u snove se uvlači.

IV

Tišina kruži
zaziva duhove drage.

Tišina tako tiha
tiho ko da spušta
crninu
neku
tmastu
prazninu pustu.

V

U ovoj gluhoj noći
vrijeme promiče.

Tišina
ćuti
tišinu
s tišinom u ruci
ko da suče
strijele otrovne
za gozbena slavlja.

VI

Zlokobna tišina
otvorila širom oči
širom širina
uzdahe
prigušene
guši
tišinom.

Zapis

Ne reci ništa
šuti
spali
neka gori
ne
samo ne zaguši
nek ostanu
u pepelu
moje misli
moje želje
zapretane
tvojom rukom
prigušene.

Moje riječi
nek pepelom sagore
neizgovoreno.

Da si gledati znao

Ja ću otići
prijatelju dragi
ti primijetiti nećeš
da sam bila.

Valovi će govoriti za mene
šumiti pored uha tvoga
riječi moje
ti ih čuti nećeš.

Udarati će o stijene
kamene školjke
i šuplje odjekivati
već prazne
izprane dalekim vodama.

A tvoja čula
uspavana
šupalj tvoj sluh
sluh izgubljen vihorima
ništa neće čuti.

A da si barem gladati znao
našao bi bisere
u plićaku nakom
izlivene
suzom mojom izplakane.

Jesenji zapis

Tame se daljine
a jesen u zrenju svome
šara boje
slika
prikriva obećanja.

U mračnoj dolini
mrači se

al' iskri, iskri

neka blistava
sunčana zraka
nosi vedrine

na rubu jeseni
smiješi se
zaustavljenom
danu.

Ima puteva

Ima puteva
koji nevidljivo teku
traže svoj kraj
kao potoci užurbani
teku
da bolom proteku
vidike zastiru
maglene putanje.

Čekaš
na razkrižju nekom
zamršene
spletene staze.

Kasno

Otišao je kao zvijezda
uspavana
pala pokraj sebe
plahovito
vjetrovito zanesena.

Kasno
kasno
za dan vedar
tražila ga
mnoga jutra.

Umorno je zašlo
sunce.

Ljubimo

Ljubim
ljubiš
ljubimo

ja jučer
za danas
za sutra

Za vjekove
delekih pradjedova
za splet nerođenih
izgubljenih zvijezda
nedovršenih trenutaka
razsutih
izgorjelih razpuća.

Ljubeći dodirom
nedohvatnih
proljetnih peluda
vodenih iskrica
nedostižno
praznih misli
lomljivih htijenja

tajne igre vjetrova
ljubimo.

Anton KOŠTRE

U slavu tvoju zapisah

A među mnogima, čuti će se mnogi
i reći će:

— Lud je on, lud je on, lud je on.

I vječnu anatemu baciti će na nj,
za dušu svoju moleći, jer pročitaše.
I reće će još:

— Izmolimo krunicu za nj, jer je sotona sjela
i na desno mu rame.

A drugi će se, među mnogima, čuti mnogi,
koji će reći:

— Neukusno je to, smiješno je to, dekadentno je to.

Jedini, među njima, biti ću ja,
koji na prigovore te ni riječi ne kaza,
već pjeva skupa s njim:

Živote, smiluj se!
Udesu, smiluj se!
Srce to bez ljage kuca,
I milosti je puno,
I krijeposti svake nepresušno,
Po želji života,
Stanom mojim postade,
I porodom mojim
Suzama ispunjeno bi
Zbog tuge moje
Tugom je obavito vazda
I u mukama mojim
Dionikom posta mojim
U radostima mojim
Radosnom je slašću ispunjeno.

I među mnogima, što ovo čuše, naći će se mnogi,
koji rad riječi ovih utonuše u muk.

A on pjeva dalje, i ja skupa s njim:

O Srce, Srce plemenito
Uzroče moje radosti
Utjeho moja
Utočište moje
Jakosti moja
Ti zaštito slabosti moje

Pred Tobom koljeno prigibam, Tebi se klanjam

Tebi i jedinom
O Srce
O Majko moja!

I pjevam Ti za jučer, i pjevam Ti za danas,
i pjevam Ti za sutra:

Među Majkama svim, najveća si za me!

Anton KOŠTRE

Šimun-Mučajica

(Iz staroga spomenara)

U spomen Baki Jeli

Stari je Šimun, jedinac sin pokojnoga Ante, ne zna se odkada, imao i pridjevak Mučajica. Jer je malo, vrlo malo, skoro ništa govorio.

Pripovijedalo se, ni kada se rodio nije plakao, nego je ispustio iz sebe samo dva-tri tanka glasića, kao da nešto tepa, i odmah je zaspao.

Vjerojatno su ga još od najranijeg djetinjstva prozvali tako. Mučajica.

Njihova se kuća nalazila na drugoj strani sela, sama za se. Za leđima borova šuma, koja ju je štitila od bure, a ispred nje rasla je raskošna brnistra, koja se prostirala padinom, sve dolje do mora. Otvoren, dalcki obzor pružao se pred njom.

Nikada nije odgovarao ni da ni ne, ako bi se od njega tražilo da izvrši neki sitni posao ili ode u selo. Obično bi odlazio za svojim poslom, ne progovorivši ni riječi. A njegov se posao sastojao od rada u malom vrtlu iza kuće, u kome se volio zadržavati još od dana, kada je tek bio prohodao.

Bilo je u tom vrtliću svega pomalo. I salate, i blitve, i rotkvica, i petrusimena, i selena, i dva suncokreta i šarenog cvijeća između svega, garofula i ljiljana dakako, a sve obrađeno u male gredice pa je vrtlić više sličio nekoj čarobnoj igrački iz priče i vjerojatno ga je zato Šimun toliko njegovao i volio.

Bilo je još nešto, što je Šimun radio bez krzmanja i s velikom ljubavlju. Barku, tunje, mrežu i vrše pregledao bi svaki put, nakon očeva povratka s ribanja. Odmah bi, a da mu to niko nije morao reći, skidao s grede u kući potrebni pribor i vršio bi popravke. Bio je presretan, kad bi mu otac koji puta za večerom rekao, da će ga sutra povesti sa sobom u ribanje. Volio je oca onom privrženom ljubavlju mlade životinje pa bi se već s prazkozorjem budio prije svih, pripremio sve potrebno za lov i još sanjiv sjedio bi u barci, čekajući oca.

U petnaestoj godini života, kada mu je, jednog tihog svibanjskog jutra u svojim najboljim godinama i sasvim neočekivano umro otac, od kapi, on je ostao jedini muškarac među ženskom čeljadi, sam, s majkom i bakom, očevom majkom.

Čak je i toga dana, dok mu je mati tiho plakala, a baka poluglasno naricala za izgubljenim sinom, poskidao s grede očev alat, izašao iz kuće i dao se na posao.

Došao je onda i don Frane. Stigao je prekasno, smrt ga je prestigla, ko zna po koji put, pa nije dao ocu zadnju pomast, nije ga, dakle, ni ispovijedio ni pričestio, nego je samo izmolio uobičajenu molitvu i odredio, radi velike vrućine, pogreb za sutra popodne.

Sve je to, tihi majčin plač i bakino suzdržano naricanje i don Franu promatrao Šimun nekako sa strane i reklo bi se, sa prikrivenom znatiželjom.

Suze mu u oku nije bilo. Usta kao da su se još jače stisnula u šutnju. Ali se u njegovu držanju moglo primijetiti, kako se od toga dana pognuo malo u ramenima, što mu je onako plećatu dobro pristajalo, visoko mu se čelo malo namreškalo, a jednu

je ruku obično držao palcem zataknutu za pojas, dok bi se drugom češkao po potiljku, žmirkajući pomalo svojim velikim zelenim očima, kao da ga smeta svjetlost. Baš kao nekada i njegov djed.

I od toga dana pa sve do smrti, vidali su ga suseljani često takvog.

Na odlasku, don Frane se s kućnoga praga još jednom obratio ženama i onako kao prijekorno kimajući glavom, kao da im želi reći: čuvajte se, izgovori:

— E, bija je veliki beštimadur (što je bilo malo preuveličano) pa je i umra, ki nekršteno čejade, bez ispovidi i svete Pričesti.

Mati je na te riječi širom raztvorila oči i uzstrašeno gledala u popa, dok se baka, koja je klečala kraj mrtvoga sina, prignula još niže i započela glasno naricati.

Zatim se don Frane okrenuo i k njemu, želeći mu valjda onako očinski koju reći – pa započe:

— Eto ti, moj Šimune, Božja volja, e, a šta§, nego ti sada pamet u glavu i pomozi ovin sirotan – i htio je još nešto nadovezati, ali se Šimun niti ne obazre na nj, nego polako priđe majci, obgrli je oko ramena i kao za se izusti:

— Nu, Jele.

Izgovorio je to baš tako, kao da je u tome času shvatio svu težinu, koja će ih pritisnuti i onako kao što je to u sličnim prilikama znao učiniti i njegov otac. Onda se odmaknuo malo od nje, pa onako šutljiv zbunjeno izašao iz kuće i nastavio s krpanjem mreže. I više je nikada nije oslovio imenom, nego kao i uvijek prije toga, onim nježnim, umilnim svojim – majko. More i ono malo vrta iza kuće bilo mu je odtada sve, što ga je zanimalo. Sve, dok iza majčine smrti nije pomislio na ženidbu.

No, o tome, dakako, do nakane, nije nikada nikomu govorio. Ni ribama, ni moru, s kojima je u nemuštom razgovoru provodio svoje osamljene dane.

Bilo mu je dvadeset i osam godina, kada se zagledao u šesnaestogodišnju Antulu, ćer siromašna ribara Ante s drugog kraja sela. Djevojku malog ali i skladnog, jedrog uzrasta, tamne kreolske puti, crnih i gustih pletenica i nemirnih, velikih, dubokih očiju, modrih kao more. Od tada je Šimun uvijek odlazio u ribe na drugu stranu, kako bi mogao proveslati kraj njene kuće i koji put je ugledati na prozoru.

Kuću im pohodio nije. Ako bi kojim slučajem susreo njena oca, doviknuo bi mu samo – E, Ante! – i nije se nikada zaustavljao s njim u razgovoru. Kao, zauzet je svojim poslom.

Ali bi zato, kada bi ugledao Antulu na prozoru, prestajao veslati, pa bi se zagledao u nju, sve dok ona to ne bi primijetila. Onda bi, kao obično, poveslao kraj njene kuće, samo nešto malo sporije, sve kriomice pogledajući prema njoj, što je Antula također morala primijetiti, a to je on i želio, pa bi, udaljavajući se, zaveslao opet snažnije i brže. I to je trajalo tako sve do Svete Ane, kada mu je istekla dvadeset i deveta, a selo slavilo crkvenu feštu i održavao se sajam.

Od očeve smrti te je godine prvi puta došao u sajmenu vrevu. Imao je na sebi nove, modre platnene hlače, pod kojima su mu se isticala čvrsta, mišićava stegna i kao labud bijelu i inkolanu košulju. Malo ju je rastvorio na prsima, da mu se vide snažne, dlačicama osjenčane grudi, dok su mu se uvrnuti rukavi pripili uz preplanule mišice. Svi njegovi vršnjaci, s kojima se on malo ili nikako družio, a i djevojke, bili su iznenađeni njegovim dolaskom.

Šetkao se Šimun kroz tu vrevu, s crvenim garofulom u kutu usana, ne obazirući se ni na koga i ne govoreći ni s kim ništa. Hodao je ovoga puta podpuno uspravno, gibko i lako, kao da ga valovi predvečerja nose na svojim bijelim krunama. Pogled mu se caklio vedrinom. U razvijorenoj mu smeđoj kosi potitravale su zlatom zrake sunca.

Zaustavio se na tren pod jednim šatorom, pa krišom, da to nitko ne vidi, kupio svileni bijeli rubac i spremio ga u džep od hlača. Zatim je prišao grupi momaka, koji su se pripremali na pjesmu, opkoljeni djevojkama, među kojima je bila i Antina Antula.

— Što ćemo pivati? – upitao je jedan od momaka. A kad se tomu nitko nije nadao:

— Zapivajmo »Dobra večer uzorita« – odgovorio je Šimun odmah i brzo, kao da se bojao da ne zakasni, on, prije svih, on, Mučajica.

Svi su bili začuđeni, a netko je iz grupe izustio poluupitno i polutiho ono zbunjeno – a – dok su ga drugi s nevjericom promatrali, ne dolazeći sebi od tog iznenađenja. Do očeve smrti on je samo slušao kako mu otac pjeva svojim dubokim i mekim baritonom, a poslije, kad je odrastao, nije pjevao u kući radi majke, koja smrt muževljevu nikako nije mogla prežaliti, nego je daleko od kuće, gdje ga nitko nije mogao čuti, ribareći potiho pjevao vjetrovima.

— A ko će voditi? – upitao je pomalo posprdno neki drugi, koji je do toga dana slovio najboljim pjevačem u selu. Imao je snažan, ali ne i melodiozan glas.

Opet je Šimun odgovorio prije svih, mirnim svojim ali nekako življim glasom, kao da se sam sebi podruguje:

— Ja, Mučajica.

Mladići su ga i dalje promatrali s nevjericom. Zar on, Mučajica, pitali su se pogledima, krišom se gurkajući i podsmijevajući. Dok su djevojke zbunjene i u nekom iščekivanju spustile glavu. A Antula, njegova Antula sva se zacrvenila. Ali je pjesma ipak započela. S početka nesigurna, a onda sve složenija i jasnija, jer je Šimun, svojim mekim, zefirno milujućim glasom vodio pjesmu sigurno i do kraja, gledajući ravno u Antulu i ne skidajući pogleda s nje. Glas mu se razlijegao pučinom, kao da poprima svu širinu njene utihe i ponire s njom u dubinu plavetnila.

A kada je pjesma završila, činilo se, Šimunov se glas vraća iz daljine i ne prestaje zvoniti u sluhu djevojaka, koje su s čežnjom u očima i poluotvorenih usnica gledale u njega. Šimun je gledao Antulu, Antula je gledala Šimuna. Zatim se razvilo kolo, veselo, razdragano kolo mladosti i on se uhvati do Antule, ali joj nije stiskao ruku. Niti je gledao više u nju, niti je govorio s njom. Njegov je pogled pun sreće gledao negdje u daljinu, dok je, kao da ga sam zrak na svojim krilima nosi, poskakivao u kolu ne dodirujući zemlju. Samo ju je na koncu plesa zapitao, onim svojim škrtim načinom:

— Oš bit moja...

Spretno joj je pri tome ostavio svileni rubac u ruci i otišao sretan sa sajma, ne osvrćući se.

Antula mu se obećala.

I dugo se još u selu govorilo o tome, a najviše djevojke, kako je Mučajica pjevao, da ima najljepši glas, da je bio najljepši momak u kolu, da je cijelo vrijeme gledao samo u Antinu Antulu i kako je na Svetu Anu govorio više, nego li je do tada ikada izgovorio i nego će do kraja svoga vijeka izgovoriti.

Samo nitko onda nije primijetio, a ni čuo, da je Šimun zaprosio Antulu i dao joj svileni rubac.

I to se ubrzo saznalo.

Jer za selo nema tajni.

Svi sve znaju i nitko ništa ne zna.

Od toga se dana vraćao s ribanja po mraku i uvijek je, prolazeći kraj Antine kuće pjevao starinsku pjesmu, koju je vodio na sajmu.

Njegov je glas u tim večerima bio ispunjen posebnom milinom, pun topline boja ljubavi i čežnje.

I ne samo Antula, i selo ga je s dragošću slušalo. Majke su ušutkivale djecu, a starijim bi ženama, tko zna zašto, kliznula niz lice po koja suza sjećanja, dok su djevojke uzdisale i pomalo zavidjele Antuli.

Stari je Ante samo kimao glavom, kao, ne zna on koji su to đavli ušli u žensku čeljad, dok mu se žena kriomice smješkala, pogledajući prema Antuli, a Antula bi zastala gdje god da se zatekla u kući i kao občarana slušala pjesmu njoj namijenjenu i srcem upijala svoga Šimuna.

Tako je on pjevao njoj i kasnije, kada su već bili svoji. Svaki puta na povratku s ribanja. Po njegovoj pjesmi selo je znalo da je vrijeme večeri pa su žene hitale u kuću, da potaknu vatru na kominu.

O Novoj godini Šimun se već vjenčao s Antulom.

Za selo je to bilo prebrzo i čudno. Tako, bez zaruka... a šuškalo se i govorkalo, onako da se ne zna, u povjerenju, iako se znalo da ništa od toga nije i Bože sačuvaj da bi netko nešto pogrdno i pomislio, a najmanje prijateljice. Ma, žene su žene i što bi one drugo, da ne ćakulaju. »Vrag odnija i ćakule«, govorili su uvijek muškarci. Ali se Šimunu toliko žurilo, kao da će brzo umrijeti, a poživio je sa svojom Antulom sretno punih pedeset i šest godina.

No, i kod toga je čina ostao Šimun onaj pravi — Mučajica. Ništa on tu nije poduzeo sam. Sve je prepustio drugome: Don Frane, dobri, stari don Frane, tada već u poznijim godinama, umiješao se, oš-neš, po treći put u njegov život. Sam ga je Šimun, nemajući više nikoga od roda, jednoga dana po Velikoj Gospi zamolio, da mu to sredi.

Došao je k njemu, u Župni ured, pa onako, bez pravoga pozdrava, kako bi se to u ono doba i na onome mjestu pristojalo, započne:

— E, don Frane.

— A, Šimune — upitno će pop i ne ljuteći se što ne pozdravlja kao krštena duša. Znao je on Šimuna dobro, otići će bude li se zbog toga naljutio, a i nema zašto, jer ni u crkvu, osim za Božić i Uskrs, od kada mu je otac umro nije nikako dolazio.

— Ženija bi se.

— A... a je li... a s kin?

Šimun je dugo šutio te se činilo, da ga je to pitanje i zbunilo i iznenadilo. Češkao se po glavi, kao da razmišlja, a vjerojatno je i mislio, ma što ga pita, kada cijelo selo zna za nj i za Antulu, ta nije valjda već oslijepio i oglušio. No ipak odgovori:

— Antulu — pa nakon kraće šutnje doda — Antinu.

— A, Antulu, Antulu — ponovi don Frane. — E, znan, znan... Ma što si meni doša. Nije, čoviče božji ona moja ćer. Zar ti ne znaš što se pristoji, a! Anti, Anti ajde. Njemu to reci. On jon je ćaća! E! A ja ću svoje poslin učiniti. Ajde, ajde.

Na te riječi Šimunu se ozarilo lice, a oči zasvijetlile radošću, što je eto, stari don Frane ipak rekao, kako on za to zna. Za nj i za Antulu. I kao da mu bi lakše, kao da govori svome, pobliže progovori zbog čega je zapravo došao:

— Za Novu godinu... Oš mi učinit jubav... Aj' ti... isprosi za me...

— Ja, zar ja? — začuđeno će don Frane, — Ma što je tebi, sinko? Zar ja da prosim za te divojku — i od sveg srca se nasmija pa samo reče: – Jo — ajde, ajde, s milim Bogom, ali ćeš poslin i ti s menon u Ante.

Šimuna je sad potpuno zbunio ovaj don Franin smijeh pa ne reče više ni riječi, nego se, kao i uvijek u takvim prilikama, okrenu i pođe, a s praga mu još onako usput dobaci, ono svoje najkraće, sad nekako nelagodno ali molećivo čujno — nu — i ode.

Još je jednom Šimun ponovio to svoje — nu — pred oltarom. Ali tek, kad ga je don Frane po drugi put i sad glasnije upitao uzima li Antulu za ženu, jer je on od sreće i gledajući samo u svoju Antulu obnevidio i oglušio, pa kad ga je don Franin glas trgnuo iz toga sna, on je, samo što ne poskoči od sreće, veselo, vedro i glasno u isti mah, uzviknuo — Nu!

I dalje je Šimun odlazio u ribu onim istim putom, kojim je bio krenuo onoga dana, kad mu je njegova Antula bila omilila. Vraćajući se s večeri, prilazeći Antinoj kući, tu bi uvijek započinjao svoju staru, omiljenu pjesmu. A po običaju, polakše bi veslao, gledajući u prozor, na kome ga je nekada njegova Antula iščekivala. Staroga je Antu pozdravljao kimanjem glave, a ženi mu Ani samo bi domahnuo rukom, kao da time hoće reći, dobro je, dobro je kod nas...

Na domaku svojoj kući ispuštao bi veslo i širio bi ruke u zagrljaj, pjevajući što ga more i vjetar nosi u sav glas. Antula bi tada već čekala na pragu kuće i mahala mu svaki put onim istim svilenim rubcem, kojim ju je darovao, kada mu se obećala.

Selo ih je voljelo.

I oni su voljeli selo.

Kuća im je uvijek bila puna tuđe djece, jer svoju nisu mogli izroditi. Antula bi po vazdan brinula o toj djeci, pričajući im priče, a Šimun bi im nosio s ribanja najčudnije i najljepše pužiće i školjke, koje je samo on mogao naći. Onima siromašnima davao je i ribe da nose kući. I sve to, na onaj njegov način, bez riječi.

Češće je Šimun znao odveslati i do grada, ne govoreći Antuli ništa, kad ju je htio iznenaditi nekim osobitim darom za nju, ili nečim drugim, što je ona trebala u kući. Dar bi obično skrio od nje pa bi ga, kada bi ona na tren izašla iz kuće, brzo stavio na stari, od dima i ribe pocrnio, uglačani stol, da ga nađe. I on bi se skrio, iščekujući njen veseli krik, pa bi svakog puta sav protrnuo od sreće, kad bi se ona tako obradovala.

Selo ih je voljelo.

Samo su im zamjerili, ali onako, više reda radi, što ne dolaze redovito na misu, pogotovo što su svi znali, da se u Šimunovoj kući nije ništa izmijenilo. Sve je ostalo, kako je bilo i dok su mu roditelji živjeli: i Raspeće je visilo tu, i lumin za mrtve bio je na kantunalu i Majka Božja od sedam žalosti visila je nad posteljama. Samo bi poneka starija žena znala reći, ali onako potiho više sebi samoj, da je to »kaštiga od Boga« što nimaju dice, jer ne dolaze na misu.

Ali još od očeve smrti Šimun nije htio više u crkvu. Njegova dječji čista uvriježena duša, čini se, nije mogla oprostiti pokojnom don Frani one pogrdne riječi, koje je izgovorio kad mu je umro otac. A don Frani su one, ni sam nikada nije znao kako, izletjele iz usta, ki da ga je sotona nato nagnala, i nebrojeno ih je puta već on požalio. Kraj svega toga Šimun je volio don Franu. Bio mu je i na sprovodu. Ni Antula nije htjela bez Šimuna. I onoga su popa puštali da im svake godine za Sveta Tri kralja blagoslovi kuću. I svaki puta su se radovali tome. A mladi pop je o tome svjedočio.

Još jednom samo za svoga života, stari je Šimun-Mučajica došao u Župni ured. Kad mu je umrla Antula, u sedamdeset i drugoj godini života, tri dana po Svetoj Ani. Do toga dana nosio je on svojih osamdeset i sedam uspravan, govorilo se u selu »ki svića«.

Pogrbljen, upalih i naglo ugaslih očiju došao je i rekao samo:

—Umrla.

A kada su je ukapali i prvi grumeni crvenice, krvavo tamni od zalaza srpanjskog sunca, počeli padati po svježem jelovu lijesu, Šimun je staračkim glasom pokušao zapjevati onu njihovu starinsku, ali su mu suze potekle niz duboke klance njegovih preplanulih bora na licu i ugušile glas.

Prvi i posljednji puta je selo vidjelo Šimuna plakati. A duboke, teške suze brazdale su njegovim licem i pratile ga na klecavu putu k pustoj kući.

Posljednje dvije godine svoga života Šimun je malo išao u ribe. A kad bi i išao, onda ne više onim starim putom, nego bi veslao prema uvali, u koju nikada nitko nije odlazio loviti ribu. Svi su je zvali Mrtva vala, jer ribe u njoj, tako reći, nije ni bilo. I na te svoje pute odlazio je Šimun sada i bez mreže i bez vrše, samo je u džepu stare, izblijedjele, dronjave košulje nosio sa sobom malu tunju, koju je spleo davno još, onda, nakon vjenčanja s Antulom, kada se nadao da će s njom roditi sina.

Sve je bilo drugačije na starom Šimunu i oko njega.

I ono malo riječi nestalo je s njegovih usana. Propadao je danomice, ulazio u se, a njegove velike i tople oči tonule su sve dublje u očne duplje.

I kuća je polako nestajala. Obuzimala ju je paučina. Vrtal je zarastao u korov. Djeca već odavna nisu više dolazila, jer su se bojala tog smrknutoga starca. Mreža na zidu raspadala se, što od vremena, što nagrižena miševima, koji su se razmiljeli po kući i oko nje.

Sve se promijenilo oko njega i u njemu, ali je selo znalo, da se njegova ljubav prema Antuli nije promijenila. Mučajica više nije pjevao pred selom. Ipak su u selu, kao iz neke dalji znali čuti njegovu pjesmu iz one uvale, koju je večernja utiha donosila sa smirajem sunca do praga njegove kuće, na kojemu više nije bilo Antule.

Glas mu je ostao, pričalo se, i u tim godinama još uvijek svjež, čak jak, iako se u njemu moglo jedva primijetiti neko lako podrhtavanje. Od starosti ili od tuge. Tko bi to znao reći. A momci i djevojke, koji su išli ljubovati na onu stranu pričali su, da su vidjeli Mučajicu, kako u mraku, na domaku svoje kuće pušta vesla iz ruku i bezglasno ih širi prema raztvorenim vratima na kući, kao u neki zagrljaj.

Jednoga dana, duboko u kolovozu, vraćao se Šimun iznenada rano kući.

Selo je to primijetilo. Pričalo se. Sunce tek što nije nestalo u smiraj. Smračilo se.

Veslao je tako polako, da se s mirne površine mora nije moglo čuti zapljuskivanje vesala. Veslao je, kao da mu nije stalo da dovesla kraju. Nekih stotinjak metara pred svojom kućom pustio je vesla da sama mirno plutaju i sjeo na krmu, podbočivši se laktovima o bedra. Tako je sjedio neko vrijeme pa se spustio na dno barke, naslonio na krmu i zapušio. Sjedio je tako, a mrak se sve gušće spuštao, sve dok odpušak, koji je bacio u more, nije zacvrljio i poremetio noćnu tišinu. To kao da je prenulo staroga Šimuna iz njegova sanjarenja, uspravio je još više glavu prema nebu, kao da tamo nešto traži, a zatim je ustao i uzpravan »ki svića« razširio ruke prema svojoj kući.

Trenutak-dva stajao je tako uzpravan, nijemo i nepomično, kao obris nekoga spomenika u mraku. Onda se barka zaljuljala, vesla su muklo udarila o bokove i pljusnula u more i još se jednom, kratko oglasila jekom u noći.

Nebom je nečujno proletjela jedna duša.

Anto ĆOSIĆ

Listopad pred Karitasom

Početak listopada najavljuju tmasti oblaci iznad Suturlije. Prijete mojim nogama koje vole »špancirati« sve do groblja svetog Marka. Unatoč salaukovini koračam ispod kišobrana i rezignirano zaključujem, po ne znam koji put, kako vrijeme, derući obale života, pretvara sve naše drage stvari u trinu i prašinu. Gledam kako po asfaltu skakuću kesteni, umiveni kišicom. Koračajući prema groblju, izgovaram tiho, skoro nečujno, riječi molitve, zabavljam se misaonim spekulacijama i učim od vjetra i kiše. Svaki put, kad vidim list kako pada, začujem Božji glas koji me opominje: – U padu lista prepoznaj svoju sudbinu!

Inače, skoro svakodnevno svrnem do Biskupije, pogledam katedralu, zvonik, a potom popričam s Božjom ovčicom Natom, koja se blago smiješi kao ugodnik s perzijske minijature... Zajedno gledamo ljude koji čekaju pred Karitasom. Na čelu im ne piše tko su i kakvi su. Ljubav (čitaj – caritas) ne pravi razlike među ljudima. Pomaže svima koliko može. – Kad se nađemo na drugoj strani, kad pređemo Modru rijeku, kako reče pjesnik, Bog nas neće pitati koje smo nacionalnosti! – kažem sestri. – Da, da, Boga ne zanima politika – već dobrota, poniznost i koliko smo bili strpljivi. »Pour nous la mort c'est cette vie«. Mi smo, dakle, samo putnici na ovoj zemlji. Gledajući jednog čovjeka kako kleči na ulazu u Biskupiju, osjećam kako više nisam neranjiv. Čovjek diže ruke prema nebu. – Dolazi mnogo čudnih! – kaže sestra, koja jednom mladiću, zaraslom u bradu, pruža sendvič. – Sevap je! – kaže. Gledam te jadnike kojima rat i životna korozija uništavaju i duh i tijelo. Mnogi na usnama nose nijemi vapaj. I samo gledaju. I šute!

A Karitas poklanja brašno, ulje, šećer, konzerve, sapun i još ponešto. Karitas ne pita tko je tko, jer Ljubav kaže: – Svi su ljudi djeca Božja!

Tako, zasužnjen u svojoj sjeti, gledam oko sebe nepotrošivu ljepotu jeseni, gledam pribježište Ljubavi, koje magnetski privlači samotnjake, koje obogaćuje neimaštinu, tjerajući crnu glad, koje obeshrabruje Zloga – gledam Karitas (čitaj – Ljubav) koji postade mjesto izuzetne privlačnosti i zanimljivih okupljanja, svojevrstan »theatrum mundi«. Karitas ne gleda ni rasu, ni boju kože, ni vjeru jer – svi smo mi – braća i sestre.

Dajući, Karitas se sve više obogaćuje. Uostalom, bolje je davati nego primati...

I tako ja, slučajnik i »autsajder«, odlazim lagana koraka prema periferiji, do groblja Svetog Marka – da posjetim majku koja već sedam godina napasa goveda na rajskim livadama.

Grga RUPČIĆ

Kuda ide ovaj zamišljeni čovjek

(uz 100. obljetnicu rođenja Luke Rupčića)

U četvrtak, 11. rujna 1980. god. sahranjen je u Zagrebu profesor i slikar Luka Rupčić. Preselio se definitivno u sumorne prostore jesenskog Mirogoja, poistovjećujući se s jednim svojim akvarelom iz davne 1925. god., koji je M. C. Nehajev komentirao retoričkim pitanjem: »Kuda ide ovaj zamišljeni čovjek«?

Luka je rođen u Smiljanu (zaselak Rastoka), 22. siječnja 1894. god. u mnogočlanoj siromašnoj obitelji. Po završenoj osnovnoj školi dobiva stipendiju od 20 forinti i kreće u Zagreb kod strica, da se školuje. Završava realnu gimnaziju i upisuje romanistiku i povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Zbog usavršavanja jezika našao se u Parizu 1925. god., gdje se počinje intenzivno baviti slikarstvom. Druguje s poznatim slikarima Milivojem Uzelcem, Vilkom Gecanom i Ljudevitom Pestićem. Dvije velike ljubavi: prosvjeta i slikarstvo određuju njegov život. Službuje u Ogulinu, Karlovcu i Zagrebu. U Karlovcu mu je bio đak operni pjevač Drago Bernardić. Đaci su ga voljeli zbog izuzetne ljudskosti i širine obrazovanja. Mirovinu je dočekao na I. gimnaziji u Zagrebu. Tada se potpuno predaje slikanju. Rezultat je mnoštvo ulja, akvarela, gvaševa i figuralnih kompozicija, pejzaža i portreta (A. G. Matoš, Moj otac, Autoportret, Ličanka). Za vrijeme velike poplave 1964. god. stradala mu je obiteljska kuća na Trešnjevci i veliki broj slika.

Zadužio je Luka Gospić, zadužio Ličane. Obvezao nas na sjećanje zbog ulja poklonjenih Muzeju Like i zbog aktivna sudjelovanja u Likanalu od samog početka.

Tko od nas nije zapazio u prostorijama Muzeja portrete: »Ličanka« i »Moj otac«. Ta platna plijene pozornost sugestivnošću i likovnom izražajnošću. Karakteristike Ličanke: dobra majka, vjerna supruga, marljiva kućanica – zrače iz naborana čela, lica uokvirena crnom maramom, iz ruku složenih na kratak predah između dva posla. Pejzaži (Rodna kuća Nikole Tesle, Crkva pod Krčmarom, Mlinovi u Rastoki) svjedoče o Lukinoj trajnoj nadahnutosti zavičajem.

II

Među slikama i zvijezdama

»I boja zvoni, forma zvuči,
one po obliku i boji zvuče,
zvone...«

L. Tieck

Već sam se dugo spremao u ovu posjetu. Skoro pet, šest godina. Ružno je to priznati, ali je čovjek ponekada jednostavno sputan okolnošću da se nešto može odgoditi za sutra, prekosutra, za neizvjesno vrijeme... Međutim, ovaj put nakana je

moja bila tvrda i definitivna. Trebalo je »pročešljati« jednu novu zagrebačku četvrt i u spletu sitnih i novokrštenih ulica naći onu pravu.

Dan je bio sunčan, ali jutarnja magla ni oko podne nije potpuno iščeznula. A onda je ubrzo uslijedila naoblaka. Rumeni zapad izazivao je pomisao na narodnu izreku raširenu u Lici: crveno nebo (u predvečerje) – prljavo jutro. Čovjek se često mora diviti oštrini zapažanja narodnoga genija. Sukus iskustva iskri iz tih izreka. Ta noć, noć koja je slijedila, raspadala se od silnog sijevanja i grmljavine i skoro diluvijalne kiše.

Uz bratovu pomoć pronašao sam Kikićevu 3 (osmi ulaz). Nešto drago, domaće, rastočko, podvelebitsko, zapljusnulo me kao proljetni lahor iz imena i prezimena na poštanskoj kutiji: Luka Rupčić. Najednom, kao u čarobnoj kugli, predstavi mi se mikrokozmos moga djetinjstva s Otešicom, dragom rijekom i Jagnjicom, rodnom planinom – bitnim odrednicama moga postanka i rodoslovnog stabla svih Rupčića... Ovaj rod ima najstariji trag u Kreševskoj povelji: »Pisanoj pod Kreševom, kolovoza mjeseca, 12. dan, ljeta gospodnjeg 1434. god....«.

I na drugom mjestu: »Jedna grana Rupčića je 1685. god. pod vodstvom kneza Jerka Rukavine i Marka Kovačevića stigla u Karlobag, a potom preko Velebita u Ličko polje – sve pod oružjem i u borbi s Turcima...«.

»Rupčići su posebno kao knezovi bili staloženi, mudri, pravedni i odvažni ljudi. Prema narodu su bili pažljivi, a nisu svoju vlast koristili za vlastito bogaćenje...«. Tako Milan Vukmirović Škarpa u »Ličkom vjesniku« broj 17 (762) od 01. 10. 1985. god. o Rupčićima.

Zamalo smo sjedili ugodno zavaljeni na jednostavnu kauču, počašćeni divnom domaćinovom svestranom gostoljubivošću. Jedva smo izredali jednostavna pitanja i odgovore o zdravlju, o široj obitelji, o velikom Ličkom analu, a već je na stolu bilo pivo, prešana šunka, kolači... Obilje ljubaznosti i dobrodošlice u jelu, srdačnu smijehu, u razgovoru o slikama. Da slikama! Bilo ih je posvuda: po zidovima, u uglu kraj ormara, na ormaru...

Jedan zamišljen, gotovo tužan pogled emanira portret mlade žene, koji je visio sučelice nama. Ali, kosa, kosa živi onako matoševski. »To je moja supruga. Bila je bolesna, portretirao sam je u vrijeme ozdravljenja«. Nije nam to trebao reći, jer sve je tako sugestivno navodilo na pomisao o rekonvalescenciji. Samo, ono slikarsko, što portret razlikuje od fotografije živjelo je u kosi, u očima. Pada mi na pamet zapamćena misao: »Zvjezdanog neba i ljudskog lica nikada se čovjek neće moći nagledati«. A ja bih gledao ne samo ovaj portret, nego i sliku seoskog dječačića, koji stidljivo stoji pred skromnom seoskom kućicom, kubistički tretiranom. Gosti su došli, izdaleka; ujak profesor i slikar i supruga rođena u velikom gradu. Sve to nadilazi dječakove predodžbe o nepoznatim stvarima ovoga svijeta i sve to otkrivam u njegovu držanju, u njemu; otkrivam sebe, brata i sve male Rastočane.

»To je moja kubistička faza«, kroz smiješak dodaje Luka i pruža nam nekoliko slika od kojih se ne mogu odvojiti. Nisam likovni stručnjak, ali sam u Batušićevoj knjizi »Umjetnost u slici« vidio i slabijih slika. Godina dana boravka u Parizu dvadesetih godina obilno je prisutna u izrazu, u obradi, u svojevrsnoj lirskoj dimenziji. Dobra škola, dobar učenik, mislim u sebi. Na jednom akvarelu slika čovjeka u nekoj dugoj ulici koja tone »u daljine slijepe ljudskih nemira«. Nehajev je o njoj zapisao, dodaje

Luka – »kuda ide ovaj zamišljeni čovjek«. Takav je, naime, bio komentar ovoj slici u prikazu Zajedničke izložbe 1925. godine.

»A sada slikam ovakve stvari«, pokazuje nam sliku po sliku i mi smo zapljusnuti obiljem veselih tonova. Razgledamo apstrakcije. Tražimo nazive ispod slika, ali uzalud. Luka nam pomaže: »Nemaju imena, to se lako može dodati. Radim ih vrlo brzo. Želim se okušati i u tome žanru i moram priznati da je lakše producirati ovakve slike nego figurativne«. Spominje uz put Murtića i novi val, ali bez podcjenjivanja.

Ovaj 77-godišnjak, koji je već tako dugo u mirovini da je vjerojatno zaboravio školu, školsko zvono, razred, čovjek koji je nakon četiri godine ratne kalvarije samo mjesec dana prije završetka I. svj. rata (kakve li ironije) otpušten kao invalid, s lakoćom se popeo na stolicu i dohvaća nam sliku po sliku. Ne mogu a da ne komentiram tu vitalnost. »Ja svako jutro gimnasticiram, a poslije podne sa suprugom idem na obavezne šetnje. Tako čuvam kondiciju«, dodaje Luka.

»Star si ili mlad, onoliko koliko to osjećaš«, dodaje usput.

Najzad, evo nas gdje stojimo svi četvero pred golemim platnom. Tu su konjanici u prvom planu. U daljini naziru se obrisi planina. Pita nas za savjet kakav bi osnovni ton dao slici. Znam da je besmisleno da kao laici dajemo stručne savjete, ali ugodno je čovjeku pri duši kada je suočen s tolikom skromnošću, jednostavnošću i spremnošću da se čuje i tuđe mišljenje.

Na kraju daje nam da izaberemo po dvije, tri slike. Mlin u Rastoci, Kuća Nikole Tesle, djelić Zagreba u agoniji jesenskih boja (nešto kao u Krležinim sinfonijama) i Cvijeće. – To sam izabrao. Mislim: kakva šteta da sve ovo duhovno bogatstvo ne vide i drugi. Jer Luka nije beznačajno ime. Zavirimo načas u Likovnu enciklopediju Leksikografskog zavoda, Zagreb, knjiga IV, strana 143:

RUPČIĆ LUKA, slikar (Smiljan, kraj Gospića, 1894.) Zbog usavršavanja u romanistici boravi od 1925. god. u Parizu, gdje se opredjeljuje za slikarstvo. Radi u ulju, akvarelu i gvašu figuralne kompozicije, pejzaže i portrete (A. G. Matoš, Moj otac, Autoportret, Ličanka). Samostalno izlagao u Zagrebu 1925., 1927. i 1937. god.

Ima Lukinih slika u Muzeju Like. Tu je portret oca i majke, koji su zapeli za oko renomiranim likovnim stručnjacima Vinku Zlamoliku i Radomiru Putaru. U Muzeju je i golemo platno »Dolazak Mongola«. »Koliko ih je prodano i podijeljeno prijateljima i znancima«, dodaje supruga i nastavlja: »Neke bismo tako rado kupili natrag, kada bismo znali gdje su«, spominje imena slika, ali ih se ne mogu sjetiti u ovom trenutku. Usput razgledamo portret mladića s čudesno naglašenim bolom u izrazu lica. »Ležao je prije dvije godine sa mnom u bolnici, u istoj sobi. Umro je«. »Potražit ćemo njegove i pokloniti im ovu sliku«, dodaje sjetno Nada, prenijevši se na trenutak u te dane teške za nju i Luku, jer je morao na operaciju.

»Zašto ne biste, uz pomoć Muzeja Like, organizirali jednu izložbu – retrospektivu«? pitam. »Imam takvih planova. Organizirat će mi ovdje u Zagrebu izložbu«. Nisam dalje zapitkivao o pojedinostima, jer sam držao da je vrijeme da krenemo, iako domaćini ničim nisu pokazivali da smo ih umorili, ili, ne daj Bože, zagnjavili.

I, na kraju, kako da još jednom ne spomenem tu mirnu i dragu ženu koja nije propustila ni jednu izrečenu misao o slici, iako nas je gotovo cijelo vrijeme dvorila i uporno nutkala da se poslužimo. Ona pokazuje toliko razumijevanja za slikarski »nered« da mi postaje potpuno jasno zašto je ovaj čovjek u poodmaklim godinama tako svježa duha, gotovo mladalačkog. Njih se dvoje nadopunjuju i gotovo idealno razumiju. To se moglo vidjeti po svemu, a osobito u trenucima razgledanja slika. Ona je pojedine odvajala na stranu i dodavala: »Ovu Lukica, još moraš dotjerati. Ovaj dio djeluje disonantno...« i sve tako u stručnom tonu.

Srdačno smo se pozdravili na rastanku i obećali da to ne smiju biti rijetki susreti.

Tako je prošlo jedno moje jesensko poslijepodne u društvu s čovjekom slikarom, profesorom, susjedom i jarganom moga oca: s čovjekom čiji je životni put od Rastoke preko Pariza do Zagreba bio iznad svega bogaćenje iskustvom o ljudima i životu, a da bi sve to bilo oživotvoreno u slikama. S čovjekom koji je uza sve titule i profesionalne atribute prvenstveno čovjek s ogromnim ljudskim srcem koje zrači dobrotom i humanošću.

Između mnoštva dojmova ovaj potonji je najsnažniji.

III

Već dugo me proganja misao kako obilježiti Lukinu 100. obljetnicu rođenja. Prije toga strahovao sam za dva platna: »Ličanin« i »Ličanka« koji su u nekom aranžmanu nekadašnjeg kustosa Muzeja Lika, koji je kasnije prešao u Historijski arhiv u Karlovcu, a zatim »otperjao« za četničkim jatom, dakle, njegovom »zaslugom« te su slike dospjele u Hotel na L. Osiku. Bile su, koliko sam se mogao uvjeriti, u sasvim neadekvatnu prostoru, izložene alkoholnim isparenjima i nikotinu. Sadašnje kustosice uvjeravaju me da su slike na sigurnom.

Portreti su vrlo visoko ocijenjeni od eminentnih likovnih stručnjaka: Vinka Zlamolika i Radomira Putara. Ja sam posebno emocionalno vezan za »Ličanku«. Mi smo je zvali baka Mara, u stvari Lukina majka. Bila je seoska primalja. U svojoj dječjoj mašti pridavali smo joj nadrealne atribute. Govorili bismo među sobom da se ona može popeti na nebo. Da može razgovarati s Majkom Božjom. Da po njenu nalogu rode donose djecu. Moju, nešto stariju sestru to je navelo na pomisao da mene uprti u naramak i odnese na prag bake Mare, s obrazloženjem da nas ima već dosta u kući (bio sam šesto dijete, kasnije se rodilo još petero). Baka Mara je i u Lukinoj priči igrala značajnu ulogu. Osim što je bila brižna majka ona je Luku usmjerila na školovanje. Povod je bio skoro banalan. Luka je kao dijete išao s njom u šumu, odnekud je banuo medvjed, ili se osjetila njegova nepoželjna nazočnost. Luka se tako prestrašio da je baka Mara kategorično zaključila: – Nećeš se ti morati strašiti. Ići ćeš ti kod svoga strica i u školu. – Tako je i bilo.

IV

U razmišljanjima i obilježavanju 100. obljetnice Lukina rođenja, zamolila me je direktorica Muzeja Like, prof. Biserka Velić da joj dam, ako imam kakvih materijala.

Spremna je, kaže, organizirati retrospektivu u rujnu 1994. god. Iz istih razloga povezala se s Lukinim nećakom Matom Dujićem, koji je naslijedio Lukinu ostavštinu. Bila mi je draga pomisao da još netko misli na meni dragog čovjeka i slikara.

U proljeće, ove godine, nazvao me je Mate Dujić i podsjetio na svoj zapis o životu i slikarstvu Luke Rupčića u »Večernjem listu« od 17. travnja: »Slikar s darom i nemarom«.

Uskoro mi je stigla pozivnica iz njemačkog grada Gocha od ing. Nike Duića na otvaranje »Retrospektive zum 100. Geburstag am Samstag, dem 28 Mai 1994...« Moja radost bila je velika. Ne zbog puta u Njemačku, jer o tome nisam mogao ni sanjati, nego zbog iznimnog kulturnog događaja.

Zatim se u »Vili Velebita« br. 22 od 24. lipnja 1994. god. oglasio dr. Ivan Stojević s natpisom: »Europska razina slikara Luke Rupčića«. On piše o otvaranju izložbe (otvorio povjesničar umjetnosti dr. Jörg Becker). Lukino slikarstvo je podijelio u tri razdoblja. Posebno je naglasio francusku fazu u kojoj su nastale slike religioznog karaktera, zatim fazu magičnog realizma. Vraćanje (30-ih i 40-ih god.) »trijeznom realizmu«. 50-ih god. slika ljude i prirodu iz neposredne blizine. Dalje Stojević naglašava, da je, inače suzdržani dr. Becker rekao da se na »ovoj izložbi zapravo radi o jednom *otkriću,* jer da su pojedina Rupčićeva djela vrlo velike, europske vrijednosti i važnosti (»Adam i Eva« 1929. »Portret Nade Rupčić« – Ogulin 1929, »Portret V. M. 1925.«, »Propovijed Isusa s Biblijom u ruci...«).

Dr. Stojević dalje naglašava da je retrospektiva imala snažan odjek u njemačkom tisku. Da su slikari, likovni kritičari i mnogobrojni galeristi bili ugodno iznenađeni, neki »gotovo šokirani« slikarskom tehnikom i majstorstvom.

Što drugo zaključiti, nego uskliknuti: »eppur si muove«. Još kad se realizira izložba u Muzeju Like u Gospiću u rujnu ove godine, može se sa zadovoljstvom zaključiti da vodimo računa o našim kulturnim velikanima.

Maja ĆOSIĆ

U napuštenoj crkvi

Nedjelja.
Na praznom koru
tišina pjeva.
Anđeli kucaju
na zaključana vrata
a Nebo pozdravlja
novi dan
Ave Maria, Ave Maria

Megle 1991-1994

Megle. Meglene. Črno smodene.
Balkanske, debele.
Življenja su zele.
A to nisu smele! Nisu smele!

Megle. Meglene. Sisvetski zelene.
Horvacke, bele.
Življenja su dale.
Samo to su znale! To su znale!

I vojna ova gmiža i gmiže,
I vidim ljude v črnom kak nosiju križe
I druge s pinklecom vu ruki
kak ideju od hiže do hiže.

Megle. Meglene. Tenke, steklene.
Zagorske, snene.
Posadite seme!
Za življenje! Za življenje!
Za novo vreme!

Odišli cajti (već se nemreju najti)

Kolko tega v življenju sam štel
Al nisem smel! Nisem smel!
Kolko tega v življenju sam snel
A nisem štel! Nisem štel!

Moji se cajti već nemreju snajti
Moji se cajti već nemreju ni najti
Sak na svojo strano vleče
A vreme teče. Teče!

Idite cajti! Tučite vure!
O, ne!
Stanite cajti! Spoterite vure!
Da ne jure,
Da mi iz ruk ne izcure!

Jer ja bi si ipak još nekaj štel
Ja bi još ipak nekaj snel!

Priča o nožu

Djetinjstvo i mladost

Dok je bio malen, svi su ga zvali nožić. A kao i sa svima malenima i s njim su se svi rado igrali. Ako nije bilo šiljila za olovke, djeca su posezala za nožićem. Istina, s njim je bilo malo teže dobro zašiljiti olovke u boji. To su češće radili dječaci negoli djevojčice. Kasnije, kod crtanja, bilo je svejedno čime su bojice bile zašiljene. Gradile su se kuće s jednim vratima i dva prozora, a iz dimnjaka na krovu sukljao je gusti, crni dim. Raznorazni automobili jurili su po papirnatoj cesti, a iz visina su se obrušavali opasni avioni. Naravno, njih su obično crtali dječaci. Djevojčice su radale prekrasne lutke dugih kosa. Oblačile su ih u haljine šarenih boja, a u ruke im stavljale bukete mirišljivog cvijeća. Ptice su posvuda veselo cvrkutale, leptiri letjeli od cvijeta do cvijeta. Nožić uopće nije bio svjestan koliko je mnogima uljepšavao djetinjstvo.

Mladim pastirima, koji su voljeli glazbu, nožić je pomagao u izradi frulica. Bio je vrlo ponosan kad se, kasnije, iz tih frulica razlijegao zvuk s jednog brijega na drugi, konkurirajući mukanju goveda, blejanju ovaca i rzanju konja. Bilo je u tom zvuku frulica tajanstvenih poruka jednoga pastira drugome, ljubavnih poruka pastira pastirici, a često i sjetnih razmišljanja o mladenačkom pastirskom životu koji i nije uvijek baš sretan i veseo.

Kao i sva djeca, sretna kad ih netko pohvali za učinjeno dobro djelo, i nožić se radovao ako je mogao pomoći bilo kome. Na izletu je znao otvoriti konzervu s mesom ili sardinama, narezati kruh i premazati ga paštetom. Ako je izletniku trebao štap, on se pobrinuo da ga napravi od odbačene grane i tako pomogne pri uspinjanju na planinu.

Onako malen i spretan, pomogao je umjetnicima rezbariti u drvu životinje različitih obličja, ptice oštrih kljunova i velikih krila, cvijeće najrazličitijih oblika, likove muškaraca, žena i djece kakvih ima na svijetu i kakvih nema.

Odrastajući, nož je poprimao različite oblike i veličine, već prema tome kojem je poslu trebao služiti. Nema kuće bez noža, nema kuhinje bez noža. U ladici kuhinjskog stola ili kredenca, noževi su poredani kao vojnici i točno se zna uloga svakoga od njih. Onaj poveći, poduži i oštriji zna sjeći meso. Ako je potrebno, može ga sjeći, odnosno izrezati na tanke nareske za pečenje, prženje ili pohanje. Zna sasjeći meso na kocke kad se priprema gulaš ili na sitne kockice za rižoto s mesom.

Onaj, nešto manji, ali također oštar, koji voli sjeckati crveni i bijeli luk, zna se našaliti s domaćicama i natjerati im suze na oči, ne zbog neke boli ni jada, nego, tako, iz posebnog 'gušta' i zadovoljstva što radi upravo taj posao.

Onaj najduži, najtanji i najoštriji nož, koji se, osim u kuhinji, može vidjeti u mesnici i dućanu suhomesnate robe, ima ugodni zadatak da reže šunku, odnosno pršut na tako tanke šnite, da se kroz njih može gledati, a da ipak sadrže sve one gurmanske draži navedenih suhomesnatih delikatesa.

Za rezanje pečenog, prženog, pohanog ili kuhanog mesa poslužit će nož ne osobito oštar, ali sposoban za zadatak koji mu je namijenjen, bez straha da bi mogao porezati onoga kome služi. Ti su noževi izrađeni od najrazličitijih materijala, čak i od zlata, imaju vrlo različite oblike, često su umjetnički oblikovani, pa su im i cijene različite, ovisno o tome na čijem će stolu sudjelovati kod doručka, ručka ili večere.

Posebni noževi služe za rezanje kruha, posebni za mazanje maslaca ili margarina, posebni za rezanje torte, a najposebniji za riblja jela.

Mesari u mesnicama, pogotovo oni u klaonicama, imaju noževe i velike i oštre, jer je i njihov zadatak specijalan.

Zrelost

Zreli ljudi rade ozbiljne poslove i pri tome se služe prikladnim alatom. I nož je jedan od tih prikladnih alata. Već davno, davno, da bi se prehranio, lovac je morao ubijati divljač. Pogodivši medvjeda strelicom ili kopljem, lovac ga je na kraju ipak zatukao nožem, kamenim, željeznim ili čeličnim. Nož je znao rasjeći vepra na dvije polovice, koje su po težini bile gotovo jednake, a po obliku kao da je jedna bila odraz druge u ogledalu. Naravno, prvim lovcima nije bilo jako stalo do toga da im nož fino oblikuje pojedine dijelove srne: but, rebrica, plećku, prsa, glavu, pluća, bubrege, srce... Čupalo se golim rukama komade mesa, sirovog ili pečenog i žderalo, da bi, onda, neko vrijeme svi bili siti. Kasnije, kad se lovilo za gospodare, plemenske vođe ili gospodu na dvorovima, nož je već specijalizirao svoju ulogu. Zahtjevi prema njemu su rasli. Imao je dobre učitelje, a on je bio odličan učenik. Znao je točno gdje mora zasjeći da bi se kasnije, za ručkom ili večerom, svi divili komadima mesa i s tekom ga trpali u svoje trbuhe.

Kad je lov na divljač postao zabava, a ne više potreba za preživljavanjem, i kad se počelo klati sve više domaćih životinja, nož je već bio vrhunski specijalist. Njegov zasjek u vratnu žilu životinje nije dozvoljavao da ona pati i dugo umire. Postalo je humano usmrtiti životinju brzo, ali ne zbog nje, životinje, nego zbog toga da se što manje vremena potroši na njenu pripremu za konzumiranje. Klaonice su se širile posvuda, a koljači nazvani mesarima, postali su tražena vrsta ljudi. Nož je uživao u svom poslu. Već samo približavanje vratu životinje u njemu je budilo neki osjećaj važnosti. Kao da je znao da o njemu sve ovisi, cijeli život čovječanstva, pa je sa zadovoljstvom pravio onaj posljednji korak; ubod u žilu kucavicu.

Izopačenje zrelosti (prva mogućnost)

Kad je koljač vidio kako se nožem može lako dokrajčiti život životinje, prostruji, logično, njegovim mozgom misao: Bi li isto tako brzo, odnosno humano, nož mogao usmrtiti i čovjeka? Misao, jednom pojavljena, nije više napuštala mozak. Ona je naprosto morala biti posvjedočena. Uzevši nož u ruku, koljač ga hladnokrvno prisloni na grlo nevina čovjeka i samo zasiječe. Krik je bio kratak, ali je lokva krvi postajala sve veća. Nož, okrvavljen do drške, stajao je, ponosan, u desnici koljača. Ovaj se samo nasmiješi: uspio je.

Koljač više nije morao razmišljati. Nož se isto tako dobro zarivao u srce, pluća, trbuh, lice. Vješto je znao rezati uši, nos, muško splovilo, testise, prste na rukama i nogama. Osobito zadovoljstvo činio mu je veliki broj uboda po tijelu, kao da o njihovu broju ovisi i nagrada koljaču.

I tako, koljač i nož postali su jedno, kao da su srasli jedan s drugim, nerazdruživi prijatelji u dobru i zlu.

Izopačenje zrelosti (druga mogućnost)

Kad je koljač vidio kako se nožem može lako dokrajčiti život životinje, prostruji, logično, njegovim mozgom misao: Bi li isto tako brzo, odnosno humano, nož mogao usmrtiti i čovjeka? Misao, jednom pojavljena, nije više napuštala mozak. Ona je naprosto morala biti posvjedočena. Uzevši nož u ruku, koljač ga hladnokrvno prisloni na grlo nevina čovjeka i pokuša zasjeći. Ali, jao! Nož se posiječe! Umjesto da zasiječe u grlo nevina čovjeka, na nožu se pojave kapi njegove vlastite krvi. Koljač u prvi mah ne shvati o čemu se radi. Vidjevši krv na nožu i misleći da je to ljudska krv, on nesvjesno ispusti čovjeka iz ruku i ovaj pobjegne. Pokušavši nad drugim čovjekom to isto, koljaču se ponovi ista priča. Čovjek osta živ, a nož se posiječe i iz njega stane liptati njegova vlastita krv.

Ponavljajući svoj koljački naum nad ostalim nevinim ljudima, koljač nije bio bolje sreće. Njegov se mozak silno uznemiri, a njegova ruka, koja je držala okrvavljeni nož, počne podrhtavati od bijesa. Gledajući posječeni nož, iz kojeg je krv curkom curila i pravila sve veću krvavu mrlju, on se počne istovremeno smijati i plakati. Kako je krv ispunjavala sve više prostoriju u kojoj se koljač nalazio, on pokuša odbaciti nekorisni, osjetljivi nož, ali uzalud, jer ovaj kao da je srastao za njegovu ruku. Gledajući, raskolačenih očiju, kako nivo krvi neposredno raste, koljač je dobivao neizmjenice luđačke napadaje smijeha i plača, sve do časa kada je krv zakrila njegov zakrvavljeni, očajni pogled.

Ljiljana VASILJ

Vukovaru

Još me san odnosi
kroz tvoje zelene ulice
još ponekad stanujem
u kući na Dunavu
s tisuću ruža u jednom danu

o g r a d e
što sam ti ostavila taj san
što moram
i vratit ću se da te optočim
suncem i zvijezdama iz moje patnje

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Tri uzorite majke

(prigodom 50. obljetnice objavljivanja prve pripovjetke J. Ivaštinovića)

1. Ubojito pismo za majku

Starica u crnom i u žalosti.

Nesretna seoska žena iz gornje Slavonije.

Partizani su joj ubili supruga — zlatnu jabuku i čovjeka, od koga nije bilo boljeg u čitavom kraju. Ubili su ga bez krivice i za dokaz da su ubojice. Ubili su ga u ime svoje zablude i svoga grijeha, svoga prokletstva i zla.

Plakala je i obukla crnu odjeću.

Povukla se u svoju nesreću i proklinjala zločince u zadnjem koljenu.

Od svega ostao joj je sin u daleku gradu, također moguća žrtva nove vlasti. Bojala se za nj i molila Bogu, da mu pomogne i spasi život.

Nije znala kako se oduprijeti, osim molitvom, a htjela se oduprijeti da pomogne sinu, dijelu očeve želje.

* * *

Sin se provukao kroz minirana partizanska polja 1945. godine i počeo je živjeti svoj život. I oženio se.

Mati ga je posjećivala, veselila se i plakala od radosti. Osobito, kad je dobila unuka.

Kad god je došla, došla je sa svojom prtenom torbom, punom mesa i kobasica, jabuka i krušaka, vjerujući, da to u gradu dobro dođe, da i na taj način pokazuje svoju privrženost.

Često ih je posjećivala, slušala je razgovore sina i snahe, strepeći da ti razgovori ne prerastu u svađu, u bombu.

— Svađate li se vi uvijek tako?

— Ne, samo kad smo zajedno.

A oni se nisu svađali, nego su glasno mislili.

— Djeco, nemojte to činiti preda mnom. Budite složni i u dobru i u zlu. Nosite svoj križ na ramenu.

Pomalo se i stidjela te seljačke logike, ali je vjerovala u nju, vjerovala je da ona pomaže i čuva ljudske susrete sa suncem, sa skromnim tišinama i s plimom kraj strme obale.

Njezina utjeha bile su njezine čežnje za srećom — negdje na živom prozoru.

* * *

Sin je njoj vrijedio više od čitavog svijeta. Vidjela ga je kao omoriku pod brijegom, kao daljinu natopljenu utjehom i nadom, kao maslačak i zeleno more, kao stražarsku kulu, kao cestu koja korača u ljudsku sudbinu, kao ljekoviti otkos i svemoćne oči.

Više joj je vrijedilo otići k sinu, snahi i unuku nego k liječniku. Bilo je to ljekovitije.

Nije joj bilo lako u njezinim godinama, ali išla je, vjerujući da bez sunca nema sunca, da je njezin unuk njezina produžena vječnost, njezina najljudskija radost.

Život na selu je bio otrovan i nemoguć toliko koliko je komunizam bio otrovan i nemoguć. Živjelo se kako je tko stigao, u borbi, da mostovi u životu budu mostovi, da umorno vino ne izgubi jakost, da zagrljene igračke sačuvaju glasove.

I sve bi bilo dobro, da starica jednog dana nije dobila pismo, da se na nju nije srušio pakao.

U pismu je pisalo:

»Draga mama, Vi ste dobri, ali vaš sin nije dobar. Mi smo se rastali i on je za mene mrtav. Nema ga više. Ne može se javiti ni kao smrt. Ne znam u što sam ja gledala, kad sam ga upoznala. Bolje je bez njega nego s njim.«

* * *

Što je nemoćnoj starici ostalo? Ostalo joj je da živi bez snage, bez vjere u rješenje, bez starinskog napjeva o rastanku koga nema.

— Sinko moj, što sam dočekala! Ona te napušta u mržnji i sa željom da ne živiš. Hoćeš li izdržati! Toliko sam žalosna, da mi život ne treba.

Nije mogla izdržati udarac. Srce je klonulo i prestalo kucati, palo je u mrtvački sanduk.

* * *

— Ona ju je ubila svojim pismom, crna nesretnica, pakosni ubojica — rekao je sin, kad je pročitao pismo upućeno njegovoj majci. — Uvijek je griješila. Nikada nije znala što treba, a što ne treba učiniti. O, ti zla ženo, neka te Bog kazni!

Reći materi da je njezin sin mrtav i da treba biti mrtav — može samo hajdučka rijeka, koja ne prihvaća obale kraj kojih teče i koja odbacuje legende o dobroti zavađena vremena.

Ženi s kojom se rastao sve je mogao oprostiti, ali joj nije mogao oprostiti ubojito pismo.

Razdirale su ga riječi:

Majko moja nesretna, neka je blagoslovljen svaki tvoj uzdah, svaki pogled u neput, u bespomoć, u nastojanje da drugima činiš dobro.

2. Majka za primjer

Sve je išlo ukrivo. Poraz je bio svemoćan.

Drugi svjetski rat je završio.

Kolone hrvatskih vojnika i civila kreću na Zapad, očekujući spas koji im nitko nije pripremio.

U tim kolonama bila su dva odvojena bića: sin, neporaženi junak koji se jest i nije priklonio općem porazu, a zatim majka toga junaka, koja se nije bavila borbom nego čovjekom, koji živi zbog slobode svoga naroda.

Kad je došlo do općeg hrvatskog povlačenja, sin je otišao sa svojom vojskom, a majka se povlačila s narodom, manje zbog osobne potrebe, a više zbog uključivanja u hrvatsko stradanje.

Na mučeničkom putu od Hercegovine do Slovenije vidjela je poraženu ljepotu slobode i nakaznu prijevaru u ime slobode. Plakala je zbog poražene djece i majki, zbog vojnika koji nisu imali izlaza, zbog shvaćanja da je pakao jedini izlaz.

Uvjerila se ponovno u ono što je prije vjerovala, a to je da je njezin oklevetani sin, proglašen zločincem samo zato što se borio za hrvatsku slobodu, što nije bio jugo-komunistički izdajica.

Išla je putem svoga sina, hrvatskog junaka M. L., svjesna da ide putem hrvatske pravde. Zločinačke orgije srpskih i ostalih komunista u tome su je do kraja uvjerile.

Ta velika hrvatska majka nije bila pustinja ni u predratnom, ni u ratnom vremenu, a nije bila ni raskoš. Nije se hranila obilno ni odijevala napadno. Jedino je imala mnogo smirenosti i otporna duha. Ta sitna žena zaogrtala se izdržljivošću i radom, skromnošću i bistrinom. Hrabro se borila za život koji joj je dan i koji je odabrala. Sadila je, uzgajala i krijumčarila duhan po svim pravilima seljačkog znanja i seljačke lukavosti.

Makar nije školovana, njezina misaona gipkost joj pomaže da shvati svaku situaciju. Kad je krenula na ovaj daleki put, znala je kamo ide i zašto ide. Išla je za svojim poraženim sinom koji nije bio poražen. Nije htjela ostati tamo gdje njega nema, gdje nema hrvatske zastave.

Na putu od Hercegovine, preko Sarajeva, Slavonskog Broda, Zagreba i Celja povlačila se pješke, seljačkim kolima i autom, kako joj se prilika pružila, gledajući smrt, stradanje i vjeru u opravdanost hrvatske borbe, u potrebu hrvatskog otpora.

* * *

Zarobljena je u Sloveniji i od tada počinju njezina jedva zamisliva stradanja, osobito kad se doznalo da je majka hrvatskog junaka M. L.

Vodili su je od logora do logora i gledali kao zvijer koja je rodila zvijer.

— Što nisi nešto drugo rodila? – pitali su je.

— Rodila sam junaka, i nije mi žao.

— Ista si kao i tvoj sin – zločinac.

— Što sam učinila?

— Da nije tebe, ne bi ni njega bilo.

Izopačena jugo-srpsko-komunistička misao mrzila je, osuđivala i gazila sve što je hrvatsko. Ako si Hrvat, smatrala je da si kriv zato što si živ, jer po njezinu, najbolji

Hrvat je mrtav Hrvat. Takvu istinu je baba naučila u Hercegovini za vrijeme stare Jugoslavije i za vrijeme rata. Vražja baba, rekao bi netko, duhovno je bila jača od svačijeg nasilja. Ako bi joj i život netko oduzeo, opet bi ona, i bez života, bila uspravna i nepokolebiva.

* * *

U kolonama i logorima smrti najgore joj je bilo negdje u okolici Zagreba.

— Što hoćete od mene?

— Gdje ti je sin?

— I kad bih znala, ne bih vam rekla.

— Mnogo je krvi prolio.

— A vi niste prolijevali krv?

— Fašistička krv nije krv...

— I ti vaši »fašisti« su nečiji sinovi. I njih su majke oplakivale. I oni su imali djecu.

— Znamo mi bolje od tebe što je rat.

— Vaš rat je vaše čudovište. Protivnici Hrvatske optužuju samo Hrvate, a oni su bili gori od Hrvata.

— Nije čudo da ti je sin zločinac, kad ga je takva majka rodila i odgojila.

— Odgojila sam ga u poštenju i dobroti.

— Ti si kuja, a ne majka.

— I kuja brani svoju štenad. Moj sin je načinjen od mojih snova. A bio je dobar, sve dok vas nije susreo.

— On je teški zločinac.

— Kako se usuđuješ to reći! On je moj sin, i ja ne mogu biti protiv njega. Svi možete biti protiv njega, ali ja ne mogu.

— Znaš li ti što je on radio?

— A zna li tvoja mati što ti radiš?

Istražitelj je bio zbunjen. Nije naučio da roblje s njim tako razgovara. Naučio je da bude niže od zemlje. Da je ne bi dalje slušao, pustio ju je da se vrati u logor. Znao je da u njemu neće dugo ostati i da će se na putu, negdje, izgubiti – u svom mučeništvu i u skrivenoj anonimnosti.

Vjerovala je da se narod nikad neće priviknuti na vlast koja jedno pripovijeda, drugo radi, a treće misli.

Dokle je trajala njezina vjera?

Do njezina groba.

A to je dosta. I previše.

3. Majka za spomenik

Srpska vojska s tenkovima i topovima ušla je u pitomo mjesto, gdje su Hrvati stoljećima živjeli na plodnoj zemlji, u predivnu krajoliku uz Dunav.

Dani strašnog života su počeli. Vojnici su upadali u kuće, otimali sve što su željeli, zlostavljali, uhićivali i prijetili se protjerivanjem.

Dobroćudni i marljivi narod nastojao je da vojnike udobrovolji, da ih ne izaziva, da mirno živi svakodnevnim životom i da sebe u sebi ne izgubi.

Vojska je došla, ona će i otići, a mi ćemo ostati, mislio je i govorio narod. Ali, što je narod bio pitomiji, vojska je bila sve surovija, sve više je donosila strašni rat. Ona nije znala za dobrotu. Njezin je zadatak bio da strahom, ubijanjem i paljenjem kuće rastjera narod, da ga dovede u stanje: nema ga. Nadarena je za ubijanje i uništavanje, a i to je nekakav dar. Bori se za vječnost na koju nema pravo. Misli da zločinom može Mjesec osvojiti, da sva svjetla nade može ugasiti. Nema oči na očima nego zlo u zlu.

* * *

Njih trojica, tri gore zelene: djed, sin i unuk otišli su u livadu da je pokose, a taj odlazak bio je koban, jer su ih uhvatili srpski teoristi. Dok su kosili, iznenada su se našli pred uperenim puškama i povicima: Predajte se! Nije bilo prilike ni za bijeg, ni za otpor.

— Nećete nas, valjda, ubiti?

— Hoćemo.

— Ne bojite se Boga i ubojice u sebi?

— Samo tuđe puške se bojimo.

I pucali su – u njihovu dobrotu, u njihovo ljudsko srce, u njihov san.

Skinuli su ih do gola, na ledima su im noževima izrezali križeve, a zatim su ih strijeljali, uzeli njihovu odjeću i otišli. Ni trenutak nisu oklijevali da ubiju tri Hrvata. Nevjerojatno, a ipak vjerojatno.

Našla ih je žena kad im je donijela jelo. Vidjevši ih, kriknula je i pustila košaru iz ruke pa se jelo prosulo.

Rekla sam im da ne idu, jer se ta livada nalazi na »ničijoj zemlji«, na kojoj vrebaju srpski teroristi, a nisu me slušali, sama sebi je rekla.

— Jest rat, ali i u ratu treba živjeti – rekli su.

Eto im rata i života, rekla je plačući.

Pokrila ih je pokošenom travom, da ne leže goli pod suncem i muhama.

Dok ih je ona pokrivala travom, pojavila su se tri Srbina s oružjem. Mislila je: gotova sam i ja.

— Izaberi sa čije rane ćeš polizati krv!

— Ne mogu.

— A možeš li poginuti? Biraj!

Klekla je, odgrnula košulju i polizala krv s rane svoga sina. Jezivo!

U sebi je molila Boga da izdrži pod teretom srpskog bezumlja. Sine moj, govorila je u sebi, i mrtav bit ćeš osvetnik. Lezi junački sa svojim ocem i djedom. Dala sam ti ono što sam imala: život i dobrotu, a ubojice su to uzeli.

Za nju je sve bilo mrtvo: i drveće, i trava, i nebo, i sunce – samo njen sin nije bio mrtav. Mrzila je ljude koji kolju i ubijaju kao vukovi, kad uskoče u tor među ovce. Mrzila ih je i nije im praštala.

Ona nije znala da je Schopenhauer rekao: oprostiti i zaboraviti znači dragocjena iskustva baciti kroz prozor, a da je i znala, složila bi se s njim.

Htjela se ubiti, ali ju je spasio njezin zaključak: moram živjeti za troje djece kod kuće i s njima ići u budućnost. Ta djeca me trebaju, a mrtvima ne mogu pomoći.

* * *

Odtrčala je kući da za mrtve donese odjeću, ali, kad je unišla u dvorište, došla je do nove strahote. U dvorištu su već bili vojnici, a djeca su plakala.

— Hajde, uzimaj djecu i kreći...

— Moram nešto uzeti.

— Uzmi život, to ti je najvažnije. Brzo, odmah hajde. Sve će ti ustaše dati.

— Kuda?

— Do škole.

Dali su joj da djecu i misli uzme za ruku i da ih odvede sa sobom. Ni u kuću je nisu pustili. Ni najmanji zavežljaj nije mogla ponijeti.

Od bogate kuće su je otjerali bez igdje ičega kao lopova. Bila je šiba na vjetru i otrovni zub ridovke.

Pred školom je našla hrpu svijeta, hrpu posječenih stabala, hrpu ljudskih slika, hrpu zastava koje plaču, hrpu ponižnog i uvrijeđenog naroda, oko kojega pužu zmije i čekaju vrtlozi, da se u njima utopi.

Prije odlaska morala je u školi potpisati izjavu, da se dobrovoljno odriče kuće i zemlje u korist srpske države, morala je biti vjetar, koji se nigdje ne može smiriti.

Na izlasku iz sela čekali su srpski kolonisti da se usele u »ustaške« kuće. Jedne vode su nadolazile, a druge su odlazile u nepoznato.

Nije znala hoće li stići na drugu obalu života. Bilo je proljeće, a nije bilo proljeće. Sve se pretvorilo u nepoznati vidik, u bujicu i oluju, u orijašku nesreću.

Mislila je na ubijene ljude na livadi, nad kojom je nebo vedro i plavo – bez neba u očima mrtvih nesretnika. Daleko su oni ostali u prostranstvu svoje livade, sami i bez nastojanja da ih netko pokopa, da ih netko metne u blisku ljubav, da ih pokrije, kad kiša na njih siđe. Zna ona da mrtvaci ništa ne trebaju, ali znade i to, da njihovi bližnji, a jasno i ona, ubojicama neće nikad oprostiti, da će ih kazniti kaznom koja će biti jaka kao zemlja. Sve njezine misli su uperene na sudnji dan, kada će krivci odgovarati po ljudskim i božjim zakonima.

* * *

U gradu su ih smjestili u đački dom. Nije ni loše, ali nisu kod kuće. Imaju tu i duhovnu hranu.

Jedan svećenik je svaki dan dolazio do nje i vodio s njom duge razgovore.

— Neću im oprostiti.

— Moraš. Mržnja na mržnju – kamo to vodi?

— Kamo? U pravdu i kaznu.

— Dati nekome dio svoje dobrote, to je sreća.

— Zvjerstva srpskih terorista nad hrvatskim stanovništvom neviđena su i ljudskom razumu nepojmljiva. Njihovi zločini zvuče kao izmišljene priče koje to nisu.

— Pobjeđuju oni koji znaju čekati, nadati se i ući u najveće dubine ljudskog bića, oni koji mogu opraštati.

— Velečasni, lijepo je to što vi govorite, ali to je daleko od stvarnosti. Znate li vi da nitko ne zna biti zločinac i vjerovati u svoju laž kao Srbin?

— I njima treba pomoći da budu ljudi.
— Kako pomoći, kad Srbi nemaju dušu?
— Svatko ima dušu, samo je treba izvući iz tame, iz zla, iz ropstva.
— Jedno je milosrđe, a drugo je pravda. Pravda zahtijeva odgovornost i kaznu – s dušom i bez duše.
— Ženo Božja, nosi svoj križ do svoga uskrsnuća. Nemoj živjeti sa svojom prošlošću nego sa svojom budućnosti. Nove planove i nove želje ne smiješ iznevjeriti. Tvoja nada mora biti djelotvorna. Pomogni i drugima da se nadaju.
— Hoću li moći?
— Moraš moći. Neka tvoje iskustvo bude tvoja priča, tvoj film za osvajanje novog života. Uz Božju pomoć i uz pomoć plemenitih ljudi ti ćeš uspješno živjeti sa svojom djecom, bez mržnje i očaja.
— Bez očaja mogu biti, ali bez mržnje ne mogu.
— Nemoj mrziti, pa ćeš i bez mržnje postojati. Imaš li djecu?
— Imam.
— Mrze li ona?
— Ne znaju mrziti, ali znat će. Najmladi sin ne zna što se dogodilo s njegovim ocem, djedom i stricem pa svako večer prije spavanja ovako moli: »Dragi Bože, pomozi da kući dođu moj tata, moj djed i moj stric živi i zdravi iz rata«. To boli.
— Njegov prostor za istinu je ispunjen njegovim neznanjem – i to je dobro, bolje nego da je ispunjen znanjem o tragediji.
— Vi zločin umotavate u dobrotu.
— Umotavam ga u mogućnost življenja.
— Slažem se i ne slažem s vama.

Razgovori sa svećenikom dali su joj snagu i omogućavali da vodu nađe i u pustinji, da otkrije svoju istinu i svoje djelovanje, da svojoj djeci pomogne živjeti. A to je dosta.

Ivana RADIĆ

Molitva za Hrvatsku

Oživi, Bože, u nama
tiha nadanja
u ovoj suznoj dolini
punoj padanja.

Smijehu nas nauči, Oče,
u nijemu grču
da Te ne izgubimo
jednom ni smrću.

Ti što nam dade
ravnice i gore,
šumeće rijeke
i modro more.

Učini da Hrvatska
ognjem ne plamti
i neka se ime naše
stoljećima pamti.

Karlo JURIŠIĆ

Četrdeset godina znanstvenoga rada hrvatske povjesničarke Benedikte Zelić-Bučan (1954.–1994.)

Benedikta Zelić-Bučan u hrvatskoj se povijesnoj literaturi prvi puta javila 1954. g. člankom *»Prva osnovna škola u »Klisu«* (Slobodna Dalmacija, 21. XII. 1954.). Nedavno je u nakladi HKD sv. Jeronima objavila djelo *»Članci i rasprave iz starije hrvatske povijesti«* (Zagreb, 1994.). U rasponu od četrdeset godina, 1954.-1994., naša je spisateljica objelodanila *stotinjak* znanstvenih i stručnih *članaka*, te *četiri knjige*. U povodu, dakle, četrdesete obljetnice njezina rada na polju hrvatske povijesti smatramo potrebnim baš u »Maruliću«, u kojemu je najviše surađivala (preko 30 jedinica!), osvrnuti se na njezin život i rad.*

* * *

Rođena na dan sv. Benedikte (po kome je i dobila ime Benedikta, hipokoristik »Eta«), 21. ožujka 1918. u težačkoj obitelji Bučan u Mravincima kraj Splita, premda je u devetoj godini života ostala siroče bez oca, Benedikta je prvo žensko dijete iz svoga mjesta, koje je po vlastitoj želji i zalaganju majke pošla na više škole.

Nakon završene osnovne škole u Mravincima i Ženske realne gimnazije s maturom u Splitu 1937. g. upisuje se na Filozofski fakultet u Zagrebu i studira nacionalnu povijest s klasičnom arheologijom. Ljeti *1941.* dakle, malo poslije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, kod prof. Barade postigla je *diplomu profesora povijesti.* Na studiju je imala nešto mlađu kolegicu *Nadu Klaić* (1920.-1988.), koja je kod istoga prof. Barade 1943. g. postigla diplomu, te iste godine došla na katedru nacionalne povijesti Sveučilišta u Zagrebu i na njoj ostala 45 godina, tj. do smrti, prošavši sve stupnjeve zvanja od asistenta-vježbenika do redovitog profesora. I Benedikta je također odmah dobila službu profesora povijesti i radila na srednjim školama u Glini, Sisku i Zagrebu (1941.-1945.).

Početkom svibnja 1945. poslije sloma NDH Benediktin je životni put pošao sasvim drugim pravcem. Kao i stotine tisuća Hrvata i Hrvatica mlada se prof. Bučan u najtragičnijem hrvatskom svibnju 1945. našla na *»križnom putu«* i čudom preživjevši postaje *Dravograd — Osijek — Zagreb,* vratila se kući u Mravince, gdje je bila prisiljena s majkom zajedno dvije godine obradivati djedovsku baštinu da preživi. (Usp. autoričina »Sjećanja«, »Marulić«, br. 6/1991.

U nestašici stručnih sila 1947. g. uspjela je dobiti priznanje diplome iz doba »okupacije« i mjesto profesorice povijesti na državnoj gimnaziji u Sinju i Ekonom-

* Bibliografiju radova B. Zelić-Bučan *Marulić* je objavio u svom prvom ovogodišnjem broju na str. 133 — 139 (op. ur.)

skom tehnikumu u Splitu (1947.-1952.), ali je s obje škole bila uklonjena uz obrazloženje da *njezin rad »ne odgovara idejnim i odgojnim ciljevima škole«*. Eta je svojim učenicima ulijevala u srce ljubav prema domovini Hrvatskoj, njenoj povijesti i kulturi, i stoga je ocijenjena kao »nepodobna«.

Nakon što joj je zabranjen rad u struci, Benedikta je 1952. dobila namještenje u *Historijskom arhivu u Splitu* (HAS), u kojemu je kao arhivist radila do 1965, kada je u 47. godini zbog bolesti ušla u invalidsku mirovinu. Međuvremeno se 1955. udala za ing. Bogdana Zelića, s kojim je rodila i odgojila dva sina, oba s fakultetskom naobrazbom.

Književni rad

STO ČLANAKA. Kroz četrdeset godina književnog rada Benedikta je većim dijelom izdavala članke i rasprave, i to za prvih desetak godina (1954.–1965.) dvadesetak jedinica pretežno s područja arhivistike, a poslije umirovljenja kroz tridesetak godina objavila je osamdeset naslova s područja svoje struke, tj. hrvatske povijesti.

Cijeli se Etin životni opus po *tematici* može razdijeliti u *desetak grupa:* starija hrvatska povijest (preko 20 naslova); arhivistika, arhivi i arhivska građa (16); hrvatski narodni preporod u Dalmaciji s Pavlinovićem na čelu (15); hrvatska ćirilica ili »bosančica« (12); kritike i polemike (12); hrvatski jezik (7); školstvo u Dalmaciji (7); privreda i društvo Dalmacije (5), te razno (14). U grupi »razno« posebno se ističu *»Sjećanja na vrijeme uspostave i propasti Nezavisne Države Hrvatske«,* na pisanje čega ju je za vrijeme najteže jugokomunističke i velikosrpske diktature potakao kolega-povjesničar, da bi se to svjedočanstvo iz prve ruke sačuvalo barem kao arhivski dokumenat, a ona je to proširenо objavila poslije negoli je hrvatskom narodu svanula sloboda i uspostavljena Republika Hrvatska (»Marulić«, br. 6/1991). Ta su »Sjećanja« izazvala više korisnih osvrta.

ČETIRI KNJIGE. Najvrijedniji dio Etina djela u rasponu od 1961. do 1994. izišao je u četiri posebne knjige, na koje ćemo se ukratko osvrnuti.

1. *»Bosančica u srednjoj Dalmaciji«,* Prilog 3. svesku izdanja Historijskog arhiva Split, Split, 1961.

Radeći godinama u HAS autorica se našla pred mnoštvom rukopisa pisanih bosaničkim pismom, pa je odlučila pružiti priručnik (prvi poslije Berčićeva »Bukvara«, Prag 1860!) toga starog hrvatskog pisma, koje su u XX. st. rijetki naši ljudi od knjige još poznavali. Uz 33 stranice teksta knjiga sadržava »Kartu srednje Dalmacije s označenim mjestima u kojima je zabilježena upotreba bosančice« (područje šibenske, hvarske, splitske i makarske biskupije); zatim tri »tabele«, na kojima su prikazana bosanička i glagoljska slova. Na prvoj je tbl. donesena cijela bosanička azbuka s 31 slovom. Za svako je slovo autorica donijela različite morfološke oblike, na koje se namjerila u arhivskim izvorima HAS tako da na 31 slovo dolazi 696 različitih oblika. Za desetak je slova donijela po 30, pa i više različitih oblika (za slovo *d* (»dobro«) čak 37!). Druga tbl. donosi brojnu vrijednost bosančice i glagoljice, a treća prikazuje »Rukopisnu azbuku glagoljice«. Gotovo polovicu knjige zauzimaju 30 fotografija dokumenata pisanih bosaničkim slovima. Na kraju knjige nalazi se i sažetak na njemačkom.

Knjiga je od ljubitelja stare hrvatske ćirilice bila svesrdno primljena, a autorica je od svojih štovatelja dobila naziv *»Gospoda Bosančica«.* O visokoj ocjeni prve Benediktine knjige na osobiti način svjedoči osvrt profesora Franjevačke kl. gimnazije u Sinju dr. fra Stanka Petrova (1887.-1963.) pod naslovom *»Jedno vrlo zanimljivo izdanje – Toplo upozorenje Braći«,* u ono doba objavljeno u ciklostilskom »Vjesniku Franjevačke provincije presv. Otkupitelja Split« (XI/1962, 1-2, str. 2-3). Ni do danas nemamo boljega priručnika za početnike u hrvatskoj ćirilici.

2. *»Korespondencija Mihovila Pavlinovića«,* Izdanja HA Split, sv. 4, Split, 1962.

Knjigu je za tisak priredila B. Zelić uz koatorsku suradnju Ante Palavršića, upravitelja HAS. Među ostalim uvodni je članak napisala Benedikta. Knjiga od preko 580 stranica sadrži 445 pisama, koja su Pavlinoviću upravila 82 sudopisnika, a koja je HAS 1960. g. od nasljednika pok. don Mihovila dobio u posjed. Pisma su od osobite važnosti za hrvatsku povijest XIX. stoljeća. Među Pavlinovićevim sudopisnicima nalaze se velika imena hrvatskog XIX. st.: Strossmayer, Dobrila, Martić, Rački, Bulić; S. Ivičević, M. Klaić, Nodilo, Kvaternik i dr. Knjiga je opskrbljena indeksima autora i osoba, te sažetkom na francuskom.

3. *»Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović«,* Matica hrvatska, Split, 1992, str. 248. Knjiga sadrži dvanaest rasprava i članaka, koji su svi – osim jednoga – od 1962. do 1991. bili objavljeni u različitim publikacijama: Izdanja HAS, *Marulić, Kolo, Historijski zbornik, Kačić* i dr. Knjiga ima dva dijela: I. Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji (9-93) i II. Uloga don Mihovila Pavlinovića (95-223). Na koncu su dodani raznovrsni prilozi (225-248). Tu je po prvi put objavljen članak *»Neka prijeporna pitanja u vezi s političkim djelovanjem Mihovila Pavlinovića«* (173-206), koji je u cijeloj knjizi najopširniji (34 str.!) i najzanimljiviji od svih, te ima svoju dugu i mučnu genezu.

Za »Prvo znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju«, koje se držalo u Makarskoj 28.-30. rujna 1969., i autorica je između petnaestak predavača spremila i čitala stručno predavanje *»Političko djelovanje Mihovila Pavlinovića«,* u kojemu je na temelju vrela iznijela Pavlinovićev stav, da Bosna kao hrvatska zemlja poslije oslobođenja od Turaka ne bi smjela biti priključena Srbiji nego ostalim hrvatskim zemljama pod habsburškom krunom. Ali, u ondašnjoj klimi »bratstva i jedinstva« predavanje je bilo *a limine* odbijeno za tisak. Mjesto toga »nepodobnoj« su predavačici dopustili da izradi drugo »neutralno« predavanje *»Obiteljski život na području Makarske biskupije u drugoj polovici XVIII vijeka«,* koje je doista objavljeno u »Makarskom zborniku«, I (Omiš, 1970, 417 – 424). Benedikta je odbijeno predavanje kasnije proširila obogativši ga novim spoznajama, te ga pod navedenim naslovom »Neka prijeporna pitanja« nakon 35 godina objavila u svojoj trećoj knjizi.

4. *»Članci i rasprave iz starije hrvatske povijesti«,* HKD sv. Jeronima, Zagreb, 1994, str. 271.

Kada je Benedikta umirovljenjem riješena službe arhivista, onda se u kućnome miru, usprkos tankome zdravlju, naročito od 1975. g. posvetila proučavanju starije hrvatske povijesti. Plod toga ustrajnoga rada jesu brojni članci i rasprave, koje je kao »tabu-teme« objavljivala u časopisima i listovima, koji su nosili izrazito katolički ili hrvatski nacionalni predznak: *Marulić, Glas koncila, Crkva u svijetu*; zbornici »Poljica«, »Kačić« i dr.

U novim, sretnijim političkim i kulturnim okolnostima Benedikta Zelić-Bučanova je doživjela zadovoljštinu da je Društvo sv. Jeronima njezine najvažnije članke i rasprave iz starije hrvatske povijesti objavilo u jednoj knjizi.

Knjiga ima dva dijela: 1. Politička povijest i II. Kulturna povijest. U prvome se dijelu nalazi petnaest članaka, koji obrađuju teme: »Takozvana prva slavenska seoba u Dalmaciji«; »Pitanje vremena pokrštenja Hrvata«; priznanje prve hrvatske državnosti za Branimira; slijede tri rasprave o Hrvatima u Crvenoj Hrvatskoj i tri o kralju Zvonimiru; zatim pitanje hrvatskog biskupa, postanak Ninske biskupije, »Navodni glagoljaško-latinaški sukobi u Hrvatskoj do kraja XI. st.«; »Pitanje političke pripadnosti Poljica i kralj Slavac«, koji je po autorici bio hrvatski, a ne samo neretvanski kralj. Slijede još dva članka prvoga dijela: »Nestajanje katolika u Trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji« i »Tisućljetni kontinuitet hrvatske državnosti«. Prema autorici to su tri velika datuma: 879. za Branimira, 1075. za Zvonimira i 1992. u naše doba.

U drugome dijelu obuhvaćeno je osam članaka s tematikom iz hrvatske kulture: povijesna važnost »Kartulara sv. Petra u Selu« (Sumpetar u primorskim Poljicima). Pod naslovom »Čiji je Evanđelistar kneza Miroslava?« autorica na temelju pisma, jezika, stila, liturgije, mjestu nastanka i destinatara zaključuje da evanđelistar, pisan zapadnom ćirilicom »ne može se nikako smatrati ni srpskim ni pravoslavnim spomenikom«, nego zapadnim, katoličkim, hrvatskim (str. 201). Slijede članci: »Najstarije Gospine crkve u Hrvata«, te starohrvatske crkvice u Zahumlju, Travunji i Duklji, koje po svojim graditeljskim osobinama čine jednu cjelinu s crkvama u Bijeloj Hrvatskoj. U članku »Katedrala hrvatskog biskupa« istu ubicira u Polju kod Knina. U radu »Bogoslužni jezik Crkve u Hrvata« autorica ističe da je istodobno bio dvojak: latinski i starohrvatski, a da su bogoslužne knjige bile pisane trima pismenima: latinicom, glagoljicom i hrvatskom ćirilicom. Na zadnjem je mjestu informacija o dvama najstarijim popisima knjiga: u samostanu sv. Benedikta (kasnije zvan i Sv. Arnira) u Splitu u XI. st. bilo je 19 knjiga, a u samostanu sv. Petra u Selu u XII. st. bilo je oko 50 knjiga. I već po tome je jasno da smo već tada bili Europa!

Između 23 članaka i rasprave samo su dva nova: spomenuti o popisima knjiga i »Postanak ninske biskupije« (123-131).

Ukratko ćemo se osvrnuti na raspravu *»Postanak ninske biskupije«,* da bolje uočimo metodu autorična znanstvenog rada. Autorica na početku naglašava da do danas nije poznato niti jedno povijesno vrelo o vremenu osnutka ninske biskupije. Biskupija se, naime, *prvi put spominje 879. g.* u pismu, koje je papa Ivan VIII. uputio novoizabranom biskupu te Crkve, đakonu Teodoziju. Budući da papa u istome pismu spominje Teodozijeve predšasnike, autorica s pravom zaključuje, da je biskupija osnovana prije 879. godine.

Ali, u nedostatku suvremenih vrela hrvatski su povjesničari o vremenu i uzrocima osnivanja ninske biskupije stvorili *tri predpostavke.* Rački, Barada i veći dio suvremenih povjesničara tvrde, da je ninska biskupija osnovana *oko 864. g.* kao reakcija kneza Domagoja (864.-876.) i pape Nikole I. (858.-867.) protiv dalmatinskih (romanskih) biskupa, koji su 863. g. otpali od Rima i pristali uz carigradskog partijarha-uzurpatora Focija. Vjekoslav Klaić, Šišić i Perojević stvorili su drugu predpostavku, da su ninsku biskupiju osnovali Franci u *prvim desetljećima IX. st.,* kada su nakon ratova i sklapanja mira između Franačkog i Bizantskog carstva hrvatske zemlje pale pod upliv Franaka. Treću je predpostavku najposlije stvorila Nada Klaić, koja je proučavajući uspješno vladanje kneza Trpimira (845.-864.) na političkom, vojničkom

i kulturnom polju – zaključila da je Trpimir i na crkvenome polju morao istaknuti hrvatsku samosvojnost, osnivajući posebnu biskupiju za Hrvate, što je trebalo biti *oko 850. godine.*

Zelić-Bučanova sve tri pretpostavke podvrgava kritici i zaključuje, da se niti jedna od njih ne može prihvatiti kao povijesna činjenica, jer niti jedna za sebe nema čvrstih dokaza. Sama, pak, tvrdi: jedina vremenska čvrsta točka jest godina 879. ante quem, prije koje je biskupija zaista osnovana. Obzirom na činjenice da je katedrala ninskog biskupa bila posvećena franačkom svecu sv. Aselu, da je jedan od ninskih biskupa s kraja IX. st. nosio franačko ime Adelfred, te da je u ninskoj biskupiji prevladavao kult franačkih svetaca, autorica piše: »Nagađanje Perojevića i Šišića čini se jako vjerojatnim, iako ni za takvo mišljenje nema do sada ni jednoga dokaza« (129). »Ipak na temelju kritičke analize ono malo izvora i argumenata, kojima su tri teze o tome pitanju podkrijepljivali njihovi autori, čini se kao *najvjerojatnije,* da je (ninska biskupija) osnovana u *prvoj polovici IX. st. na franačku inicijativu«* (130).

Temeljito poznavanje predmeta, oštroumna analiza i suzdržanost u zaključivanju jesu temeljne odlike književnoga rada Benedikte Zelić-Bučan na polju starije hrvatske povijesti.

Premda naša svečarica nije sjedila na katedri povijesti, te su je *injuriae temporis* udarale sa svih strana, ona je kroz četrdeset godina tihoga znanstvenog rada u stotinu članaka, rasprava i studija pružila hrvatskoj povijesti i kulturi uopće značajan prilog, *»aere perennius«.* To će biti jasno svakome tko uzme u ruke njezine četiri knjige. Poželjeti je da naša vrijedna povjesničarka doživi i nove knjige, u kojima bi bili obuhvaćeni i ostali radovi, koji još leže razasuti po različitim časopisima.

Svečarici želimo *»Ad multos annos«!*

Ana IVELJA

Na križu

Raspeti na križu
u slutnji
kušnji.
U smutnji.

Na križu konopci
čavli
sulice.

»Neka se raspne«!
Razliježe se
glas rulje –
ulice.

Francisco de VITORIA[1]

Predavanje o političkoj vlasti[2]

Uvod

Zadaća i dužnost teologa tako su široke da nijedna tema, nijedna diskusija i nijedna sfera ne izgledaju strane njegovom raspravljanju i nakani.

Treba, bez sumnje, uzeti u obzir činjenicu da se može naći vrlo malo značajnih i eminentnih ljudi u svim vidovima disciplina i u svim umijećima, kako reče Ciceron u vezi s govorništvom.[3] Nedostatak kvalificiranih i kompetentnih teologa vrlo je velik, da se ne bi ustvrdilo isto. Ali teologija (grčki: t h e o l o g i a) jest prva među svim ovosvjetskim disciplinama i znanostima. Upravo, stoga, nije ništa čudno, ako se u ovoj teškoj domeni ne može pronaći toliko potpuno savršenih ljudi.

U jednom, vrlo širokom području, području čuvenom po spisima mnogih doktora, pojavljuje se bezmjerje pitanja. Što se mene tiče, više sam volio izabrati jedan-jedini tekst. Ako ga mogu komentirati tako kako zaslužuje, on će sasvim sigurno biti dostojan vaše pozornosti, pozornosti tako različitih i tako učenih ljudi.

Ovaj tekst se odnosi na Državu. Vrlo umni i učeni ljudi su, izvan svake sumnje, mnogo stvari rekli o tom pitanju. Međutim, za reći ih je ostalo još.

Kako je tema vrlo široka da bi se mogla elaborirati u samo jednom predavanju, odlučio sam danas govoriti o javnoj i privatnoj vlasti po kojoj su Države upravljane.[4]

1 Francisco de Vitoria (1492.–1546.), španjolski teolog i — dvadesetak godina — profesor salamanškog sveučilišta, u znatnoj mjeri zanimao se za politička pitanja svoga vremena, napose ona, koja su se postavljala u svezi s otkrivanjem Novoga svijeta i utemeljenjem ratnoga prava. S pravom se drži da je Vitoria jedan od utemeljitelja međunarodnog prava; osnove kojemu postavlja u P r e d a v a n j i m a o I n d i j a n c i m a i o r a t n o m p r a v u. Vitoria je, međutim, i politički mislitelj: promišljao je fenomen države, fenomen svjetovne i duhovne vlasti. U P r e d a v a n j u o p o l i t i č k o j v l a s t i (1528), Vitoria analizira prirodu političke vlasti u svjetlu aristotelijanske teorije o četiri uzroka; ova mu, pak, omogućuje da političkoj vlasti odredi svrhu, ishodište i sadržaj ta da ju, napokon i definira. Vitoria, u tom kontekstu, promišlja i organizaciju političke vlasti te, s tim u svezi, i problematiku njena prijenosa i identifikacije njena nositelja. Naposljetku, on pokazuje da zakoni države imaju obvezujući karakter, tj. da oni obvezuju po savjesti čime se, ujedno, dotiče veza između morala i politike (Nap. prev.).

2 Vitoriin spis P r e d a v a n j e o p o l i t i č k o j v l a s t i pojavio se 1980. godine u izdanju pariške »Librairie philosophique J. Vrin«; na francuski jezik preveo ga je, uvod napisao i bilješkama popratio Maurice Barbier, profesor na Sveučilištu u Nancyu.
Iz spisa sam, koristeći spomenuto izdanje, preveo dijelove, koji se odnose na »prirodu« i »svrhu« političke vlasti.
Najtoplije se zahvaljujem gospodinu profesoru Jeanu Barbeyu s pravnog kafulteta u Le Mansu, koji me je uputio na Vitoriin spis — Nap. prev.

3 CICERON, O g o v o r n i š t v u, 1. I, II, 6-V, 19, prijevod E. COURBAUD, Coll. Budé, *Lijepa pisma*, 1922, str. 10-14. Ako su dobri govornici tako malobrojni, kaže Ciceron, to je zbog »doista nevjerojatno teškog umijeća« govorništva, koje iziskuje mnogobrojne kvalitete.

4 Javna vlast označava vlast, koja obitava u političkoj zajednici ili kod poglavara Države: to je politička vlast. Privatna vlast je ona koja obitava u krugu porodice (vlast roditelja nad njihovom djecom i muževa nad njihovim ženama).

Tekst, koji je predmet objašnjenja i komentara se nalazi u S e n t e n c i j a m a Pierre Lombarda (1. II, d. 44),[5] a potječe od sv. Pavla: »Sva vlast potječe od Boga« (Rm 13, 1). Bez sumnje, da bi se moglo puno toga reći u svezi s tim tekstom. Međutim, sada ću govoriti o svjetovnoj i ovozemaljskoj[6] vlasti i sva naša diskusija će se kretati u tim granicama, da se ne bi gubilo u nepotrebnim objašnjenjima i velikim digresijama. Upravo će stoga, ovo sadašnje predavanje biti svedeno na tri pitanja.[7]

Prvi dio

Priroda političke vlasti

1. Evo p r v e t v r d n j e: »Sva vlast, javna ili privatna, po kojoj se u nekoj zemaljskoj Državi upravlja, ne samo da je pravedna i legitimna, već je njen tvorac sam Bog, utoliko što ona ne može biti uklonjena ni ukinuta ni odobrenjem svih.[8]

Prije nego što krenem na dokazivanje te tvrdnje, potrebito je, ponajprije, dati nekoliko neophodnih napomena o njenom sadržaju. Međutim, ja ne namjeravam, detaljno, pojašnjavati sve što je sadržano u toj, vrlo širokoj, temi. Ali, u skladu sa skolastičkom metodom, utoliko, ukoliko budem mogao, izložit ću, s malo riječi i u konciznom i jedrom stilu, samo ono što je, po mom gledištu,[9] neophodno.

Pitanje metode

2. Postoji, dakle, dvostruka vlast, javna i privatna. Govorit ću, ponajprije o javnoj, a potom o privatnoj vlasti.[10]
Ali, kao što bi rekao Aristotel, »upoznat ćemo svaku pojavu kad joj upoznamo uzroke«.[11] Mislim da ću, stoga, učiniti korisnu stvar, tražeći uzroke političke i svjetovne vlasti, na kojima će se temeljiti čitavo ovo izlaganje. Ako su ovi, jednom, sa sigurnošću ustanovljeni, lako će se pokazati snaga i efekti političke vlasti.

5 S e n t e n c e Pierre Lombarda (+ 1164), teologa iz 12. st., bile su, do Vitorie, osnova svih teoloških naučavanja. U knjizi II, dist. 44, Pierre Lombard se pita da li pravo na grešku dolazi od Boga; on, na to, odgovara afirmativno te citira, u svezi s time, tekst sv. Pavla (Rm 13, 1) (cf. S. Toma, S c r i p t u m s u p e r l i b r o s S e n t e n t i a r u m, éd. Mandonnet, Lethielleux, 1929, t. II, str. 1113).

6 Vitoria se koncentrira na probleme sjetovne ili političke vlasti i zanemaruje pitanje duhovne ili crkvene vlasti, kojoj će puno kasnije posvetiti tri predavanja (P r v o i D r u g o p r e d a v a n j e o v l a s t i C r k v e, godine 1532. i 1533., zatim P r e d a v a n j e o v l a s t i p a p e i k o n c i l a, godine 1534).

7 Ta tri pitanja čine tri dijela predavanja, koja su, uostalom, nejednako duga (1. pitanje: §1; 2. pitanje: §14; 3. pitanje: §15).

8 Ova prva tvrdnja, esencijalno, smjera na božansko ishodište političke vlasti i vlasti uopće.

9 Vitoriin stil je, doista, gust i živahan, što ne priječi da ostane njegovan i elegantan, kako to posvjedočuje početak ovog predavanja.

10 Zaista, Vitoria smjera posvetiti skoro čitavo predavanje političkoj vlasti (odatle njegov naslov). On neće govoriti o privatnoj vlasti, osim na svršetku, i to vrlo kratko(§24).

11 Da bi se upoznala jedna pojava, kaže često Aristotel, treba joj upoznati uzroke ili, preciznije, prve uzroke (D r u g a A n a l t i k a, 1, 2, 71 b 9-12; F i z i k a, 1.I, 184 a 12-14: to je tekst citiran od Vitorie; II, 3, 194 b 18-20; M e t a f i z i k a, 1,3, 983 a 25-26, tr. TRICOT, Vrin, 1953, p. 21). Aristotel izlaže teoriju o četiri uzroka (c.materialis, causa efficiens, causa formalis i causa finalis) u F i z i c i, II, 3 i 7 i obnavlja je u M e t a f i z i c i, 1,3, 983 a 24-32 (tr. TRICOT, str. 21-26). Vitoria nastoji primijeniti tu teoriju na problem političke vlasti.

Treba, dakle, ponajprije, podsjetiti na ono što naučava sam Aristotel u Fizici: u njihovom cilju treba tražiti smisao, ne samo prirodnih, već i svih ljudskih realiteta, jer je cilj prvi i najvažniji od svih uzroka.

Izložena od strane Aristotela, a naslijeđena od Platona, ova ideja je bila jedan veliki filozofski princip, a bacila je mnogo svjetla na sve probleme.[12]

Prethodni mislioci, koji nisu bili lišeni želje da ju upoznaju i koji su, prvi, uzeli ime »filozofa«, pripisivali su razlog postojanja materiji.[13]

Kako su zamišljali – uzmimo ponovno za primjer samog Aristotela – jedna kuća je, nužno, sagrađena na dati način, ne stoga što to odgovara čovjekovim potrebama, već obrnuto, jer su teža tijela, prirodno, upućena prema dolje, a izvjesna lakša prema gore. To je pravi razlog tomu, što se kamenje i temelji nalaze pod zemljom, a drveni oblošci iznad, zbog svoje lakoće.[14]

Jednako tako, ljudi će imati stopala dolje, ne zbog hodanja, već stoga što je taj dio puno teži. Isto tako, životinje će imati kosti, ne zato što su potrebne da bi meso i dijelovi njihovih tijela ostali čvrsti, već stoga što su kosti od trajnije i solidnije[15] materije. Istina, ti ljudi, prožeti prostim mišljenjima se u potpunosti varaju, jer se, na osnovu njihovih teorija, ne može razumijeti ni jedna stvar. Uistinu, u tom filozofskom sustavu, oni ne mogu nikako, ni jednim majstorstvom, objasniti nastanak najboljih i najvećih stvari.

Kako oni, doista, mogu pripisati samo jednoj materiji sastav svakog dijela i svake dimenzije čovjekove, a kamoli da još, upitom od koje vrste materije je sastavljena zemlja, koja je smještena u centru svijeta i koja je čvrsta, okrugla, posvuda posuta planinama i prekrivena cvijećem, travom i drvećem, i bez da ponovno tražimo ishodište hladnih i nepresušnih izvora, prozirnih voda i zeleno urešenih obala?[16] Koja je to materijalna slika koja je dala čovjeku, za razliku od životinja, oči okrenute na gore i dozvolila mu da vidi nebo i da podigne svoj pogled prema zvijezdama? Oni će, doista, odgovoriti da nije ni moglo biti drugačije; čovjek mora živjeti uspravno, a životinje prignute i svinute prema naprijed, a to ne u vezi s nekim ciljem ili nekom korišću, već, stoga, što je građa i struktura životinja različita.

Iz tog je principa proizašla jedna posve glupa doktrina, Epikurova i njegova učenika Lukrecija. Epikur, zaista, kaže da oči nisu načinjene da bi vidjele, ni uši da bi čule, već da je sve došlo slučajno i uslijed mnogobrojnih susretanja atoma, koji neprekidno i bez cilja[17] skreću. Tako da se ne može ništa gluplje ni bestidnije reći ni

12 Za Aristotela, cilj je prvi od uzroka, jer on je uzrok uzroka (cf. Fizika, II, 3, 195 a 24-25). On je, izgleda, prvi razvio pojam svršnog uzroka. U svakom slučaju, Platonova teorija ideja nema ništa zajedničkog s njom (cf. Metafizika, I, 9, 992 a 29-32).

13 Za većinu filozofa prije Platona, uzrok svih svari jest materijalne prirode (cf. Metafizika, 1,3, 983 b 6-8 i 984 a 16-18). To je slučaj s Talesom, za koga je taj uzrok voda, Anaksimenom i Diogenom, za koje je to zrak, Hipaseom i Heraklitom za koje je to vatra, Empedoklom, Anaksagorom, Leukipom i Demokritom. Aristotel radi pregled tih različitih sistema u Metafizici, 1, 3-5, tr. TRICOT, str. 27-52.

14 ARISTOTEL, Fizika, II, 9, 200 a 1-5. U prethodnoj glavi (II, 8), Aristotel je pokazao da umjetnost i priroda postupaju u skladu s ciljem.

15 Drugačije rečeno, kosti nemaju za cilj dati čvrstinu tijelu i njegovim dijelovima, već je to stoga što su one puno trajnije i puno solidnije, nego meso pa dijelovi tijela mogu ostati čvrsti.

16 Prigovor hoće reći; ako je uzrok svega materijalne prirode, kako objasniti različitost bića i različitost njihove strukture? Jer jedan materijalni uzrok ne može proizvesti do njemu slične učinke: vatra, npr., ne može proizvesti nego vatru.

17 Inspirirajući se Demokritom, Epikur (341—270) razvija jednu atomističku fiziku: sva tijela su

zamisliti i ništa nije lakše pobiti, nego tako očitu glupost. To je vrlo dugo činio Ciceron u svom spisu »O prirodi bogova« i Laktancije u svom spisu »O Božjem djelu«.[18] No, bit će dovoljno, za ovu priliku, primiti na znanje jednu osnovnu istinu bez koje se neminovno griješi; mi mislimo da sve opstoji u obzorju jednog cilja i jedne svrhe, ne samo nebo, zemlja, ostali dijelovi svijeta i čovjeka, koji je sam gospodar svijeta, već i sve ostalo, što se nalazi ispod neba, sve je načinjeno i sve je nužno, načinjeno s obzirom na svrhu, u kojoj treba tražiti objašnjenje i smisao stvari.[19]

Svrha političke vlasti

3. Ne preostaje nam, dakle, ništa drugo nego da pronađemo i otkrijemo svrhu, s obzirom na koju je ustanovljena vlast o kojoj smo govorili. U svezi s tim, treba podvući da kao što je čovjek, pameću, znanjem i govorom, nadmoćan ostalim životinjama, jednako tako mu je Proviđenje uskratilo puno stvari, koje su udijeljene ostalim životinjama. Ponajprije, kako bi zaštitila ostale životinje, priroda ih je obdarila sredstvima zaštite od samog početka, sredstvima koja im omogućuju znatno lakše podnošenje pretjeranih ledova i hladnoća. Ona je snabdjela svaku vrstu minimalnim sredstvima obrane, da bi mogla odbiti nasrtaje neprijatelja: najjači odolijevaju prirodnim oružjem, najslabiji se uklanjaju opasnosti, hitro je izbjegavajući, braneći se kljunom kao kopljem ili štiteći se, skrivajući se. Izvjesne vrste imaju lagano perje, koje im omogućuje da lete, a druge su, pak, obdarene pandžama ili oboružane rogovima. Nikome ne manjkaju minimalna sredstva obrane.
4. Što se čovjeka tiče, nakon što mu je udijelila samo pamet i krepost, priroda ga ostavlja ranjivog, slabog, razoružanog i bez snage, lišenog svake sigurnosti; zakinutog za sve, golog i bez zaštite. Ona ga je, protivno samoj sebi, unesrećila i protkala njegov život bijedom te suze novorođenčeta nisu ništa drugo nego znak njegova žalosnog položaja. Prema sv. Pismu »on je ispunjen mnogim bijedama«,[20] i, kao što kaže pjesnik, »ostaje mu da prevlada mnoga zla«.[21] Konsekventno, da bi

sagrađena od vječnih i nepromjenjivih atoma. Ti su atomi različiti, a zadaća im je stvoriti različite strukture. Uslijed sile teže oni se kreću po istom pravcu i istom brzinom. Ali, uslijed slučajnosti, oni skreću – to je skretanje clinamen, – susrećući se i spajajući se, stvarajući svijet. O Epikuru i njegovoj Fizici, cf. E. BRÉHIER, Povijest filozofije, t. 1. 2, Alcan, 1927, pp. preveo 333–337 i 341–355; Misli i slova, prevedeno od A. ERNOUT, u Lukrecijevim komentarima, Coll. Budé, *Lijepa pisma*, 1925, t. 1 Lukrecije (i. S. av. J. – C) je izložio Epikurov sustav u latinskim stihovima u svom spjevu O prirodi; tr. A. ERNOUT, Coll. Budé, *Lijepa pisma*, 1924, 2 toma. Vidjeti osobito 1. II i 1. V, V. 416—431; protiv svršnih uzroka, vidjeti 1. III, V. 824—857: »Nijedan organ našeg tijela nije načinjen prema našoj potrebi, ali je organ taj koji ustanovljuje potrebu« (V. 834—835).

18 U djelu »O prirodi bogova«, CICERON (106-43 av. J. – C.), često, napada Epikura te, posebno, kritizira njegovu teoriju clinamen (1, 69 i 91). On, s druge strane, afirmira opstojnost jedne svršnosti u ljudskom tijelu (II, 150). Što se tiče Laktancija, kršćanskog apologiste, rođenog u Africi, oko 250, on uporno odbacuje atomističku fiziku Epikurovu i Lukrecijevu, koja obara božansko Proviđenje i potanko, pokazuje kako su dijelovi tijela, udešeni prema njihovim funkcijama (O stvoritelju, 6-8, Pl., 7, 27-39).

19 Po Vitorii, posljednje objašnjenje univerzuma treba tražiti ne u materijalnom, već u svršnom uzroku, jer je *causa finalis* prvi među uzrocima.

20 Jb 14, 1.

21 LUKRECIJE, O prirodi, 1. V, V. 227, tr. A. ERNOUT, O. C., t. 2, str. 213. Cijeli početak od § 4 je nadahnut Lukrecijevim opisom djeteta nanovo-rođenog (1. V, V, 223 – 227, str. 213).

zadovoljili svoje potrebe, ljudi, prema tome, ne smiju lutati u avanture, raspršujući se i izolirajući se kao glupe životinje, već težiti da se uzajamno zaštite, živeći u društvu. »Pamet nas, doista, uči da na nesreću onoga koji je sam i pada, neće biti nikoga da ga podigne. Ali, ako ih je više, ispomagat će se međusobno«.[22] U svezi s tim i Aristotel u Nikomahovoj etici (I,II) podvlači da se inteligencija ne može razvijati bez razmjene mišljenja i povjerenja, stvari koje se nikako ne mogu naći u osami.[23] Štoviše, pod tim uvjetima bi bili inferiorni samim životinjama, jer ove same mogu pribaviti ono što im je potrebno, dok čovjek ne može nikako. Osim toga, jezik je znak inteligencije i, Aristotel bi rekao, on je čovjeku dan jedino zbog toga da bi bio nadmoćan svim ostalim životinjama.[24] Međutim, neće biti nikakvog jezika bez ljudskog društva. A predpostavimo li da je moguće neko znanje bez jezika, to bi, onda, bilo jedno siromašno i nepriopćivo znanje. Propovjednik se pita: »Čemu služi skriveno znanje i nevidljivo blago?«[25] Zbog toga Aristotel i pokazuje u Politici da je čovjek, po prirodi, jedno društveno i političko biće.[26]

Što se tiče volje, čija ljepota opstoji u pravdi i prijateljstvu, ona je nemoguća izvan ljudskog društva i izvan njega bi bila iskrivljena i unakažena. Jer pravda ne može biti događana, nego u društvu. Što se tiče prijateljstva, bez njega ne bismo mogli uživati ni vodu, ni vatru, ni sunce, kao što reče Ciceron u više navrata, i bez njega nema nijedne vrline, kao što kaže Aristotel: bez zajedničkog života, svaki čovjek propada.[27] Ako se, dakle, život čovjekov odvija u samodostatnosti i osamljenosti, on ne može biti nikako drugačiji, do tužan i neprijatan. Jer priroda nikako ne trpi osamljenost[28] i, kao što kaže Aristotel svi smo od prirode upućeni na život u zajednici.[29] »Ako je netko bio uznešen do neba i promatrao uviverzum i ljepotu zvijezda, kaže Ciceron, taj će podvig, za njega, ostati bez čara, ako nema prijatelja«.[30] Zbog toga je, također, Timon Atenjanin, koji se dobrovoljno izdvojio iz ljudskog društva, smatran od Aristotela u *Politici* (1. I) kao

22 Qo 4, 10-11 (širok citat).
23 Nakon što je učinio razliku između kreposti mišljenja i kreposti karaktera, Aristotel kaže: »Što se tiče kreposti mišljenja ona je najvećim dijelom sadržana u pouci koju daje, u njenom porijeklu i napretku. Također, izražava li iskustvo i vrijeme«. (Nikomahova etika, II, 1. 1103 a 15-17, tr. GAUTHIER-JOLIF, t. 1, str. 33).
24 Po Aristotelu, jedini od svih životinja, čovjek posjeduje riječ, koja mu služi da bi izrazio svoje moralne osjećaje, a njihovo stavljanje u službu zajednice čini obitelj i grad. Ako je priroda podarila čovjeku riječ, to je zbog zajedničkog života, jer priroda ništa ne čini uzalud (Politika, 1, 2, 1253 a a-16, tr. TRICOT, str. 29).
25 Si 41, 14
26 Aristotel pokazuje da obitelj, selo i grad imaju prirodno porijeklo i da je čovjek, po prirodi, ne samo društveno, već i političko biće, tj. biće upućeno na život u gradu (polis), u Državi (Politika, 1, 2, tr. TRICOT, str. 24–31).
27 Nakon što je podsjetio na prednosti prijateljstva, koje sadrži »velik broj pogodnosti«, CICERON dodaje: »Ne služi se češće ni vodom ni vatrom nego prijateljstvom« (Prijateljstvo, VI, 22, tr. L. LAURAND, Kol. Budé, *Lijepa pisma,* 1928, str. 14-15). Vidljivo je da je Vitoria iskrivio smisao teksta na koji aludira. Što se tiče Aristotela, on razmatra prijateljstvo kao vrlinu ili kao duboku svezu s vrlinom: »Ništa nije potrebnije životu. Bez prijatelja koji žele život, nemoguće je biti ispunjen svim ostalim dobrima?« (Nikomahova etika, VIII, 1. 1155 do 3-6, tr. GAUTHIER-JOLIF tr. 1, str. 212, cf. Eudemova etika, VI, 1. 1234 b 25-34).
28 CICERON, Prijateljstvo, XXIII, 88, tr. LAURAND, str. 47
29 ARISTOTEL, Politika, 1, 2, 1235 do 29-30, tr. TRICOT, str. 30
30 CICERON, Prijateljstvo, XXIII, 88, tr. LAURAND, str. 46 (citat od filozofa pitagorejca Arhita iz Tarenta, pronalazača »leteće golubice«).

neljudska i životinjska priroda i ljudi te vrste su svrstani među glupe životinje.[31] To, doista, afirmira i Sveti Augustin u svom traktatu o prijateljstvu (C. 8): »Oni koji kažu da treba živjeti tako da za nikoga ne bude sigurnosti, obveza, briga, oni koji ne ćute radost drugih i koji ne osjećaju nikakav jad zbog zlobe spram drugih, nastojeći da ne vole nikoga i da od nikoga ne budu voljeni, za takve bih rekao da su prije životinje no ljudi«.[32] Dakle, ljudska društva bijahu ustanovljena da bi se preuzela bremena jednih od strane drugih, a između svih društava političko društvo je ono, gdje je najlakše ljudima zadovoljiti njihove potrebe. Proizlazi, dakle, da je zajednica najprirodnija i ona koja najbolje odgovara prirodi. Jer, premda je obitelj nositelj uzajamne sigurnosti, kad ostane sama ona nije dovoljna sama sebi, osobito ako treba odvratiti silu i nepravdu. To je glavni razlog kojim su se rukovodili Kamoš i Nemrod u udruživanju prvih ljudi u jedan grad, kao što čitamo u *Postanku* (10, 6-9).

5. Evidentno je, dakle, da ono što je u ishodištu i temeljima gradova i Država nije izum ljudi te da to ne treba ubrajati u mnogobrojna djela vještinâ. Ali, ona su, za pravo reći, djelo prirode, koja je snabdjela ljude sredstvom zaštite i očuvanja«.[33]

Iz tog principa neposredno proistječe činjenica da su cilj i smisao javnih vlasti isti. Ljudi se, doista, moraju skupiti i udružiti da bi osigurali svoj mir; a nijedno društvo se ne može održati bez neke moći i neke vlasti, koja ga upravlja i bdije nad njim. Javna vlast je dakle apsolutno korisna i potrebna kao zajednica i društvo.[34] Ako su, doista, svi jednaki i ako nitko nije podvrgnut nijednoj vlasti, ako svatko hoda svojim putem, po vlastitom nahođenju, po vlastitoj navici, Država će nužno biti uništena, a zajedništvo razoreno, osim ako ne opstane jedna institucija, koja bi bdjela i starala se za opće dobro. »Jer carstvo podijeljeno u sebi samom jest izručeno propasti«[35] i kad nema poglavara, tvrdi mudrac, narod se raspada.[36] Dakle, ljudsko društvo ne bi moglo očuvati svoju opstojnost, ukoliko ne bi opstojala naredbodavna sila, koja stavlja svakog člana u službu ostalima i napokon u službu dobra cijelog čovječanstva.[37] Ona će biti apsolutno potrebna u društvu, ukoliko je svaki građanin zaokupljen vlastitim probicima, a zanemaruje javno dobro. Takva je, dakle, krajnja i suštinska svrha političke i svjetovne vlasti. Takva je njena uloga ili, bolje, njen potpuni smisao, kojemu samo bogovi umiču.[38]

S francuskog jezika preveo: Nado Grubić

31 Aristotel smatra da je onaj tko izbjegava ljudsko društvo, ili životinja ili Bog (Politika, 1, 2, 1253 a 27-29 i 32-33, tr. TRICOT, str. 30-31). Ali on ne aludira na slavnog mizantropa Timona (kraj 5. st. av. J-C), o kojem govori Ciceron u Prijateljstvu (XXIII, 87, tr. L. LAURAND, str. 46).
32 Sv. AUGUSTIN, *O prijateljstvu*, 8, PL, 40, 836.
33 Uz Aristotela (cf. bilješka 26) i sv. Tomu, Vitoria smatra da je društveni i politički život svojstven čovjeku te da ga on ne izabire svojom slobodnom voljom: to nije djelo umješnosti, već djelo prirode. Vitoria, dakle, unaprijed zauzima poziciju, suprotnu modernim teorijama društvenog ugovora i političkog pozitivizma (cf.§ 6 i bilješka 38).
34 Politička vlast je navlastita političkoj zajednici; ona je toliko prirodna kao i sama politička zajednica.
35 LC 11, 17.
36 Pr 11, 14.
37 Da bi ilustrirao svoju organsku koncepciju države Vitoria aktualizira klasičnu usporedbu društva s tijelom: prema njegovom mišljenju, politička vlast je analogna naredbodavnoj sili (vis ordinatrix) koja objedinjuje i upravlja dijelove istoga tijela s aspekta zajedničkog dobra.
38 Po ARISTOTELU, samo bogovi nemaju potrebu da žive u društvu (cf. Politika, 1, 2, 1253 do 29, tr. TRICOT, str. 30).

Stanislav PEJKOVIĆ

Licentia poetica ili netočno uljepšavanje stvari

Čovjek ima pamet da bi njome mogao ustanoviti da je zločest. I barem to je velika stvar! Da možemo biti svjesni svoje zloće! Jer, ipak, zli smo. Priznajmo to i bit će nam lakše!

Ta zar nam povijest, učiteljica života, nije dokaz za tu gorku istinu!

Oni koji ponekad znaju dosegnuti ovu granicu između zloće i ljudske spoznaje o njoj, zovu se ljudima od duha. A to su raznorazni umjetnici. Oni koji njuškaju ljudski bitak i muku muče s ljudskim smislom.

Jer Bog jest sve razjasnio, ta zato je i bio među nama, ali jadni čovjek opet ne može bez zloće. I to sve zbog trbuha i golog metabolizma.

Ja kanim pisati o onima koji ljudskim dosegom spoznaje,tzv. pameću, pokušavaju ublažiti veličinu zla. Dakle, kanim pisati o umjetnicima, jer umjetnost je ljudska terapija za zlo među nama. I nada koja nas stalno utopijski održava u iščekivanju nestanka zla.

Jer kad bi čovjeku sve bilo jasno, tada bi bio dobar i ne bi bio zao, te bi tako umjetnost postala suvišnom.

Dakle, bez zla, nema ni umjetnosti!

Ovo jest paradoks, ali i gorka istina. Umjetnost je tek blagi oblog za sva ljudska bolna mjesta. Umjetnost je apsolutna svijest o zlu i o ljudskoj nemoći. To je utjeha za ljudsku pamet koja ne može spriječiti svjesno činjenje zla.

Različite umjetnosti nisu ništa drugo doli različite terapije u borbi protiv zlosilja.

Jednom od najuspješnijih umjetničkih terapija smatra se književnost. Ta u početku bijaše Riječ! No što je književnost? Zar njezina licentia poetica nije pjesničko pretjerivanje i netočno uljepšavanje stvari! I koje li zbrke, to se zove pjesničkom slobodom. Slobodan da lažeš. I to slobodom da bi pametan čovjek svjesno lagao i iskrivljavao zbilju.

Svijet je dao puno mudrih ljudi, velikih mislilaca, filozofa i književnika. I bilo nam je puno lakše zbog njihovih misli, zbog njihovih riječi.

Veliki Sokrat, mudri Tagore, pametni Dostojevski, i da dalje ne nabrajam, mnogima su od nas dali nadu da se zlo može iskorijeniti. I da čovjek može i mora!

Kakvi su naši hrvatski mudraci, imamo li mi velikih tumača pameti u borbi protiv zla? Jasno da imamo i hvala Bogu, da je tako!

Sjetimo se samo mudrog Marulića ili genijalnog Matoša... I čovječanstvu pomogoše njihove riječi, a ne samo nama!

No što je danas s našim misliocima?

Nažalost, mi mudrih uljepšivača surove zbilje imamo veoma malo. O čemu, npr., pišu naši književnici? Kako naša licentia poetica laže i uljepšava stvar?

Sva naša vrijednija mučnina utopljena je u poeziju, a neke druge književne »kozmetike« su gotovo izumrle. Književnost nam se skrila u stih! Jer misli da ćemo s rimom lakše, ta zar sve tužbalice, žalopojke i narikalice nisu rimovane? Tako je plač

uvjerljiviji! No moramo priznati da je u ovoj vrsti književnog ridanja, pameti ipak najviše! Dok je se u drugim formama književnih obloga začne puno manje.

Ali nikako nije dobro kad se među nama Hrvatima najpametnijima proglašavaju pisci kriminalističkih romana i znanstveno-fantastičnog zaborava. To bi značilo da nismo pametni, a čim nismo pametni, zlo je u nama!

Stoga hrvatsku književnost ne mogu predstavljati isključivo samo pjesnici i pisci krimića!

Pa ukoliko se pjesniku i omakne pokoja pametna, piscu krimića ne može se omaknuti niti slučajno.

Ne znam, da je živ Matoš, ispisao bi se se iz Društva hrvatskih uljepšivača.

Uistinu, previše je u našoj književnosti onih koji su doktorirali na temi — što je pjesnik htio reći? A nama ne trebaju književni štreberi nego čisti um i slobodna pamet.

Ljepše je iz neznanja doseći genijalnost, negoli zbog znanja svjesno lagati na lijepi način!

Tako mi umjesto genijalnih sumnjičavaca i začinjavaca, imamo tek školovane tumače tuđih genijalnosti.

Licentia poetica nam je postala vrlo jeftina laž.

A oni koji sve vide, znaju da je licentia poetica tek grč ljudskog uma pred problemom smisla, i ništa više.

Jer Isus Krist Nazarećanin govorio je kratko i jasno.

Svi koji su imali uši mogli su čuti!

Svi koji su imali oči mogli su vidjeti!

Isus Krist Nazarećanin nikakvom licentijom poetikom nije zbunjivao čovjeka. Bio je jasan: »I zaista, kažem vam, jedan će me od vas izdati!« i bi tako...

Mira SAX

Suton

Suton se spušta.
Plavosivi tonovi ističu bjelinu krovova,
ulaze u toplu sobu i gase ružičasto svjetlo
šarenih zidova.
Zimska noć dolazi tiha i spokojna
iz dalekih nepoznatih svjetova.
Smrznutim ljiljanima oslikani prozori;
sjećaju na sliku obasjanu suncem
i majskim ružama...
Dok neka crna slutnja
ispunja tišinu i zatvara pogled
beskrajnim daljinama.

Emil Kazimir ŽERAVICA

Pet fra Nikoličinih rundi

S planine se obrušila žestoka bura. Fijuče uskim kamenitim prolazima malog, u brdo urasla sela, trese kemenim pločama i kanalicom po krovištima, pa se nadaleko čulo kao da neka golema ruka na još golemijem rešetu rešeta grahoricu. Zavijanje vjetra i ljuta studen što je zamrzla sve barice, mala i škrta izvorišta vode, pa i kruništa rijetkih bunara, nemilo su šibali selo.

U jednoj, za seoske prilike prevelikoj kući, skutrio se uz štednjak župnik fra Nikolica. Umotao se u svoj, za ovakvo burovito vrijeme pretanak fratarski plašt, cvokotao zubima i dahom grijao pomodrijele ruke te ih svako malo polagao na još jedva mlaku ploču štednjaka. Drva više nije imao, a i vode mu je u kući ponestalo. Ono što je preostalo u drvenu sudu na dvorištu, bilo je prljavo i smrzlo se do sama dna.

»Sva sreća da mi je jučer baba Ana, Bog je blagoslovio, donijela litru dobre rakije«! prisjetio se, ustao i s police uzeo bocu te s njom stao tresti.

»Što ja to radim?... Pa rakija se ne može smrznuti!... Čini se kako se meni smrzla pamet!... HI! HI! HI!« – nasmijao se usprkos muci svojim karakterističnim vedrim smijehom i onda otpio dobar gutljaj te se vratio još jedva mlaku štednjaku.

Razmišljao je; je li mu bolje otići po vodu u selo udaljeno više od kilometara, ili razbiti led u kaci, sačekati dok se u kući otopi i tako utažiti žeđ i malko se umiti. No, plašio se da se ustajalom vodom ne otruje pa je od toga odustao. Prisjetio se kako se usred rata, jedne ovakve žestoke zime, na putu u mlinicu smrznuo Petar Sukić.

»Eh, kad bi se meni tako nešto dogodilo, oni bi u Općini i Komitetu proglasili narodno veselje«! – promrmljao je, otpio još dobar gutljaj i bolje se umotao.

Kao pravi sin asiškog sveca, koji mu je bio uzorom, prisjetio se kako je sveti Frane posred ciče zime, po ledu i snijegu i usred divljine, gradio crkvicu Porciunkulu.

»Kad je fra Frane izdržao led, izdržat će i fra Nikolica!... Stari su fratri govorili da ima ništo posebna u našem abitu što nas zimi čuva od leda, a liti od žege«! – tješio se i odlučio: »Najbolje mi je ostati u kući, ovako se odjeven zavući u postelju, na se nabaciti sve što imam od pokrivača do crkvenog ruha i tako prinoćiti... A sutra, dat će Gospa Kandelora i Sveti Blaž pa će bura stati«!

Razmišljao tako fra Nikolica, cvokotao zubima i zatrpan kojekakvim pokrivalima prebirao krupna zrna na svojoj velikoj fratarskoj krunici. Prebirao, prebirao, tiho molio i blaženo zaspao...

* * *

Prošle su četiri godine otkad ga je starješinstvo poslalo na službu u ovu »crvenu« župu čija je prastara crkva tijekom rata bila razrušena i spaljena kako bi se »onima gore« dokazalo »naprednjaštvo« i »visoka politička svijest« ovog »prvoboračkog« sela.

U početku je živio kod siromašne, kršćanske težačke obitelji, koja se više bojala svetoga križa i Onoga na njemu od svih srpova i čekića. Dali su mu sobicu, postelju sa slamaricom, stolić i sjedalicu, svijeću uljanicu, a umjesto ormara za odjeću i rublje pozabijali su desetak velikih čavala u zid. Za umivanje i pranje rublja pokazali su mu bunar u malom i uskom dvorištu o koji se upravo češala mršava krava kućegospodara Tome.

— Hvala ti, Toma! Sveti Frane nije imao ni ovoliko! – rekao je fra Nikolica osmjehnuvši se.

U sobicu je unio svoj stari kartonski kufer, koji je povezao debelom špagom kako mu iz njega ne bi ispalo ono nekoliko knjiga, dvije košulje i nešto sitnijeg rublja.

Zatvorio je za sobom vrata, kleknuo na pod i rekao:

— Ako mi Blažena Divice pomogneš, u ovom selu ću ti, čim slomim vrata paklena, podići novu crkvu!... Dajem ti moju poštenu fratarsku rič, bit će veća i lipša od razorene!

Što je zaprisegnuo, već je sutradan rano ujutro i započeo.

Sjeo je za stol i napisao molbu Općini da mu izda građevinsku dozvolu za izgradnju crkve na dosadašnjem crkvenom zemljištu, na mjestu gdje je do rata stajala stara crkva Svete Marije u Kršu.

Na odgovor je, postojanom strpljivošću fratra, čekao dva mjeseca, a onda se zaputio u grad, ravno općinskom predsjedniku.

Predsjednik ga u početku nije htio primiti.

— Što ja imam s fratrom i crkvom? – rekao je svom tajniku.

— Nije zgodno da ga odbijete, druže predsjedniče!... Fra Nikolica je bio borac NOR-a... Osim toga, u borbi je bio ranjen i ratni je vojni invalid! – ozbiljno je primijetio općinski tajnik.

— On... borac? – zaprepastio se predsjednik. – Pa kako to?... Je li to moguće?... On borac... pa sada... frater, reakcija, neprijatelj?

— Savjetujem ti da budeš oprezan! Fratri planski u prvoboračka mjesta šalju svoju braću koju smo mi nasilu izvukli iz njihovih škola, mobilizirali ih, te ih poslali na front!... S ovim fra Nikolicom, ako je vjerovati fratarskoj mudrosti i lukavosti, bit će muke... Oni su se stotinama godina naganjali s Turcima i turskim vezirima pa i sa samim sultanima i uvijek izvlačiti ono što su htjeli...

— Hm!... Dobro! Pusti ga prida me!... Pokazat ću ja njemu kako sam moćniji i pametniji od svih tih vezira i sultana! – rekao je predsjednik, sjeo u svoju visoku fotelju iza velikog lakiranog stola, namjestio mrak i važan izgled lica i odupro se šakama o stol.

Fra Nikolica uđe. Skine fratarsku kapicu, uljudno se nakloni i pozdravi:

— Dobar vam dan, druže predsjedniče, i neka vam Bog da zdravlje!

— Nema Bog ništa s mojim zdravljem!... Ja u njega ne vjerujem!... A tebi, eto, neka bude: Dobar dan!

— Ja sam došao upitati, hoće li se i kada rješavati moja molba za gradnju crkve?

— Vidi, vidi!... Ti bi crkvu gradio!... A za koga, molim ja tebe?

— Za one koji vjeruju, druže predsjedniče!

— Pa u tvom selu takvih više nema!... To je naše crveno selo! To je naša mala Moskva!

— I u Moskvi ima crkava i nitko ih nije srušio! – uzvrati smjerno fra Nikolica.

— Nije bilo potrebito... Od njih su Sovjeti napravili kina, kazališta, muzeje, koncertne dvorane!

— Znam, znam... Ali i kino, i kazalište, i muzeji, i koncertne dvorane su djelo Božje... Pa i sami znate da se u tisućama kina širom svijeta prikazuje Život Isusov, Ben Hur, Quo vadis, u muzejima je ponajviše svetih slika, a nema koncerta ne kome se ne izvode djela Bacha, Bethovena, Palestrine i drugih velikih stvaratelja crkvene glazbe! – započeo je fra Nikolica svoj prvi veliki misionarski posao.

Predsjednik osjeti kako iz ovog pred njim, drhtavog, mršavog i kratkovidnog fratra, izbija snaga koju do sada nije očutio te, kako bi se od te nevidljive sile obranio, naroguši se i otkreše:

— Kakva crkva!... Kakvi bakrači!... Ti bi meni i posred Moskve sagradio katedralu Svetoga Petra!... Ajde, fratre, lipo k vragu, ne igraj se s narodnom vlašću!

— Ne poigravajte se vi s Božjim strpljenjem! – mirno mu je odgovorio fra Nikolica, stavio svoju kapicu na glavu, lako se naklonio i izišao na ulicu. S druge strane pločnika okrenuo se prema prozoru na predsjednikovu uredu i vidio njega i tajnika kako zbunjeno gledaju za njim.

»Pomaklo se u njima!... Prvu sam rundu dobio!... Hvala ti, Majko«!, prošaptao je i čvrsto u šaci stisnuo križ na krunici.

Nakon ovog prvog i kratkog dvoboja u Općini, nanizalo ih se još nekoliko, nekad oštrijih, nekad blažih. Fra Nikolica ih je strpljivo vodio, ponekad blago i mirno, ponekad oštro i žustro. Mjeseci su tekli jedan za drugim, protekle su i dvije godine, a od građevinske dozvole ništa!

Onda mu jednog dana tijekom njegovih beskrajnih pješačenja po kršu i planini, na um padne naoko čudna pomisao:

»Svemogućem je svejedno gdje mu se čovjek moli! Stari su ga kršćani molili u rupama pod zemljom, pustinjaci u špiljama i po gorama, neki i navrh nekakva visoka stupa, križari posred ljuta boja, a naši junaci posred bojnog polja!... A onda, kako mi je jednom pokojni gvardijan, fra Ante, rekao »Svrhovito je spojiti sveto i korisno!«... i fra Nikolici se odjednom ozari lice.

»Znam što ću!... Odustat ću od molbe za gradnju crkve do boljih vremena. Moram naći dobra težaka koji ima »strica« u Americi, pa će taj stric preko svog sinovca u našem selu zatražiti građevnu dozvolu za gradnju kuće i tako će »oni« sagraditi veliku prostranu kuću na tri kata s dvoranom za »kino« u prizemlju! Eh, baš tako! S velikom dvoranom za kino!...

Sutradan, već u praskozorje, fra Nikolica se kršom spuštao na cestu, tamo sačekao autobus i otišao svome gvardijanu na dogovor.

Gvardijan se od srca nasmije fra Nikoličinoj zamisli i obeća da će porazgovarati i biskupom.

»Sačekaj, dok ti ne javim što ti je činiti!« – rekao je na rastanku.

Prošlo je tek nekoliko dana i fra Nikolici stigne pismo s kratkom porukom:

»Učini kako si namjerio!... Imaš svestran blagoslov!«

* * *

— Što je sad ovo?! – začudio se općinski činovnik kad mu je fra Nikolica, ne trepnuvši okom, izjavio kako povlači molbu za gradnju crkve.

— Odustajem od gradnje crkve i to je sve! – kratko je odgovorio fratar.

— Čudan ste vi čovjek!... Najprije uporno gnjavite da vam se izda dozvola, pišete žalbe i pritužbe, idete u Sabor, optužujete nas, a onda, kao da se do sada ništa nije dogodilo: »Odustajem od gradnje crkve!«... Vi ste čudan čovjek i još čudniji fratar!

— Čudni su puti Gospodnji! – osmijehne se fra Nikolica i potpiše opoziv svoje molbe.

Kad je izišao na hodnik, šapnuo je Tomi Franiću koji je tamo čekao:

— Ajde, Frane, sad je na tebi red!...

Nakon pola sata, ponešto zbunjen i crven u licu, Toma je izišao iz općinske zgrade. Oprezno se obazreo naokolo i odmah mu je bilo lakše kad je ugledao fra Nikolicu kako ga iza ugla čeka.

— Uh, oče! Bilo je gusto... – jedva je izgovorio.

— Jesu li te puno ispitivali?

— Dašta su!... Pitali su: »Koliko će iljada dolara poslati?... Oće li što dati i za novu zgradu Komiteta partije i školu? ... Kad se vraća?«... I tako sve jedno za drugim... Gospe mi Blažene, dobro sam se bio opotio...

— Eto vidiš, Toma moj, kako se triba dobro pripraviti za razgovore s njima! Triba im na svaki upit dati pravi odgovor!

— Srića što ste me dobro podučili, oče!... Ja bih se bio posve spleo u tu kučinu...

— Eto, autobusa! Požurimo!... Usput ćeš mi sve potanko ispričati! – rekao je fra Nikolica.

Kad su sjeli na stražnje sjedište, fra Nikolica je kroz prozor pogledao u nebo. Čvrsto je stisnuo križ na krunici i prošaptao:

— I drugu smo rundu dobili!... Hvala ti, prisveta Divice!

* * *

U jesen su iskopani temelji za novu kuću. Težaci su se čudili i kimali glavama:

»Što će Tominu stricu ovolika kućerina!... Čini se kao da gradi nikakvu fabriku il' 'otel«!

»Vele, kako će u njoj biti veliki restoran i kino!... On to i u Americi ima!« tumačili su drugi.

»Mora da je bogat i pribogat! Sve račune na vrime plaća, reka je onaj iz Građevnog poduzeća«!

A fra Nikolica je, kao slučajno i iz dokolice, kad je god imao slobodna vremena, dolazio na gradilište, gledao kako se radi, kako radovi napreduju. Ponekad bi prekorio nekog ljenčinu i govorio mu kako je i Bogu i Caru ugodan samo radin čovjek. Pri tom bi velikim bijelim rupcem čistio prašinu sa svojih naočala i smješkao se onim svojim vedrim, još uvijek dječačkim osmijehom.

Jednoga dana, sa skele padne neka daska i svom žestinom udari po glavi radnika koji je ispod prolazio. Siromah se srušio kao gromom ošinut. Fra Nikolica priskoči, ukloni dasku, klekne uz njega, osluhne mu srce. Jedva se čulo. Pokrije mu usta rupcem i stane mu svojim dahom tjerati duh u pluća. Radnici su zabezeknuto gledali što fratar radi. Kad se ranjenik uskoro vratio svijesti i otvorio oči, svi odreda zapljeskaše. Fra Nikolica ozlijeđenom poveže glavu, te ga teretnjakom odmah otpremiše liječniku. Jedan postariji radnik reče:

— Svakog li belaja i ovi fratri nauče!

— Tako ti je to! Znam ja! Tako se uvik događa kad se kuća gradi bez Božjeg blagoslova!... Ajde, fra Nikolice, blagoslovi ti ovu kućetinu, jer ja inače više ne dolazim raditi! — rekao je jedan drugi mladi čovjek.

— Što bi na to rekao poslovođa? — zapita fratar.

— Nek okrene glavu, ako u Boga ne viruje! — kazao je treći radnik.

— Što vi ostali mislite? — zapita fratar.

— Blagoslovi ti, oče!... Škoditi ne more!... — javi se nekoliko glasova.

Fra Nikolica, iz džepa u svom široku rukavu, izvadi plosnatu bočicu, ubra smrekovu grančicu, polije je svetom vodom i tiho izmolivši Očenaš, blagoslovi gradilište. Začudio se i ugodno iznenadio, koliko se nazočnih radnika prekrižilo i na kraju reklo »Amen!«.

»Evo i treće runde!... Hvala ti, Majčice!« — tiho je prošaptao.

Te je noći u svojoj izbici zadovoljno i mirno zaspao.

* * *

Zima je bila suha i ne odviše studena. Ono desetak dana bure u siječnju i ožujku brzo je prošlo. Koncem travnja na krovu se zavijorila hrvatska zastava. Radnici su ubrzano polagali crijep. Onda su stigli vrata i prozori, na čuđenje seljaka i hrastov parket, pa krasne emajlirane pločice i sve drugo što je »Amerikanac« naručio i platio.

»Kad li će se otvoriti kino? — pitala se seoska mladež, željna zabave.

»Sve u svoje vrime!« — odgovorio bi fra Nikolica i zagonetno se smješkao.

Gradnja je brzo napredovala. Govorilo se kako Amerikanac dobro i točno plaća te kako malo građevno poduzeće na ovoj zgradi dobro zarađuje.

Došla je sredina jeseni. Trganje je bilo u tijeku. Težaci i njihova čeljad rasuli su se po vinogradima, pa je fra Nikolica sam sjedio pred kućom i grijao se na ugodnu jesenskom suncu. Mir i ugodan odmor prekinuo je poštar. Donio mu je hitan poziv iz Općine. Fra Nikolica ga pročita, uozbilji se i rekne:

»Bože, pomozi mi i ovaj put!... Počelo je... Finis opus ornat!

Kad je sutradan stao pred općinskog činovnika i pružio mu poziv, ovaj ga je čudno odmjerio i kratko rekao:

— Morate do predsjednika!

Predsjednik, kao da je baš na njega čekao, namjestio je tvrdu službenu masku, pružio mu nekakav papir pun pečata i potpisa, zatim se stojećki odupro šakama o stol te mrko zapitao:

— Što je ovo, fra Nikolice?... Kakva je ovo podmukla fratarska igra?

Fra Nikolica pozorno pročita dokument te ozbiljno odgovori:

— Druže predsjedniče, Katolička Crkva već stoljećima živi od darovnica dobrih kršćana... Ova darovnica gospodina Jure Franića iz Amerike, kako vidite potvrđena je i ovjerena od nadležnih vlasti u Sjedinjenim Američkim Državama i nije ništa drugo doli jedna od tisuća i tisuća darovnica koje Crkva i danas prima... Evo, hvala Bogu i Blaženoj Djevici, sad je i za vas riješeno pitanje župnog dvora i središta za vjeronauk, a ja se nadam kako će se s vremenom riješiti i pitanje izgradnje nove crkve u mojoj župi... Za općinu i partiju su to dva-tri problema manje... Samo bih vas zamolio da

nam dopustite priključak za vodovod, jer što će tolika zgrada bez vode, a udaljena je od zadnjih kuća do kojih je vodovod dopro samo oko dvjesto metara...

Predsjednik je namrgođeno slušao što mu fratar govori.

Darovnica je stigla pred više od mjesec dana. »Amerikanac« je jednostavno darovao novosagrađenu kuću Crkvi i župi svog sela. Oni su darovnicu zadržali jer nisu znali što bi s njom. Obilazila je općinske, kotorske i oblasne partijske urede, a onda su »oni iz glavnog grada« javili »neka se darovnica uruči mjesnom župniku i sprovede u djelo«. Tko je i što je iza te odluke stajalo, predsjednik nije znao, ali je morao, iako zelen od ljutnje, izvršiti nalog »odozgor«.

Zbunjen svim što se dogodilo, nastojao je izbjeći odgovor pa je suho rekao:

— O tom, potom!... Sad moram na sastanak u Komitet!... Zdravo!

— Bog dao zdravlje i vama!... Hvala vam što ste me danas pozvali i uručili mi darovnicu! — poput nevinašceta osmjehnuo mu se fra Nikolica, pažljivo stavio darovnicu u ručnu torbu, za pozdrav skinuo svoju fratarsku kapicu, lako se naklonio te izišao na ulicu.

— I četvrta je runda naša, Blažena Djevice!... Hvala ti i slava! — šaptao je žureći na autobus.

* * *

Za godinu dana velika je kuća bila potpuno uređena. U prvom katu, fra Nikolica je lijepo uredio župni ured, uz njega svoj mali stan te prostorije za vjeronauk i rad s mladeži. Drugi je kat namjeravao dati, kad za to sazru prilike, časnim sestrama, a treći je skromno uredio kao gostinjac za svoju redovničku braću, prijatelje i putnike namjernike.

U prostranom je prizemlju uredio kapelu, zapravo malu crkvu, dovoljno prostranu za cijelo maleno selo.

— A kino? — zapitkivali su ga često seljani.

— Za kino pitajte predsjednika općine! — odgovarao bi vragolasto, srdačno se osmjehujući.

I sve bi bilo u najboljem redu, samo da mu je Općina odobrila priključak na seoski vodovod. Pisao je molbe, požurnice i požurnice, žalbe, utoke, trčao desno-lijevo, obijao urede i nadleštva, ali od dozvole ni traga. Seljaci su mu, jedan po jedan, onako kako bi ih pritisli iz Općine ili Komiteta, od straha i pod prijetnjama, uskraćivali da od njih uzima vodu.

Najbliža kuća, do koje je dopro seoski vodovod, bila je nova zgrada Jerka Tumbića, udaljena oko dvjesto metara od župnog dvora. Jerko je bio komunist, ali je imao pobožnu i dobru ženu i majku koje su, kad bi Jerko nedjeljom otišao u općinsko središte, rado dolazile u crkvu. Fra Nikolica je odlučio ponajprije porazgovarati s dvjema ženama i svoju nevolju povjeriti onom iskonskom materinskom i obiteljskom odnosu između žene i majke, muža i sina.

I doista, nakon samo dva-tri dana uvjeravanja, Jerko je popustio. K župnom uredu došla je njegova majka i donijela sinov pristanak. Fra Nikolica je bio zadovoljan, ali se ipak začudio kako je Jerko brzo pristao.

»Što ne može bataljun fratara, to mogu dvi pametne žene!« osmjehnuo se.

Radilo se o spoju plastičnom cijevi od Jerkove kuće do novog župnog dvora. Jerko je tražio da se vodovodna cijev skrije i zakopa u zemlju i da fratar plaća utrošak vode i za njega i za sebe.

»Moram pristati i na to!... Ne mogu uvijek izmišljati nekog Amerikanca!... — pomislio je.

Idućeg dana, otišao je u grad i kupio dovoljno plastične cijevi. Cijelu je noć radio s još dvojicom seljaka. Zatrpali su cijev u plitak jarak i spojili je na Jerkov vodomjer.

S radošću, mrmljajući:

»Eto, i petu sam rundu dobio!« otvorio je slavinu i voda je potekla u veliku drvenu kacu.

* * *

Nije proteklo ni petnaestak dana i fra Nikolica je ostao bez vode. Netko mu je noću prerezao cijev. Popravio je kvar i domišljao se: »Tko bi mi to mogao učiniti?«.

Posumnjao je na neke zajapurene komunističke omladince, ali nije smio dizati prašine i tužiti se, jer mu je priključak na vodovod bio bez dozvole i jer se bojao kako će Jerka izložiti neugodnostima.

Nakon tjedan dana dogodilo se isto. Opet je šutke popravio cijev. Kad mu je i po treći put prekinut dovod vode, zabrinuto je promrsio: »Eh, ova peta runda bit će po svemu sudeći vrlo teška!... A ja mislio kako sam je s k. o. već dobio!«.

Četvrtog puta nije ni bilo. Netko je noću prerezao i odnio cijelu cijev. Tog je jutra došao i Jerko. Bio je vidno uzrujan.

Mrko je rekao:

— Fra Nikolica!... Meni je ovoga dosta!... U ovo nekoliko dana, preko mog je mjerila isteklo više vode nego što je ja potrošim za cijelu godinu... To mi moraš platiti!

— Dobro, Jerko! Platit ću! Pošalji mi račun! — odgovorio mu je mirno fra Nikolica, iako nije imao ni banice u džepu. Bio je siguran:

»Onaj tko mi je dosada pomagao, pomoći će mi i dalje!«.

* * *

»Eh! Ova mi je peta runda najteža! — zamišljeno je sebi govorio — »Zamalo nisam ostao na ringu! Moram nešto izmisliti... Moram zauzeti nekakav spektakularan i prijeteći gard!... Marijo, Majko najdraža, pomozi!... Prosvijetli me!« — molio se.

Onda je, poučen svojim i tuđim iskustvima, zaključio kako je svaka vlast vrlo sujetna i osjetljiva na vanjske manifestacije narodnog nezadovoljstva. Turistička je sezona bila u jeku. Vrlo prometna cesta tekla mu je nedaleko župnog dvora. Po njoj rijeka automobila prema jugu i prema sjeveru, tako da je bilo opasno i prelaziti preko nje.

— Heureka!... Proradili su moji »klikeri«!... Sad znam što ću! — uskliknuo je.

Istog se jutra zaputio u grad i kupio dva sića za vodu. Jedan crveni, drugi žuti.

»Neka ih turisti i narod bolje uoče!« — lukavo se osmjehnuo i zadovoljno vratio kući.

Nekako u predvečerje, kad se većina seoskih stanovnika odmara pod odrinom pred kućom i kad se brojni turisti nekamo zaputе radi jela ili zabave i kad je promet tako gust da je pogibeljno prelaziti cestu, fra Nikolica uze u ruke oba sića i zaputi se najprije u selo. Neka mu ih dobra duša napuni vodom, a on korak za korakom, vukući pune sićeve, krene selom, zatim se spusti na prometnu cestu.

Groteskno je bilo vidjeti mršava i omalena fratra kako odjeven u svoju smeđu halju, s prašnim napol podcranim sandalama, šljapka glasno govoreći svakom koga bi sreo:

»U socijalizmu svatko ima pravo na vodu osim fratra!«.

Kad je sišao na asfaltnu cestu, hodao je uz kraj, stoički noseći svoj nasušni teret. I dolje, na cesti, bilo je milosrdnih vozača. Mnogi su se, videći krhka, pod teškim teretom prignuta redovnika, sućutno zaustavljali i nudili mu prijevoz.

Fra Nikolica im je zahvaljivao onim svojim titravim, dječjim smiješkom i govorio:

— Hvala!... Hvala! Znajte, ljudi moji... U socijalizmu svatko ima pravo na vodu osim fratra!... Meni je nositi moj križ... Dat će Bog i bolje!... Strpljen, spašen!...

A onda bi potresnim glasom zažalio:

»Ajme, pravdo, već te nije, kad Irudov sud takvi je!«

Fra Nikoličina inteligentna i izazovna demonstracija nije ostala bez odjeka. O njoj se pričalo po selima, raspravljalo u gostionicama, trgovinama i na raskrižjima. Netko se ljutio, netko smijao, netko ravnodušno slijegao ramenima, ali su se zato seoska Fronta i partijska organizacija stale pjeniti od bijesa. Općinske vlasti nisu znale što bi, jer je tek započeo službeni proces poboljšanja odnosa s Crkvom. Fra Nikolici nisu mogli prilijepiti da je »neprijateljski element« i sudjelovanje u ratu na neprijateljskoj strani, jer je fra Nikolica dao svoj obol u krvi na brdu Katarini kod Trsta. U početku su mu slali blage poruke, a kako redovnik nije odustajao od svog nauma, već je sa svojim sićevima demonstrirao i po općinskom središtu, zaprijetili su mu zatvorom.

No, ni ta prijetnja nije uplašila malog, krhkog, ali odlučna franjevca.

»Ako me zatvore, bit će to prilika za temeljite duhovne vježbe!... A i odmorit ću se malo!... Osim toga, svaka je vlast od Boga pa i ova... S njom nas Gospodin opominje i kažnjava za grijehe... Ali On je velik i ljubi svoja stvorenja, pa će i ova nevera jednom proći!« mislio je smješkajući se poput Božjeg viteza koji je bio siguran da mu na ovom svijetu nikakva vlast ne može naškoditi.

Jedne noći, pred župnim se dvorom zaustavio policijski automobil. Fra Nikolicu su odveli u zatvor. Kao »corpus delicti« policajci su ponijeli i oba šarena sića!

Crkva je intervenirala i fra Nikolica je nakon tjedan dana bio pušten iz zatvora.

— S onim glupostima, fratre, moraš prestati, jer ćemo te ponovno zatvoriti i osuditi! — rekao mu je šef policije.

— Čudno! U ratu ste mi, doduše, dali pušku da ubijam, ali ste mi dali i dosta vode za piće i za umivanje, ponekad i za tuširanje!... Sada, u miru, po vama bih trebao krepati od žeđi i šporkice!

— Drži jezik za zubima, fratre!... Pun nam te je k....! — ljutito se na fra Nikolicu otresao policajac.

Fra Nikolica na policajčevu bezobraštinu nije odgovorio. Samo se zagonetno osmjehnuo i pomislio: »I mi konja za trku imamo!«

Kad se predvečer vratio svojoj kući-crkvi, prostranu je kapelu našao dupkom punu. Puk je naglas molio krunicu. Predvodila je Jerkova majka. Tiho se ušuljao i stao uz vrata. U prekidu između Zdravomarije i Očenaša, Jerkova bi majka glasno zavapila:

— Majko Božja, tako ti sina tvoga Isusa Krista, vrati nam našeg fra Nikolicu i ne daj da ga one sotone muče i ubiju!

Fra Nikolici navriješe suze na oči. Nije se ni u snu nadao kako će ovaj, inače tvrdi puk, izazvan nasiljem upravo onih koje je onako zdušno slijedio u ratu, ovako se okupiti i moliti za njega.

— Gospodine Bože, Blažena Djevice! Hvala što ste uslišili moje molitve!... Sjeme je posijano u dobru zemlju i evo žetve, Gospodine! — glasno je uskliknuo.

Glave se okrenuše. Glasan žamor zamrmori kapelom, a onda:

»Tebe Boga hvalimo!« — zaori crkvom.

Fra Nikolica se probije do oltara. Klekne i pridruži se iz svega glasa:

»Vjerno ispovijedamo!«...

Nakon pjesme zahvalnice, Jerkova majka privede krunicu kraju.

— Braćo i sestre! Ako budete ustrajali u molitvi i svake nedjelje svojom nazočnošću ispunili ovaj mali hram Božji, Bog će pogledati na ovu našu siromašnu zemlju, na vaše zdravlje i mir u selu... A neće ni dopustiti da ja, njegov sluga, skapam od žeđi i šporkice!

* * *

Po svemu sudeći, uhićenje i zatvaranje malog seoskog župnika, fra Nikolice, bio je za taj suhi, škrti i kameniti kraj, prijeloman trenutak. Vlasti kao da su zaboravile, ili točnije rečeno, nikad u svojoj sirovosti nisu ni poznavale povijest ove redodržave i njezinih redovnika, svojevrsnih vitezova, koji su stoljećima vodili dugotrajne, često i vrlo skupe, u krvi i novcu, plaćene bitke sa svim mogućim vlastodršcima i protivnicima. Kad nije išlo drugačije i kad se radilo o spasu puka, nisu prezali ni da se sabljom opašu i viteški brane svoje stado. Kad nisu mogli ni sabljom, okupili bi ga i izveli preko brda i dolina te ga dovodili u mirnije predjele. Ponikli iz svog kršna i siromašna puka i sami su bili njegov neodvojiv dio, njegovi dušebrižnici, tješitelji, liječnici i savjetnici.

Izdanak takve tvrde vjere, neviđene upornosti, požrtvovnosti i neustrašivosti bio je i fra Nikolica. Bog ga je obdario, a red školovao i razvio u kremen značaj. Iako je bio krhka tijela, neobično nježno volio cvijeće i ptice, u njemu je stanovao div-redovnik, pa je pomoću Božjom, svojom pameću, fratarskom dosjetljivošću i požrtvovnošću, izgradio na osebujan način i usprkos svim zaprekama, ovu veliku kuću u kojoj je stanovao i kapelu u kojoj se svakim danom okupljalo sve više vjernika, tako da je postala pretijesnom.

Nadao se, da će i vlasti, videći kako se selo vratilo Crkvi, popustiti i dati mu dozvolu za priključak na vodovod.

Napisao je novu molbu i predao je nadležnima. Čekao je preko mjesec dana, a onda mu je stigla odbitnica. Uložio je utok, pa novu molbu, pa utok, pa novu molbu, pa utok, ali odgovor je uvijek bio isti: »Molba se odbija«.

Što je vlast bila tvrđa, fra Nikolici je ugled sve više rastao. Kapela je, osobito nedjeljom i blagdanom, bila pretijesna za sve one koji su željeli unići, a broj se krštenja i crkvenih vjenčanja iz mjeseca u mjesec povećavao.

Fra Nikoličina je stvarna i moralna pobjeda postala očevidna, svima i nadaleko poznata, ali usprkos svemu, vode u fratrovoj kući i dalje nije bilo, pa je fra Nikolici bilo sve teže obavljati sve složenije župničke poslove. Potrebe za vodom velike kuće, vjernika i mladeži, naročito ljeti, bile su velike, a prijetila je i pogibelj da mu vlasti zbog toga ne zabrane rad sa sve većim brojem vjernika i mladeži.

»Gospodine, prosvijetli me, molim ti se!« — molio se jednog predvečerja fra Nikolica, gledajući kako mu se dvorište puni mladim momcima i djevojkama, koji su došli pogledati film o uzgajanju cvijeća.

Onda mu padoše na pamet Isusove riječi »I ljiljani poljski i ptice nebeske...« i brzo se pretvoriše u novu zamisao.

Časkom je zastao. Široko se osmjehnuo, pljesnuo rukama kao dječarac.

»Oče nebeski! Blažena Djevice! Hvala vam i slava! Zaigrat ću na sve ili ništa!« — uskliknuo je i te večeri miran i zadovoljan zaspao.

Rano ujutro drugog dana stajao je na autobusnoj postaji. Vozač ga prepozna i zaustavi se.

— Kamo ćete, fra Nikolica?

— U lavlju špilju! — odgovori fratar.

— Nije vrag da je u grad stigao cirkus? — zapita šofer, ne shvaćajući fratrove aluzije.

— Cirkus u koji ja idem stoji tamo već deset godina! — osmjehne se fratar.

Vozač slegne ramenima i pomisli kako fratri uvijek imaju nekakav samo njima razumljiv odgovor, pa zašuti.

Čim se iskrcao, fra Nikolica pohita ravno u općinsku zgradu.

— Hvaljen Isus! I dobro vam jutro, gospođice! — pozdravi predsjednikovu tajnicu.

— Zdravo!... Dobro jutro! — glasno odzdravi tajnica, a onda tiho doda: »Vazda budi hvaljen!«

— Je li predsjednik u kancelariji?

— Jest, Imate sreću! Samo što nije otišao... Pričekajte da vas najavim! — odgovori tajnica, uđe u predsjednikov ured i ubrzo se vrati.

— Izvolite, druže Nikola! — glasno pozva fratra.

Predsjednik je sjedio za svojim radnim stolom. Stol je bio kao i uvijek čist. Osim dva telefona, šalice za crnu kavu i čaše vode, na njemu nije bilo ničega. Bilo je očito kako je još prerano za bilo kakav predsjednikov rad.

Fra Nikolica pozdravi. Predsjednik samo kimne glavom i pokaže mu stolicu s druge strane stola. Fra Nikolica sjedne, skine naočale i stane ih brisati.

— Što te opet dovelo k meni, fra Nikolica?

Fratar ne odgovori odmah. Brižno je hukao u stakla svojih naočala i trljao ih bijelim rupcem. A onda, između ravnodušnih pogleda kroz stakla kako bi vidio jesu li potpuno čista, riječ po riječ izjavi:

— Ja sam... jutros... došao... povući moje molbe... i žalbe u svezi... s priključkom... na vodovod!

Predsjednik razrogači oči.

— Kako to?... Pojeo si nam džigericu šaljući molbe, žalbe i pritužbe, a sad...

— Povlačim sve moje molbe, žalbe i pritužbe! — vragolasto mu se osmjehne fratar.

U tom času u predsjednikov ured ude sekretar općinskog komiteta partije.

— Je si li spreman, Jozo?... Auto nas čeka... — kazao je i začuđeno pogledao dobro raspoloženog fra Nikolicu.

— Baš je dobro što si došao... Imamo jedan problem političke naravi i najbolje je da ga zajednički riješimo — odgovorio je predsjednik.

— U čemu je stvar? — zapita sekretar.

— Hm!... Fra Nikolica povlači sve svoje molbe i žalbe u vezi s priključkom na vodovod!

— Pa to je dobro!... Čestitam vam, fra Nikolica!... Konačno ste došli razumu! — reče sekretar.

— Vraga je dobro!... Kad se on nečega odriče, onda iza toga stoji nekakva njegova, fratarska petljanija! — mrko će predsjednik.

Sekretar se našao u nedoumici. Zapita:

— Kako to da odustaje od vode?

— Meni voda više ne treba! — usklikne fratar i veselo pogleda sekretara preko naočala.

— Ne treba vam voda???...

— Bog mi je svjedok... Meni voda više ne treba!

— Dobro! Jesi li ti pri sebi?... Ili si se došao izrugivati s narodnom vlašću? — zajedljivo zapita predsjednik.

— Ma, ni govora!... Ja sam vlast oduvijek poštovao, jer svaka je vlast od Boga, pa i vaša! Samo, koliko će vas Bog trpiti, ja to ne znam... Došlo je vrijeme kad meni voda više ne treba i to sam vam došao reći i potpisati — mirno je odgovorio fra Nikolica, držeći zadnjeg asa u rukavu.

— Ja tebe, fratre, ne razumijem! — kazao je predsjednik.

— Ni ja! — dodao je sekretar.

— Pa lijepo, kad baš hoćete razumjeti i znati, reći ću vam: Od noći, do kada ste mi prvi put prerezali cijev za vodu, od kada ste mi odbijali sve molbe i sve žalbe, od kada ste me dali uhititi i zatvoriti, meni je crkva sve punija i nemam kamo s vjernicima i mladeži koja dolazi na vjeronauk. Eto, vidite, meni voda više ne treba!... Bog me poji svojom milošću, a narod se skrbi da ne umrem od žedi i šporkice!

Predsjednik i sekretar razmjeniše značajne poglede.

Sekretar reče:

— Tako!... Vas poji milost Božja?...

— I narod se skrbi da ne umrete od žedi i šporkice? — dodao je predsjednik.

Fra Nikolica kimne glavom i blago se osmjehne.

Časkom je nastao tajac, a onda će sekretar:

— O tom slučaju moramo razgovarati na nadležnim forumima!

— Dakako! Dakako!... Taj ćemo problem prodiskutirati na forumima! — poslušno je potvrdio predsjednik Jozo.

* * *

Prošlo je desetak dana. Fra Nikolica je nestrpljivo čekao. Već se pobojao kako mu je as iz rukava promašio, kad li ga, jednog jutra, iz sna probudi buka pred kućom.

Ustane i pogleda kroz prozor.

Pred vratima dvorišta stajao je stroj za kopanje rovova i kamion s vodovodnim cijevima i alatima.

— Hej!... Fra Nikolica!... Ustanite!... Morate nam reći na kojem ćemo mjestu uvesti u vašu kuću cijevi i gdje postaviti vodomjer! — zvao ga je poslovođa iz općinskog vodovoda.

— Odmah! Odmah!... Eto mene za časak! — dovikne im fra Nikolica, hitro preko glave navuče svoju smeđu halju, opaše se bijelim pascem i krunicom, poljubi križ na njoj i usklikne:

— Hvala ti Blažena Divice!... I ova peta runda je naša!

Blago VRANKIĆ

Odjeci

Na tajnovitoj
ljestvici
života
treperi odsjaj
asiški
gdje se prostiru
pašnjaci
i vrela topla
žuborna

u mijeni sjećanja
čudna završnost
čovjeka
i njegova
prapočela

pojasom
pokorničkim
obgrliti
naplavine
sadašnjosti

u vremenu zataja
pred spomenicima
nadanja
ruke siromaha
korice kruha
lome
i dijele.

Tatjana VRANIĆ

Stari vrtuljak

Stari vrtuljak
za djecu
u unutarnjem dvorištu
visokokatnica
muzika svira
posebna

Žvačem breskvu na prozoru
i vrti se vrtuljak
onaj kojeg morate sami
volanom vrtjeti
znate
onaj s podom
od trulih slatkih dasaka
i klupicama
za male stražnjice

Ptičice skakuću veselo
u ljetu
i ne pitajte me
koje su vrste
visoko sam
a one su dolje
na pješčanom tlu
ja samo čujem muziku
što godi uhu i boli
stari stari vrtuljak
za djecu za djecu za djecu.

Latinka GOLIĆ

Ljubav i smrt

Zrake kasnoga jesenjeg sunca prodirale su kroz drvene rešetke spuštenih roletni. Stajala je pred prozorom rukom slabo odmaknuvši teške smeđe zavjese i promatrala ulicu.

Otkad se razbolio, pogotovo otkad je postao vezan za postelju, Ivan je volio mrak. Prije ga nije volio. Draže mu je bilo sunce, čak i kad je pržilo kroz vruća stakla i oblijevalo ga znojem. Ona svjetlost nije nikada voljela. Stoga joj je isprve odgovarala njegova želja da zamrače sobu i stave tamnije, manje prozračne zastore: sunce i svjetlost su je umarali i otkad se udala, podnosila ih je samo zbog njega. No sada joj je bilo dosta zamračenih prostorija. Nisu je više podsjećale na njenu mračnu depresivnu unutrašnjost, već na bolest i prisilno ležanje, podsjećali su je na smrt.

Nekad je, prije, misao na smrt nije deprimirala. Dapače, budila je sjećanja na davno vrijeme kad nije imala svojih problema i kada je u sebe upijala i nastojala proživjeti živote ljudi opisane u romanima, podsjećala ju je na mladost, na usamljenost ispunjenu knjigama i pločama, kada je smrt doživljavala kao nešto što se događa drugima ili što se događa u knjigama i na filmovima. Sada je prvi puta bila njen očevidac, njen suparnik. Osjećala ju je kao ženu koja se umiješala u njen brak, koji je njegovala s toliko bola, i koja joj pokušava oteti jednu od dvije osobe s kojom je živjela na svijetu i kojoj je posvetila najveći dio svoga života.

Ivan je ležao već nekoliko godina: sve je započelo kao blaga kostobolja kojoj nije pridavao većeg značenja (u horoskopu je imao podznak jarca — podznak čiji vladar Saturn donosi, osim naporna života i dugotrajna čekanja na ispunjenje želja, i probleme s ušima, kostima i zubima), a kad se konačno odlučio otići liječniku (bol nije prestajala, postajala je sve jača i javljala se već u raznim dijelovima tijela), dijagnoza je bila zastrašujuća. Čudila se kako je on sve što se počelo dešavati mirno primao: uvijek ga je pomalo smatrala kukavicom; sve probleme, bilo da se tiču kuće, djeteta ili njegovoga posla, rješavala je ona sama (njegovo vječno pitanje bilo je »Što da sad radim?«) — izgledalo joj je kao da nema snage suočiti se s nečim što mu imalo remeti lagodnost života i njegov svakodnevni ritam (zato se pomalo osjećala krivom što nije bila upornija kad ga je upozoravala da treba posjetiti liječnika, ali ni sama nije vjerovala da bi kostobolja na koju se rijetko tužio mogla biti nešto ozbiljno).

U bolnici je obavio samo najnužnije pretrage, one koje su potvrdile prvotnu dijagnozu. Metastaze su već bile proširene po svim kostima, a tamo gdje ih nije bilo, ubrzo bi se javile. Sa strepnjom je, pogledavajući je u oči i tražeći od nje podršku, odbio ići na zračenja, odbio je kemoterapiju, odbio je ležanje u bolnici. Proveo je tamo svega dvadesetak dana, koliko je trebalo da bi se izvršile pretrage, nemiran i uplašen. Kasnije joj je priznao da se bojao da će ga ostaviti tamo, sama i bolesna. Pomalo je znao da nije imala razloga da se žrtvuje za njega: njihov zajednički život nije joj pružao mnogo zadovoljstva, no bila je sretna što konačno ima kakav-takav mir i što je više ne muči, kao onda, kad su bili mladi (kad su se upoznali bilo joj je gotovo dvadeset i tri godine,

on je bio nepuna tri mjeseca mladi) i kad je bezuspješno pokušavala s njim stalnije hodati (Ivan je tada radio na terenu u INI, često je dobivao premještaje i obavezno je tada ostavljao bez riječi. Izružnio joj je mnogo godina najljepše mladosti, godinama je nesretna čekala da on raščisti sa svojim opterećenim, frustriranim egom i prestane pri tome glumiti neodoljiva grubijana; tada joj je gotovo uništio vjeru u zemaljsku ljubav (nikad nije mogla shvatiti odakle je zapravo crpila snagu za njihov bračni život, nakon svih mladenačkih boli i razočaranja, i potpuno je razumjela zaprepaštene poglede svojih prijateljica kad im je priopćila da se namjerava za njega udati i roditi dijete), u braku se njihov život sveo na njezino panično održavanje svoje jednosmjerne ljubavi i njegovo strpljivo porodično životarenje) i bio je sretan kao dijete kad mu je obećala da ga neće ostaviti da umre u bolnici i da će ga odvesti kući. (Sjetila se svoje tete koja u umrla u bolnici, zavezana za krevet, izmučena bolešću, strahom, usamljenošću, nemarom sestara i nerazumijevanjem prijatelja i rodbine. I znala je, poznavajući sebe, da to neće moći još jednom podnijeti samo gledajući). Zamolila je zabrinutoga liječnika da ga pusti kući, potpisala papire koje su joj dali umjesto otpusnog pisma, Ivan je trebao svakih osam sati primati injekcije-citostatike ili morfij (nije znala). I tako je, nakon bolničkih pretraga, Ivan došao kući.

Tada su već bili odselili iz Osijeka, stanovali su već u Đakovu, imali su svoju kuću, s njenom radnom i Aramovom dječjom sobom. Pomalo smiren što je sad kod kuće, na sigurnom, i što se riješio vađenja krvi, snimanja srca i pluća, mjerenja pritiska itd., Ivanu je postalo bolje: ponadala se bezumno da Ivanova dijagnoza ipak nije bila točna, da će, unatoč liječnikovoj prognozi, ipak ozdraviti. Na kosti se više nije tužio — nije znala jesu li ga prestale boljeti, jesu li injekcije koje je primao (liječnik je, doduše na molbu jednog Ivanova poznanika, osigurao povjerljivu patronažnu sestru, koja je svaki dan dolazila u isto vrijeme i bila, začudo, prilično točna, za razliku od onih koje su prije dolazile i koje su morali čekati cijeloga dana i trpjeti njihovu zlovoljnu izmorenost) tako djelotvorne ili naprosto šuteći trpi bol, ne želeći je opterećivati. Prema Aramu bio je pažljiv i ljubazan, igrao se s njim više nego obično, izvodio ga na kratke šetnje dvorištem i vrtom, gdje su tražili u travi kukce, polijevali cvijeće ili iskopavali (i poslije zakopavali) gliste i rovce. Često bi nakon toga sjedao na krevet pred televizorom, pozvavši je k sebi i šutljivo je grlio — kao da je želio sada učiniti sve ono što je zanemarivao sve godine otkad su se upoznali. No njegove šetnje s Aramom postajale su ubrzo sve kraće, sve se brže umarao i jednom je, kad ga je Aram povukao da mu pokaže bijelog kupusara kojeg je upravo ugledao na nekom cvijetu, pao na zemlju i više nije mogao ustati. Aram je dotrčao u kuhinju, gdje je spremala večeru, uplašen, uplakan. Preplašila se i ona, odvukla je Ivana s mukom unutra (bio je krupan čovjek, znatno viši od nje), vidjela je da mu svaki korak koji pokušava učiniti stvara bol od kojeg mu se lice grčilo u grimasu. Otada Ivan više nije izlazio s Aramom sam na dvorište, igrali su se na terasi »Čovječe, ne ljuti se« i morao se odmarati sve češće. Pažljivo je hvatao kockicu pri bacanju s dva prsta, čudno ih krivećí. Iako ništa nije govorio, primjećivala bi kako povremeno grči tijelo i steže zube. Kad je opisala liječniku, koji im je sada često izlazio ususret svojim uslugama, Ivanovu novonadošlu slabost i pojačanu bol, patronažna sestra počela je dolaziti svakih šest sati.

Iz postelje se začulo lagano stenjanje. Okrenula se i pogledala: Ivanu je zasmetala svjetlost koja je prodrla u sobu. Navukla je zavjese natrag na stakla i jače spustila roletne. Sutra će morati staviti još tamnije (već ih je kupila i, dok je Ivan jučer spavao,

prišila na njih kvačice; sva je sreća što su sada, otkad su uvedeni novi, znatno zahtjevniji i, doduše, gnjavažniji uvjeti za upis doktorata, na fakultetu imali prilično dobre plaće). Pričao joj je, objašnjavajući svoju iznenadnu i neobičnu molbu da živi u mraku, da svaku zraku osjeća kao sjajan ubod u tijelo, kao dubinsku injekciju koja ga žari poput laserske zrake. Pretpostavljala je da je takav osjećaj odraz straha od zračenja i bolnice, i razumjela ga je. I ona bi se bojala flomastera, zraka, povraćanja i ispaljenosti. Pogledala je na sat: bilo je pola šest. Za pola sata morat će Ivanu dati injekciju. Sjela je do njega na krevet, a on ju je toplo pogledao. Smeđe oči išarane svjetlosmeđim točkicama tamnile su puneći se već bolom: bivša injekcija prestajala je djelovati. Nije smjela leći do njega, u krevet, iako je to strahovito poželjela: bojala se da mu svojim dodirom ne nanese dodatni bol. Znala je da će se morati suzdržati dok ne počne djelovati sljedeća injekcija. Tada mu tijelo nije tako osjetljivo, može se čak blago nasloniti na njegovu omršavjelu ruku ili prisloniti lice na prsa.

Aram mu je sada rijetko prilazio, uglavnom bi ga promatrao iz daljega, a blizu bi prišao jedino ako je ona bila pored njega. Nije mu mogla zamjeriti — ipak je bio samo dijete. Bilo joj je žao što mu ne može pružiti život kakav u njegovim godinama imaju druga djeca: bio je tih, miran, šutljiv, kakav je morao biti da ne smeta Ivanu i njegovu bolu. Uglavnom je boravio u kuhinji ili se igrao premećući tiho kamenčiće na terasi, pred kuhinjskim vratima. Djeca mu nisu dolazila u posjetu, a ni on nije nikamo išao, mada ga je više puta slala. Nastojala je da ga, koliko može, udalji od svega što se događa u kući, a da pri tome ne povrijedi ni Ivana. No većinu poslova, za koje nikad ne bi mislila da će tražiti da obavlja šestogodišnje dijete, morao je sve češće obavljati Aram: donošenje kruha, namirnica, prenošenje hitnijih ili iznenadnijih poruka. Kada ga je ostavljala samog s Ivanom, a to je bilo uglavnom samo onda kad bi morala ići k liječniku ili u ljekarnu po nove tablete, vidjela mu je na licu strah. No, nije mogla imati puno obzira prema njemu i prema njegovoj mladosti (obećala si je da će mu to jednom, kasnije, kad bude imala vremena, nadoknaditi). Drugim riječima Ivan je sada bio preči. Aram je, stoga, postajao preozbiljno i preposlušno dijete, s prenaglašenim osjećajem odgovornosti. Aram je rastao, a ona je starila u blizini smrti. Ivan je bio u njoj, ona u njemu. Svi troje borili su se protiv nje, mada su znali da im je borba uzaludna i da mogu samo čekati njezinu konačnu pobjedu.

Gledali su se ne govoreći ništa i čekali da dođe šesti popodnevni sat i s njim nova, još jedna ampula mira i bezbolnosti.

Pogledala je u kutijicu s ampulama i prebrojila ih: imala je još za tjedan dana. Ampule je morala nabavljati iz Njemačke. Hrvatske ljekarne još se nisu oporavile od ratne ekonomske krize i često se dešavalo da nema ni najnužnijih lijekova. Prvi put, kada još nije znala da lijekovi stižu iz donacije i kada se oslonila na ljekarničku nabavu, zamalo je ostala bez njih na neko vrijeme. Kad su joj taj puta priopćili da lijeka koji je trebao Ivanu nema i da ga možda neće više ni imati, panično se uputila Ivanovu ljubaznom liječniku, ali joj on nije mogao pomoći; obećao je ipak da će pokušati nabaviti lijek preko nekog kolege, ali lijek bi mogao doći tek za desetak dana. Njoj je lijek trebao za četiri dana. Uplašila se tada da će zbog njene nemarnosti i neobaviještenosti Ivan umrijeti ranije.

Sjetila se, vidjevši veliku đakovačku katedralu, da pokuša za lijek pitati i Marka, Ivanova prijatelja: iznenadio se kad ju je vidio, ona se prema njemu uvijek držala pomalo rezervirano, nije uspijevala naći s njim zajednički jezik. Kad je objasnila o

čemu se radi, Marko je umirio njenu nervoznu misao i ranjeni mozak, obećavši da će na vrijeme nabaviti lijekove. I zaista, nije znala kako je do njih došao, no za dva dana donio je lijekove i usput došao obići Ivana. Otada je dolazio češće, sjedio je pokraj Ivana i ćaskao; kad je vidio koliko je napeta i rastrgana, preuzeo je na sebe nabavku lijekova (njezina je obveza bila samo da pet dana unaprijed javi da joj je zaliha pri kraju: isprva je sa zebnjom pristala na to, ne želeći ga odbiti, sumnjajući bezrazložno u njegovu odgovornost, pa mu je, iza leđa, osiguravala nabavku lijekova i preko liječnikova kolege. No, kako su Markove isporuke lijekova bile uvijek točne, prepustila mu je uskoro potpuno taj posao), a i ona je svraćala u crkvu kad bi joj ponestajalo snage; ubrzo je Ivanov prijatelj-svećenik postao i njen prijatelj i on je bio jedini prijatelj kojega je uspjela naći u pet godina, koliko su živjeli u Đakovu. U život joj je tada ušlo i malo svjetla, sićušnog ali toplog. Vidjela je da je i Ivanu drago zbog njenog novog prijateljstva i da mu gode Markovi dolasci i njegove blage, mudre priče o blaženom miru nakon života, ljubavi koja je isto što i smrt, o dobrom Bogu i vječnoj pravednosti.

Kada je Ivanu prvi put ispala čaša iz ruke, shvatila je da je silno oslabio. Donijela mu je plastičnu čašu (Ivan je nije volio i pio je iz nje preko volje, kad ona nije bila u sobi da mu doda i pridrži staklenu). Otada su pored njegova kreveta stajale uvijek dvije čaše: plastična, napunjena vodom (za hitni slučaj) i prazna, staklena čaša, iz koje bi, kad je ona u blizini (a to je bilo najčešće) dobivao svježu vodu. To je ujedno bilo i vrijeme kada ju je liječnik pozvao u bolnicu i rekao da će morati pojačati dozu Ivanovih lijekova. »S obzirom na to da će vaš muž morati primati injekcije svaka četiri sata, sestra više neće dolaziti kući da mu ih daje. Morat ćete ga sada dovesti u bolnicu«. Znala je sada da je kraj blizu. Kako bolnica nije dolazila u obzir (nije imala srca da ga tamo ostavi), ponudila je liječniku da će sama dodatno plaćati sestrine dolaske, ali liječnik je ostao uporan. Kad se odlučila da mu sama daje injekcije, liječnik ju je gledao šuteći, uvukavši donju usnicu i zagrizavši je. Ponovo je morala potpisati u liječnikovu uredu neke papire.

Sutradan je došla zadnji puta sestra: pokazala joj je kako se otvara ampula, kako se njezin sadržaj usisava u injekciju, kako se injekcija zabada pod kožu, kako se ubrizgava njezina tekućina. Marko je stajao pokraj nje dok je to prvi put radila, promatrajući kako joj se pomalo tresu ruke, crveni i rosi se lice. Znala je da je Ivana davanje injekcije boljelo jače nego kad je to radila sestra, no nije rekao ništa. Čak mu se ni na licu nije mogla pročitati bol. Oboje su znali da će morati izdržati bolnije injekcije dok se ona ne priuči ubadati iglu i dok ne postane vještija. Već nakon par dana ruke joj nisu više drhtale, ampula nije ispadala na krevet, na ruci nisu ostajale plave mrlje podlivene krvi. Vladala je iglom, namještajući njene ubode na još prazna mjesta, pamteći poredak uboda, kako bi znala koje je mjesto već zaraslo i gdje će sljedeći puta zabosti iglu. Ivan je i ovu promjenu primio mirno: nije se bunio, nije gubio živce, nije prigovarao. Svaka četiri sata zazvonio bi sat: po danu nije bilo tako naporno, no po noći, kad bi se probudila, ponekad se morala snažno koncentrirati da injekciju da pravilno, da mu ne nanese bol, i da ne pokaže svoj umor, koji se danima, zbog nepravilna i neredovita spavanja, intenzivno taložio u njoj. S Ivanom je sada stalno netko morao biti, nije mogao sam dohvatiti vodu, često nije mogao viknuti da nekoga pozove, mogao je pričati, ali tiho i sa stankama. Netko je stalno morao pratiti njegove pokrete hvatajući rijetke znakove kojima je signalizirao da mu treba voda, da

mu je prevruće ili prehladno, da želi da ga se presvuče. Aram se sve više plašio, povlačio se u kuhinju, nije htio spavati sam u sobi. Budio se s njom i s Ivanom, kad bi u noći došlo vrijeme za injekciju dizao se iz kreveta i prilazio zajedno s njom Ivanovu krevetu držeći je za ruku (kad bi grublje, nervozno povukla svoju ruku iz njegove, uhvatio bi se čvrsto za rub njene pidžame), strpljivo šuteći čekao da Ivan dobije injekciju i popije vode, prinosio joj sat da ga navije na sljedeći četvrti sat i da legnu ponovno u krevet. Ujutro bi Ivan bio raspoloženiji i snažniji, tiho bi joj pričao što je sanjao, gestikulirajući neobičnim, iskidanim pokretima, povremeno tržući glavom, pokušavao se šaliti, nudio joj ruku za zagrljaj. Tada bi nježno lijegala pored njega (to je uglavnom bilo neposredno nakon početka djelovanja nove injekcije), pazeći da mu se prejako ne nalegne na ponuđenu ruku, ukočeno pridržavajući laktovima tijelo iznad nje. Aram bi stajao i promatrao iz daljega, prilazeći nevoljko tek kad bi ga pozvali k sebi. »Nije te strah njega?« pitao bi je kad bi Ivan zaspao. Neko susjedovo dijete reklo mu je da će Ivan umrijeti. »Zašto bi me bilo strah?« nastojala je mirno odgovoriti. »Pa svi ćemo umrijeti: i ja, i ti, i svi koji sada žive«. I zaista je nije bilo strah. Osjećala je samo sve veći umor i pitala se hoće li moći izdržati do kraja. Ponekad ju je, osobito u noći, uhvatila želja da plače, no nije joj se usudila prepustiti. Plašila se da će joj sa suzama iscuriti i energija koja joj je trebala da izdrži do kraja. Znala je da mora biti jaka: zbog Ivana, zbog Arama, zbog sebe. Nije si dopustila da razmišlja o sutrašnjem danu niti o tome što će biti jednom, poslije. Shvatila je da bi je strah, ako se u njoj stvori, iscrpio. Počeo joj je sve više i napasnije manjkati njen nekadašnji život, ispunjen mirnim pisuckanjem i slovima. Kad bi, dok je išla prema crkvi prijaviti Marku vrijeme za nabavku lijekova, prolazila ulicom, podizala se na prste, nastojeći vidjeti krov zgrade Bogoslovnog sjemeništa, koja ju je podsjećala na zgradu u kojoj radi (predusretljivi uvijek nasmijani dekan-glazbenik joj je, kad mu je objasnila svoju situaciju i kad je mislila da će je Ivanova bolest prisiliti da napusti posao, ponudio prihvatljivo rješenje korištenja nekih studijskih godina koje je kombinirao s neplaćenim i plaćenim godišnjim odmorima, kako se već moglo zakonski opravdavati njena dugotrajna izbivanja s posla). Hvatala ju je sve više nostalgija za bivšim životom, kada su joj se svi problemi svodili na povremena neslaganja i sitnije svađe s pojedinim spačkarski raspoloženim i profesionalno frustriranim kolegama.

Ivanovi bolovi postajali su sve češći i snažniji. Ponekad je tiho jaukao u krevetu, ne mogavši se suzdržati. Injekcija mu je sve manje pomagala. Liječnik mu je prepisao nove lijekove, za umirenje bolova. Od njih mu se intenzivno spavalo, pogled mu je bio zamućen ili staklast, postajao je nesvjesniji. Njegove rečenice postale su nesuvisle, svodile su se na nabacivanje međusobno nepovezanih riječi. Gubio je želju za hranom. Stalno je žmirio, nije znala kada spava, a kada je budan. Kad je liječnik došao u svoju redovitu posjetu, Ivanove oči bile su prazne od narkotičkih lijekova, njene mutne i poluskloplјene od umora, Aramove napete i širom otvorene od potisnuta straha. Liječnik je povećao dozu injekcija, sat će od sada zvoniti svaka dva sata. »Hoćete da ga sada prebacimo u bolnicu?« ponovno je ljubazno ponudio. Ivan je opet ostao kod kuće, u svojoj zamračenoj sobi — njegov joj je iscrpljeni pogled govorio: »Ne daj me«.

Počele su noći nespavanja i dani kad je bila stalno zatvorena u kući, s njim u sobi. U vrijeme između dva zvonjenja sata kuhala je lagana polutekuća jela te prala i glačala rublje. Ivan se, kad je bio svjesniji sebe, trudio da joj što više olakša brigu: pazio je da pri jelu ne prosipa hranu iz žlice koju mu je prinosila ustima, da ne sprlja pidžamu i

krevetninu; suzdržavao se da pokaže bol; strpljivo je, bez prigovora čekao dok bi tražila na njegovoj ruci novo mjesto za ubod igle, šuteći je podnosio noći isprekidanog spavanja i dane umora i boli. Gledala je iz dana u dan i iz sata u sat njegovo omršavjelo tijelo i mutan poluuspavan pogled. Plašila se dana kad i ova doza injekcija bude prestala djelovati.

Uza sve počeo joj je probleme praviti i Aram: budio se kad bi sat zazvonio, dizao se s njom iz kreveta, pod očima su mu se napravili veliki podočnjaci. Postao je neposlušan i plačljiv. Htjela ga je poslati k svojim roditeljima; dogovorila je s Markom da ga on odvede k njima. Ona nije mogla otići zbog injekcija; nije ih vidjela otkad se Ivan razbolio. Roditelji je nisu mogli nazvati telefonom; jer je telefon u Ivanovoj i njezinoj kući bio stalno isključen (da zvuk telefonskog zvonca ne bi smetao Ivanovu snu), a sama je bila preumorna da razgovara s njima: zamaralo ju je odgovaranje na pitanja kako je Ivanu (kad bi morala pričati o tome, postajala je svjesnija svega što se dešava i bilo joj je gore), živcirala su je njihova predbacivanja što ga ne prebaci u bolnicu i savjeti kako da postupi i izvuče se iz svega »u što se uvalila«. Njezini su roditelji imali već preko sedamdeset godina. Kad ih je nazvala (nazivala ih je s vremena na vrijeme, provjeravajući samo jesu li dobro, zahvaljivala Bogu što jesu; plašila ju je misao da bi se i oni mogli razboljeti i da bi je mogli zatrebati baš sada, kada nema ni malo vremena i brzo završavala razgovor kako bi izbjegla njihova zabrinuta pitanja), i priopćila im da Aram dolazi k njima i da će ostati sve do kraja, obradovali su se. Znala je da se vjerojatno osjećaju usamljeni i napušteni, ali nije zasada ništa mogla učiniti da to promijeni. Premda se Aram mrštio kad mu je rekla što je odlučila, nije se obazirala na njegovo protivljenje i bila je stroga i nepopustljiva. Kad je Marko došao po njega, u subotu, kako su se i dogovorili (Aramove stvari stajale su već zapakirane u putnim torbama i čekale da ih se prenese u auto), Aram je počeo plakati, probudio je Ivana, nije htio ući u auto, iako su ga Marko i ona na svakakve načine pokušavali nagovoriti da popusti. Ivana je počelo boljeti, smetali su mu galama i plač. Aram je i dalje glasno plakao, hvatao se za njenu i Markovu odjeću kad su ga pokušali nasilu odnijeti u auto, dobio je batina (nije se sjećala kada je posljednji puta tako izgubila živce) i – ostao kod kuće. Aramovo je lice bilo crveno od udaraca i umuljano od suza, Marko i ona bili su umorni od borbe s njim, Ivan je nervozno ječao u krevetu. Javila je roditeljima da Aram ne dolazi k njima, objasnivši im, zbunjenima i nezadovoljnima, »da je, eto, nešto nepredviđeno iskrslo«. Raspakirala je Aramove stvari i vratila ih u ormar. Bilo joj ga je žao: znala je što proživljava i ni sama nije znala je li dobro postupila što mu je popustila i nije ga naprosto prisilila da ode k njenima i tako mu makar fizički omogućila život kakav imaju druga djeca. (Bojala se sve više za njegovo psihičko zdravlje: brinuo ju je njegov dugotrajni strah, prevelika ozbiljnost i pojačana osjetljivost). Mislila je da će mu tamo biti bolje: u ulici gdje su stanovali njezini roditelji bilo je djece njegovih godina, po cijeli dan su se igrali »vatača, skrivača i izbijača« smijući se i vičući. Aram se nikada nije igrao s djecom: njezine prijateljice iz studentskih dana sve su se udale znatno mlađe od nje, djeca su im već išla gotovo u srednju školu; kad bi se i igrali s Aramom, bila su to crtanja po papiru, čitanje knjiga i sl. Ivanovi bratići imali su manju djecu, no s njegovom rodbinom se nikada nije uspjela sprijateljiti. Stoga nije baš voljela ići k njima, izbjegavala je i one dosadne formalne posjete. Ivan je isprva išao k njima sam, ponekad s Aramom (Aram je ubrzo također počeo odbijati odlaske k njima, nije znala zašto), a onda je i sam prestao ići.

Sličan je odnos imala i Ivanovim roditeljima. Živjeli su kod Ivanova brata Branka u Gašincima, u Ivanovom rodnom selu, ona je tamo išla rijetko. Ivan je išao češće, isprva je vodio i Arama, pokazivao mu domaće životinje, penjao ga na traktor. Oni su k njima dolazili iznimno rijetko, a u posljednjih par godina počeli su intenzivno pobolijevati, i bili su, manje-više, vezani za kuću, dvorište i bližu okolicu. Pokušala je Arama podgovoriti da makar na par dana ode nekom od Ivanove braće, kako bi mu se mozak odmorio od nespavanja i straha, no ni to nije htio. Ona ga ovaj puta nije ni pokušavala nagovoriti, a kamoli prisiliti. Nije imala snage da se, osim sa smrću, bori još i s njim. Marko ga je, kad je imao vremena (a našao ga je, na sreću, gotovo svaki dan), izvodio u šetnju po parku ili do obližnjih ljuljački. Vraćali su se izigrani i vedri; činilo im se da im zajedničke šetnje obojici gode. Ona je za to vrijeme pokušavala zaspati između dvije Ivanove injekcije i osloboditi se djelića nagomilana potisnuta umora.

Ivan se gotovo više nije ni budio: u injekcijama koje mu je liječnik prepisao kad je nedavno posljednji puta bio u kućnom posjetu bio je jaki sedativ. Kad bi mu davala injekciju, slabo bi podigao oči iz kojih bi izvirio mutan izmoren pogled. Aram se pomalo, nakon druženja s Markom, počeo oporavljati. Marko je izgledao sve ozbiljniji i zabrinutiji. Iz nje je virio umor. Iz Ivana su virili san ili bol. Kad je jednom, pred jutro (vani je bio još mrak), prišla Ivanovom krevetu da mu ubrizga injekciju, Ivanove oči bile su staklaste i poluzatvorene. Na oči su joj nekontrolirano navrle suze, ali ih je uspjela zadržati i zatvoriti natrag u oko. Blago mu je pomilovala izmučeno lice i privukla očne kapke do dna. Iz kreveta se za njom, kad je vidio da se zadržala duže nego što to inače noću čini, dovukao i Aram. »Jel spava?« upitao je nakon što je vidio Ivanove zatvorene oči, čvrsto se držeći za rub gornjeg dijela njene pidžame. »Spava«, odgovorila je. »Treba mu malo svjetla u sobi, zapalit ćemo svijeću«. »Nisi navila sat, za tatinu injekciju«, iznenađeno ju je podsjetio Aram. »Ne treba, neću više spavati, već je jutro. Prilegni ti ovdje, ako nećeš ići u svoj krevet«. Sjedila je dugo pokraj Ivanova kreveta i pokušavala se moliti. Misao straha od svega zlog i teškog što još može biti jurila joj je glavom i nije ju mogla obuzdati. Kako bi smirila mozak, nastojala se prisiliti da isplanira kojim će redom sutra obaviti sve poslove koji je čekaju. I kojim će riječima Aramu objasniti da su od sada sami. Iz kreveta se čulo njegovo ravnomjerno disanje. »Zaspao je«, pomislila je s olakšanjem.

Otišla je u kupaonicu i istuširala se. Iz ormara je izvadila crnu bluzu i crnu suknju. Svijeća pokraj Ivanova uzglavlja mirno je gorjela i vosak se topio stvarajući raznolike duguljaste likove. Jutro je pomalo počelo prodirati kroz debele zastore u sobu. Nije ih htjela odmaći; bojala se da Ivanu i u snu ne bi zasmetala svjetlost. Samo je otvorila prozor: plamen svijeće se lagano zanjihao i stanjen podigao. Nazvala je liječnika, koji je došao, obavio uobičajene formalnosti, izrazio sućut i ispričao se što mora odmah otići. Nazvala je Marka. Upravo je bio na misi. Aram se probudio i počeo plakati. Shvatio je što se dogodilo. »Moram otići po neku susjedu, da bude s Ivanom dok odem izabrati škrinju i ugovoriti ukop«. Nije znala koga da pozove. Ni s jednim susjedima nisu bili naročito prisni: kompletni kontakti svodili su se na »Dobar dan« pri susretima. Odlučila se za susjedu koja je jednom prilikom, dok je prolazila ulicom i išla naručiti novu pošiljku tableta i ampula za Ivana, nekoj svojoj prijateljici prišapnula da »ona ima bolesnog muža i da se zato ni sa kim ne druži«. Aram nije htio ostati s Ivanom ni jedan trenutak, stalno je išao za njom i grčevito je držao za ruku. Susjeda je odmah pristala pričuvati mrtvog Ivana dok ona s Aramom ode ugovoriti ukop i

obavijestiti rodbinu. Nastojala je sve obaviti što brže, a kad se vratila kući, Marko je već sjedio pored Ivanova kreveta i molio se. Bila mu je zahvalna što je došao odmah, čim je mogao. Ivana su ubrzo prenijeli u mrtvačnicu i sve vrijeme do ukopa prošlo joj je u sumaglici. Nije znala je li uplašena ili premorena. U njoj je bol, pritisnut, čekao svoj trenutak.

Marko je pri ukopu govorio dugo, ali nije ga mogla slušati: misao joj je stalno bježala, a pred očima joj se maglilo. Plašila se da ne padne u nesvijest. Aram je stajao uz nju prislonivši joj se uz tijelo, napeto pratio svaki njen pokret i hvatao svaki pomak pogleda. Tek kad su Ivana spuštali u raku i kad su po površini škrinje zabubnjale prve lopate zemlje, težina u grudima postala je nepodnošljiva: osjetila je kako joj se grlo steže i kako u oči naglo naviru suze i cijede se po obrazima. Mozak kao da se zapalio i pritisak u glavi navro joj je u lice tamno crvenilo. Panično je smirivala misao religioznim utjehama o vječnom životu i duši koja u srcu ostaje živjeti poslije smrti čekajući Isusov poziv na ustajanje. Poslije ukopa krenula je, pokušavajući zaustaviti suze, ne obazirući se na rodbinu i goste (svojim roditeljima nije javila da je Ivan umro i sada joj se potvrdilo da je to dobro napravila), u šetnju isprazno lutajući ulicama, držeći Arama za ruku. Dugo su oboje šutjeli. »Šta ćemo sada?« upitao je Aram ono što se i sama pitala. Nije znala što će, znala je samo da ne može ostati ovdje, u Đakovu, u njihovoj zajedničkoj kući. Nakon što se raspala njena obitelj, nakon što su ostali sami Aram i ona, činilo joj se neiskrenim ostati živjeti na istom mjestu, kao da se ništa nije promijenilo i kao da njen dosadašnji život još uvijek postoji. Osjećala je da je mjesto življenja vezano uvijek za određeni odsjek života i znala je, stoga, da ga mora promijeniti.

Vratila se kući sa šetnje, polila je cvijeće, u putne torbe natrpala svoju i Aramovu odjeću, ubacila u prtljažnik automobila najnužnije kućne potrepštine. Aram je sjedio naprijed, na njezinom mjestu, ona na Ivanovom. Zaustavili su se kod crkve. Marko je, srećom, bio tamo. »Selimo se«, objasnila mu je, iznenađenom. »Idemo prvo u Osijek, pa k mojima, a onda — ne znam, vjerojatno negdje daleko, van. Ostavit ću ti ključ od kuće — radi s njom što hoćeš. Cvijeće sam zalila, reci nekoj redovnici da ga pripazi, da ne uvene. Neću se više vraćati. Javit ću ti se, kad se negdje smirim, ako me budeš želio posjetiti. Naručila sam da Ivanov grob pretvore u grobnicu, s kamenom pločom. Vratit ću se k njemu, poslije smrti. Ako budeš htio, zapali mu ponekad svijeću i prebriši prašinu s ploče. Poslat ću ti Arama, ako bude htio ići, i ako ti budeš želio da dođe«.

Tako su otišli, prvo u Osijek (tamo je još uvijek imala stari stan u nekom dvorištu u središtu grada, gdje je stanovala dok je studirala i dok se još nije bila udala), pa u Miholjac, k njenim roditeljima (ulica u kojoj je provela djetinjstvo bila je ista kakvom ju je ostavila: na cesti je u svako doba dana vrištala skupina djece, a iz dvorišta su nepodnošljivo skičali zavezani psi; jedino su ribnjaci bili tihi, mirisavi i puni roda kao i prije, ali oni je nisu mogli ovdje zadržati duže vrijeme), pa onda negdje drugdje, negdje van. Pa možda onda još negdje drugdje, dok se jednom, konačno, nisu zaustavili.

Nevenka NEKIĆ

Smrt jednog ridikula

Kao providan vrč modrine nadnijelo se ljetno nebo nad malo misto. Na dnu rive, na kraju koji se bliži crkvi, u starom portunu zaškripao je kračun. Izašao je ridikul iz kamene kuće oguljena pročelja ispred koje rastu dva tamarisa. Pogledao je gore na prozor i mahnuo rukom prema zbrčkanoj i staroj sestri Tonki koja ga je pratila pogledom kao i svako jutro. Bili su blizanci. Tonio i Tonka. Njena konjska glava s velikim vodenoplavim buljavim očima kao da je presađena s njegovih ramena i bez ikakvih ženskih oznaka pokazivala je duge žute zube u smiješku kojeg je uputila bratu.

Tresući desnu nogu, nekako odozgora prema stopalu, krenuo je ridikul na svagdašnju šetnju do vale Peronje. Sunce je izašlo iza crkvenog tornja i nježno ga pratilo nakon izlaska iz portuna.

Ako bi nekoga sreo, pozdravljao bi glasno i srdačno kao da čovjeka nije dugo vidio. Ako bi netko prvi njega pozdravio, veselo bi odgovarao: Zdravi bili! Nije se upuštao prvi u razgovor, ali bi prihvaćao ako bi mu se netko prvi obratio. Obučen uredno, počešljan, u tamnosmeđim hlačama i postolama, ljeti i zimi istima. Veselo bi koračao rivom sve do izlaska iz porta. Znalo se dogoditi da nikoga ne sretne ako rano krene. Ali to je bilo samo zimi. Obično bi susretao one sumještane koji su poranili na trajekt, svoje brodice ili u dućan po kruh. Mnogi od njih uzimali su njegovu pojavu kao povod da izazivaju, iskazuju svoju tobožnju duhovitost i zapitkuju o stvarima koje će ga natjerati na ljutnju. Smijali su se njegovim odgovorima i ne tumačeći ih odlazili poslom, ostavljajući ludu da mumlja i korača dalje.

Najprije bi kod visoke stare kuće, ispred koje su klupe u hladu oleandera, susreo Nikolu. Majstora Nikolu. Ovaj je bio vječno u nekoj žurbi s pogledom ispod oka koji ne diže na sugovornika. Bilo je nečeg nametnutog i pretjerano poslovnog u njegovoj žurbi, u tobože nehajnom mahanju rukom i dovikivanju u pravcu ridikula:

— E, je li vrime za đir?!

To pitanje ponovio je tisuće puta ne dosjetivši se nikako novom. Ridikul bi odgovarao prema raspoloženju ili zgodi:

— More je lipo, zamahnuo bi rukom prema pučini. Nikola bi se lagano i s visoka nasmiješio kao što se i priliči prema ludi i šempji i provukao kroz nos:

— Je, je, je. — To je zvučalo i kao potvrda nečega što se samo po sebi razumije, kao: što treba to uopće govoriti, to je svaki dan isto, normalnim ljudima to ne znači ništa, na to ne treba gubiti vrijeme, postoje ozbiljni poslovi, a ne ljepota mora. A moglo je značiti i drugo. Ako je bilo burno ili maglovito jutro, ona dva-tri »je, je« značila su podrugljivo nijekanje, kao: ma što mi ne kažeš!

Ridikul bi ponekad odgovorio:

— Tri su stvarni najvažnije – mliko, nužda i đir!

— Osobito mliko, — rugao bi se Nikola već okrenut leđima ridikulu. On ga nije u životu laznuo od materine sise.

Ridikul bi ponekad zavapio:

—Ne moreš disati, tisno ti je!

Nikola bi na ovu i slične opaske produžio, ne razmišljajući o čemu to ridikul u svojoj ludoj glavi govori.

Onda bi pred velikom kućom Matronića što se sivoružičasto ogledala u moru naletio na uštogljena dostojanstvenog vlasnika koji inače živi u Splitu i bavi se nekom uvaženom strukom pa je samim tim daleko iznad maloga mista. Njega bi ridikul prvi pozdravio duboko se sagnuvši na »Moj poklon!«

— E, Bog, Bog, odgovorio bi uvaženi Matronić, ali zvučalo je kao dobrostivo »e, bidniče, neka te, neka...« Ridikul bi tresući nogu malo jače gestikulirao rukama kao da skida šešir i ponavljao: »Moj naklon, moj naklon...« Onda bi uskladio korak s Matronićevim, njemu iza leđa, digao glavu kao Matronić koji je uvijek nosio žuti kačket i hodao nekoliko koraka dostojanstvenim ufitiljenim načinom.

Brzo bi ga to prošlo. Već je bila na redu kamena ljepotica sa sularom od starinskoga pozelenjela željeza. Tu stoji šjora Mia koju ridikul željeno iščekuje na svome putu. Divi joj se očima i bez riječi klanja ako je sretne. Ali nje nema. Ona još spava, a onda kad se digne, onako mirna i tiha u šezdesetim godinama, otići će negdje u tišinu na drugi kraj vale, iza lanterne, na rub borovine. Tu sjedne i razmišlja, sama. Zato ridikul zastane ispod sulara i baci pogled na zavjesu. Miče li se? Nema nikoga. Možda šjora Mia pije kavu u svom lijepom stepenastom vrtu punom cvijeća. Kao dječak i mladić znao je ući u taj vrt i gledati Miu. Voljela je duge haljine, a iza nje su cvali žuti cvjetovi i javljao se grdelin iz kaveza. Šutke bi ju gledao, kao i danas.

Sada je riva zaokretala i na redu su bile kuće okrenute jutarnjem suncu. Na koloni je sjedio kao i obično tromi i ogromni Papa. On je invalid s dva štapa koja nasloni na koljena i okrenut moru čeka prvo sunce. Velikog tijela i glave, gotovo posve ćelave, jedan je od zadnjih izdanaka nekad brojne i bogate obitelji. Nikada se nije ženio i nema potomaka, a život provodi u zelenilo uvučenoj kućici, zajedno s ostarjelom sestrom. Papa ima goleme nepokretne noge koje stoje kao dva balvana spojena u koljenima i raširenih stopala. Ta prva kolona je njegova. Sjutra i svečeri on uvijek sjedi na isti način. I svi ga pozdravljaju. Ljuti se na automobile koji ponekad preblizu prođu i lagano dohvate njegove štapove položene na koljena. Nemoćan je u odnosu na svoje sumještane, ali jedino prema ridikulu osjeća se nadmoćnim. On ga svako jutro dočekuje pitanjem:

— Greš li se ženit?!

Ridikul se zaustavlja i gleda Papu u oči, nekako prikučivši laktove uz tijelo. Iza njega ljeska se more u jutarnjem miru utihe, a ridikul sažalno veli upirući kažiprst desne ruke u sljepoočnicu:

— Unutra je lipo. — ili bi se okrenuo i ugledavši muško i žensko zajedno, glasno viknuo:

— Eno idu dva vitra! — Koji put bi samo u prolazu, ne zastavši, zamahnuo desnom rukom i obuhvatio cijelu rivu i sprijeda i straga, pa zabacivši ruku posve iza sebe prošaptao:

— Vidi — nima nikoga, nima nikoga!

Ali najčešće bi rekao:

— A ko će dat?

— Eee... — odgovorio bi Papa. Taj E je imao sva značenja izgubljena života, kao: E, sikuro, ko će tebi nesritniku dati ženu, šolde i pamet... A sadržavao je u sebi i samosažalni ton: E, vidiš i ja san ti tako proša!

Najveći vrhunac dobrohotnosti pokazao bi Papa uporabivši množinu:

— Gremo li se ženit?! — Ta množina bila je znak da je danas posebno svjestan bliskosti s ridikulom, da ga nešto boli ili se osjeća tužan. Papa je zavidio ridikulu na jednoj jedinoj stvari — na njegovoj pokretljivosti i hitrini. Svoje žute neoprane zube pokazao bi Papa u laganom kimanju glave i keženju:

— Nisi se triba ni rodit!

Ridikul bi spremno odvraćao:

— Ja se nisam ni rodija, mene su drugi rodili. Brez da su me pitali!

Ridikul bi putom uvijek malko pocupkivao, kao ono nekad u djetinjstvu kad se skakuće s noge na nogu. S komadom kruha i pekmeza u ruci. Pred kućom s dugim sularom ispod kojega je brodograditeljska radionica zastao bi časkom da nabere kapara s bokora što je rastao iz zida. Stavljao bi ih u džep od hlača i po povratku kući darivao sestri da ih stavi u bocu s kvasinom. Morao se propinjati na prste jer je bokor rastao povisoko na zidu. Tu odmah lijevo na početku male kale sjedio je na klupi mršavi Joze zvani Bakalar. Svima je bilo znano da se u starosti teško snalazi i da mu se poslovi ne miču s mjesta. Ali malo ga je ljudi žalilo — bio je lijen. Ribu nije htio loviti, vrta nije htio raditi, samo jerule s cvijećem su on i njegova žena marljivo njegovali. Čim bi pao koji list na zemlju, odmah su ga uklanjali. Znalo se da Bakalar kupuje kruh na dug. Svako jutro tako posjedi na toj klupi pod kostelom onako smotan i košćat. Neobdaren osobitom snagom razuma obično bi osorno nalijetao na ridikula:

— A šta ovod činiš?!

— Berem kapre. A šta ti ribu ne loviš, što ne kopaš u poju, a? — odgovorio bi ridikul i nadodao:

— Linčino, pojdi doma štogo činit!

— Ajde k đavlu crnomu, ludonjo dišgracijani, — uvrijeđeno bi odgovarao Bakalar, osjećajući da ga ridikulove riječi pogađaju u živac istine.

— Bresposleni linčino, — završio bi ridikul, prošavši žurno pokraj Bakalara.

— Ajde u govna, — morala je biti zadnja Bakalarova, iako je osjećao da se gorka istina ridikulovih riječi ogrebla o njegovo nekako izgubljeno srce.

Ridikul bi nastavljao šetnju. Na redu je bio dućan i na njegovim vratima poslovođa, malen, brkat, vižljast, zabačenih ruku na leđa. Pripovijedalo se da poslove vodi tako vješto da je uspio u tri godine sagraditi kuću i kupiti kajić. Izbjegavao je crkvu i sve što je vezano uz nju — misu, procesiju, bježao je od svega kao vrag od tamjana. Stajao je u svojoj bijeloj kuti strašno važan na vratima i očito nekoga čekao. Samo bi pogledom okrznuo prolaznike i brzim mrmljanjem pozdravljao kao da im daje na znanje: Ajde bido, o meni ovisiš! On se obraćao ridikulu kad ništa, ama baš ništa nije bilo važnije na vidiku. Kad se samo i jedino mičući ridikul pojavio u njegovu važnu vidokrugu. Inače bi ga preskočio pogledom kao da ga nema. A ridikul bi uporno zastajkivao i hodajući bočno, licem prema poslovođi zvanom Gvero, govorio:

— Pazi, izgubija si dušu! Kako?! E lipo, idući puton!

— Gonaj se ludonjo! Mrš! Pivaj nigdi drugdi! — odvraćao bi ljutito Gvero.

— Danas ne pivan jer nema uva da me čuje.

Tada bi ridikul zamaknuo za parkirani automobil i približio se rubu rive. Na glatkim ishodanim pločama kamena prodavala se u kašetama noćas ulovljena riba. Ovdje je porat bio najživlji — stajale su dvije-tri ribarske brodice, otvorila se nova gostionica i dućan, a jutrom se prodavala riba najbogatijih ribara na otoku. Baš na tom mjestu sagradili su oni novu veliku kuću što je sa svoja tri kata nadvisivala sve ostale kuće na rivi i neskladnim izgledom narušavala inače kamenu harmoniju rive. Ribari su bili podrijetlom iz malog zaseoka na krajnjem jugoistoku otoka čije stanovnike je od davnine bio glas neuljuđenih i rabijatnih. Svi su bili krupni sada prilično uhranjeni i isturenih trbuha pomalo bahato prolazili mjestom.

Ridikul bi uvijek zastao poviše kašeta s ribom koje su se prelijevale u svim bojama, salpe srebrnoplave sa zlatnim prugama, smeđi škrpuni, crvene škarpine, plave lokarde, srebrni šnjuri... Ridikulov izraz lica postajao bi tužno suosjećajan dok bi gledao ta lijepa stvorenja kako mrtva u gomilama leže u kašetama kao u grobnicama. I polako trunu. Segnuo bi rukom nad njih kao da ih želi dodirnuti, a onda bi netko od prodavača viknuo:

— Što je, oćeš li ribu?! Koga đavla to diraš?

— Nisan dira, govorija san s ribami, govoru da vas mrzu.

— Ajde k đavlu, šempjo, uzmi ovu ribu, na!

Tada bi mu pokušali utisnuti u ruke neku slabiju i manje cijenjenu ribu. On bi natraške uzmicao i odmahivao rukama, a njegovo konjsko lice je podrhtavalo. Onda bi se naglo okrenuo i odjurio žurno na vrh velikoga mola na kojem u ovom ranom jutarnjem času nije bilo nikoga.

Između kamenih ploča rasla je trava i on je preskače kao kad je bio dječak. Dolazi na sam rub mola. More se lagano mrcška sinje golubinje boje i pruža se sve do Hvara. U magličastoj daljini plutaju dva kajića. Na dnu mora uz sami rub mola vide se razni bačeni predmeti: stolice, žice, željezne šipke, plastične kante. Ridikul bi se obraćao moru kao živom biću i uzrujan od razgovora s ribama šaptao:

— Prižderali ste se, bidnici, ne vidite dalje od droba!

Nastavak šetnje vodi ga pokraj najveće kuće — škole. Nasmiješio se i zagledao u prozore zatvorene smeđim škurama koje cijelo ljeto miruju. Nema dječje vike, vedrih glasova i smijeha. Nema malih vragolana koji susreću ridikula rugajući se, ali bez zlobe. On ih gladi po glavi i dijeli kocke šećera koje vadi iz džepa.

»Ko će dat!!« izgovara jutros u tišini pred zgradom koja ga uvijek prožima nostalgijom za davnim djetinjstvom. Ono ga posjeća na mirisne oskoruše s ormara njegove none, meke, smeđe i slatke što su dozrijevale na ormaru u košiću. U sutonu on je ulazio u sobu bosonog da ga ne čuju i iza rebrastih zatvorenih škura, koje sjeckaju svjetlo na velike duguljaste fete, uzimao tiho oskorušu s armeruna. Kad bi ga nona uhvatila u toj maloj nevinoj kradi, on je odgovarao:

— To nisan ja, to mi je reka niki drugi.

Sada je stojeći pred tom školom svoga djetinjstva ponavljao sličnu rečenicu:

— To nisan ja, to u meni niki drugi govoru.«

Pogurivši se odlazi dalje. Put se širi za pristup vozilima koja trebaju stići na trajekt, ali sada nema automobila. Sezona sunca i gostiju bila je na izmaku, rujan je

već počeo. Nebo je nekako blijedo i sivkasto preliveno maglicom. Na suprotnom puntinku velike raskošne kuće ogledaju se u moru na jutarnjem suncu, same, tihe. Vlasnici su već otišli i one čekaju u zelenom boriku na njihov idući dolazak. U pozadini se nižu brda, kao valovlje, ali najveći dio je izgorio, spaljen, gol, sivosmeđ. Svaki puta ridikul pogleda na ta tužna brda pa sklopi ruke i zalomi prstima kao u očaju. Tražio je u sjećanju guste borove šume što su zelenjele i mirisale od kad zna za sebe, osobito iza nevera kad bi zrak postajao čist i vonjav, a vjetar smorac nosio svježi smolasti dah.

Tuga nije bila duga vijeka. Ridikul bi se začas nasmijao i poskakujući nastavio put, nezgrapno tresući nogama. Kao dijete.

Na zavoju uz samo more na velikim blokovima kamena sjedi barba Rato. On povremeno lovi komarče ili lubine, nikada neku sitniju ribu, ili oboritu ili ništa. Koščat i star, već ovijen uspomenama, šutljiv. Ridikul se nasloni na cestovnu ogradu i malo počeka. Ne javlja se barba Rati. Ni ovaj njemu. To je kao neki dogovor.

Onda se oglasi kozica. Bila je zavezana na maloj travnatoj uzvisini što se penjala iza lijepe kamene kuće sa starinskim sularom i zelenim škurama. Kuće Rosandine. Ridikul voli sresti Rosandu, ona mu ljubazno nazove dobro jutro i u tom pozdravu osjeća on dobru namjeru i supatništvo. Zato on rado pogleda na terasu ispod sulara. Danas nema nikoga.

Kozica je njegova draga usputna stanica. Stoji onako bijela i brsti suhu zlatnu travu, a oko nje već pjevaju crčajki. Onda ona digne glavu i zamekeće, a ridikul joj pruži modri čičak. Ne da ju ozlijedi, nego tako, da vidi koliko je pametna. Ona okreće glavu i korakne natrag. Pametna i draga kozica, bijelih obraza, ljepotica. On je pozdravlja i domahuje joj rukom, vabi je k sebi. Ona i dalje stoji mirno.

— Neka te, neka, — tepa joj ridikul i polako odlazi.

Dalje se nižu kuće u borovini. Gotovo sve su već puste, nijeme. Oko njih su mali gajevi mirte, lovorike, olijandera. Projuri poneki auto prema Selcima, zatrubi ridikulu. On zamaše rukama radosno mumljajući. Onda ga miris benzina razljuti i kroz oblak dima ljutito dovikuje za onima u autu: »Mislite da ste bogovi, to van šapje zmija!« Reskim glasom i povišenim tonom ponavlja to nekoliko puta. Potom se nasloni na ogradu uz cestu i zagleda u smaragdnu vodu vale. Izdužena lica kao hidalgo s El Grecovih slika promatra more, a njegova sjena polako raste na suncu. Oko njega mir.

— Ka da ne mislite umrit, a već ste mrtvi, — izgovori kao nastavak one prijašnje misli kojom je ukorio brze vozače.

— Stvari će me zaboravit ako ih ne diran, — rekne i dohvati pali češer na cesti. Vrati ga na granu, a kad ovaj padne, vikne: »Asti sto!« I pojuri što ga noge nose u zelenu valu. Na njenu samom kraju, tamo gdje se odvaja put za Selce, posve je plitko i lagano se valjuškaju valići. Ima bijelih oblutaka koje on sakuplja i pere u vodi, briše rukavom i slaže. Onda s njima igra staru igru iz djetinjstva: jednog drži u ruci i pokuša baciti u zrak a uhvatiti onoga na zemlji. Odmah se osjeti kao dječak u njihovu starom vrtu gdje su igrali one igre dok se čista kristalna noć spuštala nad sve vrtove njegova djetinjstva.

Posljednja osoba koja je vidjela ridikula bio je barba Šime koji je na suprotnoj strani vale otvorio prozor i mahnuo rukom. Ridikul je dugo odmahivao.

Poslije ga više nisu vidjeli. Negdje oko deset sati njegova sestra je brižno otvorila škure i zapitala prvog prolaznika je li vidio njenog brata Tonija. On je pogledao gore

i odmahnuo glavom. Onda se ona oko jedanaeste ure spustila u porat i propitkivala za brata. Neki su ga vidjeli kako gre put vale Peronje, ali nitko ga nije vidio kako se vraća.

Teškonoga Tonka prolazila je put kojim je jutros ridikul prošao. Do samoga kraja vale i natrag. Nije ga bilo.

Sjela je za stol i obidovala, prvi put u životu sama. Za obid su bili fažoleti na salatu i frigana jaja. To je on naručio jutros. Gledala je kroz prozor kužine kako iz procjepa kamenog zida raste žuti pelin i ljubičasta kadulja. U pitaru na prozoru mirisala je murtila koju je on redovito polijevao kao nekada njihova pokojna majka. U kartonskoj kutiji kraj murtile komadići stakalaca i pluta. To on skuplja.

Kad se nije pojavio do treće ure popodne, pošla je ponovno tragati. Još je bilo kupača na plaži i ona je pomno zagledavala ne bi li ga negdje ugledala. Onda se pronijela neka uznemirenost obalom, neki ljudi su žurili prema dubini vale i govorili: čovjek u moru! Tonki su noge oteščale i sva se zasoptila od žurna hoda. Zla slutnja ju je obuzela.

Ležao je izvučen na muljevitu rubu mora, okolo su se okupljali ljudi. Desetogodišnji brbljavi dječak tumačio je:

— Niko dite je govorilo da je skočija dohvatiti škojku jer je pala jenemu malemu u more pa je puno plaka!

Dok su ga vozili natrag kući, brkati Gvero, prekriživši ruke na prsima i isturivši trbuh, rekao je glasno:

— Dvi stvari se nikad neće znat — kako je pošempija i kako je umra.

Ivo BALENTOVIĆ

Potpisujem

Potpisat ću sve manifeste koji ljubav zagovaraju;
sve peticije protiv svakovrsne rasne segregacije.
Za sve sam bijele magije koje dobrotu stvaraju,
i svakom podjednako daju pravo da živi
pod suncem ovim što nam zemlju grije.

I one peticije potpisujem koje štite mrava
i sitnog crva u životu ovom s toliko zalâ,
proglase, koji ističu najmanjih i poniženih prava,
i zalažu se za užiganje – u svakoj tami –
makar i malih svjetala.

Ivo BALENTOVIĆ

Gost

Sam, zamišljen, u kutu vrtnog restauranta, pijući polagano pivo koje mu je prijalo, Ivan se sjećao svojih rijetkih boravaka u rodnom kraju. Čekao je na tom urečenom mjestu prijatelja da ga tu prihvati i poveze svojim automobilom u Zagreb. Rijetko je svraćao kući, svojima, a uvijek je to bilo u zahuktalosti i na brzinu, kao na primjer onda kad je u finišu rata s frontom protunjao pored Dunava i Drave, skoknuvši u selo i u svoj sokak da vidi jesu li mu živi stari. Zatekao je samo majku, otac se skrivao negdje u »mišjoj rupi«. A drugom prilikom bio je opet u svome domu nakratko, kad je već radio u redakciji dnevnog lista i poslom slučajno putovao pokraj rodnoga kraja, naišao kući tek na nekoliko sati, toliko, dok mu je majka gibanicu sa sirom i šokačku pogaču ispekla, što mu je na odlasku strpala u torbu među knjige i blokove. I tek sada, nedavno opet nakon proteklih nekoliko godina...

Sada, prilikom najnovijeg posjeta našao je oca jako izmijenjena: bio je ugojen, s posivjelom kosom, pognutiji, stariji. Nagrizla ga rđa nepoćudnih poslijeratnih godina, pomislio je s kiseljkastim smiješkom. U razgovoru, motreći mu tvrde žuljevite dlanove, slušao je kako mu nabraja teškoće kroz koje se provlačio za vrijeme teških i krvavih ratnih godina, pa jednako i poslije rata, preturajući preko grbače mnoštvo tegoba, te stoga nije ni čudo što je oronuo i ostario, što je pognut i klimav, već je čudo kako je uopće živ, kao što je podjednako čudo, da je i on, Ivan, idući pored ponora ostao — živ. Njihov razgovor je bio dug i zamoran. Trajao je nekoliko sati, ali kad se već primakla večer, u jedan mah je pogledao na sat i izjavio da mora ići. Posao. Luda novinarska žurba.

Na rastanku je mati zaplakala. Bila je sitna, mršava, s tužnim očima i s blagošću u glasu i cijelom liku.

Međutim, taj sadašnji, treći poslijeratni posjet zbio se kad je bio na izletu i nekoj manifestaciji, pa je naišao k starima najviše na dan-dva, ali se ubrzo predomislio i napustio ih na prečac, zbog razočaranja i nesuglasja s ocem, premda je i od prije znao da će se u bilo čemu s njime teško složiti. O tome susretu i boravku pod krovom roditeljske kuće, razmišljao je uporno i podrobno.

Odmah pri dolasku, otac je mrzovoljno izjavio kako je prava sramota što se od kuće otuđio, a to će reći i od svog rodnog zavičaja. Odbio se u svijet i na njih stare zaboravio. Sestra mu, hajde, ona se udala, otišla za svojom srećom ili nesrećom, na nju se ne računa, ali on — on im je sin jedinac. Čak im uopće ni ne piše. Otac je pri tome uporno pušio, smatajući cigarete od nekog potamnjela, tanko rezana duhana, vješto i brzo, žmigao nervozno očima koje se njemu učiniše čudne: lukave i oprezne, valjda i zbog svega što se bilo nataložilo u teškim godinama u staračkoj duši. Odmah nakon susreta i pozdrava, stari je započeo mrmljati i prigovarati, a mati ga je smirivala i opravdavala. Poslovi, govorila je, ne idu kako treba i kako bi on htio, jer i snaga mu malakše, nije on više onaj nekadašnji... Ljut je radi toga na svakoga, pa i na samoga

sebe. Bili su za večerom, jeli su jaja »na oko« i svježi kravski sir, zalijevajući zalogaje mekom šljivovicom iz zelenog sajtluka.

Na trenutke bi zavladala nelagodna tišina. Zvek jedaćeg pribora. Treptanje viseće svjetiljke. Majčin suspregnuti uzdah i očevo glasno mljaskanje i kašalj, valjda zbog pretjerana pušenja.

— Nisam dugo bio, istina je — govorio je — sjeća se gotovo svake svoje rečenice, kao i cijeloga tog prilično sumornog večernjeg ugođaja — a razlog ili razlozi leže u tome, što je oduvijek bilo tako nešto ispriječeno među nama... što nisam mogao zaboraviti neke stvari... pa i ono razdoblje kad sam nekad u Zagrebu, morao po kućama raznositi mlijeko da bih preživio i pri tome mogao i studirati, i to istovremeno dok si ti imao sređenu kuću, k tome i prilično prihoda, od kojega zbog svoje tvrdoglave dosljednosti nisi htio za mene odvojiti niti pola prebijenog novčića. Zar nije tako bilo?

— Bilo je tako nekako — potvrdio je stari.

— Bio si protiv toga da ti se sin školuje! — upala je mati.

— Bio sam, jer sam smatrao da mu nije potrebno više od osnovne škole. — I tada se okrenuo k njemu — Ali ti nisi htio slušati mene, nego svoga strica, mog pokojnog brata, koji je bio bezdjetnik i zanešenjak, pokoj mu duši njegovoj. Brat utekao od motike, postao majstor, bio socijalista, no više pričalo nego djelatna sila koja pokazuje rezultate.

Mati se skrušenom kretnjom prekstila i ustala iza trpeze. On je zažgao cigaretu i digao pogled, zureći u oca.

— Znam da se svega dobro sjećaš. Odbio sam se od kuće, mršav, bljedunjav, upao sam u rat kao sedamnaestogodišnjak, mobilizirali me, bio vojnik na stražarskim mjestima, poslije me odvedoše i ubaciše u borbene partizanske redove, i prošao sam mnoge strahote i opasnosti i slučajno, kao što netom rekosmo, ostao živ, završio studij, zaposlio se, stekao vlastiti krušac. I sada — što? Ne posjećujem te, istina, ali zar je to neko čudo? I čemu je potrebno da me zbog toga prekoravaš? Ne slažemo se u nekim pogledima na život... Je li tako?

— Ti tako kažeš, pa možda i jest tako.

Kameleon, odvratio mu je, ali u mislima. Kameleon, zvan Petar Meki. Nekada pristaša Radićev, gorljiv i grlat, kasnije skutonoša Mačekov, zatim prekonoć disident i vladin korteš, a za vrijeme rata oprezni neutralac, lukavi bajaco, šarlatan, čovjek koji se znade ulagivati, uvijek igrajući dvostruku ulogu. I uvijek se provlačio sretno. No, naglas mu je rekao nešto kao pohvalu:

— Moj stari, rođen si pod sretnom zvijezdom!

U tišini kuhinje čulo se zujanje muha. Iz dvorišta se pokadkad lavežom javljao pas Garo. Otac je gladio svoj potkresani brk, a on se sjetio njegovih nekadašnjih dugih brkova, onih što ih je imao za njegova djetinjstva. Sjetio se i svojih najranijih godina, kad ga je otac cupkao na koljenu, a on ga povlačio za dugi brk i smijao se luckastim djetinjim smijehom. Tada je stari bio za njega prvi čovjek na svijetu. Kasnije, mnogo kasnije, kad je među njima došlo do razlaza, počeo je u njemu nazirati osobu s kojom je imao vrlo malo zajedničkih crta.

A i otac, osjećajući tu njegovu naklonost, znao mu je govoriti da se uvrgao na mater, ili tko zna na koga, jer nema poslovnoga duha, a ni smisla za praktični život. Govorio mu je da će slabo proći u životu, pa makar proštio sve mudroslovne knjige ovoga svijeta. Zapamtio je te njegove riječi. Je li stari bio u pravu? Možda, jer je doista

imao puno materinih karakternih crta i s time je bio zadovoljan. Ona je stajala između njih dvojice u stanju strepnje i teške neopredjeljenosti, jer se nije smjela nikada do kraja iskazivati, a nije bila ni dorasla Petrovoj jezičavoj nadmoći i domišljatosti. Ali u toj prigodi, toga popodneva, kad je ocu rekao da je rođen pod sretnom zvijezdom, stari se nasmijao, odmahnuo rukom, i pogledao ga s nešto omalovažavanja u očima.

— Možda – rekao je – jer ja svoju zvijezdu stalno palim, i ne dam joj zgasnuti. A tvoja zvijezda? – pitao je stari. – Ti si do sada teturao kao i onaj tvoj stric, k tome patio i stradao, na fronti sa smrću doručkovao, objedovao i večerao, pa – što? Postao si nekakav novinarčić, ali ni tamo nisi glavni, nego ti drugi zapovijedaju, možda upravo oni koji nisu uopće okrvavili gaća, pa možda čak ni pomirisali barutnoga smrada. Ha?

Pogodio je, k vragu, kao da čita iz knjige, priznavao mu je u sebi, sjetiv se istoga trena svog odvratnog natezanja s glavnim urednikom, stanja u kojem je sigurno predmnijevao gubitak bitke.

U tijeku razgovora stari je dao još jednu točnu karakteristiku ondašnjeg mutnog razdoblja.

— Ovi danas kažu – rekao je – da je sve politika. Sve, ističu to i kao papagaji ponavljaju mali sekretari i udbaši u civilnom odijelu. Svaki tvoj potez riječju ili djelom, jest politika. Prema tome, nema tu neutralnosti. Ako nisi za njih, onda si protiv njih. A kad se stvari tako i na taj način postavljaju, šta tebi tada preostaje? Da si barem pokušao koristiti svoje ratne medalje, pa da ne dopuštaš da ti se bilo tko zapišava u opanak.

Osjećao je kao da se u njega slijeva večernja tama i jesenja izmaglica što se ukazala u dnu dugog dvorišta. Otac ga je svojim pitanjem vratio u stvarnost.

— Čuli smo da imaš djevojku? Zašto se onda ne ženiš? I kada ćeš?

— Jest, imao sam curu, ali je nedavno umrla.

— Cura, pa umrla? Hm. Pa što bi ti vrijedila takva, da reknem, bolesna ženska?

Povrijedio ga je tom primjedbom, ali nije se htio oglašavati srdnjom.

— To je stvar o kojoj nas dvojica imamo različite poglede. Tu se ne možemo složiti, čak ako si ti s nekog praktičnog gledišta i u pravu. A ti se, oprosti, kadgod voliš praviti pametniji no što jesi.

— Smiješno i čudno govoriš. Moja pamet mi je do sada dobro služila. U selu sam kao neki primjer dobra gospodara. A ti, tamo, kod tih tvojih novina, kao što si i sâm priznao, sjediš na klimavoj stolici.

— Ja ne mogu biti čovjek s dvostrukim moralom – rekao je to i progutao gorčinu.

— Dvostrukim? Kako to misliš? Objasni mi – tražio je stari.

— Kako? Evo, da ti pokušam objasniti. Na primjer sretneš se sa sekretarom komiteta, pa mu se poniznički nakloniš. To je to. Bojiš se, jer znaš da iza njega stoji sila. A pod oružjem sve neki sirovi Crnogorci, Krajišnici, ljute aždaje, a kruti i nesmiljeni, nepodmitljivi...

—Jest, duše mi, tako je kao što veliš. Jedan od tih imao na mene nekakav, tko zna kakav pik, te dok sam bio u nekakvu neobjašnjivom pritvoru, ja mu prkosio, a on šaketinom, samo me ošuknu, i ja ispljunuh dva zuba. Bojao sam se tih kosmatih mladih ljudi; bojao sam se busije i tame; bojao sam se nesreće; strepio sam, da me ne »pojede mrak«, da ne strunem u zatvorskoj memli, a nikog niotkale da mi pomogne. Pozivao sam se, sada priznajem, na tebe, ali u prvi mah nije bilo od koristi. »Nema to veze«, rekli su. Ti, to rekoše za tebe, poseban si slučaj, a protekcija je stvar buržujske prošlosti.

Shvaćao sam ja i njih, itekako. U šumi su bili gladni, jadni bosi, napaćeni. Ozlobljeni ljudi su najopasniji. Dakle ja mek, ponizan, šutim kao riba. Tako dođoh pred jednog istražnika, kanda školovana, opet zacviljeh o tebi, o tvome stricu, a on me sluša, bilježi, i vidim, to će mi pomoći. I pomoglo mi, priznajem. Pustiše me. Ubrzo uđoh i u neke odbore, na sastancima stavljam prijedloge, vičem: »treba«, »potrebno je«, iako ne zasukujem vlastite rukave, ističem kako se moramo »priviti uz novu vlast«, i tako to išlo jedno vrijeme, a tada se pojavi potreba seljačkih radnih zadruga. Kolhozi, vidimo mi to. Pitaju me hoću li ući, a ja, naravno, hoću, premda mi se uopće ne ulazi, u duši osjećam drugo. I uđoh u zadrugu među prvima, i prvi iz nje izađoh. Pokazalo se, vele, da to nije pravi put. Greška. Pa se to meni dopalo što ljudi uviđaju grešku. I tako prionem obrađivati opet vlastite njive. Godine tekle, tko je umro taj je umro, a tko je živ taj živi i radi. A nedavno, mogu ti reći, s još dvojicom, nabavismo traktor, i to je velika blagodat i olakšanje, pravi spas. I u našem selu ja sam među prvima. – Tu je otac zašutio, napunio lulu i užgao je.

Bio je iznenađen i šokiran čuvši tu priču o očevoj snalažljivosti, te kako se pozivao i na njega i na pokojnog strica. Može li se zbog toga na njega srditi? Ne, nikako. Bilo, pa prošlo...

Stari šutio i pušio, ali onda se obratio s pitanjem:

— I tako, ti mene zbilja smatraš nekakvim prevrtljivcem, a ja to ipak nisam.

— U neku ruku jesi.

— E, to je nešto drugo, kad te na nešto natjeraju toljagom, tada se drž, spram vremena, spram onih koji te mogu, na primjer, učas ustrijeliti da ni okom ne trepnu, a niti bilo kome račun položiti. To su bila takva vremena. I u takvim vremenima teško je izabrati pravi put, ili pravi most preko kojega treba prijeći. Ja sam bio jak i imao sam živaca. Imao sam i dobar želudac, te sam mogao mnogo toga progutati. A trebalo je, da tako reknem, gutati vatru i čavle, i opet ostati na nogama – živ.

— Ja ne znam gutati, – priznao je ocu – pa zato i sjedim na rasklimanoj stolici.

— Šteta – odgovorio je stari razočarano. — A ja se uzdao da ćeš mi biti od pomoći, ovdje, u selu.

— Kako?

— Tako. Da si znao koristiti svoj kapital iz rata, i još ga povećati s dobrim kamatima, mogao si lako i meni pomoći. Kako? Tako, da dođem primjerice na čelo Poljoprivredne zadruge. To je, međutim, propalo. No, ja sam se uzdao.

— Znači da si pomalo i slavohlepan?

— To ne, ali svakako živ čovjek – nasmija se Petar kiselo. – Zar nije ljudski željeti veće i ugodnije?

— Ne valja pretjerivati, stari – rekao mu je. – Pohlepni vrlo lako naiđu na minu. I začas se pojavi netko tko će u tančine pročeprkati tvoju prošlost...

— Misliš? – otac se i sam u trenu dosjetio što je to ljudska zavist.

S time je taj njihov razgovor bio završen. Ivan se oprostio sa starima kod kuće i odvratio ih od nakane da ga isprate do kolodvora, i ondje s njime čekaju na automobil kojim će poći dalje. Oprostili su se i izrazili želju da im dođe kad mu padne godišnji dopust, barem na desetak dana. Obećao je.

I, ostavši sam u kutu vrtnog restauranta, uz hladno pivo je proživio niz odminulih godina. Film prohujala života.

Hrvoje BRAJČIĆ

Veska

Danas je uginula i druga tigrica, mala papiga zelene boje. U vrtu smo iskopali rupu i položili još toplo ptičje tijelo. Na maleni smo humak postavili drveni križić. Djeca su tiho plakala. Ptice im je, zajedno s krletkom, bio poklonio njihov dundo. Prvo je uginula tigrica djevojčice, pa je djevojčica plakala, a brat ju je tješio: – 'Ne plači sestrice! Sad je moja ptičica i tvoja i moja!'

Mlječar? Baketina? Veska? ...?

Bio sam u nedoumici. Djeca nisu razumijevala značenje riječi, štoviše, nikada nisu za te riječi ni čula. Čudno je kako neke riječi nestaju. Nekada su nam bile tako bliske i svakodnevne, živjeli smo zajedno s njima. A onda ih ne koristimo, nema razloga da ih izgovaramo, pa samo nijemo svjetlucaju u sjećanjima dok potpuno ne zgasnu, i više ih nema.

* * *

Brata se sjećam dobro. Bio je neobično krakat i mršav. Ali meni se činio jakim, najvjerojatnije stoga, jer je stariji od mene čitavih sedam godina, a u to doba bio je stalno gotovo dvostruko viši, a kad malo bolje pogledam stare fotografije, i dvostruko krupniji od mene, te sam ga osjećao kao stalnu nevidljivu zaštitu. Školi nije bio osobito sklon. Naš je otac bio pomorac, pa kad bi majka pošla k njemu, na vijađ, prestajale su sve bratove školske obveze. Prvi znak majčina skorog odlaska bila je bratova zamolba da skupim mlječar. Mlječar? Po okolnim livadama, među kamenjem rasla je ta biljka, onako divlje, gdje si god okom pogledao, morao si je vidjeti. A trebalo je iskustva i vještine. Iskustva da odabereš ne previše suhu, a ni previše zelenu stabljiku, pa da poteče par krupnijih kapi mlječara. Vještine da se kapi dok hodaš neravnim kamenjarom ne proliju. Ni imena biljci ne znam. A kad zaklopim oči, vidim je. Dan je sunčan. Prsti su mi ljepljivi. Lomim duguljaste stapke, a iz srčike se, u malu posudicu, cijedi mliječni sok. Skupljanje je znalo potrajati čitavo jutro, ponekad i dulje, baš kao tog dana. Kad sam se spotaknuo, palac mi je već bio okrvavljen o neravni jezik poklopca nožem otvorene paštetine limenke. Već dostatna količina mlječara se prepolovila. Tekućina se zavukla između kože i grubog vunenog prediva na mojoj lijevoj ruci, pa sam džemper osjećao kao ne do kraja naživo oderano krzno. 'Malo vode?! Neće štetiti, a neće se ni primjetiti' – umirivao sam se i uvjeravao, a nakon još par nacijeđenih kapi, i uvjerio samog sebe. Razmišljao sam samo kako najbolje da potrošim obećanu nadnicu: – 'Kaubojski film? Matineja!'

Ne sluteći ništa, brat je u limenku, kako se to već radilo, ulio par kapi tinte za nalivpero. Između dva kamena, u dvorištu je užeg'o oganj. Na toplini je mlječar postajao gušći i lagano tamnio prema smeđoj boji. No, ovog je puta sve išlo znatno sporije. U početku se brat čudio. Bilo je slično kao kad je, on sam, monotoniju

skupljanja mlječara kratio nadolijevanjem vode: – 'Pa normalno, trebalo je da voda prva ispari! Brrrateeee!!!' Već sam bio utekao na sigurnu razdaljinu, a o nedjeljnom odlasku u kino nisam više razmišljao.

Školska torba se dobijala u prvom razredu i trajala je sve do kraja osmogodišnjeg školovanja. Obično je bila od lošije, tvrđe kože, smeđa ili crna, s jednom ručkom i preklopom koji se vezivao s dva mala remena. Bila je bez pregrada, jednostavna, raspadala se po šavovima, blijedila, ali se mogla, baš kao i cipele, odnijeti postolaru zakrpati i ulaštiti. Osim za nošenje knjiga služila je i u druge svrhe, imala različite namjene – kao vratnica na nogometnoj utakmici, kao trofej i dokazni materijal dovitljivu domaćinu koji bi je sretan zgrabio dok se njezin vlasnik nepozvan zabavljao branjem domaćinovih šipaka, naranči ili mjendula. Nakon bezbroj pokušaja, brat je uspio, prije vremena, svoju torbu proglasiti otpisanom. Tako je njegova torba dobila novu, neobično zanimljivu namjenu. Odsjekao je četvrtasti, poput dva osrednja dlana komad kože i presavio ga napola, kao korice molitvenika, pa je nekad glatka površina ostala na vanjskoj strani. Skuhani mlječar je nasuo u unutarnji dio, a kako je masa bila ljepljiva, molitvenik bi ostao zaklopljen. U njemu se sada čuvala – VESKA. Korice je ritmički otvarao i zatvarao sve dok masa ne bi postala rjeđa i nadasve ljepljiva. U žitku veskinu masu ugurao je tanku, ali čvrstu grančicu, koju bi, stalno okrečući, ravnomjerno prekrio veskom. Nepokriveni kraj grančice je pobo u kratko drvce mekane srčike. Baketina je bila pripravljena.

U jutro, dan poslije majčina odlaska moralo je sve biti spremno. Zato se brat koji dan ranije, umjesto put škole, zorom zapućivao prema brdu da nađe i ubere pogodan grmić, stabalce nježnog debla i oble krošnje prekrivene gustim, sitnim listićima bez i jedne vidljive grančice na koju bi ptica mogla sletjeti.

Ispod naše kuće, smještene na trećini puta do vrha brda, do prvih kuća pored obale u slapovima spuštali su se doci. Da bi se stiglo do tih prvih kuća išlo se kraj malog vinograda, između narančinih stabala, smokava i mjenudla, preko kume Jelkine peće, i na kraju kroz lovorovu šumu. Kuma Jelka je svakog poslijepodneva izvodila ovce i janjad na svoju peću. Na travnatoj livadi nije bilo stabala, osim na samom rubu velikog oraha, koji je čudnovato stršio. Nisam siguran je li nam kuma Jelka zaista bila kuma, jer i drugog susjeda smo zvali kum Antun, a i svi postariji, bliži i dalji susjedi oslovljavani su s kume. Ispod oraha, pod međom bile su male košare iz kojih se širio domaći miris ovčijeg izmeta. Kuma Jelka je bila uvijek odjenuta u crninu. Živjela je tu, blizu, odmah pored košara, u četvrtastoj kamenoj kućici, bez krova koja je nalikovala napuštenoj gustijerni. U njenoj sobi, zidovi su bili okrečeni u bijelo, s raspelom iznad kreveta. Mene je pomalo plašila, pripisivao sam joj i neke posebne moći što se na kraju pokazalo točnim. Naime, brat je u jednoj uspješnoj posjeti susjedovim šipcima pojeo toliko šipaka, i to svako zrno s košticom da čitavih deset dana nije imao stolicu. Svoju muku je tajio sve dok bolovi u trbuhu nisu postali neizdrživi. Tada je majka pozvala kumu Jelku, a ova je donijela metalnu bijelu posudu koja je na dnu imala gumeni nastavak. Zaključali su se u kupaonicu. Jedino sam ja ostao vani. Čulo se bratovo zapomaganje. Ali ne zadugo. Uskoro je izišao. Bio je neobično miran i više ga trbuh nije bolio.

Dan poslije majčina odlaska, u rano jutro sve je bilo spremno. Dok još pijetlovi nisu narušili noćni mir, a prva svjetlost počela rubiti vrhove brda na istoku, dok sam još čvrsto spavao, najpostojaniji ranoranioci, male ptice pjevice, javljali su da će

uskoro nestati noći. Na kuma Jelkinoj peči sve je oživjelo. Pred zoru, na samoj sredini uzraslo je malo stabalce. Ispod grmića, u velikoj gajbici, tići su pjevali punim grlom. Na nekoliko mjesta s grančica grmića bilo je skinuto lišće i poboden je drugi kraj mekane srčike drvca s baketine. Malo podalje, zaštićeni s nekoliko većih kamenova i grana lovci su pritajeno čekali. Raspjevano društvo u gajbici mamilo je druge ptice da slete. Kamo? Peča je bila pusta i gola. Pa na grmić! Na baketinu! Na vesku!

Kad bih se probudio već bi sve bilo gotovo. Gabijun je bio napunjen faganjelima, bitkavcima, verdunima, lugerinima, staglinima i vrzolinima. Za koji dan bi i oni bili spremni za rikjam da se pridruže ostalim pjevačima u zboru rikjamica. Uhvaćenim tićima je trebalo najprije skinuti vesku s pandžica, a potom ih staviti u gabijun. Gabijun, rikjamica? Eh, eh, znam, zaboravio sam. Brat je vješto pravio gabijune i rikjamice. Tek uhvaćeni tići, u prvim trenucima zatočeništva da bi se zaštitili od samoozlijeđivanja, stavljani su u gabijun – kutiju čiji je jedan dio pravljen od najlonske čarape. Prostor pod grmićem zajedno s tićima – mamcima i njihovim krletkama nazivao se rikjam. Dugačku, četvrtastu letvu brat je izrezivao na točno odmjerene manje komade, a zatim šilom na njima probijao rupe, provlačio komade žice, na kraju je sve to spajao i pravio malu krletku s vratašcima – rikjamicu.

* * *

Stiglo je novo vrijeme. Plima bez oseke. Krenulo je pomalo od prvih kuća pokraj obale, pa preko lovorove šume prevuklo asfaltiranu cesu, a na kuma Jelkinu peču pobolo dva nebodera. Izgrađeno je još puno kuća pa se naša kuća sada nalazi bliže obali nego zadnjim kućama, koje su se razmilile prema vrhu brda. Kumi Jelki je blizu sto godina. Živi zatočena, dvadesetak metara iznad svog oraha i košara, na desetom katu nebodera. Nisam je vidio od djetinjstva. Čemu? Nema više ni šipaka, ni ovaca. Djevojčica i njen brat ne znaju da su osim malih papiga – tigrica nekada ovuda letjeli staglini, lugerini... i pjevali su.

Ivo SLAVIČEK

Prosjak pred knjižarom

(Haiku)

Mala kutija,
iznad nje lula. I glas:
»Molim gospođo«!

* * *

Sitne očice
tužno motre. Tko haje
za zgureni jad!

Dosta novčića,
novčanica jedva... Što će
objedovati?

* * *

U mastan šešir
stresa lipe. Za danas
dosta. A dalje...?

Gdje spava? Kako
živi? Kog li je briga?!
Čovjek! Naš brat...

* * *

Smrdi ta lula,
odijelo... Većma naše
nezapažanje!

Rajko GLIBO

Toponimska svjetla

U trećoj četvrtini dvadesetoga stoljeća prijateljevao sam s duhanarom. Ako ste i vi prijateljevali s nekim od duhanara, znate i sami da je to posve iznimno iskustvo. Ne znam kako je s drugim zanimanjima, jer duhanar, govorio mi je prijatelj Stipo Rajič, nije zanimanje, već dodatni posao uz poljodjelstvo ili neko drugo osnovno zanimanje; dodatna i teška, preteška kruhoborština. I koliko god teško bilo, duhanarenje nije običan nemaštovit posao, nije obična kruhoborština. Nije, nije, uvjeravao me uvijek iznova, a nije trebao jer ja sam, za naših dugih sjedeljki ili ležanja na travi pod ćaćinom šljivom u vrijeme školskih praznika, sasvim dobrohotno, ponekad isuviše bezrezervno prihvaćao njegova promisljanja o naravi duhanara i duhanarenja.

Stipu Rajiča svi su u Donjoj Vasti zvali — Gutić, a članove njegove obitelji — Gutići. On sam verbalno se nikada nije opirao tom nadimku, ali mu je izraz lica govorio kako mu baš ne paše, ne prija, ali kad je već tako — neka bude. Dvometraš Gutić, plećata razvijotka, visinom i proporcijama tijela i svim drugim je markantna ljudina. Svojom pojavom kod nazočnih izaziva štovanje, a nedjeljom je k velikoj misi odlazio jašući rasnoga konja, a na osedlanu konju njegova markantnost se još uvećavala. Doduše, njegovi brkovi, nos, boja glasa, razdrljena košulja na grudima, pa naracija i još ponešto, mirišu na gorštaka i gorštačko. Ali molim vas, primisli s negativnim konotacijama odmah odbacite jer Gutić nije neka sirovina neznalica koja ne razumije ništa osim govora elementarnih potreba tijela. On, dakako, zna što je tijelo, štuje snagu i moć tijela jer inače ne bi bio duhanar, ali duhovnost mu nije tuđa. Ne pripada on kasti duhovnjaka koji se trude ostaviti neki suvisli trag o sebi i vremenu, s onu stranu vremena. Na neki način blizak im je, samo što sve radi na svoj način. I skroman je. Možda i previše skroman. Njegova promišljanja o sebi i vremenu, o tragu o sebi s onu stranu vremena, svode se na jedan jedini toponim. Evo kako: »... Ostat će iza mene, dognje ti, makar nadimak. Ajde, stvora ti, eto vidiš, ova šuma tamo u gaju stoljećima nam je bila zajedničko dobro, a kada je država htjela prigrabiti sebi, nema vele titulara vlasništva, mi u Donjoj Vasti okupišmo se i podilismo gaj među sobom. Svak ima svoju parcelu, svi zadovoljni i kvit. Moju neki već sada zovu — Gutića gaj, a kada krepucnem, svi će je tako zvati. Svi, baš svi. Znam ja to, znam. More, oko moje, Gutić krepucnut, ali neće umrit. Ostaje Gutića gaj. I dosta, stvora ti, što će mi više?«

O strasti pisanja i uzletima spisateljskim ja ponešto znam. Ne govorim ponešto iz lažne skromnosti, već je stvarno tako. Kako god okrenem ispada da se kupam u valovima postmodernizma, pa tako ono što je nekada bilo samo začin postaje hranom, pokušavam plivajući dočekati da sve to sazori, da se nekako slegne, stiša jer će se, čini mi se, dobre i loše strane lakše ocrtati, uobličiti. I tako ja oštrim moć oblikovanja svojih zapisa, ljutim se na selekcionare koji odlučuju o objelodanjivanju, na ocjenjivače koji me na trenutak dignu u visine da bi me brže-bolje spustili na zemlju, što niže, niže; svojom nestrpljivošću gubim moguće prijatelje, a kako računati na potonje kada se i postojeći sve brže gube i u njih sam sve nesigurniji jer, da pravo kažem, još sam jedino

siguran u Gutića i u još jedno biće ljepšeg spola koje kao i ja zalazi u godine i na svoj način želi ostaviti makar postvareni trag o sebi i svom vremenu, s onu stranu vremena.

Prijatelj Gutić s tim nema problema. S nekom nadnaravnom lakoćom uspijeva da mu život bubri punoćom, mislim na duhovni život. On taj život puni, dopunjava i popunjava pješačeći s ruksakom na leđima i četerdesetak kilograma škije dugim, neutrtim, jedva prolaznim i u svemu vrlo opasnim duhanarskim stazama Zec planine i drugih planina i dolina srednje Bosne i praznio ga kroz priče s ljudima, čekajući srpanj i kolovoz da i ja dođem u Donju Vast, pa će pražnjenja duhovnog mu naboja biti još izdašnija.

Ton i boja glasa i Gutićev govor, njegov izrijek je izrijek čovječnosti. Milina je slušati glazbu njegove naracije. Legende, predaje i priče koje mi priča, zajedno zove jednim imenom — zgode, a anegdote — zgodice; šaljive anegdote naziva — veselice, a ponekad i zgodice-veselice. On ne zna niti mari za podjele usmenog narodnog stvaralaštva koje prave teoretičari. Nekakav sam znanstvenik i specijalist za tu oblast, ali se u svemu s teoretičarima baš ne slažem. Samozatajno pripremam knjigu Gutićevih umotvorina skidajući mu s mog »sonya« glas na papir. Radni joj je naslov »Biseri Gutićeva gaja«, a možda nikada neće biti objelodanjena. Bila ne bila, ja sam u toj knjizi dao i pojasnio svoju podjelu usmenih proznih umotvorina u kojoj značajno mjesto zauzima tematsko-motivski kompleks legendi i predaja koje su u biti — toponimke.

Sjajan je toponimičar Gutić. Tako izdašan i prozračan izvor legendi i predaja nigdje dosada nisam pronašao. Pojasnio mi je termine: Gradina, Lisina, Zec, Uzdol, pa toponimske sintagme; Donja Vast, Gornja Vast, Bešića strana, Tatar Budžak, Marina Pećina i još mnoge. Ja i on vidimo i osjećamo toponimska svjetla više od drugih. Legende, predaje, priče, anegdote, struje kroz njega iz ponornih dubina narodnoga bića i on je uspješan glasnogovornik tih dubina. Prema meni je u prednosti. U mojim zapisima izbjegavam da mnogo toga nazovem pravim imenom zbog raznoraznih ograda i ograničenja svake vrste, a on o tome i ne razmišlja. Svoje zgode iznosi slobodno, bez straha za posljedice, bez zlih slutnji.

Evo ga opet. Zgodit će se nova zgoda. Pripreme u Gutiću i na njemu već teku. Što li će kresnuti? Toponimka možda? Možda priča? Ugodno iznenađenje u naplavi Stipinog pola zbiljskog i pola fikcionalnog svijeta samo što se ne rodi. Smota debelu cigaretu škije. Kvrcnu čakmak o kremen. Iskra zapali duhan. Otpuhnu dim, sipavo kašljucnu, a oči mu već zure u nenazočan auditorij. Usne se pomakoše:

— Prislatka je Zec-planina. Lipota nad svakom lipotom. Natakla prstenje zimzelenog i listopadnog drveća i smije se i liti i zimi. Sve se kupa u mirisu gorskih trava po golim ledinama vrha planine. A na samo jednoj ledinastoj zaravni pod vrhom tri jele i tri bora. Pod njima duhanarska kamena sidalica za odmor. Tu sporazumno caruju medvidi, vuci, vepri, jeleni, srne, lisice, zečevi (planina je po njima dobila ime), sunce, nebo, ptice. Liti je to zelengrad lip ko upis, a zimi biligrad nekima još lipši, ali i liti i zimi to je vilingrad kakvog nigdi nema.

Čim uprtim vriću sa škijom, s malo vode i rane na vrhu, ja krenem i pješačim cilu noć, a pred očima mi dan, Zec se pred očima vrti ko u kinu, ide lipota za lipotom. Zaboraviš da ti je pedesetak kila na leđima, da ti zamke i zasjede policija i policijski dvonožni psi prave i da se ne nadaš, ali uteći, pobići moraš jer ako ti vriću otmu triba ti puno da se oporaviš. Sa sidalice gledaš vrila ispod jelika, a kada gorske vile zaigraju

kolo, to je tek pravo. Zelenooke plavojke nabubrenih ružičastih usana, umilnih pogleda što zovu izazovno. Tako krasno ufinjene u bilim aljinama prozirnim, ko da ih je Bog sebi pravijo. Baš tako. A među njima ponekad vidim moju Ivku. Vidim crnkicu moju iz njezinih curinskih dana kako igra s njima. Drhturiš ko prut. Grčevi pa smiraj nekakav. I nu ti vidi. Čarolija se odjednom razori. Plavokose vile uteknu. Ništa. Sidiš i čekaš jer znaš da će se za koju minutu igra i kolo ponoviti.

Tako je bilo i onda. Snig do pasa. Prtim. Biligrad se otkriva sve lipši. A sidalo se odalečilo nekako, Bog ga pomogo. Blizu sam. Vidim ga. Otresam glavom. Tarem oči. Iz sniga ne viri sidalo, već ko da je netko zabo golu ljudsku glavu u snig. Da mi se nije prikazalo? Nije, što ti je Stipo? Priberi se. Promrzla glava nevistinog brata dvadeset petogodišnjaka u mojim rukama. Razgrćem snig. Vrića mu na leđima. Sidi. Grudi mi ko sepet. Srce lupa. Bila smrt. Danak neiskustva. Zatrpavam ga u snig. Idem dalje. A on me doziva kroz vijavicu. Moli. Samo da je nekako doć do doline, rasprodati moju i njegovu škiju, pa se vrnuti, pa tilo u vriću i doteturat do ožalošćene mu kuće...«

Ponekad Stipo priča svoje i tuđe zgode i ponavlja se, a ne zna da se ponavlja. Tada uz njegov glas slušam i svoj unutarnji glas i promišljam... Uspoređujem moje zapise oblikovno i jezički s njegovim umotvorinama. Koliko je u mojim zapisima fikcije, koliko opet jave i u kakvoj su srazmjeri? Fikcija jednog vremena postane java potonjeg. Događa se i obrnuto. Sudar fikcija i jave o kojemu čitam čini mi se prenapuhan. Nema ga. Jednostavno nema ga. Zašto praviti dva bića od jednog jedinstvenog bića s dvojakim trikom? Kirurški secirati i odvajati dva tkiva u jednom biću nije baš pametan posao. Ili mi se tako samo čini? Spisateljska moda, pomodarstvo i postmoda liče mi modi odijevanja. Kada je suština fikcija, a java samo začin i obrnuto, stav je ukusa u kategorijama onodobnog i ovodobnoga, a kombiniranje elemenata tih kategorija u odjeći ima neke sličnosti s načinom oblikovanja naših zapisa.

Vraćam se kući u grad. Ispraćaju me staračke oči roditelja i prijatelja Gutića. Večeras smo za stolom sami ja i »sony« iz kojega stanom odzvanja Gutićev glas. Lelujaju se njegove zgode u kolutima dima što se prave iz zapaljene cigarete. Miješa se moj unutarnji glas s prijateljevim iz »sonya« i slušam dvoglas. Sjedim s pogledom zakovanim na »sony« i ne znam što ću sa sobom i kuda s mislima što me salijeću. U središtu misli nagoni. Stvarno. U nama i oko nas je i vlada carstvo nagona. Strukturirani smo nagonima i od nagona. Nagon, nagon! To je pravo ime od kojega zaziremo. Što se sve ne izvlači ispod kišobrana toga imena i daju mu se nova, fol uljudnija, primjerenija imena, mozak čovjeku da stane. Cjepka se sve. Cjepkaju se znanosti, usmene umotvorine, spisateljstvo, sve, baš sve. Termin »nagon« zvuči nam nekako sirovo, surovo, neufinjeno, ali ako pomislimo što sve može stati samo pod kišobran sintagme »nagon za pokazivanjem« onda se mnogo toga razabire jasnije. Možda tu pripadaju i Gutićeve usmene umotvorine, i moji zapisi, ma koliko se mi pravili toše i vrdakali kako to nije to. Onda, primjerice, nagon za pokazivanjem, ajde de. Nazočan je od postanka svijeta. Ima ga među biljkama, životinjama, pa zašto da ga ne bude i među ljudima?

Ali nagon za ovječnjavanjem, ljudi moji, pa to je apsurd. I stvarno. Ali ma koliko da je apsurd, apsurdno se održava i živi. Sve apsurd do apsurda. Živi samo u čovjeku taj nagon za ovječnjavanjem. A šta se pak može ovječniti? Možda ime, možda nadimak kao kod Gutića, možda donekle umotvori, ali kako god okrenemo na sceni je kategorija duhovnog. Stipin glas vraća me na staze oikotipa i arhetipa. »Sad ćeš čut jednu zgodu!«, zagalami Stipo iz »sonya«. Uto zazvoni telefon.

— Bolnica ovdje! Vi ste prijatelj Stipe Rajiča?

Na potvrdan odgovor potvrdi mi da je moj prijatelj upravo umro. Tražio me je, veli, molio da me zovnu da hitno dođem i dok su sestre pronašle moj broj telefona Gutićeva duša otputovala je Bogu na račun.

Još jedan Donjevaščanin manje (»Parce mihi, Domine, quia Donjevaščanin sum!«), još jedan izgubljen dah u vrtoglavom tempu života. Znoj mi rosi čelo. »Hladno je, obuci džemper«, zove žena iz susjedne sobe, glasom obojenim iznenadnom navalom nježnosti. Zatomljena bol iznutra drhturi sve jačim impulsima emotivnih vibracija. Plivati sam, makar i protiv struje — dvojim se. Stipin glas iz »sonya« razliježe se sobicom i zove me na staze oikotipa i arhetipa. Kakva li je, Bože, nosivost biljega koje negonski ostavljam na toj stazi? Bilo kako bilo, opet sam u Gutićevu gaju jer me sve uvjerava da se iz njega zvijezde vide najbolje na svijetu.

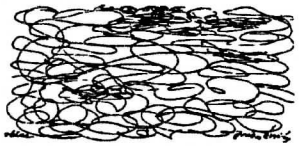

Rajko GLIBO

Besmrtni ljiljani

Ritmovi Juga
Lede se
U Sjever preseljeni

Bolesna pjesma sjenki
Razliva se kosturima
Od sna do nesna

Opepeljene usne
Tamu odsutnosti žvaču
Lišaji Sjevera
Češljem tame
Češljaju Smrt

A u mome vrtu bajki
Ljiljani mirno rastu
Svaki pupoljak
Svoju ljepotu ima
Igrom sudbine očuvani
Bajkovitom aurom ovijeni
Meki, ljupki i sneni
Blago se smiješe potomcima.

Miroslav MAJNARIĆ

Prepoznata riječ

U posjet mi ona najednom dođe
kad se tome ponajmanje nadam
sluh mi za njom jednostavno pođe
priznajem da takvima pripadam

U brojanici riječi njenih slova
jedna mi tako srce takne
više starinska nego prinova
i dugo iz sluha ne izmakne

kao da sam je već negdje slušao
već davno je negdje iščitao
pred mnogo godina kušao
dok sam se knjigama skitao

pa sam je sada prepoznao
kao i njojzi one slične
i još jednom tako spoznao
riječi drage i riječi dične.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **CRKVA U SVIJETU,** 3/1994., Teologija u Splitu, Split 1994.
2. **ILOČKI LIST,** 7/1994., Udruga amatera novinara grada Iloka, Vinkovci 94.
3. **Christophe Dolbeau: FRANCE-CROATIE,** Lyon 1994.
4. **SC KNJIŽEVNI KLUB,** Studentski centar sveučilišta u Zagrebu 1994.
5. **HRVATSKA REVIJA,** 2–3 (44)/1994., Matica Hrvatska, Zagreb 1994.
6. **Marulićevi dani: RUKOPISI HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI U SPLITU,** Sveučilišna knjiženica, Split 1994.
7. **IZVORI,** časopis za duhovni život, 9–10/1994., Osijek 1994.
8. **KATEHEZA,** časopis za vjeronauk u školi i katehezu, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1994.
9. **Alojz Buljan: ANARIME,** Narodno sveučilište Novska, Novska 1994.
10. **MATICA 9/1994.,** časopis Hrvatske matice iseljenika, Zagreb 1994.
11. **Nikola Skledar: OBZORJE SUVREMENOSTI,** Matica Hrvatska, Zaprešić 1994.
12. **William T. Still: NEW WORLD ORDER: THE ANCIENT PLAN OF SECRET SOCIETIES,** Huntington House Publishers, Louisiana 1990.
13. **Bogdan Malešević: CRKVA POSINJENJA,** Art studio Azinović, Zagreb 1994.
14. **Yves Ivonides: OBOR KRESTANSTVA,** Spolok sväteho Vojtjeha, Trnava (prijevod knjige u izdanju HKD sv. Jeronima – sv. Ćirila i Metoda)
15. **Milan Maćešić: VINKOVCI – ZAGREB VIA HRVATSKA,** Perun, Zagreb 1994.
16. **Petar Rogulja: BIBLIOGRAFIJA O MARIJI BISTRICI,** Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke, Marija Bistrica 1994.
17. **Josip Lončar: NA NEBU ZAHVALNOSTI,** Novska 1994.
18. **Grupa autora: SOCIOLOŠKI OGLEDI,** Institut za društvena istraživanja, Zagreb 1994.
19. **Željko Voborski: LUKA ILIĆ ORIOVČANIN,** Novska 1994.
20. **Ivan Pavao II.: ŽEĐ ZA RASPETIM (Pismo Klarisama),** Symposion, Split 1994.
21. **Sv. Bonaventura: STABLO ŽIVOTA,** Symposion, Split 1994.
22. **S. Marija od Presvetoga Srca: MISTIČNA ZARUČNICA UTJELOVLJENE LJUBAVI,** Symposion, Split 1994.
23. **Kazimir Katalinić: RAĐANJE DRŽAVE,** »Republika Hrvatska« i Hrvatska republikanska zajednica, Buenos Aires – Zagreb 1994.
24. **Adalbert Pogačić: SENJE I SPOMINKI (KLANJEČKEGA KRAJA),** Gjurgjevec, 1994.
25. **Ilija Pejić: IZGUBLJENI GOVOR,** Bjelovar 1994.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove njihovih autora s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Razmatranje uz Mršićeva »Isusa«

Ah, but a man's reach should exceed his grasp.
Or, what's heaven for?
Al' čovjek mora da žudi dalje nego što može dohvatiti.
Ili je nebo ututanj?

(Robert Browning)

Zdravko Mršić, hrvatski intelektualac, kojega smatraju čovjekom Crkve, nedavno je objavio s gledišta Crkve spornu knjigu *Isus*. Tako ga predstavlja zagrebački »Globus«, pod alarmantnim naslovom i debelim slovima »Ne postoji izravno svjedočanstvo o Isusovu uskrsnuću«. I ja sebe smatram čovjekom Crkve. Živim daleko od domovine već preko pola stoljeća, ali bar donekle stalno pratim političke i kulturne događaje u Hrvatskoj. Knjigu nisam pročitao, ali imam pred sobom Globusov intervju, pa ću se osvrnuti samo na ono što sam u njemu našao.

Gosp. Mršić tvrdi: »Nema nikakva povijesnog izvora koji bi govorio o tome kako je Isus živio ili što je radio. Spominju ga, doduše, neki rimski kroničari onoga doba, ali se ni iz njihovih vijesti ne zna o Isusu ni iz daleka onoliko koliko znamo o Buddhi, Zarathustri ili Muhamedu.«

Ne očekujemo da će suvremeni kroničari išta reći o Isusu, kad je on, potpuno povučen, do 30. godine svoga života, živio u malom mjestu zabačenog dijela ondašnjeg velikog rimskog carstva. Kao neki misionar, samo je tri godine u narodu propovijedao neku potpuno duhovnu nauku, kritizirajući nedosljednost i himbenost židovskih vjerskih poglavara. Kad su pak oni osjetili da im je vlast ugrožena, pobojali su se, uhvatili ga i osudili na smrt. Istom 60-tak godina nakon njegove smrti, kad su njegovi sljedbenici bili već brojni, spominje se Isus prvi put u povijesti i to od židovskog kroničara imenom Josephus Flavius. U tom znamenitom navodu zvanom *testimonium flavium* prikazan je Isus u vrlo povoljnom svjetlu i izričito stoji da je treći dan uskrsnuo. Do 16. st. nije se sumnjalo u autentičnost toga teksta. O tome se i danas raspravlja i ne vidi se raspri kraja.

Ne znam ništa o Budhi i Zaratustri, no poznati talijanski pisac Isusova života Giuseppe Ricciotti tvrdi da nema u evanđeljima dosta podataka o Isusovu životu, ali da su ti podatci kudikamo značajniji od onih koji postoje o osnivačima drugih velikih religija. Izričito zaključuje: »Tako su na primjer Budha, a osobito Zaratustra danas blijede povijesne pojave neodređenih obrisa.« Čini se da svaki hvali svoje. Povijesni su podatci sigurno dobro došli, ali nisu ovdje bitni. Nema sumnje da je Isus u Palestini živio, ali bitno je vjerovati ili ne u njegovo uskrsnuće. Da se kršćanstvo nije stalo naglo širiti po Sredozemlju, službena povijest ne bi bila zabilježila pojavu nekog opskurnog

propovjednika u dalekoj Palestini. Međutim, njegovi neposredni i posredni sljedbenici bilježili su njegovu novu nauku, a samo posredno i njegovu povijesnu opstojnost. Osobito su vrijedna svjedočanstva evanđelista Mateja i Ivana, koji su s njime iz dana u dan proveli cijele tri godine. Uostalom, samo protivnici u svojoj neobjektivnosti dovode u sumnju Isusovu povijesnu pojavu. Ako »svjetska povijest« nije mogla biti nazočna kod Isusova uskrsnuća, kako uopće možemo tražiti »izravno svjedočanstvo« o tom uskrsnuću?

Intervjuist konstatira: »Isus dolazi na svijet, začet po Duhu Svetome, a odlazi sa svijeta uzašašćem, što je također čudesno. Tu strogu simetriju kršćanstvo je od Pavlova doba prihvatilo kao temelj svoga postojanja. Zašto mislite da bi to sve valjalo napustiti?«

Gosp. Mršić odgovara: »Bit je Isusova djelovanja u nastojanju da se stvori novi svijet, tj. da se svijet *nadmetanja* zamijeni svijetom *sudioništva* i da ljudi to ostvare uporabom vlastitoga života.«

Ovdje je gosp. M. napravio svoj *salto mortale*: na duboko religiozno pitanje odgovorio je da se ljudi moraju ponašati moralno (sudioništvo) a ne nemoralno (nadmetanje). Pobožna želja! Nismo li godinama prije dolaska komunista na vlast slušali dobronamjerne i zanesene markiste koji su nam obećavali da će stvoriti novi svijet koji se neće dijeliti na eksploatirane i one koji eksploatiraju. Tim svojim skokom ne samo što M. napušta Krista i njegovu vjeru, nego nakon skoro dva milenija odlučno odjeljuje Isusa od njegove Crkve i poručuje joj da napusti mitologiju i da stane »vršiti misiju za koju je Isus mislio da je treba vršiti«. Možda nam pisac u svojoj knjizi kaže kako ćemo suzbijati nadmetanje i izgrađivati sudioništvo. U ovom intervjuu toga odgovora nema. Vidjeli smo da su marksisti izražavali isto riječima eksploatirani i eksploatatori. Nakon drugog svjetskog rata rado se govorilo o solidarnosti i nesolidarnosti. U SAD to glasi: posebni interesi i zajedničko dobro itd. Nije li to očita socijalna nepravda? Kronična rak-rana ljudskog roda, tamo od starog robovlasničkog društva do danas, a razumije se, i prije njega? Jesmo li mi u TOM pogledu uopće napredovali?

Ono što najviše zbunjuje u Mršićevim izlaganjima jest odstranjenje »mitologije« iz Crkve. Ta nas demitologizacija podsjeća na nedavno preživjelu teologiju Božje smrti. Polazimo sa stajališta da je čovjek stvoren u prvom redu — da zna. To znanje traži odgovor na tročlano pitanje: tko sam, odakle sam i kamo idem. Do Krista čovjek je tražio Boga kao odgovor na to pitanje. Tako je došlo i do mitologije, tj. do predaje o izmišljenim božanstvima i više lijepim i manje nelijepim pričama o njima. Čovjek je tražio, dakle, da razumije sebe i svijet oko sebe. Zato teolog Ratzinger zove tu fazu našeg traženja doba magije. Kad je Bog u Mezopotamiji izrjekom pozvao Abrahama da krene sa svojom starom ženom Sarom prema dalekom Sredozemnom moru i da tamo osnuje novi narod iz kojega će izaći Mesija, Bog je izravno ušao u povijest ljudskoga roda. Bog je Jahve, tj. Onaj koji jest. Njegov sin rodio se od Djevice Marije u Palestini za vrijeme rimskog cara Augusta i bio pribijen na križ za njegova nasljednika Tiberija. Isus nam je rekao da je Bog jedan u tri božanske osobe, od kojih je on sam druga. To židovsko-kršćansko naučavanje izražavamo lat. *verum est ens* i dalje, prema teologu Ratzingeru, to doba nazivamo metafizičkim. I danas je to doba za Crkvu (ali ne za svijet!) i bit će do kraja, jer »je vrata paklena neće nadvladati«.

Naša se velika poteškoća sastoji u prosudbi onoga što oko sebe vidimo. Gosp. M. vidi svršetak, kraj Crkve, ako ona Isusovu baštinu (a gdje je ona ako nije u Crkvi?)

ne »prezentira na nov način, tj. da od Isusa, i od načina na koji je on upotrijebio vlastiti život, (ne) napravi novinu, i da preuzme odgovornost za rezultat u svijetu, da kao ljudi možemo živjeti«. Tko može tražiti od Crkve da »preuzme odgovornost za *rezultat u svijetu* (podcrtao K. S.)? Svoje gledanje gosp. M. ovako opisuje: »Kršćanstvo je danas u dubokoj krizi: više nema novih obraćenja; dapače čak i kršćani vrlo brzo napuštaju Crkvu«! To je donekle istina, ali osobito je istina da naš javni život ne odražava Isusovu vjeru. K tome, nama je Hrvatima danas teško shvatiti iracionalnu ideologiju srpske agresije uime samoopredjeljenja naroda, ako mi i drugi neki narodi moramo nestati da Srbi ostvare svoj san. Ali je isto tako istina da je katolička Crkva veliki moralni autoritet, da još uvijek prima i katekumene i konvertite, da i danas smiješno zvuči Staljinovo pitanje »Koliko papa ima divizija«? I sam pisac traži radikalnu obnovu svijeta od Isusove Crkve, a ne od neke druge sile. Strašan je njegov vapaj: Da kao ljudi možemo živjeti! Možda će papa do sto godina biti u Timbuktu i slika svijeta biti još poraznija. Ali Isus nije došao među nas da osnuje neku konačnu velevlast. Osnovao je samo »zajednicu Ljubavi i Milosti« (= Crkva), koja propovijeda Ljubav i u sakramentima dijeli posvećujuću milost onima koji je žele primiti. Ona (tj. katolici u koliko slijede Ljubav) skupa sa svim ostalim ljudima na zemlji koji slijede Ljubav, sačinjava kraljevstvo nebesko na zemlji u širem smislu. U isti mah, kraljevstvo zemaljsko i ono nebesko u stalnom su sukobu. Ništa ne objašnjava stvarnost bolje od paradoksa!

Vratimo se povijesti. Počevši od renesanse, a osobito u 18. st., došlo je u zemljama Europe do postupne ali radikalne promjene: istina nije »ono što jest« nego »ono što je učinjeno«: *verum quia factum.* (Giambattista Vico). Nastupilo je treće, naučno doba (naučno, u smislu prirodnih i egzaktnih znanosti). Tako je došlo i do skučujućeg historicizma: čovjek zna samo ono što je sam stvorio. Skupa sa svima nama gosp. Mršić pridaje toliku važnost »povijesnoj« činjenici uskrsnuća. Svi mi vjerujemo povijesti da je Hanibal prešao Alpe sa slonovima, da je Cezar prešao Rubikon, da je Napoleon dopro do Moskve, ali teško je prihvatiti činjenicu da je Isus iz Nazareta uskrsnuo i da se kroz 40 dana sastajao sa svojim sljedbenicima. Iako su očevidci jednako zabilježili da je Isusov grob bio prazan, sumnja se lako javlja, zato što se redovito mrtav čovjek više ne vraća. Apostoli su svojom smrti potvrdili Isusovo božanstvo i za njima tisuće drugih kršćana. To se i danas događa, iako mnogo rjeđe. Uza sve to... htjeli bismo vidjeti uskrsnuće, crno na bijelom. Svi smo mi djeca historicizma! Dodajmo da je Vico naučavao: Kao što Bog poznaje svemir zato što ga je On stvorio, tako i čovjek poznaje svoju povijest zato što ju je on proizveo *(sciere per causas).* Moderan čovjek nije htio ili nije mogao prihvatiti *verum est ens,* pa je prvi dio usporedbe otpao i stao samo *verum quia factum.*

Gosp. Mršić previše inzistira na nerazumijevanju kršćana prošlih vremena, počevši od Isusovih apostola i učenika. Svi znamo da su prije silaska Duha Svetoga i jedni i drugi vrlo slabo shvaćali Isusovo poslanje. Baš taj dolazak treće osobe svetoga Trojstva pretvorio je slabiće, sumnjivce i neznalice u hrabre junake i odvažne govornike koji su priveli Novom Putu tolike Židove i Nežidove. (Upravo čitam knjigu o obraćenju deset suvremenih Židova, autorica je jedna od njih, Ronda Chervin). Uza sve svoje slabosti ti palestinski ribari nisu bili tako lukavi da gosp. M. o njima napiše: »Momci koji su stvorili priču o Isusovu uskrsnuću nisu razumjeli Isusovu zadaću. Ali su dobro iskoristili snagu te priče koja je bila funkcionalna i korisna«. U sličnom duhu

piše gosp. M. o Nicejskom saboru iz 325. i caru Konstantinu, koji biskupima »plaća putne i druge troškove«, da bi oni napisali »određeni *credo,* jer je to trebalo njegovo Carstvo«. Gosp. M. vidi samo naličje slike. A kakvo joj je lice?

Kao student 30-tih godina našega vijeka bio sam angažiran u katoličkom pokretu. S nama križarima i domagojcima bilo je na sveučilištu dosta nacionalista (frankovaca) i izvjestan broj marksista. U to je doba kolega Grga Gamulin bio poznati oduševljeni marksist. Kad sam 40-tak godina nakon rata, pod strogim Titovim režimom posjetio Zagreb, navratio sam se kolegi Gamulinu, koji je onda bio istaknuti oporbenjak nekomunist. Nismo se osobno poznavali, ali smo znali jedan za drugoga. Tom prilikom dr. Gamulin istaknuo mi je važnu ulogu hrvatske katoličke crkve, koja se propovijedajući Kristovu vjeru odlučno suprotstavila diktatorskom režimu, pa je dodao: »Ali Crkva bi morala više učiniti za ovaj naš zemaljski život«. Bijelo sam ga pogledao. Ja sam, naime, kao uvjereni katolik ne samo od 1941. nego i prije, pa sve do danas neprestano isticao da je preveliki broj katoličkih organiziranih ljudi svršio u nacionalističkim vodama. Zato sam čvrsto stajao uz nadbiskupa Stepinca, koji je u svom privatnom i javnom djelovanju, pod Pavelićem i Titom, mučno ali ravno brodio između dva ekstrema. Kad sam čuo riječi svog kolege iz davnih dana, pomislio sam: »Zar on ne vidi da crkveni put uvijek vodi višom srednjom linijom prema kraljevstvu nebeskom«? Slično sam doživio i s dr. Antom Ciligom u Rimu i Parizu. Moji suvremenici, prožeti ideologijama ovoga ili onoga tipa, nisu uvijek imali puno sluha za život Crkve, kojoj stalno prijeti opasnost od vladajućih režima. Gosp. M. ide i dalje pa otvoreno kaže da bi Crkvin glavni zadatak bio organizacija zemaljskog kraljevstva. On drži da »svi misle kao on, ali da se nitko ne usuđuje takvo što izreći... Lakše je vjerovati, nastavlja on, da je Isus hodao po vodi nego da se vlastitim naporima može izgraditi bolji svijet, jer Isusov hod po vodi nas ni malo ne obvezuje, jer mi to ne možemo oponašati... Nama čudesa služe kao izlika da se ne angažiramo«. Sigurno da ovakav način pisanja privlači ljude. Možda mnogo lakše nego naše križarske parole »Žrtva, Euharistija, Apostolat« i pozdrav »Bog živi«. Ideja je našeg angažiranja divna, ali teška. Mršićevo je zalaganje zanimljivo, ali jednostrano i što je najgore, vodi u očitu zabludu. Među američkim intelektualcima često se čuje ime G. K. Chesterton i ovaj njegov navod: »Nisu ljudi primijenili kršćanstvo i našli da je manjkavo, nego su našli da je teško, pa ga nisu primijenili«.

U prvom stoljeću naše ere, u 13. glavi svoga evanđelja, sv. Matej nanizao je sedam poznatih Isusovih usporedbi o kraljevstvu nebeskom: sijač, korov, gorušičino zrno, kvasac, blago, biser, mreža, da bi budući sljedbenici što bolje shvatili bit Spasiteljeve poruke. Ali kroz vjekove, tijekom tolikih promjena u svijetu, Crkveno je učiteljstvo moralo budno paziti da »stado« ne zastrani. Danas, na kraju 20. stoljeća sv. Majka Crkva u svom najnovijem katekizmu ovako opisuje dolazak kraljevstva nebeskog:

»Crkva će ući u slavu kraljevstva jedino kroz konačnu Pashu, slijedeći Gospodina u Njegovoj smrti i Njegovu uskrsnuću. Tada će se kraljevstvo ostvariti ne u povijesnom trijumfu Crkve, do kojega bi se došlo postepenim jačanjem Njezine moći, nego samo Božjom pobjedom nad konačnim bjesnilom razularenog Zla«.

Crkva je od prvog dana u svijetu, ali nije od svijeta!

Krsto Spalatin

»Nema više ni muška ni ženska«

Dajući jezični savjet na Hrvatskom radiju (13. VII. 1994.) o određenim i neodređenim pridjevima, Nives Opačić, sveučilišna lektorica, jezično se sablaznila nad rečenicom: »Ondje nije bilo ni jednog *muška*«. Po njezinu mišljenju pravilno je samo: »Ondje nije bilo ni jednog *muškoga,* dakle određeni poimeničeni pridjev s pridjevskom deklinacijom.

Prevodeći na hrvatski poznati novozavjetni Pavlov tekst, u kojem se naviješta ontološka jednakost ljudskog bića, dakako, bez dokidanja kulturnih, jezičnih, društvenih pa i spolnih razlika, fra Ljudevit Rupčić ovako ga stilizira: »Nema više ni Židova ni Grka; nema više ni roba ni slobodnjaka; *nema više ni muška ni ženska,* jer ste svi jedan u Kristu Isusu« *(Novi zavjet, Gal* 3,28, Sarajevo, 1961.).

Tko je dakle u pravu, sveučilišna lektorica ili bibličar? Nije, dakle, sporno da u hrvatskom jeziku postoji samo određeni pridjev *mȕškī, mȕškā, mȕškō / žȅnskī, žȅnskā, žȅnskō,* no problem nastaje kad se ti pridjevi upotrijebe u imeničkoj funkciji, kad se poimeniče i postanu imenicom srednjeg roda. Tada – po *Akademijinu rječniku* – postoje dvije mogućnosti. Poimeničen pridjev zadržava pridjevsku deklinaciju i duljinu na završnom samoglasniku: *mȕškō, mȕškōga, mȕškōmu... / žȅnskō, žȅnskōga, žȅnskōmu.* No postavši imenicom, pridjev može izgubiti završnu duljinu i poprimiti imeničku deklinaciju: mȕško, mȕška, mȕšku... / žȅnsko, žȅnska, žȅnsku... Kad iza pridjeva slijedi imenica, obavezno se upotrebljava određeni pridjev: *mȕškō* dijete, *mȕškōga* djeteta, *mȕškōmu* djetetu / *žȅnskō* dijete, *žȅnskōga* djeteta, *žȅnskōmu* djetetu...

Dakle, bibličar je bio u pravu, a njegov izbor potvrđuju štokavski govori, narodna poezija, hrvatski stariji pisci od Divkovića i Kašića, preko Kačića, Reljkovića i Laštrića pa do novijih, primjerice Pavlinovića i Ive Andrića (da opet malo nekoga sablaznim).

Evo nekoliko primjera: »Ovo je proštenje općeno svakomu čovjeku... *mušku i žensku*« (Divković). – »Jednoskupno na jadnoga Musu... zavikaše psujući ga i *muško i žensko*« (Kačić). – »U dvorove kuga udarila, pomorila i *mȕško i žȅnsko*« (narodna pjesma). – Nema »... ni *muška* ni *ženska* u ovom puku momu, tko nije devot« (F. Laštrić). – »To ćeš vidit kod *muška* i *ženska* ...« (J. S. Reljković). – »Ženidba jest zakonito združenje *muška* i *ženska,* što će reći čovika i žene« (J. Filipović). – »Uredbe ingliške... daju prost odgoj i *mušku* i *ženskU*« (M. Pavlinović). – »Nema muške ruke, nema *muška* da zasiječe« (I. Andrić).

Deanovićev *Hrvatsko-francuski rječnik* donosi riječ *mȕško* kao imenicu srednjeg roda, bez duljine na posljednjem slogu, čime upućuje na imeničku deklinaciju, ali kod riječi *žȅnskō* stavlja završnu duljinu i upućuje na pridjevsku deklinaciju *(žȅnskōga)!* Dakle i Deanović je bio u dvojbi, osobito kad je riječ o *žȅnsku.* U sličnoj su jezičnoj dvojbi bili i redaktori hrvatskoga prijevoda *Biblije* (Stvarnost, Zagreb, 1968.), dvojeći o *mȕšku* i *žȅnsku.* Premda je unesen Rupčićev prijevod *Novog zavjeta,* navedena sintagma *(Gal* 3,28) *»nema više ni muška ni ženska«* preinačena je u sintagmu *»nema više ni muškog ni ženskog«.* Premda preinaka gramatički nije kriva, ona je u svakom slučaju suvišna i stilistički manje primjerena od prve varijante potvrđene bez prekida četiri stoljeća. Kao da su redaktori slijedili i nesiguran Vukov prijevod tog retka: *»nema ni muškoga roda ni ženskog«!*

Taj su Pavlov redak B. Duda i J. Fućak drukčije stilizirali od Rupčića: »Nema više: Židov – Grk! *Nema više muško – žensko!* Svi ste vi Jedan u Kristu Isusu«! *(Novi zavjet, KS,* Zagreb 1973.). Dakle, sporna je sintagma donesena u nominativu, pa kako hrvatski pravopis ne bilježi ni naglaske ni duljine, budući da je fonološki a ne fonetski, na čitatelju je da se opredijeli u izgovoru bilo za poimeničen određeni pridjev s pridjevskom deklinacijom *(mȕškō, mȕškōga... / žȅnskō, žȅnskōga...),* bilo za poimeničen pridjev s imeničkom deklinacijom, i s kratkim izgovorom posljednjeg sloga u nominativu *(mȕško, mȕška... / žȅnsko, žȅnska).* I jedna je i druga glasovna interpretacija moguća, no prednost bi valjalo dati drugome, zbog navedenih razloga i drugih koje ću još navesti.

Jednaka je dvojba ostala i u poznatoj sintagmi s početka *Biblije:* »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, *muško i žensko stvori ih«* (Biblija, Stvarnost, Zagreb 1968., *Post* 1,27). Sporna je sintagma istovjetna s Daničićevim prijevodom: *Muško i žensko stvori ih«* (1 *Mojs,* 1,27).

Dakle, kad su toliki poznati jezikoslovci, prevoditelji i bibličari dvojili o *mȕšku* i *žȅnsku,* lakše ćemo razumjeti i dvojbu sveučilišne lektorice, ali samo dvojbu, a ne kategoričku tvrdnju da je imenička deklinacija poimeničenih pridjeva *mȕško* i *žȅnsko* kriva. Imenička deklinacija tih dviju imenica srednjeg roda potvrđena je u hrvatskim tekstovima četiri stoljeća bez prekida. Ona je gramatički posve pravilna, a pred pridjevskom deklinacijom može joj se dati prednost jer se to i čini kad nastane takva imenica. Riječ *dȍbro, dȍbra, dȍbru...* ima prednost pred poimeničenim pridjevom *dȍbrō, dȍbrōga, dȍbrōmu...* Dakako, u ovom slučaju postoji i neodređen pridjev s imeničkom deklinacijom a u slučaju *mȕškī, mȕškā, mȕškō / žȅnskī, žȅnskā, žȅnskō* nema ga. I analogija je – valja odgovoriti – djelotvorna gramatička kategorija, i to ne samo u ovom slučaju.

Razmotrimo semantičku i stilističku stranu tih dviju imenica. Uzmimo navedenu Filipovićevu rečenicu: »Ženidba jest zakonito združenje *muška* i *ženska,* to će reći *čovika* i *žene«.* Pisac rečenice očito osjeća da su riječi *mȕško* i *žȅnsko* preširoke da bi jednoznačno odredile one koji stupaju u brak, jer one označuju svako muško i žensko biće, bez obzira na dob. Stoga on precizira riječima *»čovik* i *žena«,* u suvremenom bi se standardnom jeziku reklo *muškarac* i *žena,* jer riječ *čovjek* označuje muškarca i ženu.

Prenoseći Pavlovu ontološku ravnopravnost ženskoga i muškog bića na društvenu razinu, don Miho piše: »Uredbe ingliške... daju prost odgoj i *mušku* i *ženskU«.* Na suvremeni bismo standardni jezik tu rečenicu ne kažem preveli već preinačili ovako: »Engleske uredbe daju osnovno obrazovanje i *muškoj* i *ženskoj osobi«.* Ne bismo mogli reći *muškarcu* i *ženi,* jer te dvije riječi označuju odrasle osobe, a Pavlinović misli prvenstveno na dječake i djevojčice. Ovdje vidimo da su riječi *mȕško* i *žȅnsko* posve primjerene opsegom svog značenja ali ne i primjerenošću svoje upotrebe. One su stilski obilježene, i to dvojako. Za gradsku sredinu, barem podsljemensku – kojoj se katkad hrvatski jezični i etnički obzor sužava između Zaprešića i Sesveta te Šestina i Savskog mosta – to će biti rustikalno obilježene riječi »onih odozdo«. Dakle, nešto kao kolokvijalna i substandardna riječ *»žȅnskā« (žȅnskē, žȅnskōj...)* »onima odozdo« kad slušaju »one odozgo«. Za one pak koji vide onkraj donjāka i gornjākā, koji osjećaju sve bogatstvo svoje jezične tradicije, riječ *mȕško* i *žȅnsko* bit će stilski obilježena, ali ne regionalnošću i rustikalnošću, već hrvatskom književnom starinom, nosit će patinu *starinskoga* a ne *zastarjeloga,* kako jednom lijepo primijeti R. Katičić.

Stoga će tim dvjema riječima, srednjega roda, imeničke deklinacije, s kračinom u završnom slogu (sad ću malo sablazniti jednoga zagrebačkog fonetičara) i s kratkosilaznim naglaskom na prvomu biti primjereno mjesto u hrvatskom prijevodu Biblije, kao što ondje lijepo pristaju i imperfekt i aorist, premda bi neprimjereni bili na bankovnom obrascu ili u kafiću, a opet primjereni u kavanskoj kozeriji Tina Ujevića ili Stanislava Šimića.

Dakle, imenice *mùško* i *žènsko* posve su pravilne i s imeničkom deklinacijom, što potvrđuju štokavski govori, četiri stoljeća pisane prisutnosti tih oblika, rječnici hrvatskoga književnog jezika, gdje joj je i legitimno mjesto, dakako, u primjerenoj upotrebi.

Marko Kovačević

Kako i zašto pisati?

Za književnika, pitanje kako, zašto i o čemu pisati, jednako je pitanju za što je vrijedno živjeti i kako na najbolji način urediti život da bismo, posvećujući se najvažnijemu, a odbacujući sve površno, išli prema smislu. Umjetnost bi trebala biti vrhunac, kruna čovjekova izraza, a ovaj, pak, kruna životnih spoznaja i uvida, potvrda bogate, jedinstvene unutrašnjosti i traženja ljepote i smisla. U umjetnosti, ili književnosti, o kojoj je ovdje riječ, vrijedno je samo ono što je i za autora i za njegova čitatelja (dakle uopće za čovjeka) doista bitno i najdublje promišljeno. Sve nevažno, plitko, naprosto dosjetljivo, nedorađeno, brzopleto i zato neuvjerljivo, ili namijenjeno isključivo zabavi i razbibrizi, posve je besmisleno pisati i čitati, nevrijedno je autorova truda i čitateljeva vremena, a takva je većina djela koja nastaju i kod nas, a i drugdje.

Nije bitno uobraženo piskarati, popuštati skribomanskom porivu, taštoj žudnji da svoje ime i umotvorinu vidimo tiskane, ili se naprosto, bez dubljih ideja i senzibiliteta, igrati riječima, njihovom pukom zvučnošću i mogućim značenjima, kao što čine mnogi naši pisci, a niti izmišljati zaplete i događaje isto tako slučajne i isprazne poput onih u našem životu (ako već nisu neuvjerljivo i nevješto iskonstruirani) i nezanimljive likove, koji nam imaju manje toga za reći (a sigurno su manje životni) i od naših najdosadnijih poznanika. Mnoga su djela tek isprazna jeka ispraznosti, jer, u najboljem slučaju, samo ponavljaju, ili preslikavaju prazninu i nesklad života, a često su i puki bijeg u osrednju zabavu, u žanr »koji ide«, pa su posve ovisna o klišejima.

Isto tako, igre riječima često su najvažnija značajka naših autora, a zašto se njima igrati i stavljati ih u prvi plan, kad su riječi samo nedovoljno oruđe izraza i ništa više, ako iza njih ne stoje doista promišljene ideje, uvid i smisao? Riječi su često neprikladne, nedostaju, ima ih premalo, značenjem ne uspijevaju zahvatiti širinu unutrašnjeg doživljavanja, niti složenost i dubinu naših osjećaja. Ne stavljamo li, s njima, u prvi plan svoju nemoć i prazninu, mašući pukim oruđem, a bez pravih ideja, ili čak misli, koje bi opravdale naše pisanje? Glede najvećeg dijela i naše, a i uopće današnje

književnosti, možemo parafrazirati biblijskog Propovjednika: Ispraznost, ispraznost, sve je ispraznost.

Čovjekov izraz mora doći iz njegove dubine, sadržavati vrhunac njegova senzibiliteta, motrišta, kristalizaciju pronađenoga. Svi mi, u našem postojanju punom pitanja, proturječja, tjeskobe, usred kaotična, ili ravnodušna svijeta, tražimo trag smisla, nešto stalno za što bismo se mogli uhvatiti, pa su nam u tome dragocjena iskustva i spoznaje posebnih, dubokih ljudi, koji su svoje živote posvetili traženju istih stvari. Zato su nam njihova djela – iskristalizirane spoznaje – poticaj i utjeha. No moraju nas duboko doticati onim što sadrže, a to mogu samo ako su odsjaj naših traženja. Dobar pisac uči nas o nama samima, uvodeći nas u svijet naše unutrašnjosti tj. čovjeka uopće. Velika je stvar stvoriti djelo koje će doista nešto reći zahtjevnom čitatelju – tražitelju. I premda ga je vrlo teško stvoriti, samo je takvo djelo doista vrijedno truda pisanja, a i vremena za čitanje.

A da bi se doista vrijedne misli i spoznaje izrazile, bitan je i način na koji to radimo. I djelo i stil moraju otkrivati nov i poseban svijet samo tog autora, pripadati samo traženjima i nalaženjima te osobe. Ako je vrhunski (a samo takva književnost ima pravoga smisla), autor stvara svoj odmah prepoznatljivi, vlastiti svijet i stil, iz nepregledne građe ljudskoga srca pruža nam, po riječima Williama Faulknera, nešto što prije nije postojalo.

A pritom se služi jezikom koji mora biti čist, pravilan, bogat, izbrušen; mora teći bez ikakvih nespretnosti, kako bi čitanje takva djela bilo užitak, a i svojevrsna jezična pouka. Većina književnika piše prebrzo i zato nezgrapno, traljavo, bez ikakva brušenja. Izraz i jezik velika su odgovornost, a malo ljudi duboko promišlja ono što piše. Najbolje, najdublje i izraza najvrednije u sebi, autor mora barem pokušati izraziti najboljim u svom jeziku, jer time čitatelju pruža dvostruku korist – ponajprije bogatstvom svojih misli, a onda i čistoćom, točnošću i pravilnošću jezika, koji je bitan za kulturu naroda, a uglavnom je ono što su od njega stvorili veliki književnici. Kultura i čini narod i daje mu opstojnost, pa je ona (a s njom i jezik) jednako važna kao i oružje u borbi za samostalnost, jer bez nje narodi, u svojoj borbi, ostaju usamljeni i nepoznati.

Pisac, dakle, najboljim i najčistijim značajkama jezika izražava ono bitno u spoznaji, široku senzibilitetu i uvidu, koji je dublji nego kod drugih, ili je sve što pišemo zapravo beznačajno i nepotrebno.

Vrijedno je djelo nalik na složeni, živi organizam, a i na dobra, mudra prijatelja s kojim najbolje možemo razgovarati o bitnim pitanjima. Zato je u književnosti vrlo važna univerzalnost – čitatelj mora prepoznati svoja traženja, pitanja, tjeskobe, sumnje, ushite, svoje doživljavanje koje je tu dublje i jasnije izraženo, svoj unutrašnji okoliš, koji dijeli sa svim svjesnim ljudima. Zato odviše subjektivna, ili pak lokalna određenost, jest mana.

Kod velikih, nama najdražih autora tražimo izgubljena sebe, pa kroz njihova djela s njima plodno i s uživanjem razgovaramo o našim značajkama (koje se u knjizi kristaliziraju i objašnjavaju), o ljudskoj unutrašnjosti i njezinu ustrojstvu, našem najdubljem doživljavanju, ljepoti, ljubavi, paradoksalnosti svijeta koji nas zbunjuje, o apsurdu, besmislenosti, očaju, o pitanju postojanja i smislu, ali i o utjehi spoznaje da su velikani također išli tim teškim, često mračnim i samotnim putom, a ipak su na njemu našli neprijeporne i neprolazne vrijednosti.

Duboki, temeljni pokreti našeg bića: spoznaje, težnje, uvidi, ushiti, u našem su, makar kako širokom unutrašnjem svijetu, osuđeni na nerazumjevanje i samotnost, jer već su sami po sebi nepodesni za usmeno priopćavanje, a k tome smo, možda, okruženi ljudima koji ih nisu u stanju razumjeti. Žudnja za skladom, ljepotom, prisnošću, osjećaji koji grade i osmišljuju svijet jaki su, ali, paradoksalno, u »stvarnom« su svijetu nemoćni. Iznimno ih je teško nekome prenijeti, jer dubina traži dubinu, uvid je shvatljiv samo uvidom, ljepota samo odgovarajućom ljepotom srca, a duh duhom. Dijeliti (pogotovo najdublje stvari) moguće je samo među jednakima. Zbog svega toga, mnogi se najbolje i najpotpunije izražavaju na papiru, nadajući se da će njihove »poruke«, nalik onima što ih u flaši šaljemo na pučinu, barem nekad i negdje doći u ruke sličnim tražiteljima, pa su nam zato, za pravu, najplodniju komunikaciju, djela velikih autora tako dragocjeni, čak nezamjenjivi prijatelji.

Kako bismo doista nešto prenijeli pravim, zahtjevnim čitateljima, pisati treba samo kad imamo što reći, da svaki stih, ili svaka stranica, budu svojevrsno iskustvo za čitatelja, a jasan odsjaj iskustva, doživljavanja i misli autora. Nije znak slabosti, nemaštovitosti, ili stvaralačke krize, nego je baš obratno: dokaz zrelosti i ozbiljnosti, ako ne pišemo naprosto zbog neobuzdana poriva za piskaranjem, ili kako bismo bili što nazočniji na »kulturnoj sceni«, pa makar kako nevažnim i blijedim tekstovima, nego ako puštamo da sve što kanimo izreći, obraćajući se čovjekovu duhu, dozrije, zajedno s našim motrištima, pa čak i ako je za to potrebno poduže vrijeme.

I kod inače vrlo značajnih pisaca, s velikim opusima, neizbježno nalazimo dosta osrednjih, odviše subjektivnih, beznačajnih, ili zastarjelih stvari. Ostaju samo najbolje knjige ili stranice, pa i kod slavnih autora vrijedi čitati samo »izabrana djela«, a u sabrana će se malo tko odvažiti zaroniti. Čovjekovu srcu trajno govori samo najbolji i najpromišljeniji dio nečijeg opusa, a ostalo je značajno samo kao traženje, ili je pak nategnuto, nezanimljivo, pa i dosadno, zato što se autor nije mogao pomiriti s tim da u određenom razdoblju »inkubacije« miruje i strpljivo, s pouzdanjem čeka prave, posve dozrele, najpotpunije ideje. Mnogi su stvaratelji i estetičari primijetili da je jednako dragocjeno odbacivati zamisli, kao i stavljati ih na papir, pa je pisac velik i po onome što nije napisao.

Nažalost, kod nas još prečesto srećemo motrište da je autor to veći i značajniji što više piše i što mu je veći opus, premda ništa ne može biti dalje od istine, a takve su tvrdnje znak tuposti, nekulture i nepoznavanja umjetnosti.

Ali ako čovjek teži biti i najpromišljenijem izrazu, koji doista nešto govori, pa odbacuje površno, brzo, a za inteligentna čitatelja prazno i plitko piskaranje, često se sve više udaljuje od većine, ne samo ostalih književnika, nego i publike. Kako su površnost, osrednjost, nedostatak uvida i nemogućnost dubljeg promišljanja, glavne značajke većine ljudi, takvu piscu prijeti usamljenost ne samo u životu, nego i ona mnogo opasnija – u njegovu radu, jer u izdavačkim su kućama isto tako površne i nenadarene osobe kao i drugdje.

K tome, što je nešto dublje i značajnije, to bolje čovjek bez toga može. Ta je tvrdnja naoko paradoksalna, ali netko, primjerice, cijeli svoj život može proživjeti bez Boga, a da mu ideja o Božanstvu uopće (svjesno) ne nedostaje, ali ne može proživjeti život a da, primjerice, ne gleda glupe emisije na televiziji. Isto je i s umjetnošću, s književnošću. Paradoksalno, čitatelji sasvim lijepo mogu bez najdubljih, najpromišljenijih djela, koja nastoje prodrijeti u bitno. Netko cijeli život ne pročita nijednu

takvu knjigu, ali zato gotovo svi pročitaju po koji loš kriminalistički, ljubavni, pustolovni itd. roman, pa makar i u vlaku. I upravo tu je tragedija književnika koji se ne zadovoljava polovičnim, nego sažeto nastoji izraziti ono što je najdublje proživio i što je najkristalnije u njemu. On može cijeli život biti posve zanemaren, neprimijećen, dok uspjevaju površni, »aktualni«, efemerni autori, koji se znaju »gurati«.

K tome, pravi pisac, koji ima o čemu govoriti, često je posve usredotočen na svoj rad, a kako je zbog toga i prilično povučen, rijetko zaprema »moćan« položaj u »umjetničkim krugovima« koji odlučuju o objavljivanju, pa su direktori i urednici izdavačkih kuća, primjerice, ljudi koji se znaju najbolje »nametnuti«, ili svojim beskičmenjaštvom stječu najbolje »veze«, a ne oni koji najbolje poznaju i najviše vole umjetnost. Upravo zato oni najbolje razumiju sebi slične ljude, a prihvaćaju i njihove površne radove, pa do objavljivanja knjiga dolazi iz svih mogućih razloga, samo ne zbog kvalitete, koja u svemu tome postaje potpuno nevažna.

Često vidimo da su izlozi knjižara pretrpani nevrijednim, premda i skupim knjigama, a dotle je istinski umjetnik beznadno zapostavljen, pa ostaje sam čak i u svom radu, neobjavljivan, a često i posve obeshrabren, što je pogubno za kulturu. No on, unatoč svemu, nikako ne smije dozvoliti da ga samoća i tišina, umjesto da budu plodne, odvedu u vir ogorčenosti, obeshrabrenosti, cinizma, ili pak u pustoš rezignacije, osjećaja besmisla i promašenosti. Pravi umjetnik ne smije zaboraviti da upravo tišina samoće može pružiti mogućnosti za još dublje spuštanje u neosporne vrijednosti. Nismo promašeni ako smo sami, pa ni ako smo trenutno zapostavljeni, nego ako zapostavimo smisao – u ovom slučaju cilj pisanja, stvaranja – i osamimo se od njega... u rezignaciju.

S druge strane, od stvarnosti bježimo u šarene, neuvjerljive i neživotne pričice bezvrijednih knjiga, filmova ili televizijskih serija, umjesto da se usudimo sučeliti sa životom i pođemo u potragu za smislom koji bi nam pružio pravi izlaz i neprolaznu toplinu, umjesto niza plitkih, efemernih laži. Mnogi se pisci zadovoljavaju time da u knjige stavljaju nestvarne, jalove dogodovštine i likove koji su marionete bez osobnosti, u najboljem slučaju tek glasnogovornici blijedih, ili napol promišljenih ideja autora. U takozvanim bestselerima praznina se (pisac) najčešće obraća praznini (makar kako brojnim čitateljima) pa, dakako, nije izraženo ništa značajno, a publika od djela i ne traži drugo nego površnu zabavu, sladunjavo podilaženje svojim iluzijama i ono što je, zbog svoje plitkosti, svima razumljivo. Najveći broj knjiga i filmova posve su nepotrebne, nespretne, neizvorne i produhovljenu čovjeku šuplje i smiješne pričice, koje služe za trenutni bijeg od stvarnosti, a u njemu provodimo najveći dio života.

Što su knjiga ili film životniji i dublji, to su dalje od »široke publike«, a ipak, naša književnost, kao i sam život, imaju smisla samo ako se pokušaju što iskrenije i dublje, sa što manje olakih, ispraznih klišea, spustiti u tajnu proturječna svijeta, postojanja i naše isto tako proturječne, ponekad mračne i očajne, ali bogate unutrašnjosti, koja s nadom čezne za najsmislenijim i najpotpunijim, makar kako teško dostižnim izrazom, jer samo to je doista plodno i vrijedno stvaralačko putovanje.

Mladen Jurčić

Kreacionizam i evolucija

U rujanskom broju »Prirode« (9/94.), poznatom hrvatskom časopisu za popularizaciju prirodnih znanosti prekinuta je rasprava o evoluciji i kreacionizmu što je vođena više mjeseci. Izazvana je objavljivanjem teksta dr. Joe Crewsa »Evolucija na ispitu znanosti« (Priroda 3/93.) prenesenog iz časopisa »Znaci vremena«. Uslijedio je niz članaka relevantnih znanstvenika što osporavaju stajališta navedenog autora i ujedno izražavaju čuđenje da je taj znanstveno neutemeljen napis prenešen i objavljen u jednom ozbiljnom časopisu prirodoznanstvene tematike. Održana je javna tribina (06. 04. 1994.) nakon koje je uslijedila burna rasprava.

Neobično je međutim da na spomenutoj tribini, kao i u raspravama što ih je »Priroda« objavljivala nekoliko mjeseci, nije bio uključen niti jedan katolički teolog, a često se govorilo o pitanjima što prelaze prirodoznanstveni okvir, dotičući granična područja teologije i prirodnih znanosti. »Govor« Biblije jednostrano je zastupan u svijetlu naučavanja određenih protestantskih krugova što drže da evolucija nije spojiva s Božjom objavom o stvaranju svijeta i čovjeka. Znanstvenici su međutim upozorili na različitost metodičkog pristupa i predmeta proučavanja teologije s jedne i egzaktnih znanosti s druge strane, te predočili utemeljenost teorije o evoluciji. Nažalost nitko nije jasno izrazio službeni stav rimokatoličke Crkve o navedenoj tematici pa se možda nekome moglo učiniti da je ipak realna stara krilatica; ili Darwin, ili Mojsije! Premda je u katoličkom, pače i u svjetovnom tisku u zadnje vrijeme napisano dosta kvalitetnih članaka o navedenoj problematici, poradi prekinute a nedovršene rasprave u Prirodi, nije naodmet o tome još jednom promišljati.

S obzirom na biblijske izvještaje Crkveni oci i teologija do kraja 19. stoljeća nisu sumnjali da je Bog neposredno stvorio prvog čovjeka. Pojavom teorije o evoluciji došlo je naizgled do nepremostivih razlika između teorije o postanku čovjeka u teološkoj interpretaciji s jedne i prirodoznanstvenoj s druge strane. Međutim među teolozima sve je izraženije bilo mišljenje kako se prva poglavlja Knjige Postanka ne trebaju shvaćati u doslovnom smislu (što je potvrdila i Biblijska komisija 1948. godine), a veliki korak naprijed u dijalogu Crkve s prirodnim znanostima ostvaren je enciklikom »Humani generis« što ju je Papa Pio XII, objavio 1950. godine. U toj je encikliki odvojena evolucija kao filozofska ideja od evolucionizma prirodnih znanosti. Evolucija u filozofskom smislu označena je neprihvatljivom zbog njezina ateizma, a o evolucionizmu prirodnih znanosti Papa je rekao slijedeće: »Crkveno učiteljstvo ne zabranjuje da nauka evolucionizma, ukoliko ona istražuje je li ljudsko tijelo nastalo iz preegzistentne i organske materije (a kršćanska nas vjera obvezuje na neospornu istinu, da Bog stvara duše neposredno) bude predmet istraživanja i raspravljanja sa strane stručnjaka i jednog i drugog tabora, ali tako, da se razlozi i jednog i drugog mišljenja i oni naime koji pogoduju evolucionizmu i oni koji su mu protivni, razmotre i prosude s nužnom ozbiljnošću, rezerviranošću i objektivnošću; uz uvjet da svi budu spremni podvrći se sudu Crkve, kojoj je Krist povjerio zadaću da autentično tumači Sveto pismo i da brani vjerske dogme.« Iz navedenog je citata vidljivo da Papa odobrava i podstiče znanstvena istraživanja i rasprave o čovjekovu biološkom porijeklu. Crkva se ne stavlja niti na stranu evolucionista niti njihovih protivnika, već znanosti ostavlja slobodu u istraživanjima da objektivno utvrdi znanstvenu istinu, ali si zadržava pravo na kraju izreći stav s obzirom na vjerske istine. Međutim, u spomenutoj encikliki

Papa Pio XII., nije dao slobodu u istraživanju teze poligenizma. Papa naime nije mogao vidjeti kako bi se ta teorija uskladila s učenjem o istočnom grijehu »koji proizlazi od grijeha što ga je počinio jedan Adam i koji se rađanjem prenosi na sve i u svakom nalazi kao njegov vlastiti grijeh«. Međutim danas se pitanje poligenizma postavlja i nešto drugačije. Naime, ako bi teologija bila kadra nasljedovanje istočnoga grijeha objasniti izvan okvira monogenizma i poligenizam bi postao teološki moguć i opravdan. Ne radi se dakle o biološkom nego o teološkom problemu gdje Adam kao korporativna personalnost uobrazuje cijelo čovječanstvo koje je jedinstveno i solidarno u stanju negativnosti (nespasenje), a u Isusu Kristu jedinstveno i solidarno u spasenju.

Da bi vjernik razumio tumačenje znanstvenika, a znanstvenik izričaj teologa potrebno je ponajprije uočiti razliku u govoru egzaktnih znanosti od govora teologije. Paleontologija, paleoantropologija i, primjerice, arheologija temeljene su na egzaktnim, materijalnim dokazima (fosilni nalazi, arheološki nalazi) i one pomoću interpretacije nalaza donose zaključke o određenim kulturnim i biološkim manifestacijama te njihovim promjenama u vremenu. U istraživanju se poput svih egzaktnih znanosti služe tzv. metodičkim ateizmom kojim apstrahiraju od Božje egzistencije, jer Bog niti je mjerljiv niti dostupan metodama znanstvenog istraživanja. S druge strane, biblijske tekstove o stvaranju ne treba doslovno tumačiti. Oni ne objašnjavaju biološki razvoj čovjeka (ne kazuju kako je čovjek stvoren), već simboličkim govorom prenose poruku. Dok egzaktne znanosti čovjeka određuju na temelju tjelesnog ustroja, razuma i kulture, za teologiju je duša (u kršćanskom smislu, a ne u poimanju platonske filozofije) ono po čemu se čovjek ponajprije razlikuje od ostalih živih bića. Stoga je potrebno napomenuti da kreacionizam u katoličkoj teologiji ne znači stvaranje čovjeka u današnjoj biološkoj podvrsti (*Homo sapiens sapiens*), nego da čovjek u svojoj osobnosti, tj. duševnoj dimenziji nije nastao zbog određenih uvjetovanosti, već je neponovljivost duše produkt Božjeg stvaralačkog čina. Katolički teolozi kažu da stvaranje u izričaju teologije ne valja shvatiti kao čin ili promjenu u vremenu već kao ovisnost postojanja, dok je stvaranje čovjeka odnos prema Bogu u smislu posebne ovisnosti postojanja. »Ako stvaranje znači ovisnost postojanja, tada posebno stvaranje nije ništa drugo nego posebna ovisnost postojanja. Tvrdnja da je čovjek na specifičniji, direktniji način stvoren nego li stvari prirode, znači — nešto manje slikovito izraženo — jednostavno to da je Bog čovjeka na specifičan način želio; ne jednostavno biće koje 'jest ovdje', nego kao biće koje ga poznaje... koje Bogu u vječnosti treba reći »Ti« (Joseph Ratzinger).

Možemo zaključiti da rimokatolička Crkva ostavlja vjerniku odluku hoće li prihvatiti prirodoznanstvenu teoriju evolucije (koja nije u sukobu s teološkim učenjem o postanku svijeta i čovjeka) ili će je odbaciti. Ako je na temelju vlastitog shvaćanja biblijske poruke odbaci, bit će to njegovo uvjerenje koje neće moći koristiti kao argument protiv evolucije, a da ne načini metodičku grešku u pristupu. Ta je greška obično prisutna u kreacionističkim osporavanjima evolucije poradi manjkavog ili nepostojećeg razlučivanja načina istraživanja egzaktnih znanosti od izričaja prvih poglavlja biblijske Knjige Postanka. Stoga i po encikliki Pape Pia XII, valja pustiti prirodne znanosti da svojom metodikom utvrđuju ili osporavaju vlastite postavke, a teologija neka nam nadalje u svjetlu svoje spoznaje tumači Božju objavu, govoreći dakako i o graničnim pitanjima s drugim znanostima. Tako se barem neće ponovno miješati »krumpiri i jabuke«!

Ivor Karavanić

O Dominisu — drugačije

— Oprosti! Ja sam stranac. Koga to spališe?
— Dominisa.
— Zar slavnog učenjaka i biskupa?
— Slavnoga?
— Tako govori svijet.
— Reci: izdajicu. Bude pastir narodu svome — izdade ga radi sebe. (...) Bude protestant i prijatelj engleskomu kralju, protestantu — izdade novu vjeru i novoga prijatelja radi sebe. Bude opet katolikom radi sebe. Po njegovoj smrti osudi ga inkvizicija, a danas izvukoše ga iz dominikanske rake i tu ga sažgaše. (...)
— A što tražiš po pepelu?
— Srce tražim, srce! Nema ga!

(August Šenoa: *Čuvaj se senjske ruke*, kraj 17. poglavlja)

Komemoriranje i slavljenje povijesnih događaja i osoba u povodu njihovih obljetnica uobičajena je praksa kod nas i u svijetu. Financiranje tih proslava uglavnom je stvar državne vlasti i njoj bliskih sponzora. Troškovi su kadšto i golemi, pogotovo ako se u povodu jubileja nešto i gradi. Budući da se radi o idejnom i ideološkom podupiranju državnoga i društvenoga sustava, ti se izdaci, koliki god bili, mogu smatrati racionalnima, ako su obilježeni događaji ili osobe doista autentični miljokazi i simboli one političke, kulturne ili etičke matice u povijesti čiji je izdanak upravo taj državni i društveni sustav.

Komemorirati, primjerice, 400. obljetnicu rođenja *Markantuna de Dominisa* (1566.-1624.) u socijalističkome sustavu (što je učinjeno u prosincu 1967. u Splitu) sasvim je pametno i plauzibilno, jer se radi o povijesnoj osobi čiji je život i rad lijepo pristajao u onu povijesnu maticu čiji je izdanak bila tadašnja vlast u Hrvatskoj. Teze iz Dominisova glavnoga djela »De Republica Ecclesiastica« (Crkvena Republika) o apsurdnosti privatnoga vlasništva, što podiže ograde među ljudima i stvara nejednakost, kojoj je lijek neka vrst komunalnoga sustava, mogle su — uz malo mašte — vonjati i po socijalizmu, barem onom utopijskom. Njegova sotonizacija crkvene monarhije (v. prvu knjigu Crkvene republike) i složen ustroj rektora i ministara, koji skupštinama komuna nisu nadređeni nego su samo u obvezi s njima komunicirati, a onda njihovu djelatnost koordinirati (v. drugu i treću knjigu navedenoga djela) lako je mogla dozvati u pamet — samoupravljanje.

Dominisov pristup »nacionalnom pitanju«, ako je suditi po njegovu djelovanju u Senju i Splitu, njegovu odnosu prema glagoljaštvu i njegovu spletkarskom jedrenju između Mlètaka i Austrije na štetu hrvatskih interesa, također je mogao biti zanimljiv nedavnim marksističkim tumačenjima hrvatske prošlosti. Jedina vlast kojoj je veliki prevrtljivac bio koliko-toliko vjeran bila je ona u Veneciji, naročito otkako je domovina njegove majke donijela protupapinski ustav. U Veneciji je bila i glavnina njegova posjeda, taj je grad bio najudobnije mjesto za njegov epikurejski način života. Mletački mini-commonwealth, za čije se proširenje i konsolidaciju borio malo iz uvjerenja, malo za nagradu, trebao je progutati i Hrvatsku. Uz malo mašte, interpretatorima hrvatske povijesti u minulome režimu, mogao je taj mletački mini-commonwealth biti metafora za jugoslavensku zajednicu, u kojoj se Hrvatska našla mutatis mutandis u sličnome položaju.

Navedenim su interpretatorima mogle biti simpatične i Dominisove karakterne osobine, primjerice, bešćutnost s kojom je gledao muke uskoka i »venturina« u Senju, manjak kršćanskog i toplog srca koji mu je omogućio da potiče raseljavanje i tamanjenje tadašnjih prognanika i izbjeglica iz krajeva gdje su vladali Osmanlije i Mlečići.

Mogla im je biti zanimljiva i nedvojbena Dominisova hipokrizija glede najsvetijih stvari vjere; bezbroj je puta osporio transsuptancijalizaciju, ne želeći ipak iz toga osporavanja povući nikakve konsekvencije.

Da ne duljim. Ima mnogo logike što je Dominis bio slavljen u minulome režimu i sa stajališta toga režima sjajni splitski simpozij (sudjelovahu: Žarko Dadić, Josip Turčinović, Cvito Fisković i drugi) u povodu Markantunove 400. obljetnice rođenja u prosincu 1967. (Dominis je rođen 1566.) sasvim je bio na mjestu.

* * *

Ali uspostavljena je samostalna i suverena hrvatska država, koja od prvoga dana pokazuje snažne ambicije za potvrdom pune kulturne i nacionalne autohtonosti hrvatskoga naroda — i u hrvatskoj prošlosti želi afirmirati onu maticu koja o toj autohtonosti svjedoči, jer je to matica pravoga hrvatskoga identiteta. Mogli smo pretpostaviti da zatornici te matice, kakav je bio primjerice Markantun De Dominis, neće spadati u kategoriju povijesnih osoba čije će obljetnice mlada hrvatska demokracija obilježavati i slaviti.

Pa ipak: početkom listopada 1994. obljetnica Dominisove smrti (umro je 8. rujna 1624.) svečano je obilježena na Rabu. Izrađen je i otkriven Dominisov kip. U predavanjima je težište stavljeno na njegovu veličanstvenu viziju pomirenja kršćanskih crkava. Ispada da Dominis nije (1616.) pobjegao u Englesku zato da traži saveznike u sporu Mletaka i pape, nego da bude mirotvorni most između anglikanske crkve i Rima. Zaboravilo se da je Dominis u Londonu vrlo brzo bio »pročitan«: kenterberijski se nadbiskup George Abbot brzo sablaznio Dominisovim grand-seigneurskim i epikurejskim načinom života i druženjem s poročnim ljepotanom, svrzimantijom Matejem (koji će kasnije na crkvenome sudu u Rimu svjedočiti protiv Dominisa) i stao mu »kopati jamu« na dvoru kralja Jamesa I., dotadašnjeg Markantunova velikoga zaštitnika. Tada je na papinski tron došao Dominisov prijatelj Grgur XV. Očekujući od njega velike koristi, Dominis se 1622. vraća u Rim, objavljuje spis u kojemu polemizira sa samim sobom (»Marcus Antonius de Dominis, archiepiscopus spalatensis, sui redditus ex Anglia consilium exponit«) pripremajući se na novu karijeru. Nažalost, papa-zaštitnik ubrzo umire (1623.) i Dominis se mora suočiti s crkvenim sudom. Uhićen je 17. travnja 1624., istraga je započela, ali je Dominis, prije njezina okončanja, nakon pet mjeseci umro.

U Dominisovoj »mostogradnji« između Londona i Rima nema ničeg plemenitog, čak nema ničeg ozbiljnog. Da je Dominis došao anglikancima čista srca, stekao bi njihovo trajno poštovanje, možda bi do nekakva ekumenskoga zametka bilo moglo i doći. Ali on je i u Londonu živio kao u Senju, Splitu i Veneciji: sudjelovao u gozbama i spletkama, ubrzo izgubio ugled kod ljudi vjere i časti.

* * *

Koji je viši smisao simpozija u Rabu početkom listopada 1994? Nema ga. Radi se o slučaju koji Šenoa, sažimljući Dominisovu pojavu u povijesti, u 17. poglavlju romana »Čuvaj se senjske ruke« naziva VANITAS VANITATIS VANITAS. Smisao simpozija teško je naći i u potrebi historiografskog i kulturološkog osvjetljivanja Dominisova vremena, jer to je već urađeno u Splitu 1967.

Dopustit ću sebi malo pakosti i reći ću da je smisao simpozija u novoj znanstvenoj i društvenoj promociji njegovih sudionika. U tome nema nekoga većeg zla, proračun Republike Hrvatske za potrebe znanosti i kulture može to otrpjeti i izdržati.

Ali zla ima u nečemu drugome. Tisuće Hrvata pročitale su roman »Čuvaj se senjske ruke« i dali se impresionirati Šenoinim krajnje negativnim prikazom osobe i djela Markantuna Dominisa. Šenoin je prikaz historiografski dosta točan, jer je Šenoa prije pisanja ovoga povijesnoga romana proučio svu dostupnu građu. Augustu Šenoi njegovi čitatelji vjeruju, on je i ćudoredni arbitar za povijesne ličnosti i povijesne događaje. On je i danas veoma čitan. Nova pokoljenja saznaju i prihvaćaju Šenoinu viziju spornoga Rabljanina.

U dušama Šenoinih čitatelja javlja se u suočenju s ovakvim simpozijima stanovit rascjep. Misaoni će se čitatelji zapitati tko je u pravu, Šenoa, koji Dominisa obrazloženo prikazuje kao osobu koja ne može biti ni uzor ni slava Hrvatske, ili oni koji ga slave i hvale te obilježbe njegovih obljetnica stavljaju u program suvremene hrvatske obnove. Ne krije li se tu opasnost kompromitiranja programa suvremene hrvatske duhovne obnove?

Svevlad Slamnig

Najizrazitija anticrkvena novela M. Krleže

(Na margini novele »Mlada misa Alojza Tičeka«)

Novela »Mlada misa Alojza Tičeka« istaknuta je novela iz grupe Krležinih građanskih odn. malograđanskih zagrebačkih djela u kojima je pisac prikazao prazan život i skučeni mentalitet zagrebačkih sitnih građana, austrijskih stražara i nadstražara i sitnih državnih službenika, podvornika ustanova, tamničara (»profoza«), nadglednika vodostaja... Ljudi su to koji su okrenuti samo svom poslu i ne vide ništa drugo, osim vlasti, koja ih plaća, ispunjeni samo brigama kako da spoje kraj s krajem... I stari Tiček i svi ti njegovi prijatelji, kolege, kumovi... ali i Florijan Kranjčec (»Smrt Florijana Kranjčeca«) i Gabro Kavran (»Vražji otok«) a i neki drugi protagonisti iz tih djela ljudi su, dakle, malog obrazovanja, skučenog mentaliteta, uskog vidokruga...

Na pitanje koje se tu nužno nameće tj. tko je tako usko formirao te ljude, u noveli autor odgovara da je u tome značajno, ako ne i najznačajnije mjesto imala Crkva. Odrasli u kućercima u sjeni zvonika zagrebačke prvostolnice i zagrebačkog kaptola, bili su oni, naime, fanatični vjernici, poslušni sinovi katoličke Crkve koji bezrezervno prihvaćaju sve što im ona servira, a kako ih je baš Crkva učila da je svaka vlast od Boga,

oni su i bezrezervni poslušnici i moćne autrijske carevine u čijoj službi stoje. Dakako, ne može se nipošto govoriti ni o rodoljublju te čeljadi, pa iako oni tu i tamo, uglavnom pri veselicama, spominju svoj patriotizam, nije nikako riječ o nekom dubljem i istinskom rodoljublju, nego jedino o nazdravičarstvu i jeftinim parolama koje ne znače mnogo...

U tom duhu odgajaju, dakako, i djecu, sretni ako im i sinovi postanu sitni austrijski službenici, podvornici, nadglednici vodostaja... Oni pak s većim ambicijama poslat će sinove u austrijske vojne škole ili pak u crkvene škole i postat će autrijski časnici i svećenici...

Tako je učinio i stari Tiček. Jednog je sina poslao u vojnu školu i taj će postati uskoro austrijski časnik, a drugoga je poslao u vjersku školu i taj, nakon završenog školovanja, ima održati prvu misu. Novela se i okreće oko događaja s tom prvom njegovom misom u svezi. Naime, on se pri kraju školovanja zaljubio i ozbiljno razmišlja o tome da napusti vjersku školu i da ne postane svećenik, a u tom ga htijenju podržava i mlađi brat Ivica. No tim se njegovim namjerama žestoko suprotstavila majka, fanatična vjernica, koja ga je, još dok ga je nosila, namijenila da postane svećenik, i Alojz — Slavko, kao dobar i poslušan sin, ostaje u vjerskoj školi i uskoro drži prvu misu.* Veći dio novele obuhvaća svečanu večeru nakon same te mise i događaje tijekom večeri...

U liku mladog Alojza prikazao je pisac našu mladu nemoćnu inteligenciju koja nema snage ni odlučnosti riješiti ni svoje vlastite probleme, a pogotovo nije u stanju učiniti nešto za svoje bližnje i svoj narod. A u liku njegova brata Ivice dan je borbeni i impulzivni mladi čovjek »pun« želje da poduzme nešto konkretno čak i na širem planu, ali kako nema u tom podršku, sam ne može učiniti ništa. Tako se iscrpljuje u jalovim razmišljanjima, besplodnim diskusijama a katkada i u neodgovornim incidentima.

Osnovna je nota novele – anticrkveni, neprijateljski stav protiv Crkve kao institucije zbog poznatih momenata iz tzv. napredne kuhinje: sputavanje čovjeka, a posebno njegova razuma, dogmatizam, tobožnje solidariziranja s eksploatatorskim klasama, mračnjaštvo... ali i protiv njezinih predstavnika koji promiču njezin utjecaj – a time i svoje interese zbog lagodna života. Iznio je te stavove i ideje pisac i direktno i još više preko svog portparola, mladog Ivice, kako u njegovim razmišljanjima, tako i preko njegovih diskusija...

Uz Ivicu, ima u noveli još jedan buntovni i borbeni mladi čovjek, koji je također žestoki neprijatelj crkve: Mišo Navala, sin »profoza« Navale, prijatelja starog Tičeka (»... i ta dva dečka na lijevoj strani oltara reprezentiraju u ovoj glumi vrata paklena...«), a u njihovu je idejnom taboru i Ivičina rođaka Sofija, koja je također nazočna mladoj misi i kasnije večeri.

Preko izjava i razmišljanja tih mladih ljudi, Ivice posebno, ali i direktno, Krleža, dakle, većinom u obliku dužih tirada, napada ili pak izruguje odn. ironizira Crkvu kao instituciju uopće, ali i neke njezine »segmente«, svećenike posebno. Rjeđe će to učiniti šturim izrazom, imenicom ili pridjevom, pa reći npr. »prokleta crkva«, a češće će, kao dobar umjetnik riječi, upotrijebiti usporedbu, prenesenu riječ, metaforu, dakako u

* Evo kako pisac vrlo slikovito, ali sa svog idejnog stanovišta, fiksira taj događaj: »Sada zabijaju čavle u pogrebnu škrinju bogoslova Alojzija Tičeka«

kontekstu šifre izjave odn. razmišljanja. Tako mu je npr. misa »svečana predstava«, »gluma«, u slučaju mladog Tičeka »žalosna gluma«, oltar mu opet asocira kazalište, kazališne daske, pa će reći »oltarske daske«, svećenici su mu glumci, Alojz mladomisnik oficir velike armade »dragoga našega gospodina boga«, vjernici »mumije«, »katoličke mumije« ali i jednostavno kreteni...

Čujmo jedno kraće Ivičino protucrkveno razmišljanje: »A Rim stoji kao velika crna kaptolska tvrđava, i kandila trepeću nad raspelima i sve je zabito! Sve je okovano! Sporno! Nema zraka«!

I daljnja još oštrija protucrkvena izjava: »...Rim (je) sinonim za nešto što je lažno i podmuklo i što nije lux in tenebris, nego baš ta tmina sama«.

Dakako, nije izostala u toj bateriji protucrkvenih izjava i česta misao da se Crkva udaljila od Krista: »I Strossmayer je na vatikanskom koncilu... citirao Leibniza u svojoj tezi da je Rim Rim, a Krist Krist, a ja sam to isto htio da kažem... da Krist s Rimom uopće nijedne dodirne točke nema...«.

Evo još jedno šire i razvijenije Ivičino protucrkveno izlaganje upućeno rođakinji Sofiji: »Vidite li, gospojice, u čemu mi živimo? U kakvom primitivnom užasu živimo? To je eto naš nivo, molim lijepo! Taj prokleti katolicizam i ti kadeti u paradi! To je sve što imamo! Kada ja sve to ovako pravo gledam, onda mi se čini da sam zakopan u nekom strašno dubokom grobu. Da sam mumija omotana plahtom i da ne mogu da se maknem! Jest, jest, mila moja! Katolička mumija! I vi ste takva jedna katolička mumija, i svi smo mi kod toga stola katoličke mumije...«. I malo dalje: »Kad smo se rodili, posolili su nas rimskom solju i polili rimskom vodom i pomazali rimskim uljem. Cijeli nam život pjevaju napjeve rimsko-katoličke od rođenja do smrti, i cijeli naš život slušamo zvona katolička...«.

Na zvona i zvonjavu navraća se Ivica još jednom, naime kad se uskoro javio večernji »Angelus«, dakako na isti napadački način: »Kakva je to perfidna agitacija! Hiljade godina već se tako agitira sa sviju tornjeva kugle zemaljske jedna prazna fraza i njom se pune mozgovi kretena«! I opet dalje: »Zvone zvona u jutro, zvone zvona o podne i zvone na večer i kad smrt ide preko Kaptola i kad sunce gori nad meridijanom i svaki blagdan i svaki dan sedam puta, uvijek ta prokleta zvona zvone jednu praznu frazu i ne kažu ništa! Što zapravo misle ta zvona«?.

Osim da su kreteni, za vjernike će pisac upotrijebiti i mnogo orginalnije izraze, metafore, dakako u kontekstu šire tirade. Evo kako Ivica ironično razmišlja o gostima, inače vjernicima, pri toj večeri: »To je gomila analfabetskog mesa koje spava nekim neizrecivo dubokim snom. Pa ako se ovako raspale vinom, kamo i dokle dopiru oni svojim pogledom u svojim ptičjim ekstazama? Ti nadglednici vodostaja i reštova slušaju ovakve fraze katoličke te jedni za drugima sve to majmunski ponavljaju. Sve je to užasno glupo. Najjače je svjetlo za te glave svijeća na oltaru...«.

A pogotovo nema Krleža mjere da što više ocrni i kompromitira svećenstvo! ... Svećenici su njemu, ustvari, samo poslovni ljudi, njima su vjera i Crkva zapravo samo posao, biznis (»...nama je najglavniji naš poslovni uspjeh«!), cilj im je samo ugodan život, a često uopće ni ne vjeruju u ono što naučavaju, pa ni u najdublje tajne naše vjere, a ne mogu se također pohvaliti ni rodoljubljem... To su njemu, dakle, prevaranti, licemjeri, oportunisti pa i – bludnici (to nije, kako znamo, prvi put u Krležinu djelu što su svećenici prikazani u tom svjetlu – sjetimo se npr. Silberbrandta iz drame o Glembajevima). A prije svega, čuli smo, glumci, »hiljadugodišnji« glumci. »Crkva

rimska trguje, čitamo na drugom mjestu u noveli, od početka svoga s robovima i s tamničarima podjednako blagohotno i ti stari hiljadugodišnji glumci glumili su pred feudalnim gospođama isto tako rutinirano kao što danas glume pred sluškinjama...«.

Osuo je Krleža žestoku paljbu u noveli dakako i na dva visoka svećenika nazočna misi i večeri: prepošta Bl. Djevice Marije dra Anđelka Grintavca i manuduktora (mantora) mladomisnika Tičeka dra karla Grobačevića. Evo što kaže za dra Grintavca: »Eto! Prepošt Bl. Djevice Marije dr. Anđelko Grintavec giba se od karijere do karijere kao od stanice do stanice po stalnom voznom redu, i nitko živ ne zna kako će se visoko on još znati da popne i kamo će to još otputovati. On je uvijek znao da se dobro odredi i da prosudi s koje strane vjetrovi duvaju kod nas. On se nije zapisao ni u kakve Starčevićance nebulozne i bezglave, nego je lijepo apsolvirao peštanski »Szent Imre« i tamo u Pešti još kao mladi bogoslov napisao diplomatsku i kulturnoistorijsku studiju o vezama ostrogonskog episkopata s dijecezama naše kraljevine...«.

Nije taj svećenik, eto, baš ni rodoljub. Evo još jedne izjave piščeve s tim u svezi: »...jer je on kao virilni član sabora zastupao stanovnište mađaronsko i narodnim interesima štetno, da bi se Međimurje pripojilo mađarskim biskupijama...«.

A da bude sve kompletno, taj je visoki svećenik – najobičniji epikurejac i uzto i nemoralan čovjek: »I pokraj sve te silne učenjačke aktivnosti dr. Anđelko uspijeva da epikurejski živi. On voli karfiol i šparge i u njegovu se stakleniku i za najveće zime loži i cvatu karfiol i šparge. Od alkohola prije samo destilate i fine likere, od kompota voli samo jagode, a pred pet godina mnogo se govorilo u našem tzv. 'najvišem društvu' o njegovoj aferi s nekom barunicom...«.

Da ti ljudi nemaju dobro mišljenje o mladim ljudima koji su otapali od vjere, ne treba posebno ni istaći: »To i jest naša nesreća da imamo toliko talenata. Svu silu talenata imamo, ali svi su oni izgubili pravi put. Izgubili su vjeru u boga, a ona je zapravo jedini kompas. I kako da se snađe duša naša u tom svemu bez toga kompasa? Ali vratit će se oni natrag. Svi će oni naći put u Damask... Tako će se i naši izgubljeni sinovi obratiti! I ne će tako dugo biti sreće za naš nesretni narod, dok se svi naši Pavli ne obrate«!

* * *

Mogli bismo ispisati još citata iz te novele relevantnih za našu temu, no i iz ovoga što smo donijeli očito je da se u toj noveli pisac žestoko okomio na Crkvu, crkvene ljude i na sve drugo s njom u svezi i predstavio se uopće kao žestok, nepomirljiv protivnik Crkve. Novela »Mlada misa Alojza Tičeka« zacijelo je najizrazitije njegovo anticrkveno djelo, a teško da i u hrvatskoj književnosti ima izrazitijih takvih djela. I nameće se pitanje je li zgodno srednjoškolskoj omladini preporučivati za čitanje i uopće popularizirati novelu – treba priznati ipak da je riječ o umjetnički vrijednoj noveli – s takvim neprihvatljivim idejama...

Zdravko Mužinić

USPJEŠNI POVRATAK NAJPOZNATIJEG DANCA

(»Hamlet« Williama Shakespearea u HNK u Zagrebu)

U petak 14. listopada u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu izvedena je premijera (i ujedno, kako piše u programu, 193. izvedba u nas) Shakespeareova »Hamleta«, i to kao svojevrsni eksperiment, jer glavna je uloga, u kojoj inače već afirmirani glumci potvrđuju svoju nadarenost, povjerena mladom glumcu, tako reći početniku, *Goranu Višnjiću.* Eksperiment je dvostruko uspio, jer izvrsni *Višnjić* odigrao je Hamleta sa svim bogatim psihološkim preljevima, zbog kojih je danski princ postao simbol i omiljeni junak senzitivnih intelektualaca svih vremena, od melankolije i rezignacije ispod koje ključa emocionalna lava, preko duboke upitanosti nad smislom postojanja, pa do temperamentnih ispada. K tome, dobili smo i po godinama uvjerljiva Hamleta, što je prilična rijetkost (kao što su na pozornicama diljem svijeta rijetkost i po dobi uvjerljivi Romeo i Julija.).

U ovoj je predstavi *Višnjić* izbio u prvi plan kao mladi glumac velikih mogućnosti, kojemu bismo mogli prognozirati zaista zanimljivu karijeru, kad bi se glumac kod nas uopće imao prilike posebno istaći. No kako je u Hrvatskoj gotovo potpuno zamrla filmska produkcija, u kazalištima su zaredale osrednje, ili čak loše, suvremene drame, a ni na televiziji nema dramskog programa vrijednog spomena, glumcu je svoju nadarenost vrlo teško pokazati u punom sjaju. Ipak, nadajmo se da će *Višnjića* poslužiti sreća.

Uz tako zanimljiva Hamleta, *Alma Prica* bila je odgovarajuća Ofelija, jer spektar njegovih psiholoških značajki slijedila je jednako širokim i razigranim preljevima raspoloženja u vlastitom tumačenju tog besmrtnog Shakespeareova lika, od ljupke djevojačke lepršavosti, preko dirljive zbunjenosti događajima koji se odvijaju »preko njezinih leđa« i na kraju je slamaju, sve do glasovitih prizora ludila.

Večer je, dakle, poglavito pripala sjaju mladih glumaca, no ni ostali nisu zaostajali. *Vanja* je *Drach* kao jednostavni, komično-tragični Polonije, vrlo dobro uočio složenost lika, koji manje nadareni glumci prečesto prikazuju kao klišeizirana tupana. Dobri, jednostavni Polonije, koji se, kao ni njegova kćer, samo na drugoj razini, nikako ne snalazi u mračnim, burnim povijesnim (ne) prilikama u *Drachovu* je tumačenju zadobio potrebnu živost i uvjerljivost, a veteran *Drach* na kraju predstave za svoj je glumački uvid primio posebno jak pljesak.

Suptilnu tragiku Gertrudine nepromišljene strasti istakla je iskusna *Ena Begović,* koja je Hamletovu majku, kraljicu, obdarila dostojanstvom, ljepotom i potrebnom senzualnošću, tako da u prilog njezinoj pojavi ide čak i mogući prigovor, jer *Ena Begović* djeluje tako mladoliko da je pomalo neuvjerljiva kao majka odrasla sina.

Predstavi su uvelike doprinijeli kostimograf *Zlatko Bourek* i scenograf *Jozef Ciller.* Igra svjetla i sjene, te uporaba različitih razina pozornice, uspješno su pojačali dramatičnost, a glede osvjetljenja i scenskih rješenja, posebno su uspjele spektakularne pojave duha Hamletova oca. Kostimi su težili osuvremeniti »Hamleta« i pokazati njegovu stalnu aktualnost, pa Ofelija nosi tajice, neki muški likovi stilizirane smokinge, a vojnici su odjeveni u maskirne odore, imaju šljemove i baterijske svjetiljke. Pa premda je takvo osuvremenjivanje vrlo često u izvedbama Shakespearovih drama, zajedno sa scenografijom stvara vrlo povoljan vizualni dojam i doprinos je općoj dinamici predstave.

A za tu je dinamiku i zanimljivost zaslužan režiser *Joško Juvančić,* koji je trosatnu predstavu postavio tako da nigdje nema otezanja ni prazna hoda, a treba mu odati i veliko priznanje za rad s glumcima.

Sve u svemu, ova 193. izvedba »Hamleta« u nas, večer je u kazalištu što je svima možemo toplo preporučiti.

Mladen Jurčić

TRAGIKOMIČNI GASTARBAJTERI U »KEREMPUHU«

(»Hrvatski emigranti« Mate Matišića u satiričkom kazalištu »Kerempuh«, u Zagrebu)

20. 10. 1994. u kazalištu »Kerempuh« održana je premijera obnovljene predstave »Hrvatski emigranti«, koja je prije izvođena pod naslovom »Cinco i Marinko». Radnja se odvija na Veliki četvrtak i Uskrs u Münchenu, a govori o pokušajima gastarbajtera i naivnog pjesnika Cinca da, zajedno s prijateljem Marinkom, prevari njemačke vlasti, pa se pravi mrtav, kako bi njegova »udovica« dobila penziju u markama. Dakako, doći će do brojnih peripetija, zabuna i zamjena mrtvačkih sanduka (pa i onih koji u njima leže), a likovi će steći i gorke spoznaje, jer kod kuće su ih već zaboravili, a žene su im se preudale.

Autor *Mate Matišić* uspješno spaja komično s tužnim, pa i tragičnim, tako da zapravo piše tragikomediju, sa složenim, zaokruženim likovima, koji, tijekom cijele predstave, ipak dosljedno nasmijavaju gledatelje svojim smiješnim, ali i tužnim dogodovštinama. Crni humor i poigravanje s »ozbiljnim« temama podsjećaju na kazalište apsurda, a izmjenjivanje komičnog, melankoličnog, pa i tragičnog u likovima doprinosi dinamičnosti predstave, koja ni u jednom trenutku ne zapada u dosadu. Treba pozdraviti i činjenicu da je *Matišić* dovoljno vješt kazališni pisac da nigdje nasilno ne produžava predstavu, kao što to čine neki drugi autori, pa se »Hrvatski emigranti« odvijaju u jednom dahu, bez pauze i stalno zadržavaju punu pozornost publike.

Potrebno je napomenuti da je *Matišić* ujedno i autor uspjele glazbe, čiji blagi, melodični i melankolični tonovi podcrtavaju izgubljenost likova i služe kao kontrapunkt humoru.

Dva glumca, *Ljubomir Kapor* i *Ivica Vidović* iskoristili su slojevitost likova i spektar njihovih osjećaja za razigrano tumačenje dvojice nespretnih gastarbajtera i tako su ih uspješno i višedimenzionalno oživjeli, sa svim njihovim osobitostima, da su primili srdačan i dugotrajan pljesak raspoložena gledališta.

Nadareni *Ljubomir Kapor* prikazao je sve nijanse u liku Cince, koji sprema duhovitu prijevaru, no sve završava tragično, jer žena mu se ne samo preudala, nego k tome i umire od srčanog udara, kad se muž, kao »oživjeli mrtvac«, pojavi pred njom.

I iskusni *Ivica Vidović* u svojoj glumi suvereno vlada spektrom osjećaja, vješto i suptilno ističući i smiješne i tužne strane vječnog gubitnika Marinka, pa *Kapor* i on plijene pozornost gledališta.

Komedija obiluje mnoštvom duhovitih replika i dosjetki (za ovu je priliku tekst očito osuvremenjen), a posebno treba istaći scenografiju, koja do u karakteristične i maštovite pojedinosti dočarava prilično bijednu sobu dvojice gastarbajtera. Za takvo oblikovanje prostora zaslužan je *Željko Zorica.* »Kerempuh« je, uopće, kazalište koje mnogo polaže na scenografiju pa je ona, u predstavama, vrlo promišljena u dočaravanju različitih ozračja, za razliku od »estetike praznine« i pukih naznaka, kakva često vlada u drugim kazalištima.

Redatelj *Marin Carić* odlično vodi kako dinamiku i ritam predstave, tako i nadahnute glumce, naglašavajući slojevitost teksta, pa posjetitelji dobivaju komediju koja razgaljuje i vrijedi je vidjeti, a pisac je ovih redaka preporučuje.

Mladen Jurčić

JOSIP MARTINKO: PATNJA BOGA – ČOVJEKA!

Velika Pasija: Mùka u grafičkom skazánju Josipa Martinka koji je, sućutno solidaran, u svojoj osobnoj i nacionalnoj nesreći i stradavanjima uronio u Nazarenca, Jahvu među ljudima, bez umišljaja i napasti poistovjetiti se s Njim.

Martinkov crnorezni govor odslovio je bio već u razdoblju od 1969-'74. Prvi svoj hodočasnički navraćajan susret s Novim Savezom, u izričajima grafičkih slikopoja veličine ni čovjekova dlana, koji kroz godinu dana dosegoše zbir od 106 uzoraka, s jednom jedinom velelinoreznom kompozicijom na temu »Zadnje večere« dimenzijâ 3,5 m x 1,05 koje, na žalost, planuše i izgorješe sve u fatalnoj plinskoj eksploziji njegova ateljea, kobne 1975.

Slijed na gozbu očiju nam i duše niz li je freskoidnih viđenja u sekvenci naših sakralnih zidnih galerija po srednjovjekovnim i renesansnim crkvicama Istre — svetostrip niknuo iz maestralnih Martinkovih ilustracija priručnikâ za učenje stranih jezika audio-vizualnom globalno strukturalnom metodom Guberine, ili nešto drugo?

Ovo nadohvat povijest je završnice, tu samo jednog življenja, odštinuta u dionici naslovljenoj »Od molitve do anđela«. To je jezgro oko koje nabire se i plete krunoris »Križnog puta« sa 14 istovjetnih postaja, da s 26 naknadno raspletenih prizora tehnike linoreza crno-bijelo, formata cca 38 x 38 cm, zaoble likoskazanjski vijenac Martinkove »Velike Pasije«. Vidjesmo ih i svjedočimo u pripovijednu kázu: Osuda — Isus prima križ. Prvo što otčitavamo: bestijalnost. Evo pȁdā, predan, evo susreće Majku: jauk izdignuta materinjeg lica, sućut ispruženih ruku. Šimun Cirenac pomaže nositi Mu križ: solidarnost prolaznika, samilosna u ganuću. Veronikin rubac: nježna ženska susretljivost sudarena s majmunskom njuškom vlastodržčeva egzekutora. Crno-bijelo tehničkoga postupka (pendant za svjetlo-mrak, dobro-zlo u svijetu) ovdje se zorno ȍglēdā u srazu Raja s Paklom na oprečno ustrojenoj naravi dvonožaca — humanimalijâ na

zemlji. Isusov drugi pad, nadglasan krikom užasavanja nad viđenim jeruzalemskih žena: grlatost u spacijumu mučiteljskog nasilja nad žrtvom. Isusov treći pad: skrhanost i — demonija čeljusti gonitelja. Isusa svlače: siledžijski ustobočeno poprsje bešćutna režimlijskog slugana, šakurina krvnika na ogled. Isusa pribijaju na križ: užgana, gle, znatiželja nepokretnih jer ravnodušnih i (bez) obzirnih prisutnika gomile, u gornjoj dionici slike. Isus umire: glave klonule ka zemlji, rukû — vapaja Nebesima. Kadar je sav u znaku zaziva svjetlosna, pobjedoznamenjskoga V (Victoria! — Ubi est, mora, victoria tua?) uronjena u mrklinu Golgote. Pietà: svislost zanijemjela urlika, u draguljnu milohvatu majčine s mrtvom sinovljevom rukom — tupi cijuk svèbōli. Isusa polažu u grob: milosrdna Arimatejčeva skamenjenost nad umorenim. Slikar apostrofira božansku nedirljivost ustoličenu —horizontalom Smrti! Okvirna razdrljenost vriska u kutnoj prilici žene noktno raščerečenih vlasi. 15-a, zadnja postaja: Uskrsnuće! Odslužjela, mrtva stražarska koplja nad prazninom groba, u gro-planu noge, čavlima probijene, jedva do gležanja, koje vinuše se uvis. I, tu je već potvrđeno sve. Ali mi smo sad dužni reći poradi odjeka u svijesti: uozbiljuje sabirući, i skuplja svojom fiziognomskom paradigmom nebesnosti Isusov lik, obličje dobrohotnika samozatajna, veličajna blagošću i u poniženju, svečana u askezi i u mučeništvu. Prepoznajno srdžben samo jednom, za obračuna s prodavačima u hramu, Ješua (Isus!) svijetli sveden do u formulu grafičkog simbola, do u znamen Boga — čovjeka.

»Od molitve do anđela«, ako je riječ o ciklusu, ne o naslovu izloženog, više je nadopuna negoli produbljenje, varijacijsko i tematsko suzvučanje, prethodnica Kalvarije. Ističemo u njemu rukovinuće Getsemanija, kompaktnu dvodjelnu gradbu perfidna Judina poljupca, poniženje pred Anom i Kaifom, ubojito optužben, hiperbolizirani Pilatov prst uperen poput noža u Ješuu, predvodnika janjeći blaga pred zvjerskim podobama mučitelja, poglavito za bičevanja, ruganje — detalj isplažena jezika i (koji već put u navraćanju?) hiperbolu ruke!

Kristov lik majestatičan je i dominira, posebno u okomici »okrunjena kralja«, s prevagom poživinčenih uokrug. Autor je ovdje pribjegao Dürerovoj metodi prikaza po kojoj krvnik izravno, trn po trn, sadistički plete »krunu« na glavi žrtve da intenzivira joj bol. Jâri odista upravo osvetoljubiv gnjev ova urukàvičena nakaza, dojmljiva snagom u napetome zategu, s uporednim skladbenim prizivom na »Bičevanje« Dalmatinca. Znalačko moduliranje ciklusa krepki naš crtač gasi decrescendom uspaničenih triju Marija nad ispražnjenim Isusovim grobom; raketa anđelova krila nadvijena ponad ženâ, s rukom što uspokojuje, oštra gramatika poteza. Širenje skazanja ovozemne povijesti Nazarenca dubinska je stvarateljska težnja Josipa Martinka. Zato ovdje pribivamo i rukavcima novih kadrova u slijedu: pjevu Isusovih čuda, dramokazu gubavčeva izliječenja i uskrišenja Lazara, kričajna Emausa i Tome neuvjeriva, monumentalna Krštenja skulpturalne okomice vode, poludijagonala nógû u uspinjanju Uzašašća.

Josip Martinko grafik je virilne geste, ozračajne i psihološke vjerodostojnosti prizora, glasnosti kompozicije. Njegov znatiželjom i strašću pokrenut, do drastike naturalističan a metaforiziran ekspresionizam nosi značajke autentično psihološkog i nezanječivo subjektivna, osobna orfejskoga čina. Živimo,

dijeleći obuzeti njim, gârne plošnine kòse, arabeske bijelih bodežno rastiranih ureza, i tîh, dâ, koji vitlaju, grozničavo, skladbama u kolopletu, čvorovljem proslovâ i emocije, najčešće prosvjednoga krika. Nadasve to. Nezatajivo zauzeta — zato jer trajno aktivna odnosa spram scene, újeda pobune i jêda, ljestvicom muških nijansi i distinkcija sve do sarkastičkoga loma s huljom Belzebuba u sapiensu.

Privržen svome rukopisnom *credu,* Josip Martinko ostaje dakle usidren u davno detektiranu ekspresiju, koju sada fabulozno širi, psihološki dinamizira i produbljuje, stabilizira i zaobljuje u gesti. Njegova temeljna skladateljska odlika režijska je raspoređenost prizora, psihološko i ozračajno kontrastiranje, dinamizam scene. Njegov vršni interesni punkt: oko, lice, ruka. Poticajni gong, svemovens, ali i do u suicidalan mazohizam samojediv diktat nužnosti agiranja, ravnovjes, sladostrast i meta: patnja Boga — čovjeka.

Joja Ricov

ZRELA MEDALJERSKA OSTVARENJA STJEPANA DIVKOVIĆA

Rođen je 10. 1. 1961. u Pogoriocu kod Tuzle u Bosni, školu primjenjenih umjetnosti završio je u Sarajevu (Odjel primjenjenog kiparstva), a Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje je diplomirao 1986. u klasi prof. Stipe Sikirice. Nakon studija, sve do 1991. radi na osječkoj gimnaziji kao profesor likovnih umjetnosti, a u to se vrijeme isključivo bavi malom plastikom — medaljom. Uslijed rata, napušta Osijek, koji je na prvoj liniji bojišnice i seli u Zagreb.

Ovaj mladi, ali već zreli madaljer, koji poznaje sva pravila medaljerskog umijeća radi dobre portrete. Bez naglašavanja pojedinosti, daje psihološki vjeran lik osobe koju kreira. Portreti su mu jednostavnih rješenja na čistoj podlozi (plohi), neopterećeni ukrasnim elementima. Slova natpisa su mu pravilna — klasična. Medalje mu djeluju skladno s likom — portretom u prvom planu. Zapaža se njegova sklonost radu u plemenitim metalima (zlato, srebro).

Ograničene mogućnosti i mali radni prostor, jednostavno su ga prisilili da radi malu plastiku, tako da ga ne poznajemo u realizaciji skulptura većeg formata.

Stjepan Divković ne eksperimentira s oblikom medalje već medalju kreira uobičajeno, kao kružnicu. Zanimljiva su njegova rješenja za kovani novac Republike Hrvatske (suradnik S. Sikirice), gdje je zadaća tražila nepotrebno i neuobičajeno mnogo raznih elemenata na jednoj plohi novca. No i to je znao korektno riješiti, izlučujući brojku na prazan prostor, tako da je bila uočljiva i čitljiva, što neki drugi sudionici natječaja za novac nisu uvažavali, te je taj kovani novac manjih nominala — lipe, veoma teško čitljiv, naročito njegova vrijednost izražena brojkom, s pozadinom od lipova granja.

Naš umjetnik, iako mlad, i bez osobitih uvjeta za rad u nekoliko je godina kreirao 60 medalja i novaca.

Umjetnik je imao dvije samostalne izložbe 1993., jednu u Muzejskom prostoru u Zagrebu i drugu u Galeriji »Donum« u Poreču.

Sudionik je na skupnim izložbama: XII Bienala Slavonaca 1990. u Osijeku, XIII Bienala Slavonaca u Osijeku 1993, Trećeg memorijala Iva Kerdića u Osijeku 1987, Četvrtog memorijala I. Kerdića u Osijeku 1990, a izlagao je u Salonu sakralnih umjetnosti u Splitu 1991. Ujedno je sudionik više humanitarnih akcija tijekom ovog rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Ovaj umjetnik mnogo obećava, no njegov rad u mnogome će ovisiti i o njegovim prostornim mogućnostima, te materijalnoj egzistenciji.

Gjuro Krasnov

Knjige

DOBA SMRTI I OTPORA

Goran Tribuson: Sanatorij, »Znanje«, Zagreb, 1993.

Dan prije odlaska u sanatorij prolazio sam poznatom mi ulicom, zabrinut i tjeskoban. U izlogu knjižare ugledah knjigu s fotografijom seoskoga Raspela zimi. Pogledah naslov: »Sanatorij«. Pisac – Goran Tribuson.

Uza me je, sada dok u bijelom sanatorijskom prostoru pišem ove redove. Pročitao sam je nekoliko puta. Bio sam s njom u dugim časovima kada u zarobljenu i izbodenu ruku monotono kaplje dragocjena tekućina. Kako ne bih zaspao, u slobodnoj sam ruci čitao knjigu neobična sadržaja.

Napolju treperi hladna zimska noć. Čujem šum vjetra u krošnjama jela koje okružuju ovo stoljetno zdanje. Nekada je bilo dvorac, ogroman, raskošan i tajanstven. U njemu su obitavale velmože, održavale se sjednice Sabora i masonska sijela, dogovarali gospodarstvenici, služila sveta misa, griješilo i praštalo, rađalo i umiralo. Danas se jedino umire i vrši služba Božja za one koji to žele.

Gusti snijeg neprestano sipi i zastire svjetiljku što nemoćno obasjava dio dvorišta između sanatorija i tamnog dubokog parka.

Goran Tribuson (1946.) znano je ime naše suvremene proze. Njegova djela nailaze na dobar odaziv čitatelja, a cijeni ga i književna kritika.

Roman »Sanatorij« dobro je napisano i višeslojno djelo. Nesumnjivo, pisac je pod utjecajem rata u Hrvatskoj, zbog čega bi, uvjetno rečeno, ovo bilo djelo s ratnom tematikom. Fenomenu rata Tribuson prilazi na sasvim autonoman način, kao problemu duše, kao stanju duha koji je, izazvan stresom, prinuđen uspostaviti parapsihološke relacije, pristati na okultističku seansu. Pisac očito dobro poznaje ovo područje, a koristi ga znalački kako bi čitatelja stavio u procjep: što je svjesno, a što podsvjesno, gdje prestaje san, koje su granice dobra u nama, a koji dosezi zla.

»Sanatorij« je roman o depresiji, tom specifičnom duševnom stanju koje neki drže i bolešću, a koje karakterizira duševna bol, nemoć, apatija, prisilne misli, odsustvo inicijative i volje da se suočava sa svim tegobama koje život nosi. Čovjek u stanju depresije prepušta se sudbini, svjestan kamo to vodi, a vodi obično u suicid. Dakako, Goran Tribuson nije imao nakanu da bude medicinski pisac, premda su o sličnoj tematici vrijedna djela dali mnogi hrvatski pisci.

Tribusonov junak je personifikacija jednoga duhovnog stanja u nas koje u sudaru s ratnom zbiljom traži spas u sanatoriju.

Liječnici su druga strana. Oni im pišu uputnice. Između uputnice i Sanatorija dešava se radnja u kojoj se isprepliće svjesno i podsvjesno, stvarno i nestvarno, racionalno i iracionalno, religijsko i parareligijsko, štoviše okultno, pa i dijabolično.

Budući da se radnja zbiva u Hrvatskoj, konkretno negdje u istočnoj Slavoniji, deset sati vožnje vlakom od Zagreba, između Badnjaka i Nove godine, u vrijeme kada su zavijale sirene, upozoravajući na mogući napad neprijatelja, svi junaci ovoga romana svjedoče o nama u stanju užasa, u dijaboličkom kovitlacu koji donosi rat.

Tribuson je majstor krimi-priče i znalac nekih parareligijskih sistema što vješto ugrađuje u ovo djelo. On je pisac s naglašenim senzibilitetom za socijalnu stratifikaciju, pa je i taj momenat prisutan u »Sanatoriju«.

Njegova rečenica je zgusnuta do metaforičnosti. Na momente podsjeća na rečenicu Meše Selimovića. Mnoge se njegove misli mogu izdvojiti i funkcionirati kao sentence s heraklitovskim ugođajem.

Tribuson je majstor stvaranja atmosfere. U ovom slučaju to je atmosfera rasula, gubitništva, prepuštanja sudbini, naivne vjere da postoji »Sanatorij« kao mjesto koje će nas primiti, zaštititi od okoline, donijeti mir i opuštanje. Pisac osobno opisuje tijek radnje i na neki način sudjeluje u radnji. Na momente je ironičan prema naivnosti svojih junaka, a strog prema liječnicima koji pišu uputnice. Elementi autobiografičnosti naziru se iza zastora koji odvajaju pisca od života njegovih junaka.

Prvo poglavlje nosi pomalo ironičan, ali i zagonetan naslov »Božji poklisari«.

»Božji poklisari« dolaze na pogreb majke Valentina Livadića, središnjeg lica u romanu. Uz sina i svećenika oni su jedini sudionici ispraćaja jedne tihe, siromašne i osamljene žene. Na njihovu nazočnost upozorava svećenik u zanimljivom dijalogu sa sinom pokojnice.

– Što bi samo mama kazala kad bi mogla znati kako je nitko nije ispratio?

– Zašto mislite da je nitko nije ispratio? – mirno će svećenik onim uzvišenim, popovskim glasom u kojem kao da naziremo prizvuk onostranog.

– A zašto, molim vas, ne računate i mene?

– Zato što vam je to profesija, za koju ste plaćeni – pogleda ga poprijeko Livadić. Popove je, naime, oduvijek držao ravnodušnim prodavačima Raja na malo.

– Plaćen sam da bih živio – bez ljutnje će svećenik – a sprovodima prisustvujem iz Božje dužnosti. Ali ostavimo sad to! Koliko sam mogao zamijetiti, na pogrebu niste plakali, pa ste bistra vida mogli razabrati kako je još nekoliko ljudi stajalo se strane.

– Da vidio sam – nije se dao zbuniti Livadić. – Bili su to neznanci koji su vjerojatno čekali slijedeći sprovod.

– Kako znate da su to bili neznanci? I kako znate tko su to uopće neznanci? I konačno, kako uopće poznajete namjere neznanaca?

Livadić se nasmije, ali ne odgovori.

– Neznanci su pokatkad samo Božji poklisari – nastavi svećenik, koji je tom razgovoru pristupio sasvim ozbiljno. (...)

– A tko su vam ti »Božji poklisari«?

– Kako tko su?! – snebivao se velečasni. Pa to su anđeli! U Božjem pokretu Njegovi su poklisari anđeli. Na zemlji nam se uglavnom ukazuju kao neznanci.

– Sami ste upotrijebili riječ »neznanac«. Nije li to čudno?

– Želite li reći kako su anđeli sišli s neba radi moje majke?

– To nisam rekao – mirno će pop. – Možda su sišli radi kakvog drugog posla. Možda su sišli radi Vas.

Ovim razgovorom roman prelazi u »sivu zonu«. Neznanci neprekidno prate Livadića da bi ga na kraju odveli, i to prisilno, u Sanatorij iz kojega nema povratka. Pisac nas ostavlja pred nedoumicom: jesu li to anđeli, dakle svjedoci Božje ljubavi, ili demoni što vode u smrt? Ili su možda unutrašnji lomovi,

nedostupne sile što čuče u dubini ličnosti, čekajući povoljnu priliku za njenu destrukciju? U tu nedoumicu ulazi i svećenik, pri čemu pada u oči da pisac koristi i pojam »pop« kao suprotnost pojmu svećenik. Tako je u cijelom romanu.

Upoznajmo i glavnog junaka: Valentina Livadića. Budući da se u ovome romanu tijek radnje određuje s mnogo simbola i arhetipskih slika, ni ime nije bez simbolike. Sveti Valentin je popularan svetac u našem narodu, poglavito među mladima, kao zaštitnik zaljubljenih. Manje se znade da je on i zaštitnik psihički oboljelih, poglavito padavičara. Prezime Livadić nosi u opisu svoju simboliku.

Valentin Livadić ima 44 godine. Nikada se nije odvojio od majke, brižne žene koja je radila za »bijednu plaću« i brinula o svome jedinicu.Jednim detaljom pisac nas upozorava da se radi o socijalnoj degradaciji. U stanu je posjedovala »Crnčića, prekrasno ulje koje je pokazivalo barku zaljuljanu na olovnom moru jesenskog juga«. Tu sliku Valentin prodaje za 7.000 DM kako bi podmirio troškove majčina ukopa.

Psihičko stanje glavnog junaka deformira se u djetinjstvu. Pisac zagovara tezu o socijalnim razlozima za to. Siromaštvo je humus za krivo strukturiranje ličnosti.

» – Nekoć, dok je još bio dijete, volio je svoje drage bolesti, jer ga je u tim časovima majka nekako više voljela i pazila. Dok se on, mučen noćnim bunilom, pretvarao da spava, majka bi mu prilazila i sva ustreptala polagala svoju nježnu ruku na njegovo usplamtjelo čelo. Jednom je čak prodala svoj šešir kako bi njemu, malom bolesniku, mogla priskrbiti naranče. Svježe su naranče bile tako ukusne da mu se činilo kako će se bolest morati povući pred takvom slasti, čija je kora mirisima ispunjala čitavu sobu«.

Valentin je živio s majkom u odvojenosti od svijeta, tako da na sahrani nije bilo nikoga. Čak ni njegove bivše supruge, s kojom je razveden šest godina, i desetogodišnjeg sina Borisa s kojim otac nije znao uspostaviti vezu.

Brak je druga fatalna činjenica u životu krivo strukturirane osobe.

»Nepredviđen brak s nešto starijom i iskusnijom ženom, čija je karakterna osobina bila olako zaljubljivanje u uspješne muškarce raznih tipova, zbog čega je on patio kad bi znao, a naslućivao i patio kad ne bi znao. Potom dijete kojemu nije umio pristupiti, jednostavno stoga što ga se zapravo bojao. (...)

Mislio je te noći, na sina koji mu je u posljednje vrijeme bivao sve veći stranac, jer okolnosti jednostavno nisu dopuštale da se redovito i na pravi način viđaju. Osim toga, i Dora je katkad s punim pravom sumnjala u Valentovu očinsku podobnost, pa nikad nije htjela ostaviti malog na duže vrijeme s ocem. Ma koliko je on uvjerovao kako je Borisu s njim lijepo i ugodno, činjenice su govorile drugačije«.

Za raspad braka optuživao je bivšu suprugu, ali novu ženu nije ni tražio ni trebao. Bio je sklon tumaranju bez cilja, a nakon toga bi šutke buljio u bijeli strop. Nekoliko puta se zapošljavao, da bi na glup način posao gubio. Patio je od glavobolje, osjećao bolove u grudima, te imao poteškoće u disanju. Nije znao uspostavljati normalne odnose ni s okolinom.

»Valentin Livadić nije bio loš čovjek, ali je njegova dobrota bila tako načelnog, uopćenog karaktera da ju je rijetko tko imao prilike osjetiti i njome se okoristiti. Čak i kad je bio voljan obasuti nekog pažnjom i ljubavlju, činio bi to nekako neumjesno, netaktično, pokatkad u krivo vrijeme ili na krivi način, tako da ga je okolina držala nezanimljivim čovjekom s kojim ćeš biti samo ukoliko se spram vlastita vremena odnosiš na krajnje rastrošan način«.

Valentin Livadić nije vjernik. U njegovoj duši vlada nered. Na kraju romana pisac ga definira kao »majstora građenja sudova na krivim pretpostavkama«. Stoga ne čudi što se, u trenutku majčine smrti, jedine osobe s kojom je mogao uspostaviti ljudski odnos, koja ga je voljela i izdržavala, Valentinov svijet u cijelosti srušio. On traži, a to je jedino što mu je preostalo »sanatorij... mjesto dobrote i sigurnosti«. Njegovo posljednje pitanje, prije odlaska, glasi: » – Ali zašto je onda sve bilo tako tužno, sumorno i bolno«?

Ono što djeluje okrutno, jest konstatacija koju daje o Valentinu Livadiću jedan od sugovornika: »Drugim riječima, pravi pravcati gubitnik! Nije li vam ni u jednom času palo na pamet da vas možda zbog toga šalju u sanatorij«?

Radnja romana počinje majčinom smrću. Slijedi sahrana i pojava »Božjih poklisara«. Istog poslijepodneva Valentinove riječi postaju mu prisilne misli. Odlazi liječniku, odnosno »u susret svom usudu« gdje izgovara ironično pravu istinu: »No, osudite me«. Dobiva uputnicu za »Sanatorij«. Sjeda na vlak i kreće u svijet realno nestvarnih događanja. Završava u Gostinjcu nedaleko rijeke, iza koje se nalazi »Sanatorij«. Kraj je opterećen ratom. Susreće vojnike, izbjeglice, uginule konje, napuštena sela.

U Gostinjcu je 7 osoba, sedam ljudskih sudbina, a svi osuđeni na traženje smisla života. To su: Gazda, Pataki, kamiondžija što skuplja olupine oružja kao staro željezo, Sonja, bolesna švelja s kojom ostvaruje čudnu romansu, Jesenski, bivši liječnik što je otišao u demonizam, Lucijat Mirt, bijeli anđeo, Albin Majer, slikar, i smrt u svome strašnome, nevidljivom obliku.

Očito da pisac nije slučajno odabrao sedam lica. Njegovo prenošenje dijela »Otkrivenja«, asocira na »anđele sedam crkava«.

U poglavlju »Pogrebni prizori« Tribuson ugrađuje u svoj roman »Otkrivenje« 21, 11-12. Tekst izgovara svećenik nad grobom slikara Albina Majera. Ovdje se dešava dramatičan dijalog između svećenika i Jesenskog. Jesenski na uobičajenu i za vjernike krucijalnu tvrdnju »ovo nije kraj, nego samo privremen rastanak«, jer je naš dragi brat Albin Majer ušao u život vječni...« javno izgovara sumnju: »Što ako nije tako? (...) Sumnjate li vi uopće? Na odriješit odgovor svećenika, on zaključuje svoju misao: »kako se može vjerovati a da se i ne sumnja? To su dva pola iste stvari«.

Navodimo priču Jesenskog o anđelima, kako bismo zaokružili ovaj dio misaonog sklopa cijelog romana.

» – Anđeli nemaju imena (...)

Zato što su vam oni najobičniji nagovarači na poredak, čuvari izmišljenog sklada! A što vam je taj poredak, ili kako ga oni svojom patetičnom frazeologijom nazivaju, božanski poredak? To je nešto što se sastoji od mora na silu uzglobljenih elemenata, nešto što uzrokuje patnju i tlačenje svega onoga što se svojom naravi opire redu. Pogledajte ovaj tako bolno unakažen svijet. U njemu je devet milijardi stvari koje ne idu jedna uz drugu, tako da je prirodno stanje kaos, a poredak je najobičnija prisila. (...)

To piše u skrovitim knjigama znanja. Njima treba vjerovati. (...)

Jasno da ih imam! Po njima se i ravnam. Sve što se sada oko nas događa, događa se isključivo po planu, onako

kako je zapisano da se ima zgoditi. Red se razvrgava. Sezona je smrti, budite dobri pa to zapamtite«.

Prije odlaska u sanatorij Valentin razgovara sa slikarom Lucijanom, vjerojatno anđelom. Navodimo dijelove ovog razgovora.

» – Nema odgovora na pitanje koje je krivo postavljeno. (...) Što se pak tiče vašeg definitivnog odustajanja od sanatorija... tek vam je poći u njega! (...) Je li vam ikad itko u životu kazao kako je dobrota ravna ili prispodobiva veselju, raskalašenosti, zabavi ili užitku? Prije bi se reklo da je lažljiva zavodljivost zla voli zaogrnuti tako privlačnim plaštom. Zar je dobrota u izobilju, ili možda u skromnosti, zar je u glasnom pijanstvu ili u kratkom bdijenju, jer je u napadnom razmetanju ili u smjernom tavorenju po zakucima. Dobrota je uzvišena i zbog nje se katkada i te kako strahuje i pati. Ona je stroga pa može i tugu izazvati. Zapravo, ma koliko vam to paradoksalno zazvučalo, dobrota nije nimalo privlačna, jer su sestre privlačnosti šarenilo, nered i sloboda. A dobrota je red i pravilo. Zapamtite, tamo kamo idete vlada dobrota, ali nemojte utvarati sebi da ćete, praznujući dobrotu, blagovati užitak«.

Neznanci u bijelom odvode Valentina, ustrijelivši prethodno, preciznim snajperskim pogotkom, Jesenskog.

Završetak romana je trenutak posljednjeg razmišljanja glavnog junaka. Osnovna misao je: boriti se zbog vlastitog dostojanstva.

»Možda se onom puškom u ruci trebalo oduprijeti, boriti se, zapucati... (...). Možda bi ga nakon svega svejedno odvezli u sanatorij. Da, možda se u konačnici ništa ne bi promijenilo, ali bi sve bilo nekako ljudskije i dostojanstvenije«.

Na poleđini, u bilješci o piscu, saznajemo da se ovaj roman nadovezuje na prethodni koji je 1990. g. autor objavio pod naslovom »Potonulo groblje«. Za njega je pisac dobio prestižnu književnu nagradu »Ksaver Šandor Đalski«. Mislim da je ta veza uvjetna. »Sanatorij« je djelo druge misaone strukture, cjelovitije, slojevitije, pisano kvalitetnijom rečenicom, neuporedivo zahtjevnije. Možda ih veže sklonost autora okultističkim i spiritističkim sadržajima. No, u »Sanatoriju« oni su dani s mjerom i dio su katastrofične ratne drame u kojoj smo se našli.

Svakako, ova knjiga upućuje na nekršćanske izvore. Poglavito se to odnosi na »tajanstvene izaslanike« i demone kao »anđele«. Oni su prisutni u kabalističkom naučavanju, te kod rozenkrojcera.

Sedmoro tajanstvenih likova koje susrećemo u »Sanatoriju« podsjećaju na doživljaj Faciusa Cardana, oca slavnog matematičara Jeronima C. u noći 13. kolovoza 1491. g. Rezenkrojcerski spisi stalno spominju pojave demona, ili anđela, koji posvećenike upućuju u tajne nauke. No, izdvajanje dijelova knjige i njihovo autonomno interpretiranje ne spada u literaturu, jer ne može pridonijeti razumijevanju cjeline koja sadrži međuzavisnost dijelova, dajući im smisao njene estetike i etike.

Roman »Sanatorij« obogatio je suvremenu hrvatsku prozu.

Đuro Vidmarović

ZVONAR BEZ HAJICE

IVAN HORVAT – novo pjesničko ime među gradišćanskohrvatskim piscima

Ivan Horvat nije poznat kao pjesnik. Do sada je objavio više rasprava i preglednih članaka iz etnografije i pučke religioznosti gradišćanskih Hrvata. Očekivalo se da će tom području posvetiti svoj cjelokupni intelektualni potencijal i razviti se u značajno ime mađarske i hrvatske etnografije i folkloristike. Na žalost, privatni problemi, čini se da su slomili ovoga intelektualca. Tako govore vijesti koje nam stižu o njemu. Možda se u tome pretjeruje, ali je činjenica da Ivana Horvata više nema na znanstvenoj sceni. Umjesto toga, on se javlja kao pjesnik. To je potvrdila zbirka stihova koju mi je kao rukopis poslao vlč. Dumović, župnik u Hrvatskome Židanu, velikome i lijepome gradišćansko-hrvatskome selu uz mađarsko-austrijsku granicu. Velečasni Štefan i sam postojan kao djelatnik na duhovnom i kulturnom polju svoje manjinske etničke zajednice, zamolio me da pregledam, ocijenim i, ako mogu, publiciram Horvatove pjesme. Obradovao sam se činjenici da se rađa novi pjesnik, a još više što se gradišćanskohrvatski književni jezik ponovno potvrđuje kroz poetski izričaj kao jezik književnosti. Budući da se radi o gradišćanskim Hrvatima u Mađarskoj, ova je radost još razložnija.

Ivan Horvat je čovjek koji nije uspio Kairosa uhvatiti za čuperak. Njegov se život ljulja između ushita i tuge, transcendentne mjesečine i ovozemnog praskozorja, između kaleža i pehara, uzvišenosti i grijeha. Život izniman, dramatičan i paradigmatičan. Materijal za roman ili film.

Pojava cijele zbirke daje Horvatovoj ličnosti novi kolorit i pomaže sagledavanju svih amplituda u njegovoj životnoj putanji. Polazimo od činjenice da se pjesnicima pripisuje specifični senzibilitet i pravo na atipičan način svakodnevnog življenja koji se popularnim riječnikom naziva »bohemstvo«.

Najveći hrvatski i ne samo hrvatski književnici bijahu bohemi. Tina Ujevića, A. G. Matoša, Vesnu Parun ili Josipa Severa uopće ne možemo zamisliti drugačije, osim kao boheme. Dopustimo, stoga i našem Ivanu Horvatu pravo na bohemski život.

Ono što je bitno u ovome prikazu, sadrži pitanje: je li Ivan Horvat pjesnik? Odgovaram potvrdno. On jest pjesnik, a unutar subetničke zajednice kojoj pripada, Horvat je potrebno pjesničko osvježenje, novo ime kao ugodno iznenađenje, premda se radi o stvaraocu koji je prešao polustoljetni životni vijek, što ga čini bliskim velikome Miloradiću.

Na književnoj sceni gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj prvi se pojavio Mate Šinković iz Koljnofa, zatim Pavao Horvat iz Vedešina, Lajoš Škrapić iz Petrovoga Sela i Matilda Bölcs (Berzlanović) iz Hrvatskoga Židana. Sporadično se javljaju još neki autori, a među njima i Ivan Horvat kojega ovim tekstom predstavljamo široj javnosti.

II

Ivan Horvat, gledajući artificijelno, vlada pjesničkim govorom. Jezik kojim pjeva je kultiviran govor njegovoga kraja. Stil mu je besjedan, pri čemu kombinira literarnost s izvanliterarnim iskazom.

Predmetnotematski Horvatovo je pjesništvo ispovijednog karaktera. Njegova je ispovijednost fino izbalansirana s refleksivnim porukama, čime se

postiže nužna sveobuhvatnost na račun osobnosti. Autor je svjestan da ova crta dijeli literarno od subliterarnog, estetsko od subestetskog stvaralaštva. Horvat isto tako kao visokoobrazovani intelektualac vješto kombinira intelektualizam s prostodušnošću poruke, pri čemu je prisutan dug koji plaća svome svećeničkome zvanju. U nekim pjesmama on se ponaša kao sveti Franjo Asiški, govoreći prirodi, a poglavito životinjama. Horvat se obraća psu, slavuju i golubu. Možemo lako prepoznati simboliku koja se pri tome iskazuje: vjernost, narodna tradicija i Sveti Duh. To su ujedno tri stožera na kojima počiva uljudba, a kada se radi o manjini, tada se to odnosi i na njezin identitet.

U pjesmi »Žaja« autor i pas zajedno »po putu strašnom«, žedni bježe.

»Slavuj slavi Boga / da nam da rodnoga ploda«. (pjesma »Ča«), dok golub guče na grani: »Stani se / ovde je / pretuliće«!

Tri pjesme Ivana Horvata držim odličnim prilogom suvremenoj gradišćanskohrvatskoj poeziji. Zovu se: »Cigan stari«, »Zvonar« i »Kade«. Posljednja od navedenih sadrži delikatan trenutak pjesnikova života, naime, napuštanje svećeničkoga zvanja. Djevojčicu zanima zbog čega njezin župnik nema »hajicu«, a on odgovara i djetetu i svijetu: »Peče moje tijelo hajica, / Agnjica. / Ali najti ću moju hajicu. / Ali kada? / i / kade«?

Po meni, navedena pjesma prethodi onoj koja se zove »Zvonar«. U njoj su stihovi koji objašnjavaju i problem autorove »hajice«. Oni glase: »zvonari / nigdar / umriti / nećedu«.

Horvat je iskreni rimokatolik. Misterij Isusova uskrsnuća, duboko je nazočan u njegovome životu. Uskrsnuće Raspetoga osmišljava naš život. U njemu se gube sve patnje. Cilj postaje jasan.

Pjesništvo Ivana Horvata zaslužuje pozornost. Ovo je dobro došlo »pojačanje« suvremenoj književnosti gradišćanskih Hrvata.

Potrebno ga je podržati, a to je, između ostaloga, i nakana ovoga prikaza.

Đuro Vidmarović

ČITALAČKO ZRNJE

Kada sam prije četrdesetak godina kretao u Zagreb na studij povijesti, u poputbini je bio i »Pregled hrvatske poviesti« (1942) *Stjepana Antoljaka.* Bila je to skromno opremljena, tada rijetka i ne odviše poznata knjiga. Onda, osam godina nakon rata. Da mi je tko tada kazao, da ću je jednoga dana predstavljati u tom istom Zagrebu, zacijelo mu ne bih povjerovao. Pa eto, prošlo je dosta godina, ugasilo se cijelo razdoblje hrvatske povijesti, i Antoljakov je »Pregled« pred nama u novom ruhu, obnovljen, rječit.

Od njegova prvog izdanja prošlo je više od pedeset godina, i njegov pisac je dočekao drugo izdanje (Split 1994). Šezdesetak godina Antoljakova proučavanja povijesti pokriva dobar dio ukupnoga vijeka moderne hrvatske povijesti znanosti. Antoljakov rad obilježuje temeljito poznavanje izvora, kritički odnos prema njima, literaturna erudicija, temeljitost, vjerodostojnost i plodnost.

»Pregled« je uredio Stijepo Obad, koji je napisao i predgovor, a u pripremi ovog izdanja sudjelovalo je deset suradnika, koji su i sastavljači korisne bibliografije. »Pregled« je ilustriran te opremljen zemljovidima Josipa Lučića. Koristan je priručnik, bez obzira na neka polemička ili različnosna mjesta.

On, naposljetku, odrazuje stanje naše povijesti znanosti, njezinih istraživačkih i interpretativnih moći, pa se tako i ima shvatiti želja pisca predgovora o budućem repetitoriju.

Devedesetu obljetnicu rođenja pokojnoga povjesnika i arhivista Vinka Foretića (Korčula, 1901 — Dubrovnik, 1986) obilježili su ogranci Matice hrvatske u Dubrovniku i Korčuli skupom pa sada i *Zbornikom radova o Vinku Foretiću* (Dubrovnik-Korčula, 1994).

Uz sjećanje Petra Šegedina, u »Zborniku« su prinosi o svim područjima Foretićeva rada (J. Lučić, A. Marinović, I. Mustać, S. Antoljak, S. Obad, A. Kisić, S. Krasić, I. Banac, C. Fisković, K. Prijatelj, A. Fazinić, Ž. Filippi, M. Švab), zatim razgovori i govori na skupu te bibliografija koju je sastavio naslovnikov sin Miljenko.

Volim pročitati knjige o hrvatskim krajevima, o događajima i ljudima, koji su mi malo ili nimalo poznati.

Takva je knjiga *Ivana Damiša*: Iz prošlosti župe Čakovec (HKD sv. Jeronima, Zagreb 1994). U njoj je pisac prikupio uglavnom objavljene radove te prvi put tiskao — prema kronikama Franjevačkoga samostana u Čakovcu — pregled odnosa državnih oblasti prema franjevcima nakon II. svjetskog rata i tekst o kapeli u zavičajnom Mačkovcu. Damiševa knjiga približuje nam Međimurje, njegovu povijest, kulturu i osobito ljude, koji su svojom marljivošću, tvorbenošću i domoljubljem ostavili trajan trag. Damiševa ljubav prema zavičaju, domovini i istraživanju vidi se i kada piše o starim tekstovima u Međimurju, i kada piše o nestalim crkvenim ustanovama i građevinama te gradnji novih, i kada piše o povijesnom djelovanju pavlina i franjevaca, katoličkom pokretu prije II. svjetskog rata, novijem vjerskom i kulturnom životu ili ulozi Crkve, od redovnika do nadbiskupa Stepinca, o očuvanju narodne svijesti u Međimurju. Knjizi su dodani indeksi osoba i mjesta te crtica o piscu.

U prigodnoj pak knjižici *Tjedan Hrvata iz Rumunjske* (koji je održan 20-26. VI. 1994. u Zagrebu) pišu: *Hrvoje Salopek*, Nekoliko riječi o Hrvatima u Rumunjskoj (9-12), *Lazar Ivan Krmpotić*, Karaševski Hrvati u Rumunjskoj (13-17), *Sanja Vulić*, Osvrt na karaševske govore (19-24), *Tihana Petrović*, Prilog poznavanju tekstilnog rukotvorstva i odijevanje karaševskih Hrvata (25-33) i *Stjepan Krpan*, Hrvati oko Temišvara (35-39).

Kad je već riječ o manjinama, spomenuo bih i zbornik *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas* (Zagreb 1994), koji je izdala Njemačka narodnosna zajednica a priredio Goran Beus Richembergh. Ovaj zbornik otvara više pitanja, od stanja istraživanja i objektivnosti dosadašnjega štiva do ispitivanja povijesti njemačke manjine, njezina razvitka, gospodarskog i kulturnog prinosa, političkih kontroverzija i budućnosti. Poticajno dobrodošlo i na mjestima raspravljivo štivo, što će, dakle, potaknuti kako istraživanje tako i raspravu.

Zbornik zapravo čine priopćenja na istoimenom zagrebačkom skupu 22-23. IX. 1993: *G. Beus Richembergh*, Kulturno-povijesni identitet Nijemaca u Hrvatskoj (3-17), *Alexander Buczynski*, Kolonizacija njemačkih obrtnika i trgovaca u vojne komunitete Hrvatske krajine (25-42), *Mira Kolar-Dimitrijević*, Nijemci u Podravini (43-50), *Karolina Kanižaj*, Njemačka kolonija na Gradecu u drugoj polovici 14. i prvoj polovici 15. stoljeća (53-62), *Daniela Živković*, Njemački jezik u Zagrebu od 1750. do 1800. godine (63-71), *Marina Fruk*, Njemačko novinstvo u Zagrebu u prvoj

polovici 19. stoljeća (73-78), *Ivan Pederin*, Stanje istraživanja odnosa hrvatske i njemačke književnosti (79-84), *Vlado Obad*, Srednjoevropska književnost slavonske provenijencije (85-90), *Ljudevit-Ludwig Bauer*, U okrilju Hegela i Kanta. Povijesno iskustvo podunavskih Švaba kao literarna građa (91-95), *Anton Scherer*, Nijemci u viđenju Srba i Hrvata (97-105), *Ivan Jurković*, Status njemačke nacionalne manjine i udio njene oduzete imovine u ostvarenju agrarne reforme i savezne kolonizacije (1944-1948), 107-117, *Vladimir Geiger*, Nijemci u Hrvatskoj od kraja drugog svjetskog rata do danas (119-125), *Marina Kurtz*, Povijesne analize slijepe su bez pripovijedanja (131-160).

U prvom broju u 1994. sinjskoga časopisa Ogranka Matice hrvatske, *Cetinska vrila Martin Vrgoč*, Hrvatski narodni preporod u Sinju (3-8), završava svoj članak, a *Josip Ante Soldo*, Pobjeda pravaša u Sinju (9-13), počinje pisati o poprepordnom razdoblju. *Stipe Botica*, Pokladni i uskrsni običaji Sinjske krajine (15-19), također nastavlja svoj niz kao i uspomene *Lujo Dalbello*, Sinj od 1910. do 1918 (21-27).

Ostali su članovi: *Nedjeljko Jukić* i *Dalibor Vladović*, 120 godina Rossijeva herbarija u Sinju (30-33), *Velimir Borković* Heroji Peruče (36-38), *Krešimir Sakač*, Ante Šušnjara. In memoriam (39-40) i *Miljenko Buljac*, Filip Lukas (40-42). Osim njih, tu su različiti drugi prinosi, prikazi i osvrti te razgovor Frane Librenjaka s Franom Golemom, bivšim ministrom vanjskih poslova.

Prošle je godine Matica hrvatska u Splitu pokrenula svoj časopis *Hrvatska obzorja*. Do rujna ove godine izašlo je pet brojeva. Glavni je urednik *Ivan Bošković*. Pokrenula je novi časopis, jer nije uspjela vratiti svoj bivši časopis »Mogućnosti«. *Obzorjima* je postavila u zadaću da budu »sudionik u kulturnom životu grada i domovine Hrvatske«, da budu živ i otvoren časopis, splitski i hrvatski po tematici i po suradnicima.

Uredništvo u tom duhu i djeluje, a meni se čini da je dobro što se u Splitu pojavio takav časopis te mu želimo dug život, dosljednu i smišljenu uredničku politiku i sve kvalitetniju suradnju.

T. M.

JOŠ JEDNA JURIŠIĆEVA KNJIGA

(Dnevnik Blaža Jurišića. Priredila Biserka Rako, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994.)

Hrvatski filolog Blaž Jurišić (1891 – 1974) autor je velikog broja bibliografskih jedinica vrlo različitih sadržaja (politički napisi, književne kritike, psihologijske i povijesne teme, lingvistički tekstovi) po kojima je stekao glas ugledna i svestrana učenjaka. No naročito ćemo ga dobro upoznati nakon čitanja njegova *Dnevnika*, opsežne i na mnogim stranicama zanimljive knjige. Nažalost, sasvim je očito da objavljeni *Dnevnik* ni približno ne sadrži sve autorove zapise, pa i to da mnogih dragocjenosti iz svoje razgranate komunikacije pisac nikad nije zabilježio. Tako npr. zapisuje nakon razgovora s Augustom Cesarcem kako su dugo raspravljali o svemu (str. 178), ili kako su ostali dugo u razgovoru (str. 204), ali ne više od toga. Sve to moramo promatrati s razumijevanjem jer se radilo o teškim vremenima te je bilježenje bilo često opasno, a k tomu bi opsežno vođenje dnevnika iziskivalo i posebne napore, ugrožavajući na taj način obavljanje ostalih poslova. Ostaje činjenica da je iz mladih Jurišićevih dana ostalo tek nešto zapisa (str. 11-18), dominiraju bilješke iz tridesetih godina (str. 20-291), osobito iz 1933, dok su bilješke iz šezdesetih (i pedesetih) godina (1953, 1962-1969) sažetije, ali ipak vrijedne da ostanu sačuvane (str. 332-565). *Dnevnik* je priredila kći Blaža Jurišića Biserka Rako, zaslužna autorica »Predgovora« (str. 5-6) i »Životopisa« (str. 7-8) na početku knjige te sastavljačica »Kazala osoba« na kraju knjige (str. 566-597). Ona je nedavno u *Jurišićevu zborniku* priredila i bibliografiju Jurišićevih radova, nepotpunu ali ipak svakako vrijednu, te sastavila literaturu o Blažu Jurišiću.

Blaž Jurišić bio je godinama (1930-1941) urednikom *Hrvatske revije*, važnoga Matičina časopisa i uopće dragocjena hrvatskoga periodika, pa i urednikom nekih drugih glasila. Osim u Matici hrvatskoj, mnogo je radio i u Društvu hrvatskih književnika. Povremeno je iz političkih razloga gubio profesorsku službu (1924-1925; 1932-1937); bio je, naime, izraziti Hrvat starčevićanske orijentacije. Njegovo naglašeno hrvatsko gledanje usklađeno je s njegovom nepotkupljivom moralnosti i s primjerenom tolerantnosti. Kao i mnogi drugi domoljub, i Jurišić je intenzivno doživljavao hrvatsku političku dramu, bilo da je pratio zbivanja, bilo da je u njima sudjelovao. Čitamo iz *Dnevnika* kako je na petrinjskom području 1935. godine zagovarao sporazum sa Srbima (»jer nama je glavno naša sloboda«, str. 225), ali bez prave vjere u mogućnost sporazuma. U razgovoru 1965. godine ponovno je Vasi Bogdanovu izrazio svoje nezadovoljstvo: »Čudno mi je, rekoh, kako se Beograd nije ništa naučio iz sudbine bivše Jugoslavije, nego vodi još goru politiku nego onda. Vidjeli su, kako se je 'silna' vojska bivše Jugoslavije raspala za dva tri dana zbog hrvatskog nezadovoljstva, i oni u Beogradu ništa ne razumiju. Centralizam, nasilje i pljačka sada je veća nego onda, pa bi se stoga dogodilo, da bi za slučaj ponovnog rata u Zagrebu još srdačnije bili pozdravljeni njemački tenkovi nego što su bili dočekani god. 1941. na Jelačićevu trgu. Hrvatima je sve oduzeto, i oni se nemaju za što boriti. Možda bi se još dala spasiti situacija, kad bi se mjesto sadašnje tobožnje federacije uredila naša državna zajednica kao konfederacija, i to tako, da bi se predstavnici svih republika sastali i sporazumjeli, koliko će svaka republika davati zajednici za održavanje najpreči potreba, a u svemu ostalom i u svim poslovima svaka republika da bude posve samostalna. Kad bi svaka republika osjećala, da joj je u interesu biti u savezu, onda bi taj savez bio čvrst, a ovako će se prvom prilikom raspasti.« (str. 368)

Ta Jurišićeva knjiga opisuje pravo mnoštvo zanimljivih pojava i ljudi od kojih ćemo, razumljivo, spomenuti samo neke. Emisija na zagrebačkom radiju o Augustu Cesarcu godine 1963. iznenadila je Blaža Jurišića, jer su Cesarčeve posljednje riječi prije strijeljanja (»Živjela Hrvatska!«) u prikazu promijenjene, a sve to Jurišić komentira ovako: »Mislim, da bi bar Cesarčeve zadnje riječi morale biti štovane kao svetinja, a izobličiti svetinju isto je što i počiniti svetogrđe. Što se dobiva takvim iskrivljavanjem činjenica?« (str. 338). Vrlo je zanimljiv i razgovor Aleksandra Belića i Vase Bogdanova u kojem je »Belić odao svoju velikosrpsku dušu: tko god je Hrvat, njemu je — ustaša ili, najblaže rečeno, frankovac. Budući da ustaše i frankovce smatraju neprijateljima, koje treba istrijebiti, znači da

Hrvate uopće treba istrijebiti, ili, kako su već 1903. javno pisali, nema mira do istrage vaše ili naše! – Ovakav zaključak nije izveo Vaso, nego ja, ali po tome, što je on pripovijedao tu zgodu, vidi se, da se s Belićem ne slaže« (str. 363). Tridesetih godina bilježimo (naravno, neuspješna) nastojanja oko uključenja Jurišića (pa i Mile Budaka) u masonsku ložu »Libertas«. Prilikom otkrića spomenika Ivanu Goranu Kovačiću 1964. Blaž Jurišić čvrsto je stisnuo Dragi Ivaniševiću ruku, čestitavši mu: »Zahvalio je i nije ni pitao, na čemu mu čestitam, jer je odmah razumio, da se to odnosi na pjesmu 'Hrvatskoj' u njegovoj novoj zbirci *Poezija* (str. 339). Riječ je, dakako, o pjesmi »Hrvatska« posvećenoj Veci Holjevcu, pjesmi s čuvenim posljednjim stihom *I kud idem sa mnom je Hrvatska!* Tijekom slučajna susreta s Ljudevitom Jonkeom Jurišić 1965. prigovara »što naši slavisti i naše filološko društvo ne nastupaju energičnije protiv sablažnjivom kvarenju hrvatskoga jezika sa strane Beograda« (str. 350). Moglo bi biti korisno podsjetiti kako Jurišić u *Dnevniku* bilježi o izradbi rječnika livanjskoga govora (do danas neobjavljenoga) prema razgovorima s autorom toga rječnika Mirkom Jurkićem (str. 364, 387). Život Nikole Šopa u postelji Jurišić komentira ovako: »U podnošenju ovako tužna života kakav je njegov potreban je veliki heroizam duha. On ga ima u obilju« (str. 398). S mnogo zanimanja čitatelji će čitati Jurišićevo mišljenje o čuvenoj *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika*, o povratku Krunoslava Draganovića iz emigracije i o mnogim drugim ljudima i zbivanjima. Recimo, prilikom proslave 130. godišnjice hrvatskoga narodnog preporoda poznato izlaganje održao je Miroslav Krleža, a Jurišić ga opisuje ovim riječima: »Dominantan iznad svega bio je Krležin govor. Krleža je i kod nastupa i na završetku pozdravljen dugotrajnim i veoma burnim pljeskanjem, za razliku od slabog, hladnog, kurtoaznog pljeska, kojim je dočekan Bakarić, kad je ulazio u dvoranu. Krleža je iz opreznosti svoj govor čitao. Premda je zadržao službenu frazeologiju, ipak se je osjećalo, kako citatima iz prošlosti i postupcima 'iliraca' Hrvata odlučno odbija velikosrpske nasrtaje na Hrvate kao tobožnje separatiste. Hrvati su za volju jedinstva ostavili svoje pismo, svoj književni jezik, čak se odrekli i svoga narodnog imena — od čega se veća žrtva ne da ni zamisliti, ali uz to nije pristao ni jedan Srbin, ni jedan Slovenac. Dakle, ako se traže separatisti, onda se mogu naći samo među njima, a ne među Hrvatima. Krleža, doduše, nije to izjavljivao ovakvim riječima, ali smisao je bio taj«. (str. 435) Krunoslav Bego, koji je 1933. u *Hrvatskoj reviji* lucidno pisao o značenju Kačićeva i Reljkovićeva jezika u hrvatskoj jezičnoj povijesti, najsažetije je portretiran na 228. stranici. O Boži Biankiniju, učitelju u Slavetiću, jednom je zgodom 1941. zanimljivo pričao dr. Krsto Trgovčević.: »Za Božu je pripovijedao Krsto, da je organizirao bijeg u emigraciju hrvatskoga političara Marka Došena u vrijeme 6-januarske diktature. On je Marku i bradu obrijao, da ga ne prepoznadu, i našao braceru, što li, kojom se je prebacio preko granice u Italiju« (str. 326). Vrlo je vrijedan i opis zadnjih dana Stjepana Ivšića (str. 332-334).

»Kazalo imena« moguće je znatno ispraviti ili dopuniti, npr. kad se na 522. stranici i u kazalu imena s nesigurnošću spominje Darmati, a upravo je riječ o Augustu Đarmatiju. Npr. pjesnik Poje zapravo je Franjo Poje, dok se na 18. str. spominje Ljubomir Maštrović, ne Vjekoslav Maštrović.

Dnevnik Blaža Jurišića, obogaćen vrijednim slikovnim prilozima, svakako je znatan događaj u hrvatskoj kulturi. *Jurišićev zbornik* iz 1992. i *Nacrt hrvatske slovnice I-II* iz iste godine, jasno pokazuju, kakvo je ukupno značenje Blaža Jurišića kao učenjaka i kao čovjeka, a u tom je smislu i njegov *Dnevnik* važna knjiga.

Josip Lisac

KRŠĆANSKA DEMOKRACIJA U EUROPI

(priredio i uvodnu studiju napisao Anđelko Milardović — Osijek: PRIJEVOD, LUXEMBURG: PAN LIBER, 1994. — 135 str.)

Tijekom 1994. god. našoj je znanstvenoj, a i široj čitateljskoj javnosti podastrijeta knjiga KRŠĆANSKA DEMOKRACIJA U EUROPI, objavljena u biblioteci znakovita naslova »EUROPA I MITTELEUROPA« — knjiga 1. Knjigu je priredio i uvodnu studiju napisao dr. A. Milardović.

Osim uvodne politologijske studije, u kojoj je autor nastojao pokazati gradbene elemente i načela kršćanskog socijalnog učenja, relevantna za političku doktrinu kršćanske demokracije, te crtice iz povijesti kršćanske demokracije, knjiga nadalje u drugome dijelu obuhvaća i tekst Oswalda v. Nell-Breuninga »Kršćansko socijalno učenje«. Usto, drugi dio knjige čini i tekst Winfrieda Beckera »Povijesna podloga kršćansko-demokratskog pokreta u Europi«, a odnosi se na samu povijest kršćanske demokracije u Europi; kao i tekst »Nacionalno pitanje u Europi«, koji pak govori o kršćansko demokratskom razumijevanju nacionalnoga pitanja u Europi. Posljednji, četvrti dio knjige sadrži skraćene izvore tj. dokumente kršćansko demokratskih i narodnih stranaka Europe. I to, primjerice: Kršćansko demokratske unije Njemačke (CDU); Kršćansko socijalne unije (CSU); Europske narodne stranke, čiji su temelje postavili kršćansko demokratski državnici ROBERT SCHUMAN, ALCIDE DE GASPERI I KONRAD ADENAUER. Uz program Slovenskih kršćanskih demokrata iz 1992. g. čitatelj može upoznati i programe: HKDU-a; HKDS-a; HDZ-a, te program KNS-a.

U ovome kratkome osvrtu držim bitnim, ponajprije, objasniti sam pojam crkvenog socijalnog učenja, nadalje, koja su njegova načela i ponajprije kakav je odnošaj socijalnog nauka Crkve prema drugim političkim doktrinama i ideologijama.

Pod pojmom Crkvenog socijalnog nauka razumije se primjena Evanđelja »na različite epohe u razvoju društva i različite društvene prilike u vidu temeljnih usmjerenja čovjeka« (Papa Ivan XXIII. — enciklika *Mater et magistra*). Riječ je, dakle, o sržnoj sraslosti vjere i života, odnosno o životu koji se — da bi bio punina življenja — mora njedriti iz Evanđelja. U tome smislu cilj života je uvijek pravednost, a njegov *spiritus movens* je ljubav. Izvori su, pak, crkvenog socijalnog učenja naravni zakon i objava.

Crkva, dakle, nema drugoga cilja, ni svrhe nego da narodima i vladama pomogne urediti društvo da postane ljudskije »i više u skladu s Božjim nacrtom svijeta«, po kojem se čovjek-osoba sjedinjuje s drugim čovjekom-osobom u »civilizaciju ljubavi«. Tu se čovjeka pojedinca, koji je »uzrok i cilj svih društvenih ustanova« uzvisuje u

naravni red. Riječ je o personalizmu i o stanovitoj filozofiji personalizma, a ne o individualizmu, obitavalište, (dakle, i ethos i topos) kojega je z a j e d n i c a a to uvijek znači susretište solidarnosti, bliskosti, istovjetnost i sraslost sudbina. Bit je, dakle, zajednice i s t o s t sudbine, ali i svijest i osjećaj da pripadamo toj, a ne nekoj drugoj zajednici. Bilo da je riječ o obitelji, narodu, religioznoj zajednici ili, pak, čovječanstvu.

Glede načela crkvenog socijalnog nauka, kojih su ishodište enciklike od *Rerum novarum* (15. svibnja 1891.) pa do, recimo, enciklike Ivana Pavla II. *Sollicitudo rei socialis,* ponajprije treba istaći: dostojanstvo ljudske osobe, jer je čovjek stvoren na Božju sliku i priliku; nadalje načelo solidarnosti, koja je pak kršćanska krepost; te načelo supsidijarnosti kao sastavnice solidarnosti, a znači da se »društvo višega reda ne smije miješati u nutarnji život nižega reda lišavajući ga njegovih nadležnosti...« Usto, treba istaći načelo sudioništva; sveopće namjene i načelo zajedničkog dobra, pod kojim se podrazumijeva »sveukupnost onih društvenih uvjeta koji ljudskim bićima dopuštaju i pospješuju cjelovit razvoj njihove osobnosti« (enciklika *Centesimus annus).*

Zapitajmo se dalje, kakva je uloga namijenjena državi u crkvenom socijalnom učenju? Ona nema drugog cilja doli skrbiti za zajedničko dobro. Svrha je države i javne vlasti blagostanje i zajednice i pojedinaca. Glede toga, kako kaže prof. R. Grgec (a pozivajući se na knjigu kardinala Martinija »Za etiku javne vlasti«) »autoritet i dostojanstvo vlasti i časti treba da djeluje snagom pravde i ljubavi a ne sile i moći« (Marulić, br. 2 str. 186.).

Politika tako shvaćena nije ništa drugo nego »djelatnost kršćanskog zalaganja radi službe drugima«. Ona je »služenje« a ne vladanje. Čast a ne moć.

Tako mišljen crkveni socijalni nauk odbacuje socijalističku doktrinu, jer je »štetna za samo društvo«. Ona se protivi totalitarnoj kolektivnosti i nasilju nad ljudskom osobom, ali ona ne pristaje ni uz kapitalizam, već promišlja jednu novu »teologiju ekonomije«, kako to kuša učiniti M. Novak.

Na kraju kažimo da značenje ove knjige, nije samo u njenoj sustavnosti i informativnosti, jer nas na jedan – i široj čitateljskoj javnosti – prihvatljiv način upoznaje s temeljnim zasadama katoličkog socijalnog nauka i tradicijama kršćanske demokracije, već ponajprije u tome što je ona još jedan znakovit korak u emancipaciji i same politologijske znanosti kao »vrijednosno-neutralne« discipline, koja itekako korespondira s temeljnim nastojanjima hrvatskog nacionalnoga bića. Odnosno u promišljanju ukupnoga nacionalnoga boljitka (kao što to čini primjerice u Americi ili u Njemačkoj), a na zasadama navlastite nam političke i duhovne tradicije, politologija bi – oslobođena vlastitih »bijelih pjega« – morala zauzeti zapaženije mjesto, dakako u dioništvu s drugim znanstvenim disciplinama. Napose u nastojanju da se iz »decizionističkoga« modela politike sržno iskorakne, ne »tehnokratskom« već učinkovitijem »pragmatičnom« modelu, u kojem korespondiraju demokratski oblikovana volja, snaga političara, etika zajednice i znanje znanstvenika. U takvom modelu znanost bi stubokom utjecala na kvalitet političkih odluka, a ne bi »nagrizala« demokratsku volju, kao ni etiku zajednice. Ona bi, nedvojbeno je, doprinosila »općoj stvari«.

Tome, držim, a i znano je, već duže vrijeme smjera i priređivač ovoga nakladničkoga prispijeća, dr. A. Milardović.

P. D. Grubić

BREVIJAR SLOBODNE I NEZAVISNE HRVATSKE

(Ivan Oršanić, Vizija slobode, Chicago, 1990.)

Iako se knjige koje su tiskane pred par godina u načelu ne recenziraju, u ovom je slučaju potrebno napraviti izuzetak i to s dva razloga: riječ je, naime, o knjizi koja je tiskana u Americi i zbog toga slabo poznata, ili sasvim nepoznata u domovini, a s druge strane dotična je knjiga vrlo vrijedna, a dakako i vrlo aktualna, pa je treba popularizirati i kod nas. Zanimljiv je i podatak u svezi s tom knjigom da njezin auktor nije politolog, povjesničar ili znanstvenik sličnog profila nego – matematičar...

Ivan Oršanić (r. 1904. u Županji) od mladih je nogu pristaša opcije slobodne Hrvatske i s te je platforme polemizirao ne samo s unitaristima nego i s Mačekom i s HSS (čak je za vrijeme »Banovine Hrvatske« sjedio u zatvoru). G. 1941. je dakako pozdravio uspostavu NDH i u hijerarhiji te države odmah zauzeo ugledne i odgovorne dužnosti: bio je najprije šef promičbe pa zapovjednik Ustaške mladeži i najzad Državni Savezničar (u rangu ministra). U svibnju 1945. napušta Zagreb i poslije kraćeg boravka u Austriji i Italiji, dospijeva do Argentine odn. Buenos Airesa, gdje je bacio sidro. G. 1951. osnovao je s bratom Antom i nekim drugim istomišljenicima »Hrvatsku republikansku stranku« i pokrenuo njezinu tribinu »Republika Hrvatska« gdje je objavio sijaset članaka i eseja. Jer Oršanić je, uz svoje dnevne poslove (često i vrlo grube, radio je naime neko vrijeme kao manualni radnik), mnogo razmišljao, razgovarao s istomišljenicima, čitao dostupnu literaturu i mnogo pisao odn. objavljivao. Umro je 1968.

Deset godina nakon njegove smrti 1979. njegov će nasljednik u vodstvu HRS (danas: HRZ) ing. Kazimir Katalinić skupiti njegove najznačajnije članke u knjigu »Vizija slobode« koja će knjiga 1990. doživjeti i drugo izdanje.

Knjiga »Vizija slobode« predstavlja sintezu Oršanićevih pogleda na prošlost i budućnost hrvatskog naroda, posebno u svezi s mogućnošću uspostave slobodne hrvatske države. Ustvari, njegovo je osnovno polazište da za hrvatski narod nije rješenje ne samo unitaristička Jugoslavija, pa ni određena samouprava u okviru te države, niti federacija, istinska ili pak fiktivna, niti konfederacija nego – slobodna Hrvatska... I s tim u svezi auktor u svojoj knjizi razmišlja o svim relevantnim pitanjima i problemima hrvatskog naroda odn. buduće hrvatske države.

Auktor najprije govori o prostoru gdje obitava hrvatski narod, odn. o geopolitičkim čimbenicima i uvjetima hrvatskog geografskog prostora, o interesima europskih naroda glede toga prostora, a ne zanemaruju se ni gospodarska pitanja hrvatskog prostora. Tu je i raspravljanje o našim susjedima, kako o Srbima, tako i o Slovencima, Talijanima, Mađarima, određeni je prostor posvećen i raspravljanju o jugoslavenstvu, položaju hrvatskog naroda u prvoj i drugoj Jugoslaviji, najvažnijim hrvatskim političkim strankama, a nije mimoiđen ni problem Srba u Hrvatskoj itd.

O tim, kao i o nizu drugih pitanja i problema, raspravlja pisac u par desetaka esejistički komponiranih i zgusnutih poglavlja svoje knjige. Knjiga je podijeljena u četiri osnovna dijela, a svaki je dio još podijeljen u poglavlja, a ona opet u podgrupe.

Prvi, inače najvažniji dio, naslovljen »Hrvatska i svijet«, podijeljen je u pet poglavlja: Hrvatski prostor, Naši sus-

jedi, Pomagači Jugoslavije, Međudržavne kombinacije i Europa. Evo i naslova nekih od daljnjih poglavlja odn. podgrupa: Hrvatska i Srbija, Jugoslavenstvo kao nesreća Srbije, Krhkost Jugoslavije, Krivi smo sami, Hrvatstvo i jugoslavenstvo itd. Kako se vidi već iz naslova nekih poglavlja, u svojoj knjizi autor načima niz važnih, egzistencijalnih pitanja hrvatskog naroda, donoseći pri tome neka originalna, pa i inventivna, promišljanja i zaključke (kao što je npr. ideja da je jugoslavenstvo nesreća i Srbije).

Drugo, isto tako važno i zanimljivo poglavlje knjige, nosi naslov »Hrvatski narod: prošlost i sadašnjost« i dijeli se u četiri daljnja poglavlja: »Hrvatski narod«, »Povijest se ne briše«, »Neke naše stranke, pokreti i organizacije« i »Potreba sudjelovanja u političkom radu«, a svako se od tih poglavlja dijeli opet u podgrupe. Evo i naslova nekih poglavlja odn. podgrupa: »Zrelost hrvatskog naroda«, »Hrvatska državotvorna linija«, »Naša vjersko-moralna orijentacija«, »Surogati«...

U trećem dijelu, koji nosi naslov »Slobodarska država«, govori se o tome kako bi trebala izgledati buduća hrvatska država, artikulirajući u tom smislu posebno republikansko uređenje, pri čemu bi ona trebala biti i država slobode.

Četvrti dio nosi naslov »Borbom do slobode« i tu ima također zanimljivih i originalnih zaključaka.

Knjiga je doslovno nabijena razmišljanjima, promišljanjima, idejama... Iznenađuje koliko je taj čovjek, koji po struci nije bio politolog, povjesnik ili nešto slično, mogao tako plodonosno i učinkovito razmišljati i – razmisliti i zaključiti... Čitatelj se ne mora uvijek ni složiti s auktorovim zaključcima, no auktoru se mora priznati da je probleme slobodne hrvatske države razmotrio u svom totalitetu i u svim aspektima (kao da je previdio ipak pitanje jezika). Iako se od ovakvih knjiga ne može, dakako, očekivati čitkost, čini se ipak da je knjiga »teže« pisana i ipak previše nabijena razmišljanjima i to na malom prostoru pa je zbog toga teže čitljiva, a čini se da bi i piščev stil mogao biti malo pristupačniji i »lakši«. No to su neznatne primjedbe u odnosu na pozitivne kvalitete knjige. Koncipirano u obliku školskog udžbenika u formi sažetih poglavlja, djelo predstavlja vrijedno i aktualno publicističko ostvarenje i u poplavi današnje publicističke literature takve tematike svakako je jedna od vrijednijih i bogatijih knjiga. Moglo bi se, štoviše, reći da je, u tom smislu, svojevrsna sinteza. Ne bi bilo loše razmisliti i o tiskanju te vrijedne knjige u domovini, pa da je se približi i domaćoj publici...

Zdravko Mužinić

HRVATI U OSVAJANJU NOVOG SVIJETA: PALETINOV SPIS O PRAVU RATA

Vinko Paletin, Rasprava o pravu i opravdanosti rata što ga španjolski vladari vode protiv naroda Zapadne Indije (1559), Tratado del derecho y justicia dela guerra que tienen los reyes de España contra las naciones dela Yndia Ocidental (priredili: Franjo Šanjek i Mirjana Polić-Bobić), Globus, Zagreb 1994, 303 str.

Petstota obljetnica otkrića i susreta Starog s Novim Svijetom (1492-1992) podsjetila nas je na doba prvih moreplovaca, konkvistadora i kolonizatora, ali i na korjenite političke, gospodarske i kulturne preobrazbe, na utjecaje i prožimanja koja su potom uslijedila srazom dviju međusobno nepoznatih civilizacija. I dok o učešću hrvatskih pomoraca na brodovlju Kolumbovih ekspedicija možemo samo nagađati, ime kojemu sa sigurnošću možemo pridati sudjelovanje u kolonizaciji nepoznatih prostranstava Amerike, Korčulanin je Vinko Paletin (1508 – ps. 1571), sudionik osvajanja Yucatána (1535/36-41), učenjak širokih interesa, kartograf, prevoditelj, teoretičar navigacije, istraživač spomenika pretkolumbovske civilizacije Srednje Amerike, te pisac vrijednih rasprava o gospodarskom sustavu europske stečevine u Novom Svijetu i o potrebi poduzimanja rata sa svrhom civiliziranja naroda koji ne poštuju osnovna načela ljudskih prava. Paletinovo djelo »O pravu rata« sada se u svojoj integralnoj, kastilijanskoj verziji (pored koje postoji još i latinska verzija, kao i nepotpuna, kod nas već prevedena španjolska verzija), po prvi puta u prijevodu predstavlja hrvatskom čitateljstvu. Djelo je, što treba posebno naglasiti i pohvaliti, u cjelosti otisnuto dvojezično (usporedo španjolski i hrvatski). Priređivači izdanja su dr. Franjo Šanjek (uvodna studija, kritički aparat uz Paletinovu raspravu, pregled bibliografije i kronologija događaja) i dr. Mirjana Polić-Bobić (obrada rukopisa, prijevod Paletinove rasprave na hrvatski i prijevodi hrvatskih tekstova na španjolski).

U uvodnoj studiji (12-79) predstavljen je život, znanstveni rad i idejno opredjeljenje Vinka Paletina. Ukazano je na dosadašnje radove i osvrte domaće i strane historiografije (napose iz područja povijesti znanosti) o različitim vidovima Paletinova svestranog istraživačkog rada. Ističući Paletinovo sudjelovanje u pacifikaciji Yucatána (četiri godine vojevanja pod stijegom kraljevskog namjesnika Yucatána, Francisca de Monteja Starijeg), kao ključan događaj u njegovu desetogodišnjem djelovanju u Americi, autor uvodne studije ističe njegova vrijedna zapažanja o običajima, okrutnosti, idolatriji i ritualnoj antropofagiji Indijanaca, ali i opise zadivljenosti pred Europljanima nepoznatom arhitekturom, kulturnim dostignućima i civilizacijskoj razini pretkolumbovske Amerike (Chichén-Itza, Mayapán, Uxmal). Veteran yucatanske ekspedicije donosi tada odluku o istupu iz vojske i pristupu u red dominikanaca. Kao član Meksičke dominikanske provincije Paletin se 1546. vraća u Europu i u Bologni svršava studij teologije. Stupa u Dalmatinsku dominikansku provinciju te je od 1564. član samostana Sv. Nikole u Korčuli.

Bitan dio Paletinove bogate životne sudbine pripada svestranom znanstvenom radu. Paletin je prevoditelj na talijanski priručnika »L' arte del navegar« Španjolca Pedra de Medine (1554), autor triju, danas izgubljenih globusa, kartograf (zemljopisna karta Španjolske 1550), te pisac također nestalih, rasprava »O ustanovi dobre uprave« i drevnim spomenicima Yucatána. Jedina do sada sačuvana Paletinova rasprava, »O pravu rata«, sastavljena je 1557/58. i prvi puta objavljena u skraćenoj kastilijanskoj verziji 1943. godine.

U raspravi Paletin postavlja i odgovara na šest temeljnih pitanja: Može li se s naslova prvobitnog društva povesti rat protiv Indijanaca i lišiti ih suvereniteta? (str. 93-147);

Imaju li kraljevi Španjolske, a ne drugi kršćanski vladari, pravo na vrhovništvo nad područjem Zapadne Indije? (149-153);

Mogu li španjolski vladari temeljem prava i naslova Rimskog Carstva s pravom podčiniti te krajeve kao njihovi pravi i vrhovni gospodari? (155-177);

Mogu li španjolski kraljevi i njihovi namjesnici zaratiti protiv naroda Zapadne Indije i pokoriti ih da pomognu svojim saveznicima i spriječe krvave građanske ratove? (179-187);

Smije li se radi širenja vjere povesti rat protiv nevjernika? (189-205);

Može li se povesti rat protiv nekog naroda i kazniti ga zbog njihovih protuprirodnih prijestupa? (207-227). U konačnom zaključku (228-231) Paletin sažima argumente o opravdanosti rata protiv naroda Zapadne Indije.

Paletinova rasprava »O pravu rata« jedna je u nizu polemika koje su se tada u europskom svijetu vodile oko opravdanosti konkviste. Naš je autor argumentirano želio osporiti vjerodostojnost Las Cassasova »Kratkog izvješća o uništenju Indije« (hrvatski prijevod, Zagreb 1982) i »Trideset priloga«, spisa u kojima se ovaj branitelj Indijanaca, njihove kulture i običaja, žestoko obrušava na konkvistadore i njihov odnos prema starosjediocima Amerike. Paletin nije pristalica niti Las Cassasu suprotnih stavova Juana Ginesa de Sepúlvede (o rasnoj inferiornosti Indijanaca Europljanima), već smatra da je istina u sredini »koja tvrdi da su Indijanci razumna bića, da nisu ludi niti su po prirodi sluge, da imaju sposobnost rasuđivanja, ali da su nevjernici, idolopoklonici, zli grešnici koji rade nedopuštene stvari, zatim da su prijetvorni, okrutne varalice, negostoljubivi, da jedu ljudsko meso, da ne opraštaju ni muškarcima ni ženama ni djeci...« (91). Stoga i dopušta da »ako neki narod ubija i žrtvuje ljude... mora biti kažnjen i lišen vlastite slobode« (215). Shvaćajući gorljive želje misionara za što bržom evangelizacijom domorodaca, Paletin je svjestan da će ovi narodi »biti barbari i divljaci i neće htjeti slušati propovjedi ako ih se prethodno ne osvoji i ne podčini...«, te ih zato »treba najprije osvojiti i podčiniti, a zatim im propovjedati Evanđelje Gospodnje« (175).

Na kraju knjige se nalazi kritički aparat uz Paletinovu raspravu (232-253), kronološki pregled zbivanja (254-267), bibliografija (268-285) i kazalo imena i pojmova (286-303). Knjiga je popraćena bogatim ilustrativnim materijalom.

Paletinova rasprava pripada jednom, u mnogo čemu specifičnom i za budućnost svjetske povijesti, prijelomnom vremenu. Njegova stajališta (napose ukoliko ih se suoči s Las Casasovim), nekome će se možda učiniti tvrdim, okrutnim, neumjerenim za jednog kršćanskog redovnika, a simpatije usmjeriti prema okrutnim i divljim, ali i neustrašivim Indijancima. Odabir između rata i mira, dopuštenog i nedopuštenog, pitanja su koja povijest prate u svim njenim razvojnim mijenama. Pristajanje uz isključivo rješenje uvjetuje isključive metode i sredstva, posljedice kojih često zagovornici ne naslućuju unaprijed. Hrvatski se teoretičar odlučio za srednji, umjereniji put, naginjući, kada (jer) je to potrebno, primjeni sile i rata. Pitanje koje čitatelj danas može postaviti je u kojoj je mjeri srednji put između rata i mira moguć, koliko se u povijesnoj događajnici uistinu iskazivao, te nisu li argumenti koje teoretičar sredine zagovara, samo predah, nestvarna mogućnost življenja između rata i mira, kada se granice Dobra i Zla odmiču ili približavaju, a čovjek se, pokolebane vjere i klonula duha, osjeća slabim da na sva ta pitanja odgovori.

Lovorka Čoralić

SPASONOSNO VRAĆANJE OIKOTIPU

(Josip Kekez: HRVATSKI KNJIŽEVNI OIKOTIP, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1992.)

U okviru projekta »Enciklopedija hrvatske književnosti« Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu objelodanjena je knjiga Josipa Kekeza »Hrvatski književni oikotip« koja bez dvojbe popunjava prazninu u znanosti o hrvatskoj književnosti do koje je došlo iz više objektivnih, ali i subjektivnih uzroka što se kao usud za Hrvatsku i hrvatski narod vuku već desetljećima. Knjiga je objelodanjena u vremenu nesklonom knjizi, vremenu ratnog kovitlaca u kojemu se žilavo borimo za opstojnost Hrvatske i Hrvata, te svega što je s hrvatskim predznakom. Njena pojava u takvu vremenu, nije naravno, mogla odjeknuti u široj hrvatskoj javnosti onako i onoliko koliko jedna takva knjiga zaslužuje, pa stoga mislimo da nikad nije kasno da joj se vratimo i radi nas, i radi duhovne klime u čijem ozračju živimo, a radi potomstva da i ne govorimo.

Uz autora knjige u Savjetu projekta »Enciklopedija hrvatske književnosti« su sve čelna imena znanosti o našoj književnosti: Rato Bogišić, Aleksandar Flaker, Ivo Frangeš, Eduard Hercigonja i Miroslav Šicel. Voditelj projekta je akademik Ivo Frangeš, a urednica edicije Dubravka Oraić Tolić. Iz takvog znanstvenog tima i ne može se izjezgriti nešto što ne izaziva štovanje, a znanstvenik Josip Kekez, za one koji prate objelodanjivanje njegovih djela, u punoj je znanstvenoj snazi koja garantira kvalitet. Još nešto je znakovito!? Objelodanjivanje ove knjige omogućilo je Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske i Fond za kulturu Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske. Time su napravili pogodak pravo »u sridu« i neka nitko ne pomišlja da se ovim dodvoravam vlastima, jer su posrijedi sasvim druge stvari, posrijedi je uostalom znanost.

Pisati o suodnosima pisane i usmene književnosti, o stalnom vraćanju oikotipu kao eliksiru duhovnog života i života uopće i sve to sažeti na samo 277 strana traži od autora veliko umijeće sažimanja, a Kekez je u tome uspio i ipak ostao znanstveno precizan, argumentiran i nigdje nedorečen.

Knjigu Hrvatski književni oikotip Kekez je komponirao iz dvanaest poglavlja. Od prvog »Uvod u susljednost problematike«, do posljednjeg »Vječno vraćanje istom ili hrvatska književnost na narodnu« Kekez sustavno prati oba književna korpusa: korpus pisane književnosti i korpus usmene narodne književnosti. Prati susljednost jedne i druge književnosti, interferiranje i prožimanje od srednjovjekovlja do naših dana. S terminološkog stajališta zamjećuje se da za korpus usmene narodne književnosti koristi naizmjenično termine »usmena« i »narodna«, iako se čini da obje lekseme, zajedno uzete rješavaju terminološko pitanje. Iako je termin »oikotip« prisutan u naslovu knjige i opetovano se ponavlja u sadržaju, Kekez o značenju toga termina govori tek u posljednjem poglavlju i na taj način pojačava draž čitanja teksta i zainteresiranost da se zbog toga i zbog svega drugog čitatelj kreće dalje kroz tekst. Kekez pojašnjava razlike između oikotipa, oikotipski i arhetipa, arhetipski, ne ulazeći u šire pojašnjavanje termina arhetip, a zna se da kod naših i

svjetskih znanstvenika termin »arhetip« nije ujednačeno definiran. To autor čini imajući na umu potrebu sažimanja i želju da se na što manje prostora kaže što više.

U poraću je na tlu Hrvatske polako, ali sustavno stvarana duhovna klima koja je dovela do toga da se brojni pisci, povjesnici, književni kritičari i drugi sve više odbojno odnose prema usmenoj narodnoj književnosti, da čak zaziru od nje. Ima tu snobizma, pomodarstva, ima podmuklog djelovanja silnica koje su željele potrti veze s korijenima ili u najmanju ruku prekinuti ih, jer će, uz konstantno nasilje nad hrvatskim jezikom, tako lakše ostvariti svoje mračne ciljeve. Tako se desetljećima događalo da dio književnika, a veliki broj književnih kritičara u svojim tekstovima o djelu pojedinih pisaca tvrde kako je ovaj ili onaj pisac uznapredovao i napravio kvalitativni pomak naviše čim se oslobodio folklornih utjecaja tj. usmene narodne književnosti. To u tekućoj književnoj kritici postaje gotovo jedno od općih mjesta.

Kekez pri kraju knjige pojašnjava naslov knjige i govori jezgrovito što je to »vječno vraćanje istom ili hrvatska književnost na narodnu. To je ovodobna pojmovna cjelina koja je u hrvatsku književnost i duhovnost uopće dospjela iz »aktualnoga europskoga filozofijskoga mišljenja«, a najnovije hrvatsko književno stvaralaštvo ga ima i to je »bogato i stimulativno vraćanje istomu«, jer se hrvatska pisana književnost obraćala hrvatskoj usmenoj narodnoj književnosti od samih početaka i s vremenom ispostavljala nikada dokinutu susljednost. Ne znači to, kaže Kekez, da je pisana književnost to činila uvijek na isti način, jer je jedna književnost udovoljavala drugoj prema stilskim potrebama pojedinih razdoblja i u njima ostvarenih književnih djela ponaosob. To je, međutim, uvijek zavisilo o europskoj oikotipskoj shemi, koju je tako tvorio i hrvatski književni oikotip. Za razliku od arhetipa koji ispostavlja dijakroniju, međusobno uvjetovanu, srodno dakle ostvarenih tipova stvaralaštva (a dijakronija je čvrsto ovisna i o sinkroniji), oikotipovi su sinkroni, horizontalni zbir pojedinih tipova stvaralaštva međusobno povezanih stilskom srodnošću. Tako starogrčke riječi kojima je pojam oikotipa uspostavljen, upućuju na pojam koji znači vlastitost, samosvojnost, ali i srodnost s drugima. Kekez sažeto, ali precizno pojašnjava značenje pojma oikotipa.

Prostor časopisa ne dozvoljava šire elaboriranje kvalitete i važnosti knjige za hrvatsku znanost o književnosti i ne samo za nju. Organi hrvatske Vlade koji su sponzorirali objelodanjivanje knjige znali su koliko je ona i važna i potrebna Hrvatskoj i Hrvatima. U našim sredstvima informiranja, međutim, knjizi nije dat publicitet koji zaslužuje. Knjiga je dobro došla onima koji na visokim učilištima rade na realiziranju programa iz usmene narodne književnosti, a bilo bi dobro da je oni koji stvaraju te programe uvrste u obvezatnu literaturu uz ovaj predmet.

Rajko Glibo

STRASTVENI POKLONIK DUBROVAČKE NUMIZMATIKE

Božo Mimica: Numizmatička povijest Dubrovnika, Izd. Arhiv HAZU, Vitagraf iz Rijeke i Mladinska knjiga Zagreb.

U Muzejsko-galerijskom prostoru u Zagrebu promovirano je 5. 7. 1994. značajno djelo Bože Mimice, u nazočnosti znanstvenika, numizmatičara i ostalih pripadnika kulturne javnosti.

Prigodnim riječima sastanak je otvorio akademik Lujo Margetić, stručni prikaz dao je Julijan Dobrinić, a zatim su govorili Petar Strčić, autor knjige te nakladnik Željko Kovač.

Opsežno djelo ima 514 stranica. U sedam poglavlja obuhvaćeno je sve što je značajno za dubrovačku numizmatiku i novac na području Dubrovačke Republike.

U I. poglavlju je data kratka povijest Dubrovačke Republike. Slijede poglavlja: II. O dubrovačkom novcu, III. Dubrovačka numizmatika, IV. Novci inozemnih vladara pod čijom zaštitom je bio Dubrovnik (Bizantsko, normansko, mletačko, ugarsko, tursko, francusko i austrijsko doba), V. Državna kovnica, VI. Pečati, medalje, plomb punce i utezi, VII. Odluke dubrovačkih vijeća.

Prilog akademika Krune Prijatelja prelazi okvire dubrovačkog medaljerstva, no svakako je značajan podsjetnik na hrvatske medaljere u renesansi. Na kraju su sažeci na njemačkom i talijanskom jeziku, rječnik numizmatičkih pojmova, literatura, indeks, grbovi poznatijih dubrovačkih obitelji. Dati su i odnosi vrijednosti između dubrovačkog i inozemnog novca.

Radi bolje čitljivosti, uz fotografije novca česti su i crteži. Značajno je da se kompjutorskim putem nastojalo dobiti što vjerniju sliku dubrovačkog pisma na novcu. Šteta što nije prikazan alat kojim je novac rađen u ovoj republici kroz cca 500 godina.

Treba podržati inicijativu autora da najvrijednija zbirka dubrovačkog novca, ona Rešetarova u Pragu, bude otkupljena i vraćena u Hrvatsku.

Božo Mimica je čovjek izvanredne energije, prodornosti i upornosti. Njegovo djelo prelazi karakter kataloga te postaje *Corpus* dubrovačkog novca, pregledan, dokumentiran i tehnički uzoran.

Nakon Rešetarova, kojeg danas i nema u prodaji, takvo nam je djelo prijeko potrebno. To nam je djelo dao strastveni poklonik dubrovačke numizmatike Božo Mimica. Čestitamo.

Gjuro Krasnov

Vijesti

»Vjesnik« od 6. X. 1994. donosi prikaz pjesama *Ive Čuvalo* »Rasanjene ptice« a 7. X. 1994. prikaz proslave obljetnice povjesničara *Josipa Buturca* u njegovu rodnom mjestu (6. X.).

* * *

»Prevoditelj«, br. 62-63/94, donosi članak *Radovana Grgeca* o zaštitniku prevoditelja, sv. *Jeronimu,* koji je i prvotni zaštitnik HKD-a.

* * *

U »Tomislavu« za listopad 1994. piše o našem izdanju knjige *Darka Žubrinića* »Biti pismen-biti svoj« *Marijan Horvat-Milekoviċ* u članku pod naslovom »Glagoljski prkos i štit spram barbara«.

* * *

U gradišćanskim »Hrvatskim novinama« od 7. X. 1994. *Ana Galović* piše o podizanju spomen-ploče dr. *Josipu Andriću* u Hrvatskom Grobu u Slovačkoj. Spomen-bista (djelo *Neste Orčića)* otkrivena je 25. IX. 1994. u povodu 100. obljetnice Andrićeva rođenja ispred župne crkve.

* * *

Kirgiskom piscu *Đingisu Ajtmanu* dodijeljena je austrijska državna nagrada za literaturu.

* * *

U Genovi je kod Melangola objavljeno djelo *Fjodora M. Dostojevskog* »In difesa di me stesso« (U obrani mene samoga).

* * *

U časopisu »Famiglia cristiana«, br. 40/94, *Giusto Truglia* piše o »Čudesnoj medalji« *Jeana Guittona* (Ed. Paoline 1994). Po Guittonovu mišljenju »depositum fidei« može obuhvatiti i privatne objave. Proglašavati svaku privatnu objavu praznovjerjem tipično je za neke intelektualce, koji na taj način, kako kaže Guitton, upadaju u »katarsko iskušenje«. J. Guitton, prešavši devedesetu godinu života, i dalje neumorno piše. Njegovo je djelovanje zaista svestrano. Nedavno je u Rimu i opet priređena izložba njegovih slika.

* * *

U »Notes et documents«, prosinac 1993, donesen je prikaz nedavno objavljene knjige *Jacquesa Maritaina* »L'Europe et l' idée fédérale«, u kojemu Maritain ističe kako pravo na vlast proistječe ne iz suvereniteta u Rousseauovu smislu (koji vodi k totalitarizmu) nego od Boga koji je izvor svake vlasti, a nositelji te vlasti treba da budu u službi naroda koji ih je izabrao.

* * *

U dvorani u Palmotićevoj 31 kod isusovaca prezentirana je nova knjiga *Kvirina Vasilja* »Filozofija života« 13. IX. 1994.

* * *

»Glas Koncila« od 16. X. 1994. donosi nekrolog o prof. *Ivi Horvatu* iz pera *Radovana Grgeca.*

* * *

Ovogodišnju nagradu »R. Laurentin-Pro Ancilla Domini« dobio je predsjednik Marijanske akademije, Hrvat *Pavao Melada,* OFM.

* * *

U »Školskim novinama«, br. 32/94, *Ž. K.* piše o knjizi *Darka Žubrinića* »Biti pismen-biti svoj« kao o iscrpnom prikazu glagoljice.

* * *

Nobelovu nagradu za književnost za 1994. godinu dobio je japanski književnik *Kenzaburo Oe* (rođ. 1935).

* * *

Na znanstvenom skupu u čast prof. dr. *Mihovila Gračanina,* jednoga od najzaslužnijih članova HKD-a i znanstvenika svjetskog glasa, govorio je 18. X. 1994. u auli Sveučilišta u Zagrebu i ravnatelj HKD-a *R. Grgec.*

* * *

27. X. 1994. bila je prezentacija knjige *Nevenke Nekić* »Moja mala suputnica iz Pregrade« u prostorijama MH. Napominjemo da je naša suradnica N. Nekić ove godine izdala već dvije knjige koje su također predstavljene u Zagrebu. O njezinu djelu napisao je *Zlatko Tomičić* esej, koji ćemo, nadamo se, objaviti sljedeće godine u našem časopisu.

* * *

OR od 18. X. 1994. donosi članak *Luigija M. Personè* o *Giovanniju Papiniju* pod naslovom »Papini – un dimenticato« (Zaboravljeni Papini).

* * *

D. Fricki u časopisu INE piše o ocu naše suradnice *Stanislave Adamić,* glazbeniku *Karlu Adamiču,* čija je skladba »Na nebu zora rudi« izvedena prigodom posjeta *Ivana Pavla II.* Zagrebu.

* * *

»Glas Istre« od 20. X. 1994. objavljuje članak *Daniela Načinovića* o broju 5/94 »Marulića« pod naslovom »Od Péguya do Krleže«

* * *

18. X. i 19. X. 1994. nastavljena je pred Općinskim sudom u Zagrebu rasprava u vezi s bespravnom prodajom stanova u *nacionaliziranoj zgradi HKD sv. Ćirila i Metoda,* koje je pravni sljednik *Društva sv. Jeronima* i na koje je rješenjem Ministarstva (Odjel opće uprave) 1946/47. prenijeta sva imovina *Društva sv. Jeronima.* 21. III. 1960. ćirilometodske / jeronimske zgrade (Tomislavov trg 20 i 21 i Trenkova ul 1) nacionalizirane su, pa se stanovi u njima ne bi smjeli prodavati.

* * *

20. X. 1994. predstavljena je u dupkom punoj dvorani HVEP-a u Zagrebu knjiga mr. *Kazimira Katalinića* »Rađanje države«, o kojoj su uz autora govorili prof. *Radovan Grgec* i odvjetnik *Ivan Gabelica.* Isti dan, u okviru »Iločkih dana«, u prostorijama HKD-a, govorili su o numizmatičaru *Ivanu Rengjelu,* Iločaninu, *Mato Batorović* i ing. *Gjuro Krasnov.*

* * *

17. X. 1994. otvorena je u ogranku MH u Zaprešiću izložba plaketa *Šime Klaića* pod naslovom »101 (S)LIČNOST«. 12. X. 1994. ogranak MH – Zaprešić organizirao je i proslavu 70. obljetnice izgradnje kapele u Ključu i tom je prigodom pročitana pjesma *Ferde Hefflera,* nekada brdovečkog kapelana i kasnije profesora katehetike i poznatoga pisca jeronimskih (ćirilometodskih) katekizama.

* * *

Časopis »Famiglia cristiana« donosi članak *Carla Remenyja* »Mi ricompro l' Istria« s jakim iredentističkim naglascima.

* * *

U program znanstvenog skupa »Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994« uvršteno je i priopćenje *Radovana Grgeca* »Uloga HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) u povijesti Zagrebačke nadbiskupije« (5. XI. 1994).

* * *

Na sjednici Zastupničkog doma Sabora 20. X. 1994. govorio je o zaslugama HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) kao i o denacionalizaciji njegovih zgrada zastupnik prof. *Đuro Vidmarović,* suradnik »Marulića«.

* * *

16. X. 1994. organiziralo je Veliko križarsko bratstvo u dvorani Nadbiskupskog dječačkog sjemeništa u Zagrebu svečanu akademiju prilikom proslave *Papina dana.* 22. X. VKB je organiziralo i skup prigodom obljetnice mučeničke smrti p. *Petra Perice* u dvorani u Palmotićevoj ulici.

* * *

O *Maruliću 5/94* piše *M. V.* u »Vjesniku« od 31. X. 1994.

* * *

Prigodom podnevnog Angelusa u Rimu, 30. X. 1994., *Ivan Pavao II.* obznanio je imenovanje kardinalom sarajevskog nadbiskupa Mons. *Vinka Puljića.*

* * *

30. X. 1994. izvedena je HNK-u u Osijeku opera »Dužijanca« dr. *Josipa Andrića,* gl. jeronimskog urednika. »Dužijanca« je izvedena i u Baji 5. XI.

* * *

Kod Adelphija izašla je iz tiska knjiga *Juliena Greena* »Suite inglese«. Prijašnjem izdanju dodan je esej o *Nathanielu Hawthorneu.*

* * *

A. R. M. od 15. X. 1994. objavljuje članak *Bernarda Feilleta* »Politique et religion – deux complices« (Politika i religija – dva ortaka).

* * *

U okviru VI. »Knjige Mediterana« predstavljene su knjige *Marka Marulića* »Poslanica papi Hadrijanu VI.« i »Dijaloški i dramski tekstovi«.

* * *

U Trnavi (Slovačka) objavljen je nedavno prijevod (p. *Ferdo Takač*) jeronimske knjige *Yvesa Ivonidesa* (Ivona Ćuka) »Orijaš kršćanstva« (Odor kršćanstva).

* * *

U Zagrebu je 2. XI. 1994. umro naš suradnik i član *Jakov Ivaštinović.* Nekrolog ćemo donijeti u sljedećem broju.

* * *

U knjižici HNK-a izašloj u povodu izvođenja »Dužijance« *Josipa Andrića* u Osijeku prenijet je članak *Radovana Grgeca* o. J. Andriću iz »Marulića«, br. 3/94, na koji se osvrće i *M. Stanetti* u prigodnom članku u »Večernjem listu« od 5. XI. 1994.

* * *

U bjelovarskoj knjižnici »Petar Preradović« predstavljena je 4. XI. 1994. jeronimska knjiga *Darka Žubrinića* »Biti pismen-biti svoj« uz uvodno predavanje *Matea Žagara.*

* * *

Ernesto Cardenal, bivši nikaragvanski ministar kulture, svećenik i poznati pjesnik, napustio je sandinističku stranku.

* * *

5. XI. 1994. održan je u Zagrebu simpozij o *Mili Budaku.*

* * *

U »Vjesniku« od 6. XI. 1994. *Vesna Kusin* izvješćuje o posljednjem danu znanstvenog skupa »Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994«. Osvrćući se na priopćenje *Radovana Grgeca,* ističe se kako je tim priopćenjem »pomno obrazložen« kontinuitet uloge HKD sv. Jeronima koje je nakon drugoga svjetskog rata do nove hrvatske države nosilo ime sv. Ćirila i Metoda.

* * *

OR od 2-3. XI. 1994. donosi članak *Claudija Toscanija* o djelu *Nathaniela Hawthornea* pod naslovom »Nelle sue pagine il reale e l' immaginario s' incontrano nel simbolico« (Na njegovim stranicama realno i imaginarno susreću se u simboličnom). U istom broju OR-a *Gian Filippo Belardo* piše o eseju o *Danteu* koji je izašao u Rusiji tridesetih godina iz pera *Osipa Mandeljštama.*

* * *

U Splitu je 11. XI. 1994. u okviru »Dana MH« održao *Šimun Jurišić* predavanje o *Vojmilu Rabadanu* kao teatrologu.

* * *

U okviru »Knjige Mediterana« 3. XI. 1994. predstavljena je poslanica *Marka Marulića,* čiji je pretisak posvećen papi *Ivanu Pavlu II.*

ISPRAVCI

U »Maruliću« 5/94., u članku *Radovana Grgeca* »Uz rub (96), redak 17. odozgo, umjesto *Vladimir Deželić,* treba *Velimir Deželić.*

U istom broju u članku *Trpimira Macana* »Spremnost 1943.«, treba ispraviti: Str. 793; red 17. odozgo: umjesto *otpor,* treba *odpor;* str. 794, red 5. odozgo: *racionalna,* mora biti *nacionalna;* red 27. odozgo: *Vladimir Kušan* je *Vladislav Kušan;* red 3. odozdo: *Marin Tertaglia* je *Marin Tartaglia* str. 795; red 10 odozdo: *u razdoblju,* treba biti *o razdoblju,* a u redu 20. odozdo ispred prezimena *Mišetić,* treba i ime *Miro.* Na str. 796, red 18. odozgo: *rarom* je *ratom.* Str. 797, red 9. odozdo: umjesto *60,8,* treba *69,8.* Str. 799., red 32. odozgo: *Vinok* je *Vinko Kos* Str. 801, red 15. odozdo: *Ljubo Maroković* je *Ljubo Maraković;* red 16. odozdo: *u br 75 i 77* treba ispraviti: u *br. 76 i 77.* Str., 802., red 7. odozgo: *VI. glazbeno veče* je *V. glazbeno veče;* red 10: *V. glazbeno veče* je *VI glazbeno veče.*

U tekstu Višnje Machiedo »Charles Peguy...«, na str. 757., red 8. odozdo: umjesto *glasolalija,* treba *glosolalija.*

U tekstu Emila Čića »Medaljoni vizionarâ hrvatstva«, str. 827., red 1. odozdo: umjesto *ruski fiziolog,* treba *ruski filozof.*

U »Maruliću« 3/1994, u članku Ivana Benca »Hrvatska u ishodu povijesti« greškom je ispušten dio rečenice i to:

Na strani 400 u 2. pasusu redak 4. iza riječi »stoljeću« treba zatvoriti zagradu i dodati riječi: »počeli su se jedno za drugim ostvarivati u XX. stoljeću«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (97) . . . 945
Blagdan sv. Jeronima . . . 949
(rg): Prof Ivo Horvat (1903-1994) . . . 950
Josip Braenović: Štrajk osuđenika na radu u istarskom rudniku Strmac na Božić 1950. godine . . . 951
Berard Barčić: Sjećanje na božićne dane 1935. godine . . . 953
***Vladimir Bažant**: Harauvatis Arka . . . 955
***Malkica Dugeč**: Ratne vijesti o Hrvatskoj; Tješiteljica vječnost . . . 956
John Pintar: Šuplje oči »isljednikove« . . . 957
***Vladimir Bažant**: Iza stare kapelice . . . 965
***Vjera Degrel**: Za Hrvatsku; Čekanje . . . 966
A. Samac: Moj cimer Miki (nisam više sam) . . . 967
Martin Silvester: Sarajevo 1994 . . . 970
***Ivo Mijo Andrić**: Sarajevski nokturno . . . 972
***Milan Radić**: Ulica; Zimski vjetar . . . 972
Albino Luciani (Papa Ivan Pavao I): Na Božjem brodu . . . 973
***Ljiljana Vasilj**: Bez naslova . . . 976
***Mladen Jurčić**: Bilo je...; Čovjek; Elegija izraza . . . 977
Zdravko Mužinić: Četiri brata — četiri rodoljuba i mučenika . . . 979
***Vjera Degrel**: Jablani u mom dvorištu . . . 981
***Daniel Načinović**: Elohim . . . 982
Tatjana Vranić: Krleža i hrvatska magla . . . 984
***Ivana Radić**: Pokošeno cvijeće . . . 989
***Predrag Drago Grubić**: Staračkí angelus; Otajstvo leta . . . 990
***Predrag Drago Grubić**: Niz crno biserje; U krugovima bitka . . . 991
***Stanislava Adamić**: Dan i san . . . 991
***Slobodan Martin Šikić**: To je naša vjera! . . . 991
Pismo don Frane Bulića prof. Antici Juras . . . 992
***Smiljana Bertoša**: Slutnja; Hodočašća; U tvojoj ruci; Voštanica; Svjedoci . . . 993
***Smiljana Bertoša**: Pozdrav . . . 994
***Ivica Jembrih**: Blizu čempresove šume; Memorijuš . . . 994
***Ivan Svetić**: Zagreb . . . 994
Šimun Jurišić: Hrvati u Londonu . . . 995
***Radovan Toljanić**: Balada o izgubljenim snovima . . . 998
***Mato Marčinko**: Nut staro leto 1994 . . . 999
***Ksenija Premur**: Skice iz Istre . . . 1000
Tomislav Markus: Ekonomska i socijalna problematika u ideologiji Mihovila Pavlinovića . . . 1001
***Mile Prpa**: Ja ne dam nikom . . . 1013
Mato Marčinko: Bila jednom jedna crkva . . . 1014
***Diana Dobran**: Hip . . . 1021
Tomislav Macan: Suradnja Tiasa Mortigijje u »Dubravi« . . . 1022
Trpimir Macan: »Spremnost« 1944.-I . . . 1025
***Ana Ivelja**: Razapinjanja . . . 1030
***Marijan Vogrinec**: Molitva . . . 1031
***Boris Nazanski**: Haiku . . . 1032
***Drago Maršić**: Haiku . . . 1032
Ivan Damiš: Nadbiskup Alojzije Stepinac u »Vjesniku« 1945.-1946 . . . 1033
Petar Runje: Pisma Marka Marulića potvrđuju prije mu tiskana djela . . . 1049
***Antonija Erceg Šop**: Pjesme . . . 1053
***Anton Koštre**: U slavu tvoju zapisah . . . 1056
Anton Koštre: Šimun-Mučajica . . . 1058
Anto Ćosić: Listopad pred Karitasom . . . 1064
Grga Rupčić: Kuda ide ovaj zamišljeni čovjek . . . 1065
***Maja Ćosić**: U napuštenoj crkvi . . . 1069
***Tomislav Ribić**: Megle 1991-1994; Odišli cajti . . . 1070
Ivan Goleš: Priča o nožu . . . 1070

***Ljiljana Vasilj**: Vukovaru . . . 1073
Jakov Ivaštinović: Tri uzorite majke . . . 1074
***Ivana Radić**: Molitva za Hrvatsku . . . 1081
Karlo Jurišić: Četrdeset godina znanstvenog rada hrvatske povjesničarke Benedikte Zelić-Bučan (1954.-1994.) . . . 1081
***Ana Ivelja**: Na križu . . . 1085
Francisco de Vitoria: Predavanje o političkoj vlasti . . . 1086
Stanislav Pejković: Licentia poetica . . . 1092
***Mira Sax**: Suton . . . 1093
Emil Kazimir Žeravica: Pet fra Nikoličinih rundi . . . 1094
***Blago Vrankić**: Odjeci . . . 1105
***Tatjana Vranić**: Stari vrtuljak . . . 1105
Latinka Golić: Ljubav i smrt . . . 1106
Nevenka Nekić: Smrt jednog ridikula . . . 1114
***Ivo Balentović**: Potpisujem . . . 1119
Ivo Balentović: Gost . . . 1120
Hrvoje Brajčić: Veska . . . 1124
***Ivo Slaviček**: Prosjak pred knjižarom . . . 1126
Rajko Glibo: Toponimska svjetla . . . 1127
***Rajko Glibo**: Besmrtni ljiljani . . . 1130
***Miroslav Majnarić**: Prepoznata riječ . . . 1130
Nove publikacije . . . 1131

Mišljenja i reagiranja

Krsto Spalatin: Razmatranje uz Mršićeva »Isusa« . . . 1132
Marko Kovačević: »Nema više ni muška ni ženska« . . . 1136
Mladen Jurčić: Kako i zašto pisati? . . . 1138
Ivor Karavanić: Kreacionizam i evolucija . . . 1142
Svevlad Slamnig: O Dominisu — drugačije . . . 1144
Zdravko Mužinić: Najizrazitija anticrkvena novela Miroslava Krleže . . . 1146

Mozaik

Mladen Jurčić: Uspješni povratak najpoznatijeg Danca . . . 1150
Mladen Jurčić: Tragikomični gastarbajteri u »Kerempuhu« . . . 1151
Joja Ricov: Josip Martinko: Patnja Boga-Čovjeka . . . 1152
Gjuro Krasnov: Zrela medaljerska ostvarenja Stjepana Divkovića . . . 1154

Knjige

Đuro Vidmarović: Doba smrti i otpora . . . 1156
Đuro Vidmarović: Zvonar bez hajice . . . 1161
T. M.: Čitalačko zrnje . . . 1162
Josip Lisac: Još jedna Jurišićeva knjiga . . . 1164
P. D. Grubić: Kršćanska demokracija u Europi . . . 1167
Zdravko Mužinić: Brevijar slobodne i nezavisne Hrvatske . . . 1169
Lovorka Čoralić: Hrvati u osvajanju Novog svijeta . . . 1170
Rajko Glibo: Spasonosno vraćenje oikotipu . . . 1173
Gjuro Krasnov: Strastveni poklonik dubrovačke numizmatike . . . 1174

Vijesti

Iz domovine i svijeta . . . 1176

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.